

ภาษาบาลีและสันสกฤต
ในพระพุทธศาสนา
Pali and Sanskrit in Buddhism

เอกสารประกอบการสอน

BU๕๐๐๓

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University

เอกสารประกอบการสอน รายวิชา BU ๕๐๐๓

ภาษาบาลีและสันสกฤตในพระพุทธศาสนา

Pali and Sanskrit in Buddhism

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มที่ ๔ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา มีปณิธานสำคัญในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ให้มีความพร้อมทั้งด้านสติปัญญา คุณธรรม และความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสังคมอย่างเกื้อกูลและยั่งยืน มหาวิทยาลัยจึงให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาศึกษาทั่วไป (General Education : GE) อันเป็นฐานสำคัญในการเสริมสร้างองค์ความรู้ ความเข้าใจตนเอง การรู้เท่าทันโลก และการค้นพบศักยภาพของผู้เรียน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการประกอบภารกิจในสังคมปัจจุบัน

ควบคู่กันนั้น มหาวิทยาลัยยังมุ่งเน้นการหล่อหลอมผู้เรียนให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา โดยกำหนดให้ทุกหลักสูตรจัดการเรียนการสอนในหมวดวิชาทางพระพุทธศาสนา (Buddhist Studies : BU) ซึ่งนำหลักธรรมคำสอนอันเป็นแก่นสารของพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาปัญญา คุณธรรม และจริยธรรมของผู้เรียน อันสอดคล้องกับปรัชญาอัตลัทธิ และพันธกิจของมหาวิทยาลัยอย่างแท้จริง

เอกสารประกอบการสอนในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และหมวดวิชาพระพุทธศาสนา (BU) จึงนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะเครื่องมือสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนให้เป็นไปตามมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งมหาวิทยาลัย ซึ่งมีวิทยาเขตและวิทยาลัยกระจายอยู่ในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ เอกสารเหล่านี้ไม่เพียงเป็นแนวทางให้คณาจารย์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพ หากยังเป็นพื้นฐานในการพัฒนาและยกระดับสู่เอกสารคำสอน หนังสือ หรือ ตำราทางวิชาการในลำดับต่อไป

ในบริบทของการศึกษาปัจจุบัน ซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต การสะสมคลังหน่วยกิต และการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษา รายวิชาในหมวดความรู้ทั่วไปและหมวดวิชาพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ย่อมสามารถพัฒนาให้สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวได้ โดยอาศัยกรอบมาตรฐานผลลัพธ์การเรียนรู้ตามแนวการจัดการศึกษาแบบมุ่งผลลัพธ์ (Outcome-Based Education : OBE) ซึ่งประกอบด้วย PLO, CLO และ LLO อย่างเป็นระบบ

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนรายวิชานี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการศึกษา การพัฒนามาตรฐานและคุณภาพของผู้เรียนและผู้สอน ตลอดจนช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในรายวิชา และหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งสามารถนำไป ปรับปรุง พัฒนา และต่อยอดเนื้อหาให้ทันสมัย เหมาะสมกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน

ในโอกาสนี้ ขออนุโมทนาและขอชื่นชมคณะกรรมการและคณะทำงานทุกฝ่าย ที่ได้ ร่วมแรงร่วมใจกันจัดทำเอกสารประกอบการสอนในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และหมวดวิชา พระพุทธศาสนา (BU) จนสำเร็จลุล่วงด้วยความเรียบร้อยและมีคุณภาพ อันจักเป็นประโยชน์ต่อ การพัฒนาการศึกษาของมหาวิทยาลัยสืบไป

(พระธรรมวชิรจินดาภรณ์, รศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำนำ

เอกสารประกอบการสอน รายวิชา BU ๕๐๐๓ ภาษาบาลีและสันสกฤตในพระพุทธศาสนา (Pali and Sanskrit in Buddhism) ฉบับนี้ จัดทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ตามคำอธิบายรายวิชาที่เน้นการศึกษาไวยากรณ์เบื้องต้น การอ่าน การเขียน และการแปลคำศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

คณะผู้จัดทำได้เรียบเรียงเนื้อหาโดยมุ่งเน้นการจัดระบบความรู้ให้มีความต่อเนื่องและครอบคลุมผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (CLOs) ที่กำหนดไว้ โดยเริ่มต้นจากความรู้เบื้องต้นและกำเนิดภาษา (บทที่ ๑) จากนั้นเข้าสู่กลไกการสร้างคำผ่านหลักการสนธิ (บทที่ ๒) และเจาะลึกที่องค์ประกอบทางไวยากรณ์ทั้งคำนาม (บทที่ ๓-๕) และคำกริยา (บทที่ ๖-๗) ของทั้งสองภาษาอย่างเป็นระบบ ท้ายสุด เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้จริง จึงได้บรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับการวิเคราะห์จากและประโยค (บทที่ ๘) การสังเกตคำยืมในภาษาไทย (บทที่ ๙) และการฝึกอ่าน-แปล และวิเคราะห์บทบาลีจากคัมภีร์ธัมมปฏิกถา (บทที่ ๑๐)

คณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน และโครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตให้นักศึกษา อันเป็นกุญแจสำคัญในการเข้าถึงและทำความเข้าใจพระไตรปิฎกและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้งและถูกต้องตามหลักการ

คณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณแหล่งข้อมูลและตำราอ้างอิงที่ปรากฏในแต่ละบท ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการรวบรวมองค์ความรู้ครั้งนี้ และพร้อมน้อมรับข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงให้เอกสารนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

คณะผู้จัดทำ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

สารบัญ

ลำดับ	หน้าที่
คำปรารภ	ข
คำนำ	ง
สารบัญ	จ
แผนการสอนบทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต	๒
บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต	๕
๑. ประวัติความเป็นมาและความหมายของภาษาบาลี	๕
๒. กำเนิดภาษาบาลี	๙
๓. ประวัติความเป็นมาและความหมายของภาษาสันสกฤต	๑๒
๔. อักษรวิธีภาษาบาลีเบื้องต้น	๑๗
๕. การอ่านภาษาบาลีด้วยอักษรไทย	๒๕
๖. วิธีการเขียนอักษรเทวนาครี	๒๙
คำถามประจำบทที่ ๑	๓๖
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๑	๓๙
แผนการสอนบทที่ ๒ วิธีการสนธิภาษาบาลีและสันสกฤต	๔๑
บทที่ ๒ วิธีการสนธิภาษาบาลีและสันสกฤต	๔๕
๑. กฎการสนธิในภาษาบาลี	๔๕
๒. กฎการสนธิในภาษาสันสกฤต	๕๒
คำถามประจำบทที่ ๒	๖๘
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๒	๗๒
แผนการสอนบทที่ ๓ องค์ประกอบของคำศัพท์ในภาษาบาลี	๗๕
บทที่ ๓ องค์ประกอบของคำศัพท์ในภาษาบาลี	๗๘
๑. นามศัพท์	๗๘
๒. ลิงค์	๘๑
๓. วจนะ	๘๒
๔. วิภัติ	๘๒
๕. การแจกวิภัตินาม ทั้ง ๓ ลิงค์	๘๕
๖. กติยศัพท์	๙๘
๗. การแจกวิภัติคุณนามภาษาบาลี	๑๐๒

๘. แบบฝึกหัดท้ายบท	๑๐๔
คำถามประจำบทที่ ๓	๑๑๒
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๓	๑๑๖
แผนการสอนบทที่ ๔ การผันคำนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต	๑๑๘
บทที่ ๔ การผันคำนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต	๑๒๑
๑. นามศัพท์	๑๒๑
๒. ลิงค์	๑๒๑
๓. พจน์	๑๒๒
๔. การันต์	๑๒๒
๕. วิภक्ति	๑๒๒
สรุพนามศัพท์	๑๒๘
คำถามประจำบทที่ ๔	๑๒๙
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๔	๑๓๔
แผนการสอนบทที่ ๕ การแจกคุณนาม สรรพนาม สันชยา และอภัยยศัพท์	๑๓๔
บทที่ ๕ การแจกคุณนาม สรรพนาม สันชยา และอภัยยศัพท์	๑๓๘
๑. คุณนามในภาษาบาลี	๑๓๘
๒. สรรพนามในภาษาบาลี	๑๔๑
๓. สันชยาในภาษาบาลี	๑๔๔
๔. คุณนามในภาษาสันสกฤต	๑๔๘
๕. สรรพนามในภาษาสันสกฤต	๑๕๒
๖. สันชยาในภาษาบาลี	๑๕๕
๗. อภัยยศัพท์ในภาษาบาลี	๑๕๙
๘. อภัยยศัพท์ในภาษาสันสกฤต	๑๗๓
คำถามประจำบทที่ ๕	๑๗๖
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๕	๑๗๘
แผนการสอนบทที่ ๖ การแจกคำกริยาอาชยาดในภาษาบาลี	๑๘๑
บทที่ ๖ การแจกคำกริยาอาชยาดในภาษาบาลี	๑๘๔
อาชยาด (คำกริยา)	๑๘๔
๑. วิภัติ	๑๘๕
๒. กาล	๑๙๐
๓. บท	๑๙๑

๔. วจนะ	๑๙๒
๕. บุรุษ	๑๙๒
๖. ธาตุ	๑๙๓
๗. ปัจจัย	๑๙๖
แบบฝึกหัดประจำบท ๖	๑๙๘
คำถามประจำบทที่ ๖	๑๙๙
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๖	๒๐๒
แผนการสอนบทที่ ๗ กริยาบทในภาษาสันสกฤต	๒๐๔
บทที่ ๗ กริยาบทในภาษาสันสกฤต	๒๐๗
๑. ความหมายและประเภทของกริยาบท	๒๐๗
๒. ธาตุ และ วิภक्ति	๒๐๘
๓. วิภक्तिกริยา (บุรุษปัจจัย)	๒๐๙
๔. บุรุษและพจน์ของตัวประธาน	๒๑๑
๕. บุรุษและพจน์ของกริยาบท	๒๑๑
๖. สรุปความกริยาบท	๒๑๓
๗. คำถามประจำบทที่ ๗	๒๑๔
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๗	๒๑๖
แผนการสอนบทที่ ๘ วาจกและประโยคในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต	๒๑๘
บทที่ ๘ วาจกและประโยคในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต	๒๒๒
๑. วาจกทั้ง ๕ ในภาษาบาลี	๒๒๒
๒. ประโยคและการแปลวาจกในภาษาสันสกฤต	๒๓๒
คำถามประจำบทที่ ๘	๒๓๘
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๘	๒๔๒
แผนการสอนบทที่ ๙ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย	๒๔๕
บทที่ ๙ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย	๒๔๙
๑. การสังเกตคำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย	๒๔๙
๒. ลักษณะการรับคำบาลี-สันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย	๒๕๑
๓. การรับลักษณะการสร้างคำศัพท์	๒๕๖
๔. สรุปการรับคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย	๒๖๖
คำถามประจำบทที่ ๙	๒๗๗
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๙	๒๗๙

แผนการสอนบทที่ ๑๐ การอ่าน แปรและวิเคราะห์บทบาติในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑	๒๘๒
บทที่ ๑๐ การอ่าน แปรและวิเคราะห์บทบาติในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑	๒๘๒
๑. เรื่อง พระจักขุปาลเถระ: จกขุปาลตเถรวตถุ	๒๘๓
๒. เรื่อง การเกิดขึ้นของนางยักขินีชื่อกาลิ: กาลิยภุขินิยา อุปปตติวตถุ	๒๘๔
คำถามประจำบทที่ ๑๐	๓๑๐
เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๑๐	๓๑๑
ภาคผนวก: คำสั่งแต่งตั้งคณะทำงาน	๓๑๓

BU ๕๐๐๓ ภาษาบาลีและสันสกฤตในพระพุทธศาสนา

Pali and Sanskrit in Buddhism

ผลลัพธ์การเรียนรู้ของหลักสูตร Program Learning Outcomes (PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

ผลลัพธ์การเรียนรู้ย่อยของหลักสูตร Sub - Program Learning Outcomes (SPLOs)

Sub PLO ๑.๑ อธิบายคำศัพท์และโครงสร้างไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องตามหลักภาษาศาสตร์ได้

คำอธิบายรายวิชา

ไวยากรณ์เบื้องต้นภาษาบาลีและสันสกฤต การอ่าน การเขียน การแปลคำศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทยและวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

Basic grammar, reading, writing, and the translation of Pali and Sanskrit terms existed in Thai and Buddhist literatures

ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (CLOs)

CLO ๑ อธิบายไวยากรณ์เบื้องต้นภาษาบาลี การอ่าน การเขียน การแปลคำศัพท์ภาษาบาลีที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทยและวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

CLO ๒ อธิบายไวยากรณ์เบื้องต้นภาษาสันสกฤต การอ่าน การเขียน การแปลคำศัพท์ภาษาสันสกฤตที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทยและวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

แผนการสอนบทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) ไวยากรณ์เบื้องต้นภาษาบาลี และสามารถอ่าน-เขียน และ แปล (S๑) คำศัพท์ภาษาบาลี ที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนา ได้อย่างถูกต้อง (S๒/K๒) โดย ตระหนัก (A๑) ถึง ความสำคัญ (A๒) ของภาษาบาลีในฐานะที่เป็นภาษาทางศาสนา
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) ไวยากรณ์เบื้องต้นภาษาสันสกฤต และสามารถ อ่าน เขียน และ แปล (S๑) คำศัพท์ภาษาสันสกฤต ที่ปรากฏในภาษาไทย ได้อย่างถูกต้อง (S๒/K๒) โดย เห็นคุณค่า (A๑) และ สนใจ (A๒) ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาภาษาไทย
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	เปรียบเทียบ (S๑) และ จำแนก (S๒) ความแตกต่างของระบบอักขระ และไวยากรณ์เบื้องต้น (K๑) ระหว่างภาษาบาลีและสันสกฤต ได้อย่าง ชัดเจน (K๒) และ มีความรับผิดชอบ (A๑) ละเอียดรอบคอบ (A๒) ในการเลือกใช้คำศัพท์ทางวิชาการ
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) และ สังเคราะห์ (S๒) อิทธิพลและความสำคัญ (K๑) ของภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีต่อ ภาษาไทยและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา (K๒) ได้อย่างเป็นระบบ โดยมีความกระตือรือร้น (A๑) ที่จะ ศึกษาค้นคว้า (A๒) คำศัพท์เพิ่มเติมในเอกสารต้นฉบับ

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

สำหรับ บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายประวัติความเป็นมา และความสัมพันธ์เบื้องต้นของภาษาบาลีและสันสกฤตได้

๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถจำแนกประเภทของสระและพยัญชนะ พร้อมทั้งอธิบายระบบอักษรวิธีเบื้องต้น ของภาษาบาลีและสันสกฤตได้๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถระบุและอธิบายการใช้อักษรเทวนาครีและอักษรโรมันในการบันทึกภาษาบาลีและสันสกฤตได้

๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถอ่านคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตเบื้องต้นด้วยอักษรไทยและอักษรโรมันได้อย่างถูกต้อง

๔. กิจกรรมการเรียนการสอน

๔.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การใช้คำถามนำและคำถามย่อย (Question-based Lecture) ผู้สอนเปิดการบรรยายด้วยการตั้งคำถามนำเกี่ยวกับ กำเนิดภาษาบาลีและสันสกฤต จากทฤษฎีที่แตกต่างกัน และใช้คำถามย่อยสลับกับการบรรยายเพื่อตรวจสอบความเข้าใจในทันที เช่น ถามว่า “สระตัวใดที่ปรากฏในภาษาสันสกฤตแต่ไม่มีในภาษาบาลี”

๒. การให้เวลาสรุปคู่/กลุ่มย่อย (Think-Pair-Share) เมื่อบรรยายหัวข้อสำคัญ เช่น ความแตกต่างของระบบอักขระ เสร็จสิ้น ให้ผู้เรียนจับคู่/กลุ่มย่อยใช้เวลา ๒ นาที สรุปประเด็นสำคัญของความแตกต่าง แล้วสุ่มรายงานผล

๓. การใช้แบบสำรวจความคิดเห็นทันที (In-class Poll/Clicker) ผู้สอนใช้เครื่องมือออนไลน์หรือการยกมือเพื่อสำรวจความคิดเห็นหรือวัดความเข้าใจเบื้องต้นของผู้เรียนเกี่ยวกับ ความหมายของคำศัพท์ที่มาจากการบัญญัติของภาษาทั้งสอง ทันทีหลังการบรรยายประเด็นนั้น ๆ

๔.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “นักสืบคำศัพท์” ให้นักศึกษานำบทความหรือเอกสารทางศาสนา มา ค้นหา คำศัพท์ ที่มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แล้วจำแนกคำเหล่านั้นว่าเป็นคำบาลีหรือสันสกฤตพร้อมให้เหตุผลสนับสนุน

๒. กิจกรรม “แผนที่อักขระ” จัดทำใบงานให้นักศึกษา ฝึกเขียนอักษรเทวนาครี และ อักษรโรมัน ที่ใช้แทนสระและพยัญชนะไทยตามหลักอักษรวิธี พร้อมเปรียบเทียบ

๓. กิจกรรม “ฝึกอ่านออกเสียงทำนอง” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษา ฝึกอ่านออกเสียง คำศัพท์ ภาษาบาลีและสันสกฤตเบื้องต้น โดยเน้นความถูกต้องตามหลักการอ่าน เพื่อสร้างความคุ้นเคย และให้กลุ่มอื่นประเมินการอ่าน

๕. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. การประเมินการเข้าร่วมกิจกรรมและการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน (Participation): ประเมินจากการสังเกตพฤติกรรมการตอบคำถาม การอภิปราย และการทำงานกลุ่มอย่างกระตือรือร้น (วัด S, A)

๒. การประเมินผลงาน/แบบฝึกหัดท้ายบท (Worksheets/Assignments) ประเมินจากการจำแนกความแตกต่างของระบบอักขระ การแปลคำศัพท์เบื้องต้น และการทำกิจกรรม “นักสืบคำศัพท์” (วัด K, S)

๓. การสอบปฏิบัติ/การนำเสนอ (Performance Assessment) ประเมินความสามารถในการอ่านออกเสียง คำศัพท์บาลีและสันสกฤตได้อย่างถูกต้องตามหลักการ และการนำเสนอผลงานกลุ่ม (วัด S)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) วัดความรู้ความเข้าใจในไวยากรณ์เบื้องต้น ประวัติความเป็นมา ความสัมพันธ์ และความสามารถในการเปรียบเทียบภาษาทั้งสอง (วัด K)

๖. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต

๒. สื่อนำเสนอแบบมัลติมีเดีย (PowerPoint/Slide/Canva) ประกอบด้วยภาพประกอบ, แผนผัง, และเนื้อหาที่จัดเรียงอย่างเป็นระบบ

๓. ตาราง/แผนภูมิเปรียบเทียบอักขระ แผนภาพแสดงการเปรียบเทียบระหว่างอักษรไทย, อักษรโรมัน, และอักษรเทวนาครี เพื่อความเข้าใจในระบบอักขรวิธี

๔. คลิปวิดีโอ/ไฟล์เสียงสาธิตการออกเสียง สื่อที่ใช้ในการฝึกการออกเสียง สระและพยัญชนะบาลีและสันสกฤตที่ถูกต้อง

๕. ใบงานฝึกทักษะ (Worksheets) สำหรับการฝึกเขียนอักษรเทวนาครี/โรมัน และการฝึกจำแนก/แปลความหมายคำศัพท์

บทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลีและสันสกฤต

๑. ประวัติความเป็นมาและความหมายของภาษาบาลี

ภาษาบาลี เป็นภาษาตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) ซึ่งเป็นตระกูลหนึ่งของภาษาที่มีวิวัฒนาการสืบเนื่องมาจากภาษาอินโด-อิหร่าน (Indo-Iranian) และจัดอยู่ในกลุ่มภาษาอินดิก (Indic) ซึ่งจัดเป็นภาษาอารยันอินเดียเดิมที่แตกแขนงออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฤต เดิมทีมีชื่อเรียกว่า ภาษามาคธี (Magadhi) จัดอยู่ในกลุ่มภาษาปรากฤต หรือภาษาถิ่นที่ถูกใช้กันอย่างแพร่หลายในแคว้นต่าง ๆ ของอินเดีย โดยมีวิวัฒนาการเป็นไปตามธรรมชาติ พระพุทธองค์ทรงเลือกใช้เพื่อประกาศพระธรรมคำสั่งสอน เพราะทรงเห็นว่าเป็นภาษาที่ประชาชนส่วนใหญ่ใช้ได้ และเข้าใจดี อันจะเป็นประโยชน์ทำให้ทุกคนเรียนรู้หลักธรรมและเข้าถึงได้ง่าย (สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๔๒, หน้า ๑๔๘-๑๕๑)

๑.๑ ความหมายของภาษาบาลี

“ภาษาบาลี” เดิมทีเรียกว่า “ภาษามคร” หรือ “ภาษามาคธี” แปลว่า ภาษาของชาวแคว้นมคธที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกาศพระศาสนา

คำว่า “บาลี” มาจากรูปศัพท์ว่า ปาลิ เดิมใช้คำว่า บาฬี มาจากรูปศัพท์ว่า ปาฬี เนื่องจากสมัยต่อมาภาษาสันสกฤตมีอิทธิพลมาก และในภาษาสันสกฤตไม่มีตัว พ เลยใช้คำว่า บาลี แทนคำว่า บาฬี

คำว่า “บาลี” ไม่มีใช้ในพระไตรปิฎก แต่มีปรากฏในอรรถกถา เช่น คำว่า ปาลิวนณนา พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาไม่ได้กล่าวว่าบาลีเป็นภาษา แต่กล่าวว่า บาลี คือปาพจน์ หรือพระปริยัติธรรม อันเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าหรือภาสิตของพระสาวกองค์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก (อารีย์ สหชาติโกสีย์, ๒๕๑๗, หน้า ๘-๙) ในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกาสูจิ ได้แสดงอรรถวิเคราะห์ของ คำว่า “ปาฬี” หรือ “ปาลิ” ไว้เป็นภาษาบาลี ถอดความได้ว่า “ปาฬี” แปลว่า รักษา มาจาก ปา ธาตุ ฬิ ปัจจัย ศัพท์ว่า ปาฬิ แปลได้หลายความหมาย เช่น

๑) แปลว่า ปาฬีธรรม (ปริยัติธรรม)

๒) แปลว่า ขอบสระ

๓) แปลว่า แถว แนว

ที่แปลว่า ปาฬีธรรม หรือปริยัติธรรม ตัวอย่างเช่น ปาฬิยา อตถํ อุปปริกฺขนติ = พิจารณาอรรถแห่งบาฬี (ปริยัติธรรม)

ที่แปลว่า ขอบสระ ตัวอย่างเช่น ตพาสฺส ปาฬิ = ขอบสระใหญ่

ที่แปลว่า แถว แนว ตัวอย่างเช่น ปาฬิยา นิสีทิสฺสู = นั่งเรียงแถว หรือนั่งตามลำดับ

ที่แปลว่า ขอบ แถว แนว นี้ ไม่จำเป็นต้องยกธาตุมาอธิบาย เพราะศัพท์ว่า ปาฬิ ก็แปลกันว่า ขอบ แถว แนว อยู่แล้ว แต่ศัพท์ว่า ปาฬิ ที่แปลว่า ปริยัติธรรม พึงทราบอธิบายเพิ่มเติม ๓ นัย คือ

- ๑) ที่ชื่อว่า “ปาฬิ” เพราะรักษารรรถไว้
- ๒) ที่ชื่อว่า “ปาฬิ” เพราะเปรียบได้กับขอบสระใหญ่ ที่กั้นน้ำไว้ภายใน
- ๓) ที่ชื่อว่า “ปาฬิ” เพราะเป็นทำนองกัณวจนประพันธ์อันยอดเยี่ยม โดยชี้แจงอรรถแห่งศีล เป็นต้นอันสูงสุด และเป็นพระดำรัสที่ได้ไว้โดยสภวานิรุติ (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕, หน้า ๖๒๕-๖๒๖)

การตีความหมายของคำว่า “บาลี” ของนักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนาโดยมากแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) หมายถึง พระพุทธพจน์ซึ่งเป็นหลักคำสอนเดิมที่ถูกจารึกไว้ในพระไตรปิฎก และเป็นภาษาที่ใช้ประกาศหลักธรรมในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

๒) หมายถึง ภาษาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเลือกใช้ในการประกาศพระศาสนาอันเป็นหลักธรรมคำสอนในขณะที่พระพุทธองค์เองยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ เพราะทรงเห็นว่า ภาษาบาลี หรือ มาคธี เป็นภาษาที่แพร่หลาย และง่ายต่อการศึกษาของประชาชน ดังนั้น ภาษาบาลีจึงเป็นภาษาประกาศพระศาสนา (กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาคัย, ๒๕๒๓, หน้า ๙๒-๙๓)

คำว่า “บาลี” มีรากศัพท์ที่สามารถให้คำจำกัดความแตกต่างกันออกไป ดังต่อไปนี้

“บาลี” หมายถึง พระพุทธวจนะ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น

“บาลี” หมายถึง แถว หรือ แนว เพื่อสร้างระเบียบในพระไตรปิฎก

“บาลี” มีรากศัพท์เดิมมาจากคำว่า “ปาลี” ซึ่งมาจาก ปาล ธาตุ เป็นไปในความรักษา + ณี ปัจจัย ในนามกิตก์ เป็น ปาลี หรือ ปาลิ แปลว่า ธรรมชาติหรือภาษาที่มีปกติรักษาพระพุทธพจน์ไม่ให้แปรเปลี่ยนความหมายไปเป็นอย่างอื่น และไม่ให้ความขาดตกบกพร่อง ดังนั้น จึงเรียกว่า “ภาษาบาลี” (อารีย์ สหชาติโกสีย์, ๒๕๑๗, หน้า ๕)

“บาลี” รากศัพท์ดั้งเดิม มาจากคำว่า “ปาลี” ซึ่งมาจาก ปาล ธาตุ อี ปัจจัย แปลว่า รักษา อรรถ และมาจาก ป บทหน้า อาลิ ธาตุ อี ปัจจัย แปลว่า ระเบียบคำที่พุทธาภิณฑิตประกาศแล้ว มีวิเคราะห์ว่า อตถิ ปาเลตติ ปาลิ แปลว่า ภาษาใด ย่อมรักษาซึ่งเนื้อความ ภาษานั้น ชื่อว่า “ภาษาบาลี” (Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๙๕, Introduction)

๑.๒ ความสำคัญของภาษาบาลี

เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้สำหรับจารึกพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา นิิกายเถรวาท การศึกษาหลักพระธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา จึงจำเป็นจะต้องอาศัย การศึกษาภาษาบาลีเป็นพื้นฐานให้ดีกว่าก่อน เมื่อเข้าใจหลักภาษาบาลีเป็นอย่างดีแล้วก็จะสามารถศึกษา หลักพระธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งและถูกต้อง

เดิมทีนั้น หลักพระธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนายังไม่มีการบันทึกจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ใช้หลักการท่องจำสืบทอดกันมา หรือที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” โดยเริ่มจากการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ที่จัดขึ้นใกล้เมืองราชคฤห์ ภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓ เดือน มาถึงการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ จัดขึ้นปี พ.ศ. ๑๐๐ ในช่วงนี้พระธรรมวินัยยังไม่มี การแบ่งเป็นพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน แต่คงอาศัยการท่องจำสืบทอดกันมาเท่านั้น

การจารึกพระธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาด้วยภาษาบาลี เริ่มมีหลักฐานปรากฏครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ ๒ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ในราวปี พ.ศ. ๒๓๕) เป็นต้นมา โดยพระองค์ทรงเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนา ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้ทรงสร้างหลักศิลาจารึกไว้มากมาย และได้จารึกพระไตรปิฎกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (ต่อมาปรากฏว่าอักษรที่พระองค์ทรงใช้ในการจารึกคืออักษรพราหมณ์ ภาษาที่ใช้จารึกคือภาษาบาลี) ทั้งยังทรงส่งพระธรรมทูตไปประกาศพระศาสนายังดินแดนต่าง ๆ อีก ๙ สาย (เสถียร โพธิ์นันทะ, ๒๕๒๒, หน้า ๑๘๕-๑๘๘) สถานที่ที่ท่านเหล่านั้นเดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนาและพระพุทธศาสนายังคงรุ่งเรืองมาจนถึงยุคปัจจุบันนี้ มี ๒ แห่ง ด้วยกัน คือ

๑) ประเทศศรีลังกา มีพระมหินทเถระเป็นหัวหน้า

๒) สุวรรณภูมิ มีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นหัวหน้า

เมื่อคณะของพระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้เดินทางมาประกาศพระพุทธศาสนา ยังดินแดนสุวรรณภูมิดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อประชาชนในแถบดินแดนสุวรรณภูมิ อันได้แก่ ประเทศไทย ลาว เขมร และพม่า ทั้งในด้านความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนภาษา (วิ.มหา.อ. ๔๑-๖๑) โดยเฉพาะภาษาบาลี-สันสกฤตนั้น นับว่ามีอิทธิพลต่อประชาชนชาวไทยเป็นอย่างมาก เพราะได้มีการนำภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย เช่น การตั้งชื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคน สถานที่ราชการ อำเภอ จังหวัด เป็นต้น ในปัจจุบันอาจจะมีคำบาลีสันสกฤตปะปนอยู่ในภาษาไทยประมาณไม่ต่ำกว่า ๕๐ เปอร์เซ็นต์ (อารีย์ สหชาติโกสีย์, ๒๕๑๗, หน้า ๑๑)

ต่อมา หลังจากได้มีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็มีการแต่งคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ ขึ้นตามมาอีกเป็นจำนวนมาก ที่ปรากฏเป็นหลักฐาน คือในพุทธศตวรรษที่ ๙ ราวปี พ.ศ. ๙๕๖ พระอรรถกถาจารย์ผู้มีชื่อเสียงนามว่า พระพุทธโฆสะจารย์ ได้เดินทางไปเกาะลังกา เพื่อแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาจากภาษาสีหลเป็นภาษาบาลี และได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ

เช่น วิสุทธิมรรค สมันตปาสาทิกา อัมมปัทฏฐกา เป็นต้นขึ้น ส่วนคัมภีร์ที่มีมาก่อนยุคของพระพุทธโฆษาจารย์ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่าแต่งไว้เมื่อใดก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก คัมภีร์เหล่านั้นถูกจัดเป็นอรรถกถาโบราณ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ได้ผ่านการสังคายนามาทั้ง ๓ ครั้ง และพระมหินทเถระได้นำไปประเทศลังกา ต่อมาก็มีการแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาสิงหล เช่น มูลอรรถกถา มหาอรรถกถา มหาปัจจจวรีอรรถกถา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอรรถกถาในนิกายเถรวาทสายกัศสปวงศ์ ได้แก่ เนตติปกรณ์ เปฏโปกเทศปกรณ์ และมีลันทปัญหา ซึ่งเป็นผลงานของพระมหากัจจายนเถระ รวมถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นมาในยุคหลัง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก กล่าวเฉพาะวรรณกรรมภาษาบาลีที่ถูกแต่งขึ้นในประเทศไทยเริ่มมีปรากฏชัดในสมัยของพระสิริมังคลาจารย์ ท่านเป็นพระเถระชาวเชียงใหม่ มีชีวิตอยู่ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ พ.ศ. ๒๐๒๐-๒๑๐๐ ได้แต่งคัมภีร์หลายเล่ม ที่เด่นที่สุด คือ คัมภีร์มงคลัตถทีปนี เป็นคัมภีร์อธิบายมงคลสูตร นับว่าเป็นวรรณกรรมภาษาบาลีชั้นยอดเยี่ยมที่มีการแต่งขึ้นในอาณาจักรลานนาเป็นครั้งแรก (พระมหาอดุลย์ คนแรงแจ้ง, ๒๕๔๑, หน้า ๑) นอกจากนี้มีการแต่งวรรณกรรมภาษาบาลีขึ้นใหม่ดังกล่าวแล้ว ในประเทศไทยก็ยังมีชำระจารึกและพิมพ์พระไตรปิฎก และมีการแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย รวบรวมเรียบเรียงขึ้นใหม่ รวมได้ ๙ ครั้ง โดยเริ่มการสังคายนาจากสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. ๒๐๒๐ มาจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน

จากประวัติศาสตร์ดังที่ได้กล่าวมา ย่อมแสดงให้เห็นว่า ภาษาบาลีมีความสำคัญต่อการศึกษาเรียนรู้หลักพระธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา อันเนื่องมาจากคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา หรือคัมภีร์อื่น ๆ ล้วนถูกจารึกไว้ด้วยภาษาบาลีเป็นหลัก แม้จะมีการแปลไปเป็นภาษาอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก แต่ถึงกระนั้นคัมภีร์ที่จารึกไว้ด้วยภาษาบาลีเท่านั้น ที่จัดว่าเป็นแม่แบบของคัมภีร์ภาษาอื่น ๆ แม้คณะสงฆ์ไทยก็ได้เลือกคัมภีร์อันทรงคุณค่าที่พระเถระผู้เป็นนักปราชญ์ทั้งหลายในอดีตได้แต่งเอาไว้ เช่น วิสุทธิมรรค สมันตปาสาทิกา อัมมปัทฏฐกา มงคลัตถทีปนี เป็นต้น เป็นหลักสูตรในการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรทั่วราชอาณาจักร

ในปัจจุบันนี้ ภาษาบาลีได้รับการศึกษาอย่างกว้างในฐานะเป็นภาษาเก่าแก่ภาษาหนึ่งของโลก มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงหลายแห่งทั้งทางตะวันตกและทางตะวันออก ได้ศึกษาภาษาบาลีกันเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ เพราะว่าภาษาบาลีจัดเป็นภาษาที่บรรจุพระพุทธพจน์ และเป็นภาษาเก่าแก่ที่มีมาจนถึงยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะประเทศไทยที่ประชากรโดยส่วนมากของประเทศนับถือพระพุทธศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม รวมถึงพิธีการต่าง ๆ ของคนในสังคมล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ภาษาบาลีนับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในพิธีกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพระราชพิธี รัฐพิธี จนกระทั่งถึงพิธีของสามัญชนทั่วไป จะต้องใช้ภาษาบาลีทั้งสิ้น เช่น คำอาราธนาศีล คำอาราธนาพระปริตรคำอาราธนาธรรม คำถวายสังฆทาน ตลอดถึงบทสวดมนต์ที่พระสงฆ์ใช้สวดในงานพิธีต่าง ๆ (พระมหาไพโรสณห์ วราสโย (ยินดี), ๒๕๕๔, หน้า ๑๔)

สรุปได้ว่า ภาษาบาลีมีความสำคัญหลายประการ คือ

๑) เป็นภาษาแม่แบบที่ใช้บันทึกหลักพระธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท อันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก รวมถึงคัมภีร์อื่น ๆ

๒) เป็นภาษาโบราณที่ควรแก่การศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้ทราบถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา

๓) เป็นภาษาที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาเรียนรู้ภาษาไทย

๒. กำเนิดภาษาบาลี

เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อ รวมถึงประวัติศาสตร์ของชาติ ทำให้มีการกล่าวถึงกำเนิดของภาษาบาลีออกไปตามลักษณะต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ จำแนกตามลักษณะของความเชื่อ และจำแนกตามประวัติศาสตร์ของชาติ ดังนี้

๒.๑ ลักษณะของความเชื่อ

ความเชื่อของพระอรรถกถาจารย์ หรือนักปราชญ์ทางศาสนา ตลอดถึงประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนาที่ได้มีโอกาสศึกษาประวัติพระพุทธศาสนา ก็มีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องจุดกำเนิดของภาษาบาลีไม่น้อย โดยมีความเชื่อกันว่า ภาษาบาลีนี้ ไม่ใช่เป็นภาษาที่เพิ่งกำเนิดมาเมื่อสองพันกว่าปีมานี้เท่านั้น หากแต่เป็นภาษาที่มีกำเนิดมายาวนาน นับว่าเป็นภาษาเอกของโลก และเป็นภาษาที่ใช้กันแพร่หลายในภพภูมิต่าง ๆ จนกระทั่งถึงมนุษยโลก ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“สา มาคธี มุลภาษา นรา ยายาทิกปิปปา
พฺรหฺมาโน จสฺสุตาลาปา สมพุทฺธา จาปิ ภาสเร”

แปลความว่า ภาษามาคธี (บาลี) เป็นภาษาดั้งเดิมที่ใช้พูดกันโดยมนุษย์ต้นกับ พวกพราหมณ์ พระพุทธเจ้า และบุคคลผู้ที่ยังไม่เคยได้ยินคำพูดจากบุคคลอื่น (กจจายนมหาเถร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖)

ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ กล่าวไว้ในปรมัตถทีปนีวาทว่า ภาษาบาลี หรือภาษามคธ เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการเทศนาประกาศพระธรรมคำสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ เนื่องจากภาษามคธเป็นมูลภาษา เป็นภาษาของพราหมณ์ เป็นตันติภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) เป็นสภวานิรุตติ (ภาษาที่มีภาวะเป็นของตน) และเป็นธรรมนิรุตติ (เป็นภาษาธรรมะ) จึงเป็นปัจจัยให้ได้นิรุตติปฏิสัมภิทา คือ ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในภาษาต่าง ๆ อีกด้วย (ช.อิตติ.อ. (บาลี) ๒๐/๑๙๗)

นอกจากนั้นยังมีคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้อีกว่า ภาษาของชาวมคธเท่านั้นมีใช้มากในที่ทั้งปวง คือ ในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในมนุษยโลก และในเทวโลกด้วย บรรดาภาษาของสัตว์ในภูมิภาคนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็น โอรุณภาษา กิราตภาษา อันธกภาษา โยนกภาษา และทมิฬภาษาก็ยังเป็นภาษาที่ตื่นได้ แต่ภาษามคธนี้ ภาษาเดียวเท่านั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์โวหารและอริยโวหารอย่าง

แท้จริง ย่อมไม่ดั้น แม้เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงเลือกใช้ภาษา ก็ทรงเลือกใช้ภาษามคธนั่นเอง เพื่อให้รู้เนื้อความได้โดยง่าย (ม.ม. (บาลี) ๑๓/๕๖๙/๕๑๕)

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่าหากเป็นไปตามความเชื่อดังกล่าว ภาษาบาลีย่อมเป็นภาษาแรกของโลกที่มนุษย์ใช้สื่อสารกัน นอกจากนั้นยังไม่ใช่เพียงภาษาที่ใช้กันในมนุษยโลกเท่านั้น ยังเป็นทั้งภาษาสวรรค์หรือภพภูมิอื่น ๆ อีกด้วย มีลักษณะพิเศษกว่าภาษาอื่น คือ พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเอกบุคคลในโลกทรงเลือกใช้ในการประกาศพระศาสนา มีลักษณะไม่ดั้น คือทรงไว้ซึ่งธรรมะ คือความจริง จึงเป็นภาษาเหมาะสมสำหรับการประพาดิปฏิบัติธรรม และยังสามารถนำไปสู่มนต์ปฏิบัติสมาธิ คือความรู้เข้าใจแตกฉานในภาษาอื่น ๆ อีกด้วย

๒.๒ ทศนะเกี่ยวกับกำเนิดภาษาบาลี

ภาษาบาลี ก็คือภาษามาคธี ถึงแม้จะไม่มีภาระระบุจุดกำเนิดและที่มาของชื่อทางภาษาไว้อย่างแน่ชัด แต่มติของนักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนาโดยส่วนมาก เห็นตามนัยที่พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวไว้ว่า ภาษาบาลี ก็คือภาษามาคธีนั่นเอง จึงเป็นอันยุติไปในชั้นหนึ่งก่อน แต่ก็ยังมีมติอื่น ๆ ที่เห็นต่างกันออกไปอีกหลายกลุ่ม พอจะสรุปได้ ดังนี้

๑) เห็นว่า ภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาบาลีหรือมีรากฐานมาจากภาษามาคธี เนื่องจากลักษณะทางตัวอักษรของภาษามาคธีและสันสกฤตแตกต่างกันในหลาย ๆ ลักษณะ เช่น ในภาษามาคธีมีทั้ง ล และ ร อักษร ในบางกรณี ร อาจกลายเป็น ล ได้บ้าง แต่ในภาษาสันสกฤต ร เดิม กลายเป็น ล ไปหมด, ในภาษามาคธี ไม่มีเสียง ส เสียง ส ในภาษาสันสกฤต เมื่อเขียนเป็นมาคธีจะกลายเป็น ศ หมด แต่จะคงรูปเป็น ส ตามเดิมในภาษาบาลี กลับกัน ศ ในภาษาสันสกฤต จะกลายเป็น ส ในภาษาบาลี แต่คงรูปเดิมในภาษามาคธี, ย ระหว่างสระทั้งสอง จะคงรูปไว้ในภาษาบาลี แต่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นในภาษามาคธี เช่น แปลงเป็น ข หรือไม่ก็ลบทิ้ง เป็นต้น

อาศัยเหตุผลดังกล่าว นักปราชญ์กลุ่มนี้ จึงไม่เห็นด้วยกับประเพณีที่เชื่อกันมาแต่เก่าก่อนว่า ภาษาบาลี คือ ภาษามาคธี

๒) เห็นว่า ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี คือ เมืองอุชเชนี โดยอ้างหลักฐานในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกที่ค้นพบว่า ภาษาที่จารึกลงม้ายคล้ายคลึงกับภาษาบาลี และเห็นว่าพระมหินทเถระ โอรสของพระเจ้าอโศกที่ไปประกาศศาสนาที่เกาะลังกาประสูติและเจริญเติบโตที่กรุงอุชเชนี จึงแน่นอนว่าท่านจะต้องใช้ภาษาแม่ของตนในการประกาศพระศาสนา

๓) เห็นว่า ภาษาบาลีถือกำเนิดที่กาลิงครัฐ ภาคใต้ของประเทศอินเดีย โดยอ้างว่า มีการขุดพบศิลาจารึกหลักหนึ่งที่แคว้น Bhilsa (เข้าใจว่าเป็นเมืองวิทิส) เมืองมาตุภูมิของพระมหินทเถระ ปรากฏว่าภาษาในศิลาจารึกต่างจากภาษาบาลีที่เราคุ้นเคยในปัจจุบันลิบลับทีเดียว

๔) เห็นตามข้อความที่ปรากฏในธรรมเจดีย์สูตร ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระศาสดา ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นชาวโกศล แม้หม่อมฉันก็เป็น” เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จะต้องใช้ภาษามาตุภูมิของพระพุทธองค์ในการประกาศพระศาสนา (ม.ม. (บาลี) ๑๓/๕๖๙/๕๑๕)

นอกจากนั้นยังเห็นว่า คำว่า บาลี หมายถึง ภาษามีระเบียบแบบแผน น่าจะมาจากคำว่า ปาฐลิตี ซึ่งหมายถึง เมืองปาฐลิตีบุตรนั่นเอง เพราะฉะนั้น บาลี น่าจะเป็นภาษาเมืองปาฐลิตีบุตรอันเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ ต่อจากกรุงราชคฤห์ (เสถียร โพธิ์นันทะ, ๒๕๑๘, หน้า ๕๕)

มติเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของภาษาบาลี ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ จนกระทั่งบัดนี้ไม่ยุติลงได้ นักปราชญ์ทางศาสนาและประวัติศาสตร์ ต่างแสดงหลักฐานไปคนละทาง ซึ่งก็มีเหตุผลที่น่าพิจารณาทั้งนั้น ความยุ่งยากจึงเกิดขึ้นตรงที่คำว่า “บาลี” นี้ ไม่เคยปรากฏว่าเป็นชื่อของภาษาถิ่น (Dialect) ใด ๆ มาก่อน แต่พระอรรถกถาจารย์นำมาใช้เพื่อเรียกพระพุทธพจน์ที่จารึกไว้ในภาษาบาลีเริ่มปรากฏเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่มาถึงเกาะลังกา อีกอย่างหนึ่ง คำว่า “บาลี” นี้ ใช้ในความหมายว่า เป็นภาษาเดียวกับภาษามาคธี หรือ มาคธิโกวหาร ที่เข้าใจกันว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อประกาศศาสนา

จากทัศนะทั้งหมดอาจจะต้องทำความเข้าใจก่อนว่า “ภาษาบาลี” ที่หมายถึงนั้นเป็นที่เข้าใจในแง่มุมใด เพราะความเข้าใจต่อคำว่า “ภาษาบาลี” ของแต่ละคนอาจมีแง่มุมที่ไม่เหมือนกัน บางคนเข้าใจว่า “ภาษาบาลี” ไม่จัดเป็นภาษา เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่าใช้ในถิ่นฐานใดมาก่อน แต่บางคนเข้าใจว่า “บาลี” เป็นภาษาเดียวกันกับภาษามาคธี หรือภาษามคธ (เมื่อกล่าวถึงภาษามาคธีหรือมคธให้ทราบว่าเป็นภาษาเดียวกัน) ที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นภาษาหลักในการเผยแผ่คำสอนในครั้งพุทธกาล ความเข้าใจแบบหลังนี้อาจได้รับอิทธิพลทางความเชื่อมาจากพระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ในยุคลหลัง เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า “ภาษามคธเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้ในการเทศนาประกาศพระธรรมคำสอนแก่เวไนยสัตว์ เนื่องจากภาษามคธเป็นมูลภาษา (ภาษาดั้งเดิม) เป็นต้นติภาษา (ภาษาแบบแผน)..” (กัจจายนมหาเถร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖)

สำหรับผู้ที่มีความเห็นว่า “บาลี” ไม่ใช่ภาษาเลยก็แล้ว อาจยังมีความเข้าใจไม่ถูกต้อง เพราะ “บาลี” นี้น้อยที่สุด ยังเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสารความหมายในคัมภีร์ ซึ่งปรากฏอยู่โดยทั่วไป ดังนั้น หากคำว่า “ภาษา” หมายถึงสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อความหมาย “บาลี” ก็จัดว่าเป็นภาษาแน่นอน อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นตรงกันว่า “ภาษาบาลี” เป็นภาษาที่ใช้บันทึกคำสอนในพระไตรปิฎกเท่านั้นเอง ไม่ใช่ภาษาที่ใช้สำหรับพูดกันโดยทั่วไปในสมัยพุทธกาล ความเห็นดังกล่าวค่อนข้างจะไม่ตรงกับความจริงของคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เห็นว่า ภาษามคธกับภาษาบาลีเป็นภาษาเดียวกัน เพียงแต่เรียกชื่อต่างกันในเวลาต่างยุคสมัยเท่านั้น

กลุ่มที่เห็นว่า “บาลี” เป็นเพียงภาษาที่ใช้ในการบันทึกคำสอน ไม่ใช่ภาษาพูดกันโดยทั่วไป เพราะเห็นว่า คำว่า “บาลี” นี้ไม่มีปรากฏในคัมภีร์หรือที่มาใด ๆ ว่าถูกใช้เป็นภาษาในพื้นที่ใด กลุ่มนี้

เป็นกลุ่มที่มอง “ภาษาบาลี” ในความหมายที่ว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับสื่อสารของประชาชนในสังคม นั้น ๆ เป็นภาษาที่ใช้กันจริง ๆ ในชีวิตประจำวันของประชาชนโดยแพร่หลายในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ว่า ตามทัศนะข้างต้นก็นับว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง เพราะในสมัยพุทธกาลไม่มีหลักฐานที่ระบุชัดเจนว่า “บาลี” เป็นภาษาที่ใช้ในถิ่นฐานใดถิ่นฐานหนึ่งมาก่อน และกลุ่มนี้ไม่ได้มองไปที่รากฐานทางภาษาว่า มีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันระหว่างภาษาป्राकृत กลุ่มมคธกับบาลี หรือไม่ได้มองว่าภาษาบาลีคือ ชื่อสำหรับเรียกแทนภาษามคธนั่นเอง แต่มองว่าภาษาบาลีคือภาษาประดิษฐ์หรือเป็นภาษาที่สร้างแบบแผนขึ้นมาโดยเฉพาะเพื่อถ่ายทอดคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่มองว่าภาษาบาลีก็คือภาษามาคธีหรือมคธนั่นเอง กลุ่มนี้มองไปที่ โครงสร้างทางภาษาว่า ภาษาบาลีในพระไตรปิฎกมีโครงสร้างเป็นอย่างเดียวกันกับภาษาที่พระพุทธเจ้า ใช้ในสมัยพุทธกาล และพระสาวกใช้เป็นภาษาแบบแผนในการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า การใช้ ภาษามาคธีหรือมคธเป็นแบบแผนในการถ่ายทอดคำสอนนี้ทำให้ต่อมา ภาษามคธดั้งเดิมได้รับการ เรียกชื่อทางภาษาโดยเฉพาะว่า “ภาษาบาลี” หมายถึง ภาษาที่รักษาคำสอนของพระพุทธเจ้า ความเห็น ที่ดูเหมือนจะสนับสนุนกลุ่มที่มองว่าภาษามาคธีหรือมคธเป็นภาษาเดียวกันกับภาษาบาลียังมีอยู่อีกว่า คำว่า “บาลี” เป็นเสียงกร่อนมาจากคำว่า “ปาฐลิ” กลุ่มนี้มองว่า “ภาษาบาลี” มีความหมายว่า ภาษา ที่ใช้ในเมืองปาฐลิบุตรนั่นเอง ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธต่อจากเมืองราชคฤห์ในเวลาต่อมา ถ้ายึด ตามความเห็นของกลุ่มนี้ คำว่า “ปาลี หรือ บาลี” อาจเริ่มมีใช้ในสมัยที่เมืองปาฐลิบุตรเป็นเมืองหลวง ของแคว้นมคธหลังพุทธปรินิพพานได้ ๒๐๐ ปีเศษ หรือในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

หลักฐานที่ว่า “บาลี” มีมาในยุคสมัยหลังพุทธกาลปรากฏชัดเจนอยู่แล้ว แต่คำว่า “บาลี” เริ่มมีใช้ในสมัยใดนั้น ไม่อาจชี้ชัดได้ อาจเริ่มมีใช้แพร่หลายเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่ไปสู่เกาะลังกา ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช กลางพุทธศตวรรษที่ ๒ เป็นต้นไป

ในพระไตรปิฎก มีการใช้คำว่า “บาลี” ในเชิงถ้อยคำทางภาษาอยู่หลายแห่ง เช่น ในปัจฉิม อนุโลมติกปิฎกฐาน อภิธรรมปิฎกว่า “เย เต ปญหา น ลีชิตา, เต, ปาลีย คณณตान, พยญชเนน น สเมนติ, เต ปาลีย น ลีชิตา” (อภิ.ป. (บาลี) ๔๑/๑๐๑๒/๓๒๑) แปลว่า “หัวข้อปัจจัยเหล่านั้นเมื่อนับ ในบาลี ย่อมไม่เสมอกันโดยพยัญชนะ หัวข้อปัจจัยที่ไม่ได้เขียนไว้ในบาลีเหล่านั้น จำนวนปรากฏแล้ว” คำว่า “บาลี” ในประโยคดังกล่าว หมายถึง ถ้อยคำทางภาษา และมีการใช้ในลักษณะเดียวกันนี้อีกสอง แห่งในแหล่งที่มาใกล้เคียงกัน จะสังเกตเห็นว่า ท่านใช้คำว่า “ลีชิตา แปลว่า เขียน” ในที่นี้ด้วย ซึ่งอาจ เป็นไปได้ว่า เป็นข้อความอธิบายที่ใส่เพิ่มเติมมาในภายหลัง แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าใส่เพิ่มเข้ามา ในสมัยใด อย่างไรก็ตาม ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ พบแต่เพียงการใช้คำว่า “พระธรรมวินัย” ยังไม่มีการ ใช้คำว่า “พระไตรปิฎก” จึงสันนิษฐานกันว่า “พระอภิธรรมปิฎก” นี้ถูกบรรจุเข้าไปในภายหลัง (สมัย สังคายนาครั้งที่ ๓) แต่บางมติก็เห็นว่า พระอภิธรรมปิฎกมีมาแต่ดั้งเดิมแล้ว หากแต่เพียงถูกจัดเข้าใน ส่วนของพระธรรม ยังมีได้แยกออกเป็นพระสูตรกับพระอภิธรรม ถ้าพระอภิธรรมปิฎกเป็นส่วนที่จัดไว้ใน

ส่วนพระธรรมตามทัศนะข้างต้น และคำว่า “บาลี-บาลี” ในประโยคดังกล่าวมีมาพร้อมกันก็น่าสนใจเหมือนกันว่า คำว่า “บาลี” นี้อาจเริ่มใช้ในสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว แต่อาจเป็นถ้อยคำที่ยังไม่นิยมใช้ หรือมีคำอื่นที่ใช้แทนความหมายของคำว่าบาลีที่ใช้ในปัจจุบัน จึงไม่ได้ปรากฏแพร่หลาย อย่างไรก็ตาม คำว่า “บาลี” ที่ใช้ในพระไตรปิฎกข้างต้นยังเป็นคำที่มีความหมายจำกัดแค่ถ้อยคำทางภาษาเท่านั้น ไม่ได้หมายถึง ภาษาสำหรับการสื่อสารทั่วไป

๓. ประวัติความเป็นมาและความหมายของภาษาสันสกฤต

๓.๑ ประวัติศาสตร์ชนชาติอารยัน

ย้อนกลับไปเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีก่อนสมัยพุทธกาล ชนชาวอารยัน (Aryan) ได้อพยพมาจากพื้นที่ราบ ภาคกลางของเอเชีย บริเวณทะเลสาบแคสเปียน (Caspian) มุ่งหน้ามาทางตะวันออกถึงตอนเหนือของอาฟกานิสถาน (Afghanistan) แล้วได้แยกตัวออกเป็น ๒ พวก คือ

๑) พวกที่นับถืออาทุระ (อสุระ) เป็นเทพเจ้า บ่ายหน้าลงทางใต้มาตั้งรากฐานอยู่ในประเทศอิหร่าน

๒) อีกพวกหนึ่งนับถือพระอินทร์ เป็นเทพเจ้าสูงสุด มุ่งหน้าลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ผ่านช่องเขาโคเบอร์ สู่อินเดียตอนเหนือลุ่มแม่น้ำสินธุ (Indus) (ปริชา ทิซินพงศ์, ๒๕๓๔, หน้า ๑-๕)

บรรดาพวกอารยันทั้ง ๒ จำพวกนั้น กล่าวเฉพาะพวกอารยันที่มุ่งหน้าลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ผ่านช่องเขาโคเบอร์ สู่อินเดียตอนเหนือลุ่มแม่น้ำสินธุ นั้น เมื่ออพยพมาถึงก็ได้ต่อสู้กับชาวพื้นเมืองคือพวกดราวิเดียน (Dravidians) จนได้รับชัยชนะ และได้ขับไล่พวกดราวิเดียนลงไปทางตอนใต้ของอินเดีย พร้อมกันนั้นก็ได้เริ่มตั้งรากฐานเป็นหลักแหล่งทั้งยังได้นำเอาประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ของตนเข้ามาด้วย สิ่งหนึ่งในหลาย ๆ สิ่งที่น่าเข้ามาคือภาษาของชาวอารยันที่พวกเขาได้ใช้กันและปะปนกันไปกับภาษาถิ่นของพวกดราวิเดียน (Dravidians) แม้จะมีการปะปนกันระหว่างภาษาของชนชาติทั้งสอง แต่ถึงกระนั้น ภาษาของชาวอารยันก็ยังคงรักษารูปเดิมไว้ได้ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัยหรือเพราะการปะปนกันทางภาษา ซึ่งภาษาเดิมที่พวกอารยันใช้กันนั้นมีรากฐานมาจากภาษาตระกูลอินเดีย-ยุโรป ซึ่งเป็นตระกูลหนึ่งของภาษาที่มีวิวัฒนาการ แต่ก็มี การพูดแตกต่างกันไปตามกลุ่มของหมู่ชน ภาษาอารยันที่ใช้กันในสมัยแรกนี้ ได้กลายเป็นแม่ของภาษาต่าง ๆ ในอินเดียในเวลาต่อมา เช่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาฮินดี ภาษาเบงกาลี เป็นต้น

หลักฐานเกี่ยวกับภาษาอารยัน ได้แก่ คัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ที่เรียกว่า คัมภีร์พระเวท เป็นตำราที่รวบรวมโคลกทางศาสนา ไม่ปรากฏว่าแต่งขึ้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานกันว่าเริ่มแต่งขึ้นประมาณ ๑,๕๐๐ ปีก่อนพุทธกาล และท่องจำสืบต่อกันมาด้วยปาก ที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” ซึ่งคัมภีร์พระเวทนี้ ได้แสดงให้เห็นความเป็นมาของวัฒนธรรมโบราณของชาวอารยันในแถบภาคเหนือของลุ่มแม่น้ำสินธุ ระหว่าง ๑,๕๐๐ – ๘๐๐ ปีก่อนพุทธกาล เรียกว่า ยุคพระเวท (Vedic Age)

พระเวทประกอบด้วยคัมภีร์ที่สำคัญ ๓ คัมภีร์ รวมเรียกว่า ไตรเพท นั่นก็คือ

๑) ฤคเวท เกี่ยวกับคำฉันท์อันวอนและสรรเสริญพระเจ้าต่าง ๆ

๒) ยชุรเวท เกี่ยวกับคำร้อยแก้วใช้สาธยายในเวลาบูชาบวงสรวง

๓) สามเวท เกี่ยวกับคำฉันท์ใช้สวดในพิธีอาบน้ำโสม

ต่อมาได้มีการเพิ่มอีกหนึ่งคัมภีร์ คือ

๔) อถรรพเวท เกี่ยวกับการปลุกเสกต่าง ๆ และกล่าวถึงการใช้มนต์ (อารีย์ สหชาติโกสีย์, ๒๕๑๗, หน้า ๑-๒)

ภาษาอารยันในพระเวทนี้ มีลักษณะเป็นคนละรุ่นไม่เหมือนกันทีเดียว เนื่องจากแต่งขึ้นในกาลสมัยที่แตกต่างกัน แต่ภาษาที่นับว่าเป็นรุ่นเก่ากว่าเพื่อน คือ ภาษาในคัมภีร์ฤคเวท

ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระเวทนี้จัดเป็นภาษา Indic โบราณ หรือ Old-Indic ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นภาษาสันสกฤตในยุคโบราณนั่นเอง หากแต่ตอนนั้น ยังไม่มีคำว่า “สันสกฤต” เมื่อพวกอารยัน (Aryan) เข้ามาและนำเอาประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ รวมถึงภาษาเข้ามาด้วย วัฒนธรรมและภาษาพื้นเมืองจึงค่อยเข้ามาปะปน คือเกิดการปะปนกันขึ้นระหว่างภาษาของชาวอารยัน และชาวพื้นเมืองโดยลำดับ ชาวอารยันอินเดียก็พยายามต่อต้านเพื่อรักษาภาษาดั้งเดิมของตนเองไว้ โดยการต่อต้านมีสองแบบ คือ การต่อต้านตามธรรมชาติ กับการต่อต้านโดยจงใจ อันเป็นเหตุให้ภาษาในอินเดียแตกออกเป็นภาษาใหญ่สองภาษา คือ ภาษาสันสกฤต และภาษาปรากฤต

๓.๒ ภาษาสันสกฤต

พวกต่อต้านโดยจงใจคือกลุ่มนักปราชญ์ หนึ่งในนั้น คือ นักไวยากรณ์ชื่อว่า ปาณินิ ซึ่งเป็นผู้ต้องการที่จะรักษารูปภาษาเดิมไว้อย่างดี จึงได้มีการแต่งหนังสือไวยากรณ์ขึ้นมีชื่อเรียกว่า “อัสฎาธยายี” โดยนำเอาภาษามาตกแต่งวางระเบียบอย่างละเอียดที่สุด และนักปราชญ์ผู้นี้ ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักไวยากรณ์ชั้นยอดเยี่ยม เพราะสามารถที่จะวางกฎเกณฑ์ทางด้านไวยากรณ์ได้อย่างรัดกุม เป็นระเบียบแบบแผนอย่างดี เนื่องจากภาษาที่ปาณินิได้แต่งขึ้นนี้เป็นการแต่งขึ้นโดยจงใจแบบ “สนสการ” ต่อมาจึงมีผู้ที่เรียกภาษาที่เขาได้แต่งขึ้นมาใหม่นั้นว่า “สันสกฤต” แปลว่า ภาษาที่วางระเบียบแบบแผนหรือชำระไว้ดีแล้ว หรือเรียกกันทางภาษาสากลว่า Classical Sanskrit เมื่อคำว่าสันสกฤตได้ถูกนำมาใช้เป็นคำเรียกภาษาที่ปาณินิได้แต่งขึ้นแล้ว จึงได้มีการเรียกชื่อภาษาในพระเวทให้ต่างกันไปว่า Vedic Sanskrit แต่ถึงกระนั้น แม้จะมีการเรียกชื่อต่างกัน แต่ภาษาสันสกฤตทั้งสองก็ยังคงจัดเป็น Old-Indic อยู่นั่นเอง

ภาษาสันสกฤตนี้ถือกันว่าเป็นภาษาชั้นสูง เป็นภาษาของนักปราชญ์ โดยส่วนมากผู้ที่ใช้ภาษานี้ได้ต้องเป็นคนผู้สูงศักดิ์เท่านั้น ส่วนคนสามัญธรรมดาทั่วไปจะใช้ภาษาปรากฤตแทน

๓.๓ ภาษาปรากฏ

พวกต่อต้านพวกที่ ๒ เป็นพวกต่อต้านด้วยวิธีการทางธรรมชาติ คือไม่มีการแต่งไวยากรณ์ทางภาษาขึ้นมาใหม่ แต่ก็พยายามใช้เฉพาะภาษาเดิมของตน และพยายามรักษาไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การต่อต้านด้วยการใช้นี้ จึงไม่มีกฎเกณฑ์หรือขีดค้น หากแต่ภาษาเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งย่อมจะถ่ายทอดกัน หรือเกิดการผสมปะปนกันได้เสมอ ทั้งนี้ ก็สืบเนื่องมาจากประชาชนจำเป็นต้องคบค้าสมาคมกัน เมื่อเวลาและเหตุการณ์อื่น ๆ ดำเนินเรื่อยไปอย่างนี้ นานเข้าจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงของภาษาอารยันไปที่ละนิดตามธรรมชาติ จนต่างไปจากเดิมคล้ายอีกภาษาหนึ่ง และเรียกภาษาที่เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาตินี้ว่าภาษาปรากฏ (ปรากฏ = ธรรมชาติ) (ถ้าหากเปรียบเทียบกับภาษาไทยเรา ภาษาไทยถิ่นอีสาน ภาษาไทยถิ่นเหนือ และภาษาไทยถิ่นใต้ มีลักษณะเป็นภาษาปรากฏ) ภาษาปรากฏนั้น มีการใช้กันแพร่หลายในแคว้นต่าง ๆ ของอินเดีย (สุธิวังศ์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๔๒, หน้า ๑๔๘-๑๕๑) โดยนักไวยากรณ์โบราณ ได้จำแนกภาษาตระกูลปรากฏไว้ ๖ ภาษาด้วยกัน คือ

- ๑) มาคธี ภาษาของมคธรัฐ
- ๒) อารข อรรธมาคธี ภาษาถึงมาคธี
- ๓) เศารเสนี ภาษาของสุรเสนรัฐ
- ๔) มหาราษฏรี ภาษาของมหาราษฏร์รัฐ
- ๕) ไปศาจี ภาษาปีศาจ หรือภาษาของชนชั้นต่ำ
- ๖) อปกรังศ ภาษารุ่นหลังซึ่งรูปไวยากรณ์ได้เปลี่ยนไปแล้ว

แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ ภาษาปรากฏที่ใช้ในแคว้นมคธ หรือที่เรียกกันว่า ภาษามาคธี (Magadhi) ซึ่งใช้อยู่ทางตะวันออกของอินเดีย เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกาศพระธรรม เพราะทรงเห็นว่าเป็นภาษาที่ประชาชนส่วนใหญ่ใช้ได้และเข้าใจกันดี อันจะเป็นประโยชน์ทำให้สามารถเรียนรู้หลักพุทธธรรมและเข้าถึงได้โดยง่าย เนื่องจากเป็นภาษาธรรมชาติที่ไม่มีการจำกัดบุคคลที่ใช้นั่นเอง แต่ถึงอย่างไร ภาษาทั้งสอง คือ มาคธีและสันสกฤต ก็ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ยังคงคล้ายคลึงกันทางด้านศิลปะทางภาษา (พระมหาเสฐียรพงษ์ ภูธรธรรม, ๒๕๑๔, หน้า ๔)

๓.๔ ความหมายของภาษาสันสกฤต

คำว่า “สันสกฤต” มาจากคำหน้า หรือ อุปสรรค ว่า “ส” (sam) กับ คำกริยาคือ ฤต (kṛta) แปลว่า “สร้างไว้อย่างสมบูรณ์”, “ผสมกันแล้ว” หรือ “ภาษาที่ได้รับการพัฒนาไว้อย่างสมบูรณ์แล้ว” ภาษาสันสกฤตเป็นหนึ่งในภาษาตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European Family) เป็นภาษาที่มีวิภक्ति ปัจจัย (Inflectional Language) ต้องเปลี่ยนคำไปตามวิภक्ति ปัจจัย การก เพศ พจน์ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงรูปก่อนนำไปใช้ในประโยค การเปลี่ยนแปลงรูปนี้ใช้กับนามและกริยา โดยการเปลี่ยนแปลงนี้เราเรียกว่า “การผัน หรือ การแจก” หากเป็นคำนาม เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Declension ส่วนการผันกริยา เรียกว่า Conjugation

ภาษาสันสกฤตแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ สันสกฤตพระเวท กับ สันสกฤตแบบแผน ภาษาสันสกฤตพระเวทอันเป็นภาษาของกลุ่มคัมภีร์สัมหิตาและพราหมณะเก่าแก่กว่าภาษาสันสกฤตแบบแผน โดยคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดในกลุ่มนี้ คือ ฤคเวท หรือ ฤคเวทสัมหิตา

ส่วนภาษาสันสกฤตแบบแผน เป็นภาษาที่ได้รับการพัฒนามาจากภาษาสันสกฤตพระเวทมาอีกต่อหนึ่ง มีการตั้งกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ไว้อย่างชัดเจน และเป็นระบบที่สุด โดยนักไวยากรณ์ที่ชาวอินเดียและชาวโลกยกย่องว่าเก่งที่สุด ฉลาดที่สุดเท่าที่มนุษยชาติเคยมีมา ท่านชื่อปาณินิ (pāṇini) ภาษาสันสกฤตแบบแผนนี้เป็นภาษาของวรรณกรรมที่สำคัญ ๆ ของอินเดีย เช่น มหาकाพย์รामายณะ महाकाพย์มหาภารตะ และวรรณกรรมในยุคหลัง ๆ เช่น ศकुन्ตลา เมฆุต เป็นต้น^๓

๓.๕ ความสำคัญของภาษาสันสกฤต

ภาษาสันสกฤตมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อรากฐานทางอารยธรรมและภาษาของโลกหลายส่วน โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในฐานะที่เป็นภาษาคลาสสิกของตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) ภาษาสันสกฤตจึงถือเป็นกุญแจสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณคดีดั้งเดิมของอินเดีย เป็นภาษาที่ใช้ในการประพันธ์คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์หลักของศาสนาฮินดู เช่น คัมภีร์พระเวท ปรัชญาอุปนิษัท รวมถึงมหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่ของโลกอย่างรามายณะและมหาภารตะ นอกจากนี้ ยังเป็นภาษาที่ใช้บันทึกงานด้านปรัชญา วิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ และการแพทย์โบราณ (อายุรเวท) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภาษาสันสกฤตไม่ได้เป็นเพียงภาษาทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นสื่อกลางของภูมิปัญญาและความรู้ของผู้คนแก่เรียนในอดีต อิทธิพลของภาษานี้ยังแผ่ขยายไปยังภาษาและวัฒนธรรมอื่น ๆ ในเอเชียใต้ โดยเป็นรากศัพท์สำคัญของภาษาต่าง ๆ เช่น ฮินดี, มราฐี และเบงกาลี

ในส่วนของภาษาไทย ภาษาสันสกฤตได้มีอิทธิพลอย่างมากทางด้านคำศัพท์อย่างหาที่เปรียบไม่ได้ ทำให้ภาษาไทยมีความสามารถในการแสดงออกทางความคิดที่ละเอียดอ่อนและเป็นนามธรรมมากขึ้น คำยืมจากสันสกฤตส่วนใหญ่ถูกนำมาใช้ในบริบทที่เป็นทางการชั้นสูง หรือทางวิชาการ เช่น คำราชาศัพท์ (เช่น พระเนตร, พระกรรม), ศัพท์ทางศาสนา (เช่น ศีक्षा, ปรัชญา, อัศจรรย์), และศัพท์เทคนิค (เช่น วิทยาศาสตร์, รัฐธรรมนูญ) นอกจากนี้ ภาษาไทยยังได้รับเอาหลักการสร้างคำทางไวยากรณ์ของสันสกฤตมาใช้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะการสร้างคำประสมที่เรียกว่า สนธิ และ สมาส ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสร้างคำศัพท์ใหม่ ๆ เพื่อรองรับการรับเทคโนโลยี องค์ความรู้ และแนวคิดสมัยใหม่เข้ามาในภาษาไทย การยืมคำเหล่านี้จึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมภาษาไทยกับมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอินเดียที่ส่งผลต่อพัฒนาการของภาษามาจนถึงปัจจุบัน

^๓ ผู้สนใจประวัติศาสตร์สันสกฤตอย่างละเอียด สามารถศึกษาได้จากหนังสือประวัติศาสตร์สันสกฤต ของศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.จำลอง สารพัดนึก. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

การใช้อักษรเทวนาครีและอักษรโรมันแบบคู่ขนาน (Dual Track) ในช่วงที่จักรวรรดิอังกฤษปกครองประเทศอินเดีย นั้น นักวิชาการชาวอังกฤษให้ความสนใจศึกษาวัฒนธรรมและภาษาอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาสันสกฤต ซึ่งถือเป็นสื่อสำคัญในการทำความเข้าใจชาวอินเดียอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม เกิดแนวโน้มการถ่ายทอดภาษาสันสกฤตที่บันทึกด้วยอักษรเทวนาครีเป็นอักษรโรมัน ซึ่งเป็นอักษรที่ใช้แพร่หลายในทวีปยุโรป การปฏิบัติเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการอินเดีย บางกลุ่ม ที่เห็นว่าการใช้อักษรโรมันศึกษาภาษาสันสกฤตอาจทำให้การออกเสียงคลาดเคลื่อนไปจากเดิม (Phonetic Distortion) เซอร์โมเนีย วิลเลียมส์ (Sir Monier Monier-Williams) นักปราชญ์ด้านสันสกฤตชาวอังกฤษ ได้โต้แย้งโดยชี้ให้เห็นว่า อักษรเทวนาครีที่นักปราชญ์อินเดียถือเป็นอักษรสวรรค์ (Divine Script) นั้น มีพัฒนาการมาจากอักษรโบราณคืออักษรพราหมี ซึ่งปรากฏในจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช และมีต้นกำเนิดมาจากเทพเจ้าแต่ประการใด ด้วยเหตุนี้ ชาวตะวันตกจึงมีสิทธิที่จะศึกษาภาษาสันสกฤตโดยใช้อักษรโรมันได้

ผู้เชี่ยวชาญด้านสันสกฤตศึกษาส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การเน้นอักษรเทวนาครีในช่วงเริ่มต้นการเรียนการสอนมากเกินไปอาจเป็นอุปสรรคต่อผู้เรียน เนื่องจากจะทำให้ผู้เรียนมุ่งความสนใจไปที่รูปอักษรมากเกินไป (Distraction from Linguistic Structure) จึงควรเน้นการใช้อักษรโรมัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอธิบายกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ เช่น สนธิ (Sandhi) ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่ายกว่าการใช้อักษรเทวนาครี อย่างไรก็ตาม แนวทางการเรียนการสอนที่เหมาะสมคือการใช้อักษรทั้ง ๒ ชนิดควบคู่กันไปในลักษณะคู่ขนาน (Dual Track Approach) เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์และสามารถอ่านเขียนอักษรทั้งสองชนิดได้ ในขณะที่อักษรไทยนั้น มักจะถูกใช้จำกัดในเอกสารประกอบการสอน เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านความยุ่งยากในการถอดอักษร (Transliteration) ที่ครอบคลุมเสียงในภาษาสันสกฤตได้อย่างครบถ้วน

๔. อักษรวิธีภาษาบาลีเบื้องต้น

๔.๑ ความหมายของอักขระ

อักขระ มาจากคำว่า อ+ขร อ แปลว่า ไม่ ขร แปลว่า แข็ง ก็ได้ แปลว่า สั่นไป ก็ได้ รวมความหมายได้ว่า ไม่ใช่ของแข็ง และ ไม่ใช่ของสั่นไป การที่อักขระไม่ใช่ของแข็งนั้น มีความหมายว่าเป็นเสียงที่เปล่งออกมา และเป็นตัวหนังสือสำหรับขีดเขียน ซึ่งใช้ความละเอียดลออและประณีตบรรจง ไม่แสดงความแข็งทื่อและแข็งกระด้างในการเปล่งเสียงหรือใช้ตัวหนังสืออย่างใดอย่างหนึ่งออกมา เสียงทุกเสียงที่เปล่งผ่านอวัยวะในการผลิตเสียงออกมานั้นเป็นเสียงที่เกิดจากลมและถูกผันผ่านออกมาทางลำคอและผ่านออกไปทางริมฝีปาก ดังนั้น ลักษณะของลมที่เปล่งมานั้นจึงไม่ใช่ของแข็ง และการที่อักขระไม่ใช่ของสั่นไปนั้นก็มีความหมายว่า เมื่อต้องการจะเปล่งเสียงพูดหรือเขียนหนังสือ มนุษย์สามารถในการทำอย่างนั้นได้โดยไม่มีขอบเขตหรือข้อจำกัด เสียงที่รวมเป็นถ้อยคำไปจนถึงประโยคใน

ภาษาสามารถในการสร้างรูปแบบใหม่ ๆ ออกมาใช้อย่างไม่มีข้อจำกัด ดังนั้น ท่านจึงให้ความหมายของคำว่า “อักขระ” โดยตั้งเป็นบทวิเคราะห์ไว้ดังนี้ “น ขรณัติติ อกฺขรา” วัณณะที่ไม่หมดสิ้นไป ชื่อว่า อักขระ และว่า “ขรณติ วินสฺสนติติ ขรา, น ขรา อกฺขรา” วัณณะที่หมดสิ้นไป ชื่อว่า ขระ วัณณะที่ไม่หมดสิ้นไป ชื่อว่าอักขระ โดยคำว่า อักขระ นั้นท่านหมายเอาทั้งเสียงและตัวหนังสือด้วย (พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ, ๒๕๕๘, หน้า ๑๗)

๔.๒ อักขระในภาษาบาลี

อักขระในภาษาบาลีมีจำนวนทั้งสิ้น ๔๑ ตัว แบ่งเป็นพยัญชนะ ๓๓ ตัว และสระ ๘ ดังต่อไปนี้

ก ข ค ฌ ง, จ ฌ ช ฌ ฌ, ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อ ๓๓ ตัวนี้เป็นพยัญชนะ และ อ อา อิ อี อุ ฤ โ ๘ ตัวนี้เป็นสระ

๔.๒.๑ พยัญชนะ

๑) อักขระอันเหลือจากสระ ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น มี อ (นิคคหิต) เป็นที่สุด ชื่อว่า พยัญชนะ

๒) พยัญชนะแปลว่า ทำเนื้อความให้ปรากฏ เช่น โ เมื่อผสมกับ ก เป็น โก มีความหมายว่า ใคร, อะไร ฯลฯ

๓) พยัญชนะมีชื่อว่า นิสสิต เพราะพยัญชนะออกเสียงตามลำพังเหมือนสระไม่ได้ ต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้

๔) การเขียนพยัญชนะแบบไม่มีสระเป็นที่อาศัย จึงมี . (จุด) อยู่ข้างล่าง เช่น ก ข ค ฌ ง ฯลฯ

๕) การเขียนพยัญชนะที่มีสระเป็นที่อาศัย จะไม่เห็น . (จุด) อยู่ข้างล่าง เช่น ก กา กิ กี กุ ภู เก โก ฯลฯ

๖) พยัญชนะจัดเป็น ๒ พวก คือ วรรค ๑ อวรรค ๑

๗) พยัญชนะวรรคจัดเป็น ๕ วรรค ๆ ละ ๕ ตัว จึงมี ๒๕ ตัว คือ

ก	ข	ค	ฌ	ง	เรียกว่า ก วรรค
จ	ฉ	ช	ฌ	ณ	เรียกว่า จ วรรค
ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	เรียกว่า ฎ วรรค
ต	ถ	ท	ธ	น	เรียกว่า ต วรรค
ป	ผ	พ	ภ	ม	เรียกว่า ป วรรค

พยัญชนะเหล่านี้ เรียกว่า พยัญชนะวรรค เพราะเกิดเป็นหมู่เป็นพวกในฐานะเกิดที่เดียวกัน

๘) พยัญชนะอวรรค ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ เรียกว่า พยัญชนะอวรรค เพราะเกิดไม่เป็นหมู่เป็นพวกในฐานะเกิดที่เดียวกัน

๙) พยัญชนะ คือ อ เรียกว่า นิคคหิต แปลว่า กตสระ คือเวลาอ่านจะออกเสียงทางจมูกไม่ให้อ้าปากกว้างตามปกติ

๑๐) พยัญชนะ คือ อ ตามสาสนโวหาร เรียกว่า อนุสาร คือไปตามสระ คือ นิคคหิต นี้ ต้องไปตามหลังสระรัสสะ คือ อ อิ อุ เท่านั้น เช่น อหิ เสด็จ อกาสิ ฯ

๔.๒.๒ สระ

๑) อักษรเบื้องต้น ตั้งแต่ อ จนถึง โ อ ชื่อว่า สระ ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำให้พยัญชนะออกเสียงได้ด้วย

๒) สระ ๘ ตัวนี้ เรียกว่า นิสสัย เพราะเป็นที่อาศัยของพยัญชนะ บรรดาพยัญชนะทั้ง ๓๓ ตัว ต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้

๓) สระ ๓ ตัว คือ อ อิ อุ ชื่อว่า รัสสะ เพราะออกเสียงเร็ว/สั้น เหมือนคำว่า อติ ครุ เป็นต้น

๔) สระ ๕ ตัว คือ อา อี อุ เอ โอ ชื่อว่า ทีฆะ เพราะออกเสียงช้า/ยาว เหมือนคำว่า ภาคี วรุ เสโซ เป็นต้น

๕) เอ โอ ถ้ามีพยัญชนะสังโยคอยู่หลัง เช่น เสโยโย, โสตุถิ เป็นต้น ท่านกล่าวว่า เอ โอ นั้นออกเสียงเหมือนเป็นรัสสะ

๖) สระต่อไปนี้ ชื่อว่า ครุ ออกเสียงหนัก คือ

๑) สระที่เป็นทีฆะล้วน ๆ เช่น ฎปาสิ, เอสี

๒) สระรัสสะแต่มีพยัญชนะสังโยคอยู่หลัง เช่น มนุสสินโท

๓) สระรัสสะมีนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง เช่น โกเสยยิ

๔) สระรัสสะอยู่ท้ายบาทคาถา เช่น ยนฺตุนิมีตํ อวมงฺคณจ

๗) สระต่อไปนี้ ชื่อว่า ลหุ ออกเสียงเบา คือ สระที่เป็นรัสสะล้วน ๆ ไม่มีพยัญชนะสังโยคหรือไม่มีนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง เช่น ปติ มุนิ ชื่อว่า ลหุ

๘) สระจัดเป็นวิณณะ เรียกว่า สวิณณะ คือ จัดเป็นคู่กันได้ ๓ คู่ คือ

อ อา เรียกว่า อ วิณโณ

อิ อี เรียกว่า อิ วิณโณ

อุ อุ เรียกว่า อุ วิณโณ

๙) เอ และ โอ ๒ ตัวนี้เรียกว่า อสวิณณะ ไม่เป็นคู่กับสระใด ๆ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าสังยุตตสระ เกิดมาจากสระผสมกัน คือ

อ กับ อิ ผสมกันเป็น เอ

อ กับ อุ ผสมกันเป็น โอ

๔.๓ ฐานกรณ์

อักษรภาษาบาลีทั้ง ๔๑ ตัวเหล่านั้น จะเปล่งออกเสียงได้ต้องอาศัยฐานกรณ์ เสียงระฆัง จะตั้งขึ้นได้ต้องอาศัยฐาน คือ ตัวระฆัง กรณ์ คือ ลูกตุ้มสำหรับตี

๔.๓.๑ ฐานทั้ง ๖ (กำเนิดของเสียง)

ฐาน คือที่ตั้งของเสียงอักษร วิเคราะห์ว่า “ติฏฐุนติ เอตถาติ ฐานํ กณฐาติ ที่ตั้งของเสียงอักษร ชื่อว่าฐาน ได้แก่ กณฐะ เป็นต้น” มี ๖ อย่าง คือ

๑. กณฐฐาน	หลอดลำคอ	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๒. ตาลฐาน	เพดานปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๓. มุทธฐาน	ปุ่มเหงือกบน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๔. ทนฺตฐาน	ฟัน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๕. โกฎฐฐาน	ริมฝีปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๖. นาสิกาฐาน	โพรงจมูก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยฐาน ๖

อ อา ก ข ค ฆ ง ห	เกิดที่กณฐฐาน (หลอดลำคอ)
อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย	เกิดที่तालฐาน (เพดานปาก)
ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ	เกิดที่มุทธฐาน (ปุ่มเหงือกบน)
อุ อู ป ผ พ ภ ม	เกิดที่โกฎฐฐาน (ริมฝีปาก)
เอ	เกิดที่กณฐ+तालฐาน (คอและเพดานปาก)
โอ	เกิดที่กณฐ+โกฎฐฐาน (คอและริมฝีปาก)
ว	เกิดที่ทนฺต+โกฎฐฐาน (ฟันและริมฝีปาก)
อํ	เกิดที่นาสิกฐาน (โพรงจมูก)
ง ญ ณ น ม	เกิดที่สก+นาสิกฐาน (ฐานเดิมและโพรงจมูก)

อักษรบางตัวเกิดจากฐานเดียว เรียกว่า เอกชะ, บางตัวเกิดจาก ๒ ฐาน เรียกว่า ทวิชะ (พระมหาฉลาด ปริยญาโน, ๒๕๓๐, หน้า ๑๕)

๔.๓.๒ กรณ์ ๔ (กำเนิดของเสียง)

กรณ์ คืออวัยวะที่ไปกระทบกับฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น วิเคราะห์ว่า “กรียนเต อจุจารียนเต เอเตนาติ กรณ์ อวัยวะที่ทำให้สวดออกเสียงอักษรได้ ชื่อว่ากรณ์” มี ๔ อย่าง คือ

๑. ชิวหามัชฌมกรณ์	กลางลิ้น	ไปกระทบกับतालฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น
๒. ชิวโหปคคกรณ์	ใกล้ปลายลิ้น	ไปกระทบกับมุทธฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น
๓. ชิวหคคกรณ์	ปลายลิ้น	ไปกระทบกับทนฺตฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น
๔. สกฐานกรณ์	ฐานของตน	ไปกระทบกับฐานของตนทำให้เสียงเกิดขึ้น

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยกรณี ๔

๑. กลางลิ้น	ทำให้เกิดเสียง	อิ อี เอ จ ฉ ช ฌ ญ ย
๒. ใกล้เคียงลิ้น	ทำให้เกิดเสียง	ฎ ฐ ฏ ท ฒ ฌ ร ฬ
๓. ปลายลิ้น	ทำให้เกิดเสียง	ด ถ ท ธ น ล ว ส
๔. ฐานของต้น	ทำให้เกิดเสียง	อ อา อุ ู เอ โอ ก ข ค ฌ ง ป ผ พ ภ ม ว ห อ

(พระมหานายม อุตุตโม, ๒๕๔๗, หน้า ๑๓)

๔.๔ ลักษณะเสียง

อักษรบาลี ๔๑ ตัวนั้น เฉพาะพยัญชนะ ๓๓ ตัว มีการออกเสียงที่แตกต่างกัน บางตัวออกเสียงอ่อน บางตัวออกเสียงแข็ง บางตัวออกเสียงก้องกังวาล บางตัวออกเสียงไม่ก้องกังวาล บางตัวออกเสียงทั้งอ่อนทั้งกังวาล เป็นต้น จำแนกได้ ดังนี้

๔.๔.๑ สติล ฌนิต วิมุต

๑. สติล พยัญชนะที่ออกเสียงอ่อน ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๓ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ก ค, จ ช, ฎ ฏ, ต ท, ป พ

๒. ฌนิต พยัญชนะที่ออกเสียงแข็ง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๒ และ ๔ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ข ฌ, ฉ ฌ, ฐ ฌ, ถ ฌ, ผ ภ ญ

๓. วิมุต พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากความเป็นสติลและฌนิต ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะวรรคทั้งหมด คือ ง ญ ฌ น ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อ

๔.๔.๒ โฆส อโฆส วิมุต

๑. โฆส พยัญชนะที่ออกเสียงกังวาล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๓, ๔ และ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ค ฌ ง, ช ฌ ญ, ฏ ฌ ฌ, ท ฌ น, พ ภ ม และพยัญชนะวรรค ๖ ตัว คือ ย ร ล ว ห ฬ

๒. อโฆส พยัญชนะที่ออกเสียงไม่กังวาล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ก ข, จ ฉ, ฎ ฐ, ต ถ, ป ผ และ พยัญชนะวรรค ๑ ตัว คือ ส

๓. วิมุต พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากความเป็นโฆสและอโฆส ได้แก่ อ (นิคหิต)
(สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, ๒๕๓๔, หน้า ๓๖)

ตาราง แสดงผังอักษรบาลีตามลักษณะเสียง^๔

สระ ๘ (นิสฺสยะ)										พยัญชนะ ๓๓ (นิสฺสยะ)											
รัสสะ	ทัสสะ		วรรค ๒๕					โสตะ					อวรรค ๘					การณ	เกิด ๑ หรือ ๒ ฐาน		
			อโสตะ		โสตะ			โสตะ					อโสตะ							วิมุตตะ	
			อโสตะ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ	อณฺติ						
			๑	๒	๓	๔	๕														
อ วิณณะ	☐	☐	ก วรรณ	☐	☐	☐	☐	☐				☐				กัมมฐะ คอ	สัณฺฐาณะ ฐานตน	เอกชะ			
อิ วิณณะ	☐	☐	จ วรรณ	☐	☐	☐	☐	☐	☐							ตฺถุชะ เพดาน	ฐิวนัมมชะ พยางกลางลิ้น				
			ฎ วรรณ	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐						มฺพธชะ ปุ่มเหงือก	ฐิวนโปกชะ ถัดปลายลิ้น				
			ต วรรณ	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐		☐			ทฺนตชะ ฟัน	ฐิวนตชะ ปลายลิ้น				
อุ วิณณะ	☐	☐	ป วรรณ	☐	☐	☐	☐	☐								โธมฺฐชะ ริมฝีปาก	สัณฺฐาณะ ฐานตน	ทวิชะ			
		☐														กัมมฐิตชะ คอ+เพดาน	สัณฺฐาณะ ฐานตน				
		☐														กัมมโธมฺฐชะ คอ+ริมฝีปาก	สัณฺฐาณะ ฐานตน				
																ทฺนตฺถุชะ ฟัน+ริมฝีปาก	สัณฺฐาณะ ฐานตน				
																	นตฺถิวิฐานชะ จมูก	สัณฺฐาณะ ฐานตน	เอกชะ		
	สังยุตตะ	☐																เอกชะ			
	วิวัฏฐะ เปิดฐานกรณ	☐																			
	ผู้รู้ชะ ปิดฐานกรณ	☐	วิวัฏฐะ เปิดฐานกรณ																		
ปะยตนะ ความพยายามในการออกเสียง ๔																					

^๔คัดจากมหาปาลีวิซชาลย์ (ออนไลน์), ๑ ธันวาคม ๒๕๖๘. <<https://www.mahapali.com/>>.

ตาราง เปรียบเทียบการใช้อักษรไทยบาลี-โรมัน และอังกฤษ (พยัญชนะ)

พยัญชนะ ๓๓ ตัว					
ไทย	บาลี-โรมัน	อังกฤษ	ไทย	บาลี-โรมัน	อังกฤษ
ก	ka	ka	กัங	kang	kang
ข	kha	kha	ขัง	kham	khang
ค	ga	kha	โค	go	kho
ฌ	gha	kha	โฆ	gho	kho
ง	ṅa	nga	สัง	saṅ	sang
จ	ca	cha, ja	จัน	can	chan, jan
ฉ	cha	cha	ฉัน	chan	chan
ช	ja	cha	ชัน	jan	chan
ฌ	jha	cha	ฌัน	jhan	chan
ญ	ña	ya	ญัน	ñan	yan
ฎ	ṭa	ta	ฎัน	tan	tan
ฐ	ṭha	tha	ฐัน	ṭhan	than
ฑ	ḍa	tha	ฑัน	ḍan	than/dan
ฒ	ḍha	tha	ฒัน	ḍhan	than
ณ	ṇa	na	ณัน	ṇan	nan
ต	ta	ta	ตัน	tan	tan
ถ	tha	tha	ถัน	than	than
ท	da	tha	ทัน	dan	than
ธ	dha	tha	ธัน	dhan	than
น	na	na	นัน	nan	nan
ป	pa	pa	ปัน	pan	pan
ผ	pha	pha	ผัน	phan	phan
พ	ba	pha	พัน	ban	phan
ภ	bha	pha	ภัน	bhan	phan
ม	ma	ma	มัน	man	man
ย	ya	ya	ยัน	yan	yan
ร	ra	ra	รัน	ran	ran

พยัญชนะ ๓๓ ตัว					
ไทย	บาลี-โรมัน	อังกฤษ	ไทย	บาลี-โรมัน	อังกฤษ
ล	la	la	ลัน	lan	lan
ว	va	wa	วัน	van	wan
ส	sa	sa	สัน	san	san
ห	ha	ha	หัน	han	han
ฬ	ḷa	la	ฬัน	ḷan	lan
อ	aṃ	ang	นัง	naṃ	angn

ตาราง เปรียบเทียบการใช้อักษรไทยบาลี-โรมัน และอังกฤษ (สระ)

สระ ๘ ตัว					
ไทย	บาลี-โรมัน	อังกฤษ	ไทย	บาลี-โรมัน	อังกฤษ
อะ	a	a	ธัง	dhang	Thang
อา	ā	a	ราง	rāṅ	rang
อิ	i	i	จิ	ji	chi
อี	ī	ee	สี	sī	see
อุ	u	u	มุ	mu	mu
อู	ū	u	ญู	ṅū	yu
เอ	e:	e	เภ	bhe	phe
เอย	e'	ay	ไชย	je'y	chay
โอ	o:	o	มโน	mano:	mano

๔.๕ สัญญะ พยัญชนะสังโยคหรือซ้อน

พยัญชนะสังโยค เรียกอีกนัยหนึ่งว่า ตัวสะกด กล้ำ และสะกดควบกล้ำ หมายถึง พยัญชนะ ๒ หรือ ๓ ตัว ซ้อนกันโดยไม่มีสระคั่นระหว่างกลาง เช่น กก กข จจ จฉ จขย นทร (จก กัก ภิกขุ ปจจโย มจฉา สงขยา อินทริย)

๔.๕.๑ หลักการซ้อน

พยัญชนะตัวที่ ๑ ในวรรคทั้ง ๕ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑, ๒ ในวรรคของตน (๑ ซ้อน ๑ ซ้อน ๒)

พยัญชนะตัวที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ ขึ้นหน้าพยัญชนะตัวที่ ๓, ๔ ในวรรคของตน (๓ ขึ้น ๓ ขึ้น ๔)

พยัญชนะตัวที่ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ เว้น ง ขึ้นหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ ในวรรคของตน (๕ ขึ้น ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ เว้น ง)

ส่วนพยัญชนะวรรคนั้น ขึ้นตัวเองและตัวอื่นได้มี ๔ ตัว คือ ย ล ว ส ที่เหลือซ้อนกับตัวอื่นได้ทั่วไป เช่น อโย โย มลโล โล นิพพาน (นิพพาน) อสส มยห์ กลยาณํ ชิวหา อสมิ เป็นต้น (พระมหาสมณัธมมสิเนโห, ๒๕๓๔, หน้า ๑๕)

๕ การอ่านภาษาบาลีด้วยอักษรไทย

ในการอ่านภาษาบาลีนั้น สระ ๘ ตัว อ่านออกเสียงเองได้เลยว่า อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ, ส่วนพยัญชนะ ๓๓ ตัว อ่านออกเสียงเองไม่ได้ ต้องอาศัยสระจึงอ่านออกเสียงได้ว่า ก กา กิ กิ ฤ ฤ เก โก เป็นต้น, เฉพาะ ° (นิคคหิต) นั้น อาศัยรัสสระสระ อ อิ อุ ๓ ตัวเท่านั้น จึงอ่านออกเสียงได้ว่า อ อิ อู, ถ้าพยัญชนะไม่มีสระจะมีจุดอยู่ข้างล่างให้อ่านเป็นสะกดกล้ำ หรือสะกดควบกล้ำ ตามหลักพยัญชนะสังโยค เช่น จกุก (จักกั) ภิกขุ (ภิกขุ) พรหมา (พระ-หมา) ตสฺมา (ตัสมา) เป็นต้น

ตาราง ฝึกอ่านคำบาลีด้วยอักษรไทย

ภาษาบาลี	อ่านว่า	ความหมาย
‘นารี’	นา-รี	‘นาง’
‘ปุริโส’	ปุ-ริ-โส	‘ชาย’
‘ทารโก’	ทา-ระ-โก	‘เด็ก’
‘มหลลโก’	มะ-หั้น-ละ-โก	‘ผู้ใหญ่’
‘เสฏฐี’	เสด-ถี	‘เศรษฐี’
‘หตถี’	หัต-ถี	‘ช้าง’
‘สกุโณ’	สะ-กุ-โน	‘นก’
‘กุกกุโณ’	กุก-กุ-โต	‘ไก่’
‘อาราโม’	อา-รา-โม	‘วัด’
‘คาโม’	คา-โม	‘บ้าน’
‘ศาลา’	สา-ลา	‘ศาลา’
‘นคร’	นะ-คะ-รัง	‘เมือง’

ภาษาบาลี	อ่านว่า	ความหมาย
‘เคห์’	เค-หัง	‘เรื่อน’
‘ถวิกา’	ถะ-วิ-กา	‘ถุง’
‘อโย’	อะ-โย	‘เหล็ก’
‘มณิ’	มะ-ณิ	‘แก้วมณี’
‘วีหิ’	วี-หิ	‘ข้าวเปลือก’
‘เปโต’	เป-โต	‘เปรต’
‘เทวดา’	เท-วะ-ตา	‘เทวดา’
‘คนธพโพ’	คัน-ทับ-โพ	‘คนธรรพ์’
‘ยักโข’	ยัก-โข	‘ยักษ์’
‘อจฉรา’	อัค-ฉะ-รา	‘นางฟ้า’
‘โค’	โค	‘วัว’

ตาราง ฝีกอ่านบาลีอักษรไทยจากพระไตรปิฎก

ผู้อ่าน-เลขที่	บาลี
๐๑	เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา อนตรจ ราชคหํ อนตรจ นาฬนํ อทธานมคฺคปฺปโน โหติ มหตา ภิกฺขุสงฺเขน สทฺธิ ปณฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสฺสเดหิ ฯ สุปฺปิโยปิ โข ปรีพพาชโก อนตรจ ราชคหํ อนตรจ นาฬนํ อทธานมคฺคปฺปโน โหติ สทฺธิ อนฺเตวาสีนา พฺรหฺมทตฺเตน มาณเวน ฯ ตตร สุตํ สุปฺปิโย ปรีพพาชโก อเนก ปรียาเยน พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสติ ฌมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสติ สงฺฆสฺส อวณฺณํ ภาสติ ฯ สุปฺปิยสฺส ปน ปรีพพาชกสฺส อนฺเตวาสี พฺรหฺมทตฺโต มาณโว อเนกปรียาเยน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสติ ฌมฺมสฺส วณฺณํ ภาสติ สงฺฆสฺส วณฺณํ ภาสติ ฯ
๐๒	สุปปิโยปิ โข ปรีพพาชโก อมพฺลภูฏิกายํ ราชาคารเก เอกเรตฺติवासํ อูปคณฺนิ สทฺธิ อนฺเตวาสีนา พฺรหฺมทตฺเตน มาณเวน ฯ ตตรปิ สุตํ สุปฺปิโย ปรีพพาชโก อเนกปรียาเยน พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสติ ฌมฺมสฺส อวณฺณํ ภาสติ สงฺฆสฺส อวณฺณํ ภาสติ ฯ สุปฺปิยสฺส ปน ปรีพพาชกสฺส อนฺเตวาสี พฺรหฺมทตฺโต มาณโว อเนกปรียาเยน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสติ ฌมฺมสฺส วณฺณํ ภาสติ สงฺฆสฺส วณฺณํ ภาสติ ฯ

๐๓	เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถปิณฑิกสฺส อาราเม กเรริกุฎิกายํ ฯ อถโฆ สมพฺพุลานํ ภิกฺขุณํ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฑ- ปาตปฏิกกนตานํ กเรริมณฑลมาเพ สนนินฺนนานํ สนนิปตฺตานํ ปุพฺเพนิวาส ปฏิสํยุตฺตา ธมฺมีกถา อุทปาติ อิตฺปิ ปุพฺเพนิวาส อิตฺปิ ปุพฺเพนิวาสติ ฯ อสฺสสฺส โข ภควา ทิพฺพาย โสตราตุยา วิสุทฺธาย อติกกนตฺมานุสิกาย ฯ
๐๔	เอวํ ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสสฺสุ ฯ ภควา เอตทวโจ อิตฺโต โส ภิกฺขเว เอกนวุโต กปโป ยํ วิปสฺสี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุทปาติ ฯ อิตฺโต โส ภิกฺขเว เอกตฺสฺส กปโป ยํ สึชี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุทปาติ ฯ ตสฺมีเยว โข ภิกฺขเว เอกตฺสฺส กปเป เวสสฺส ภควา อรหํ สมฺมา- สมฺพุทฺโธ โลเก อุทปาติ ฯ อิมสฺมีเยว โข ภิกฺขเว ภทฺทกปเป กกุสนฺโธ ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุทปาติ ฯ
๐๕	วิปสฺสี ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โกณฑญฺญ โคตฺเตน อโหสิ ฯ สึชี ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โกณฑญฺญ โคตฺเตน อโหสิ ฯ เวสสฺส ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โกณฑญฺญ โคตฺเตน อโหสิ ฯ กกุสนฺโธ ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ กสฺสโป โคตฺเตน อโหสิ ฯ โภนาคมโน ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ กสฺสโป โคตฺเตน อโหสิ ฯ กสฺสโป ภิกฺข เว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ กสฺสโป โคตฺเตน อโหสิ ฯ

ตาราง ฝึกอ่านภาษาบาลีด้วยอักษรโรมัน

อักษรโรมัน	อ่านว่า
evamme	เอ-วัม-เม
sutaṃ	
ekaṃ	
samayaṃ	
bhagavā	
antarā ca	
rājagahaṃ	
antarā ca	
nāḥandaṃ	

อักษรโรมัน	อ่านว่า
hoti	
mahatā	
bhikkhusaṃghena	
saddhiṃ	
pañcamattehi	
bhikkhusatehi	
suppiyopi kho	
paribbājako	
antarā ca	
rājagahaṃ	
antarā ca	
nāḷandaṃ	
saddhiṃ	
antevāsinā	
brahmadattena	
māḷavena	
tatra	
sudaṃ	
suppiyo	
paribbājako	
anekapariyāyena	
buddhassa	
avaṇṇaṃ	
bhāsaṭi	
dhammassa	
avaṇṇaṃ	
bhāsaṭi	
saṃghassa	
avaṇṇaṃ	

อักษรโรมัน	อ่านว่า
bhāsati	
suppiyassa	
pana	
paribbājakassa	
antevāsī	
brahmadatto	
māṇavo	
anekapariyāyena	
buddhassa	

๖. วิธีการเขียนอักษรเทวนาครี

อักษรที่ใช้ในการบันทึกภาษาสันสกฤต คือ อักษรเทวนาครี (อ่านว่า เท-วะ-นา-คะ-รี) หมายถึง อักษรหรือภาษาที่ใช้กันอยู่ในเมืองเทวดาหรือสรวงสวรรค์ มาจากสองคำรวมกัน คือ “เทว” แปลว่า เทพ หรือ เทวดา กับคำว่า “นาครี” เป็นคำคุณศัพท์ที่มาจากคำเดิมว่า “นคร หมายถึง เมือง, พระนคร” เมื่อนำมาขยายคำว่า “ภาษา” ซึ่งเป็นเพศหญิง จึงกลายเป็น นาครี มีที่มาจากความเชื่อของชาวอินเดียที่ว่า อักษร เทวนาครีนี้ไม่ใช่ผลงานของมนุษย์ แต่ใช้กันในสรวงสวรรค์ (ข้อสังเกต คนอินเดียโบราณมักยกสิ่งดี ๆ ที่เป็นผลงานชั้นยอดของมนุษย์ให้เหล่าทวยเทพเสียหมด คล้าย ๆ กับมองว่า มนุษย์เดินดินสร้างสิ่งดี ๆ เช่นนี้ไม่ได้ ต้องเป็นผลงานของเทพเท่านั้น หรือในมุขกลับกัน หากใครที่มีความรู้ความสามารถในระดับอัจฉริยะก็จะได้รับยกย่องประดุจเทพ)

อักษรเทวนาครี แบ่งตามเสียงภาษาสันสกฤต เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ สระ กับ พยัญชนะ โดยแบ่งเป็น สระ ๑๔ ตัว (ปัจจุบันใช้จริงเพียง ๑๓ ตัว) พยัญชนะ ๓๓ ตัว (รวมกับเสียง อัม am และ อะ ah เป็น ๓๕ ตัว)

๖.๑ สระ (Vowel)

การเขียนสระอักษรเทวนาครี มีวิธีการเขียนอยู่ ๒ แบบ คือ แบบแรก เรียกว่า “สระลอย” (สระเต็มรูป) และแบบหลัง เรียกว่า “สระจม” (สระลดรูป) สระลอยใช้เขียนเมื่อคำนั้น ๆ มีสระขึ้นต้น ส่วนสระจมใช้เขียนเมื่อประสมกับตัวพยัญชนะ **สระลอยและสระจม** มีดังนี้

ไทย/โรมัน	สระลอย	สระจม	ไทย/โรมัน	สระลอย	สระจม
อ a	अ *	-'	อา ā	आ	-I
อิ i	इ	ि-	อี ī	ई	-ī
อุ u	उ	- ु	อู ū	ऊ	- ू
ฤ r	ऋ	- ॄ	เฤ r̄	ठ	- ॡ
ฦ l	ऌ	- ॢ	-	-	-
เอ e	ए	- ॆ	ไอ ai	ऐ	- ।
โอ o	ओ	- ॆ	เอา 'u	औ	- ॥

หมายเหตุ : (*) สระ อ a अ ไม่มีรูปสระจม ดังนั้น เมื่อประสมกับพยัญชนะใดก็ตาม สระนี้จึงไม่ปรากฏรูป

๖.๒ พยัญชนะ (Consonant)

การเขียนพยัญชนะอักษรเทวนาครี มีวิธีเขียน ๓ แบบ คือ

- (๑) พยัญชนะเต็มรูป ใช้สำหรับผสมกับสระ
 - (๒) พยัญชนะลดรูป ใช้สำหรับเป็นตัวสะกด
 - (๓) พยัญชนะสังยุคหรือพยัญชนะซ้อน ใช้สำหรับคำที่มีพยัญชนะซ้อนกันหลายตัว
- พยัญชนะส่วนใหญ่เขียนได้ทั้งเต็มรูปและลดรูป แต่ก็มีบางตัวที่เขียนลดรูปไม่ได้

SANSKRIT TIP ๒

การเขียนพยัญชนะภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครีนั้น ถ้าเราเขียนพยัญชนะเต็มตัว นั้นหมายความว่า พยัญชนะตัวนั้น ๆ มีสระ อะ (a) ประสมอยู่แล้ว เช่น ก ka = क แต่ถ้าต้องการเขียนพยัญชนะเต็มตัวโดยไม่ให้มีสระใดประสมอยู่ เราต้องเติมเครื่องหมายที่เรียกว่า วิราม คือ - ̣ ที่ใต้พยัญชนะเต็มตัวนั้น ๆ ทำให้พยัญชนะตัวนั้น ไม่มีสระผสมอยู่ เช่น क् - k ออกเสียงว่า เกอะ หรือ กิ (แบบไม่เต็มเสียง)

ในภาษาสันสกฤต พยัญชนะมี ๓๓ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ พยัญชนะวรรค และ พยัญชนะเศษวรรค

พยัญชนะวรรค ได้แก่ พยัญชนะที่มีฐานที่เกิดเสียงอยู่ในพยางค์เดียวกัน มี ๕ วรรค แต่ละวรรคมี ๕ ตัว รวมทั้งหมด ๒๕ ตัว ดังนี้

วรรค ก เป็น กณฐยะ (เกิดที่ลำคอ)

	ก k	ข kh	ฌ g	ฆ gh	ง ṅ
พยัญชนะเต็มรูป	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
พยัญชนะลดรูป	क	ख	ग	घ	—

วรรค จ เป็น ตาลัพยะ (เกิดที่เพดาน)

	จ c	ฉ ch	ช j	झ jh	ञ ñ
พยัญชนะเต็มรูป	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
พยัญชนะลดรูป	च	—	ज	झ	ञ

วรรค ฎ เป็น มูรณัยะ (เกิดที่ปุ่มเหงือก)

	ฎ t	ฏ th	ด d	ध dh	न n
พยัญชนะเต็มรูป	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्
พยัญชนะลดรูป	—	—	—	—	ण

วรรค ต เป็น ทนตยะ (เกิดที่ฟัน)

	ต t	ถ th	ด d	ध dh	न n
พยัญชนะเต็มรูป	त्	थ्	द्	ध्	न्
พยัญชนะลดรูป	त	थ	—	ध	न

วรรค ป เป็น โอษฐยะ (เกิดที่ริมฝีปาก)

	ป p	फ ph	ब b	भ bh	म m
พยัญชนะเต็มรูป	प्	फ्	ब्	भ्	म्
พยัญชนะลดรูป	प	फ	ब	भ	म

คือ

พยัญชนะเศววรรค ได้แก่ พยัญชนะที่มีฐานที่เกิดเสียงไม่อยู่ในพวกเดียวกัน มีทั้งหมด ๘ ตัว

เศววรรค

	ย y	ร r	ล l	ว v
พยัญชนะเต็มรูป	य्	र्	ल्	व्
พยัญชนะลดรูป	८	—	ल	०

	ศ ś	ษ ṣ	ส s	ह h
พยัญชนะเต็มรูป	श् , ष्	ष्	स्	ह्
พยัญชนะลดรูป	श् , ॡ	ॢ	स्	—

แต่ละตัวมีฐานเกิดเสียง ดังนี้

- ย เป็น ตาลัพยะ (เกิดที่เพดาน)
- ร เป็น มูรฉนยะ (เกิดที่ปุ่มเหงือก)
- ล เป็น ทนตยะ (เกิดที่ฟัน)
- ว เป็น ทนโตษฐยะ (เกิดที่ฟันและริมฝีปาก)
- ศ เป็น ตาลัพยะ (เกิดที่เพดาน)
- ษ เป็น มูรฉนยะ (เกิดที่ปุ่มเหงือก)
- ส เป็น ทนตยะ (เกิดที่ฟัน)
- ห เป็น กณฐยะ (เกิดที่คอ)

SANSKRIT TIP ๓

การเขียนพยัญชนะภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครีแบบครึ่งตัว มีเทคนิควิธีการเขียนที่สังเกตได้ คือ หากตัวพยัญชนะนั้นมีขีดอยู่ท้าย เช่น ख - kha ก็ให้ตัด T ที่ท้ายออกเสีย เป็น ४ - kh ก็จะกลายเป็นพยัญชนะครึ่งตัวทันที (เพราะถูกตัดท้ายนั่นเอง)

แต่สำหรับพยัญชนะที่เขียนแล้วต้องมีการโค้งหรือคล้ายวงกลม มักจะไม่มีการเขียนครึ่งตัว เช่น พยัญชนะวรรค ॠ ऌ ॡ

พยัญชนะวรรคทั้ง ๓๓ ตัว นอกจากแบ่งเป็นพยัญชนะวรรคและเศษวรรคตามฐานที่เกิดเสียงแล้ว ยังแบ่งตามลักษณะการออกเสียงได้อีก ดังนี้

๑) พยัญชนะอโฆษะ (voiceless) คือพยัญชนะที่มีเสียงไม่ก้อง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑, ๒ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะวรรคที่เป็นอูษมัน (sibilant) ได้แก่ ศ ษ ส

๒) พยัญชนะโฆษะ (voiced) คือพยัญชนะที่มีเสียงก้อง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๓, ๔, ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะวรรคที่เป็นอรรสสระ ๔ ตัว ได้แก่ ย ร ล ฬ รวมทั้ง ห ด้วย

๓) พยัญชนะอนุนาสิก (nasal) คือพยัญชนะที่มีเสียงขึ้นจมูก ได้แก่ พยัญชนะที่สุตวรรคของวรรคทั้ง ๕

๔) พยัญชนะอรรสสระ (semivowel) คือพยัญชนะที่มีเสียงกึ่งสระ โดยมีสระเป็นเสียงเนื่องคู่กันไป คือ ย กับ สระ อิ, ร กับ สระ ฤ, ล กับ สระ ฦ และ ฬ กับ สระ อุ

๕) พยัญชนะอูษมัน (sibilant) คือพยัญชนะที่มีเสียงเสียดแทรกเหมือนเสียงไอน้ำออกมาตามฟัน ได้แก่ พยัญชนะวรรค คือ ศ ษ ส

การประสมอักษร (พยัญชนะกับสระ)

เนื่องจากพยัญชนะทุกตัวออกเสียงเองไม่ได้ (Mute) ดังนั้น ถ้าต้องการให้พยัญชนะออกเสียงได้ จะต้องนำสระมาประสม ตัวอย่างเช่น

อักษรไทย	อักษรโรมัน	อักษรเทวนาครี
ก + อ = ค	g + a = ga	ग् + अ = ग
ก + อา = กา	g + ā = gā	ग् + आ = गा
ก + อิ = คิ	g + i = gi	ग् + इ = गि

อักษรไทย	อักษรโรมัน	อักษรเทวนาครี
ก + อี = คี	g + ī = gī	ग् + ई = गी
ก + อุ = कु	g + u = gu	ग् + उ = गु
ก + อู = กู	g + ū = gū	ग् + ऊ = गू
ก + ฤ = कृ	g + ṛ = gṛ	ग् + ॠ = गृ
ก + ฤา = कृा	g + ṛī = gṛī	ग् + ॡ = गृी
ก + ฦ = कॡ	g + ḷ = gḷ	ग् + ॢ = गॢ
ก + เอ = เค	g + e = ge	ग् + ए = गे
ก + ไอ = ไค	g + ai = gai	ग् + ऐ = गै
ก + โอ = โค	g + o = go	ग् + ओ = गो
ก + เอา = เคา	g + au = gau	ग् + औ = गौ

หมายเหตุ พยัญชนะอื่น ๆ เมื่อประสมกับสระก็เทียบได้กับตัวอย่างข้างต้นนี้

พยัญชนะสังยุคหรือพยัญชนะซ้อน ได้แก่ พยัญชนะที่เขียนซ้อนกันตั้งแต่ ๒ ตัวขึ้นไป ซึ่งมีวิธีเขียนหลายอย่าง ดังนี้

- ๑) ซ้อนข้างบนกับข้างล่าง เช่น กฤ kka = कृ ฤ ddha = ॡ
- ๒) เขียนคู่กัน เช่น ศว śva = स्व มป mpa = म्प
- ๓) ใช้อักษรพิเศษ เช่น ฦษ kṣa = क्ष ฦญ jña = ज्ञ
 สตร stra = स्त्र ฦต kta = क्त

อักษรพิเศษ

ร r เป็นอักษรที่มีการเขียนเป็นพิเศษ เมื่อเขียนผสมกับสระและควบกล้ำพยัญชนะตัวอื่น ๆ จะมีรูปเขียน ๓ ชนิด คือ

๑) **र** = รุ r ธรรมดา ใช้ในกรณีที่ รุ r ผสมกับสระทั่วไป

เช่น **राम** = ราม rāma พระราม

रक्षति = รกษติ rakṣati เขาปกป้องรักษา

๒) **र -** = รุ r ควบกล้ำ ใช้ในกรณีที่ รุ r ออกเสียงควบกล้ำกับพยัญชนะทั่วไป

โดย มีพยัญชนะอยู่ข้างหน้าติดกับ ร และมีสระตามหลังมาติดกับ ร เช่น

ग्राम = กราม grāma หมู่บ้าน

स्त्री = สตรี strī ผู้หญิง

๓) **रः** = รุ r เผละ ใช้ในกรณีที่ รุ r มีสระอยู่ข้างหน้าติดกับ ร และมี

พยัญชนะตามหลังมาติดกับ ร เช่น

तर्क = ตรุก tarka ตรรกะ, วิธีหาเหตุผล

धर्म = ธรรม dharma ธรรมะ, หน้าที่, ธรรมชาติ

सर्व = สรว sarva ทุกอย่าง, ทั้งหมด

รูปอักษรพิเศษ ที่เกิดจากพยัญชนะประสมสระ

รุ r เป็นอักษรที่มีการเขียนเป็นพิเศษ เมื่อเขียนผสมกับสระ อุ อุ u, ฌ ฌ จะได้รูป ดังนี้

๑) **रु** = รุ r + u เช่น **चारु** จารุ = งดงาม

๒) **रू** = รุ r + ฌ ฌ เช่น **रूपम्** รุปม = รูป

หุ h เป็นอักษรที่มีการเขียนเป็นพิเศษ เมื่อเขียนผสมกับสระ ฤ ฤ จะได้รูปเป็น

हृ = หุ h + ฤ ฤ = hr̥ เช่น คำว่า **हृदय** hr̥daya หัวใจ

๗. คำถามประจำบทที่ ๑

ส่วนที่ ๑: ข้อคำถามอัตนัย (Subjective)

คำชี้แจง: จงอธิบายหรือตอบคำถามต่อไปนี้อย่างละเอียด

๑. จงอธิบายประวัติความเป็นมาของภาษาบาลีโดยสังเขป ?
๒. จงนิยามความหมายของคำว่า “บาลี” และอธิบายความสำคัญของภาษาบาลีที่มีต่อพระพุทธศาสนา ?
๓. ตามทัศนะของพระอรรถกถาจารย์ ภาษาบาลีถูกกล่าวถึงว่าเป็นภาษาที่ไม่ดั้น (ไม่แปรเปลี่ยน) แตกต่างจากภาษาอื่นอย่างไร และเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ?
๔. อธิบายมุมมองของนักวิชาการที่เห็นว่า “ภาษาบาลี” เป็นภาษาที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาโดยเฉพาะเพื่อถ่ายทอดคำสอนในคัมภีร์ ต่างจากภาษาที่ใช้พูดกันโดยทั่วไปอย่างไร ?
๕. อธิบายลักษณะของภาษาสันสกฤตในฐานะที่เป็นภาษาในตระกูลอินโด-ยูโรเปียน พร้อมทั้งอธิบายความหมายของคำว่า “สันสกฤต” โดยสังเขป ?
๖. อธิบายว่าเหตุใดภาษาสันสกฤตจึงถูกเรียกว่าเป็นภาษาที่มีการจัดทำแบบแผน (สัณสฤต) แตกต่างจากภาษาปรากฏที่เรียกว่าภาษาธรรมชาติ (ปรากฏ) อย่างไร ?
๗. คำว่า “อักขระ” มีความหมายว่าอย่างไร ในภาษาบาลีแบ่งอักขระออกเป็นกี่อย่าง อะไรบ้าง ?
๘. พยัญชนะและสระมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอะไร เพราะอะไร (หมายถึง นิสสิต และ นิสสยะ) ?
๙. ในภาษาบาลีมีสระและพยัญชนะทั้งหมดจำนวนเท่าไร อะไรบ้าง ?
๑๐. จงอธิบายความหมายของ ฐาน และ กรณ ในภาษาบาลี ?
๑๑. จงอธิบายความหมายของคำว่า “โฆสะ” และ “อโฆสะ” และพยัญชนะใดบ้างที่มีชื่อเรียกอย่างนั้น ?
๑๒. จงอธิบายความหมายของคำว่า “ลิลิต” และ “อนิต” และพยัญชนะใดบ้างที่มีชื่อเรียกอย่างนั้น
๑๓. จงระบุพยัญชนะวรรคในภาษาบาลีมาทั้งหมด ๕ วรรค ?
๑๔. พยัญชนะวรรค ในภาษาบาลีมีกี่ตัว อะไรบ้าง และพยัญชนะตัวสุดท้ายมีความพิเศษในการทำหน้าที่ยังไง ?

ส่วนที่ ๒: คำถามปรนัย (Multiple Choice)

คำชี้แจง: เลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียว

๑. ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์ใดเป็นหลัก

- ก. พระเวท ข. พระไตรปิฎก ค. อุปนิษัท ง. พุทธจรีต

๒. ภาษาบาลีมีรากฐานมาจากภาษากลุ่มใด

- ก. ดราวิเดียน ข. อินโด-ยูโรเปียน
ค. ฮินดี ง. เซมิติก

๓. ภาษาที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกาศพระธรรมถือว่าใกล้เคียงกับภาษาใดที่สุด

- ก. มาคธี ข. สันสกฤตเวท
ค. ปรากฤตสมัยหลัง ง. ภาษาสินธุ

๔. คำว่า “บาลี” แปลว่าอะไร

- ก. คำสอน ข. แบบเรียน
ค. เส้น, แนว, แบบแผน ง. ภาษากลางของชาวมคธ

๕. ภาษาบาลีมีจำนวนพยัญชนะกี่ตัว

- ก. ๓๓ ข. ๔๑ ค. ๔๔ ง. ๕๒

๖. พยัญชนะบาลีแบ่งเป็นกี่วรรค

- ก. ๓ ข. ๔ ค. ๕ ง. ๖

๗. สระล้วนในภาษาบาลีแบ่งออกเป็นประเภทใด

- ก. สระสั้น-สระยาว ข. สระสูง-สระต่ำ
ค. สระหน้า-สระหลัง ง. สระเปิด-สระปิด

๘. สระ “เอ” ในบาลีจัดเป็นสระประเภทใด

- ก. สระสั้น ข. สระยาว
ค. สระผสม ง. สระจม

๙. ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ “ไม่มีอักษรของตนเอง” หมายถึงอะไร

- ก. ไม่สามารถเขียนได้ ข. สามารถเขียนได้โดยใช้อักษรของภาษาอื่น
ค. ไม่มีพยัญชนะ ง. ไม่มีระบบสระ

๑๐. คำว่า “สันสกฤต” มีความหมายว่าอะไร

- ก. ภาษาเก่า ข. ภาษาใหม่
ค. ภาษาที่ถูกทำให้ประณีต ง. ภาษาแห่งชาวอารยัน

๑๑. สันสกฤตพระเวทคืออะไร

ก. ภาษาพูดในชมพูทวีปตอนใต้

ค. ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระเวท

ข. ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ง. ภาษาอินเดียโบราณยุคอาณาจักรมคร

๑๒. ภาษาสันสกฤตแบ่งออกเป็นกี่ยุคใหญ่

ก. ๒

ข. ๓

ค. ๔

ง. ๕

๑๓. อักษรเทวนาครีหมายถึงอะไร

ก. อักษรเทวดา

ค. อักษรของพระอิศวร

ข. อักษรเมืองเหนือ

ง. อักษรของผู้รู้แจ้ง

๑๔. อักษรเทวนาครีพัฒนามาจากอักษรใด

ก. พราหมี

ข. ขอม

ค. อารบิก

ง. ทิเบต

๑๕. ภาษามครเป็นภาษาหนึ่งในกลุ่มใด

ก. ปรากฏฤต

ค. ฮินดู

ข. ทมิฬ

ง. ปัญจาปี

๑๖. อักษรเทวนาครีใช้เขียนภาษาใดเป็นหลักในยุคปัจจุบัน

ก. ไทย

ค. ทมิฬ

ข. สันสกฤต ฮินดีและเนปาลี

ง. มลายู

๑๗. คำว่า “ปาฬิ” คืออะไรในภาษาไทย

ก. คำไทยดั้งเดิม

ค. คำยืมจากสันสกฤต

ข. เป็นรูปสะกดหนึ่งของ “บาลี”

ง. คำที่ใช้เรียกตัวอักษรบาลี

๑๘. ลักษณะของภาษาบาลีอย่างหนึ่งคืออะไร

ก. มีสระผสมจำนวนมาก

ค. ไม่มีวรรณยุกต์

ข. ไม่มีพยัญชนะควบ

ง. ใช้ตัวอักษรเป็นสัญลักษณ์ภาพ

๑๙. ภาษาสันสกฤตเป็นส่วนหนึ่งของตระกูลภาษาใด

ก. ออสโตร-เอเชียติก

ค. อินโด-ยูโรเปียน

ข. ออสโตรนีเซียน

ง. เซมิติก

๒๐. “ปรากฏฤต” หมายถึงอะไร

ก. ภาษาที่ยังไม่ประณีต

ค. ภาษาที่พระพรหมใช้

ข. ภาษาศักดิ์สิทธิ์

ง. ภาษาของอินเดียใต้

๘. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๑

- กัจจายนมหาเถร. ๒๕๔๐. *กัจจายนพยานุกรณ*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนา.
- กรุณา กุศลาสัย และ เรืองอุไร กุศลาสัย. ๒๕๒๓. *อินเดียสมัยพุทธกาล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ฉลาด ปริญาโน, พระมหา. ๒๕๓๐. *คู่มือการเรียนบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- จำลอง สารพัดนึก, ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. ๒๕๓๐. *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จำลอง สารพัดนึก. ๒๕๔๔. *ไวยากรณ์สันสกฤต ๑*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นิยม อุตตโม, พระมหา. ๒๕๔๗. *บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์ ฉบับสมบูรณ์*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- ปรีชา ทิชนพงศ์, ๒๕๓๔. *บาลี-สันสกฤต ที่เกี่ยวกับภาษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. ๒๕๑๕. *คู่มือเรียนบาลีด้วยตนเอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริการธุรกิจการพิมพ์.
- พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ออนไลน์). สืบค้นจาก <https://etipitaka.com>.
- พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม (แก้วนา). ๒๕๖๓. *คู่มือสันสกฤต ๑*. หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.
- พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปณฺโญ. ๒๕๕๗. *กัจจายนสูตรปาฐะแปล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สหมิตรพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท. ๒๕๓๔. *บาลีไวยากรณ์*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณฺโณ และคณะ. ๒๕๑๔. *ภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด.
- ไพโรจน์ วราสโย (ยินดี), พระมหา. ๒๕๔๕. *การศึกษาเปรียบเทียบระบบคำภาษาบาลีกับภาษาอังกฤษ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๕. *พระไตรปิฎกศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทพรพิภรณ์ จำกัด.
- มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๓๕. *อภิธานศัพท์ปิฎก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาบาลีวิทยาลัย. (ออนไลน์). สืบค้น ๑ ธันวาคม ๒๕๖๘. <https://www.mahapali.com/>.
- ระวี จันทรส่อง. ๒๕๖๓. *ภาษาสันสกฤตสำหรับบุคคลทั่วไป*. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรลักษณ์ พับบรรจง, ๒๕๓๐. *สัทวิทยาการณ*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.
- วิสุทธิ บุญกุล. (๒๕๕๔). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมควร นิยมวงศ์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง, รศ. ๒๕๓๔. *ไวยากรณ์บาลี*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย.
- สุวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๔๒. *หลักภาษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช จำกัด.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. ๒๕๑๘. *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑*. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. ๒๕๒๒. *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย.
- อดุลย์ คนแรง, พระมหา. ๒๕๔๑. *การศึกษาเชิงวิเคราะห์มั่งคั่งดลที่ปนี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อารีย์ สหชาติโกสัย. ๒๕๑๗. *เทียบลักษณะคำบาลี-สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ ร.พ. ชุมชุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย จำกัด.
- คำพันธ์ วงศ์เสนห์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.
- Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๙๕. *Introduction to pali*. Varanasi: The Banaras Hindu
University Press.
- Coulson, Michael. (๑๙๙๒). *Sanskrit, An Introduction to the Classical Language*.
England: Clays Ltd.
- Kale, L.R. (๑๙๖๐). *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Perry, Edward Delavan. (๑๙๓๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University.
- Perry, Edward Delavan. (๑๙๔๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University
Press.

แผนการสอนบทที่ ๒

วิธีการสนธิภาษาบาลีและสันสกฤต

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives)

๑. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายความหมายและวัตถุประสงค์ของการสนธิในทางไวยากรณ์ได้
๒. เพื่อให้ผู้เรียนระบุความแตกต่างและใช้กฎของสระสนธิ และพยัญชนะสนธิ ในภาษาบาลีและสันสกฤตได้
๓. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถผันคำตามกฎของนิคหิตสนธิ/นฤคหิตสนธิ วิสรรคสนธิ ในการรวมคำศัพท์ได้อย่างถูกต้อง

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) หลักการและวัตถุประสงค์ของการสนธิ (K๑) ในภาษาบาลีและสันสกฤต และสามารถประยุกต์ใช้ (S๒) สนธิกิริยาปรกรณ์ (K๒) ในการต่อศัพท์ได้อย่างถูกต้อง โดยตระหนัก (A๑) ถึงความสำคัญ (A๒) ของการสนธิที่ทำให้คำสละสลวย
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	จำแนก (S๑) ประเภทและหลักเกณฑ์ (K๑) ของสระสนธิ และสามารถผัน (S๒) คำศัพท์ตามกฎเกณฑ์การลบสระหน้า/หลัง (โลโป) และการแปลงสระ (อาเทโส) ได้อย่างละเอียด (K๒) โดยมีความตั้งใจ (A๑) ในการฝึกฝนและสร้างความชำนาญ (A๒) ในการสนธิแต่ละรูปแบบ
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	เปรียบเทียบ (S๑) กฎเกณฑ์และเงื่อนไข (K๑) ของพยัญชนะสนธิ และนิคหิต/นฤคหิตสนธิ (K๒) ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤต และสามารถสร้าง (S๒) คำสนธิที่ซับซ้อนได้อย่างเป็นระบบ (S๒) โดยแสดงออกซึ่ง

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
		ความละเอียดอ่อน (A๑) ในการใช้ภาษาและชื่นชม (A๒) ในความซับซ้อนของไวยากรณ์
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หลักการเปลี่ยนเสียงสระเป็นชั้นคุณและชั้นวฤทธิ (K๒) ในภาษาสันสกฤต และสามารถใช้อย่างถูกต้อง (S๑) ความรู้เพื่อวิเคราะห์ (S๒) คำศัพท์ที่สนธิแล้วได้อย่างถูกต้อง โดยมีความมุ่งมั่น (A๑) ที่จะใช้หลักไวยากรณ์ในการศึกษาคัมภีร์และพัฒนาตนเอง (A๒) ให้เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษา

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายหลักการและความสำคัญของการสนธิในภาษาบาลีและสันสกฤตได้
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์และประยุกต์ใช้กฎการสนธิประเภทต่าง ๆ ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤตได้
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถจำแนกและผันคำที่เกิดจากนิคคหิตสนธิ (บาลี) และนฤคหิตสนธิ (สันสกฤต) ได้อย่างถูกต้อง
๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถเปรียบเทียบและอธิบายการเปลี่ยนเสียงสระเป็นชั้นคุณ และชั้นวฤทธิในภาษาสันสกฤตได้ตามตารางที่กำหนด

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. ผู้สอนบรรยายความหมายของ “สนธิ” พร้อมตั้งคำถามให้นักศึกษาช่วยกันยกตัวอย่างคำศัพท์ที่มาจากการสนธิในภาษาไทย เช่น “ราชูปถัมภ์” เพื่อกระตุ้นการเชื่อมโยงความรู้ก่อนเข้าสู่เนื้อหาไวยากรณ์
๒. ผู้สอนนำเสนอตัวอย่างของโลปสระสนธิ เช่น สหฺธา-อิธ → สหฺธิธ แล้วเปิดโอกาสให้นักศึกษาช่วยกันวิเคราะห์กฎและเงื่อนไขในการลบสระหน้าหรือสระหลัง โดยสลับกับการถาม-ตอบเพื่อตรวจสอบความเข้าใจ
๓. ผู้สอนบรรยายหลักการของอาเทสนิคคหิตสนธิ โดยเน้นการแปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุตวรรค (ง, ญ, ณ, น, ม) และใช้คำถามในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาสรุปกฎการแปลงเมื่ออยู่หน้าพยัญชนะในวรรคต่าง ๆ

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “Sandhi Puzzle” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษานำคำศัพท์ ๒ คำที่ยังไม่สนธิมาต่อกัน (เช่น จกขุ-อาปาถ) แล้วผันเป็นคำสนธิ (จกขวาปาถ) และอธิบายกระบวนการใช้สนธิกิริยาประกอบ (อาเทโส: แปลง อุ เป็น ว) ต่อหน้าชั้นเรียน

๒. กิจกรรม “Reverse Sandhi (วิเคราะห์คำ)” ผู้สอนให้คำศัพท์ที่สนธิแล้ว (เช่น อภินนทนต์ หรือ ตยสส) แล้วให้นักศึกษาแยก (วิเคราะห์) คำออกเป็น ๒ ส่วนพร้อมทั้งระบุ กฎการสนธิ (โลปสระสนธิ/อาเทสสระสนธิ) ที่ใช้

๓. กิจกรรม “เทียบกฎเกณฑ์” ให้นักศึกษาค้นคว้าและเปรียบเทียบความแตกต่างของกฎพยัญชนะสนธิ ที่มีการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนระหว่างภาษาบาลี (เช่น แปลง ต เป็น ฏ: ทุกกต → ทุกกฏ) กับภาษาสันสกฤต และนำเสนอผลการค้นคว้า

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความถูกต้องในการระบุสนธิกิริยาประกอบที่ใช้ และการผันคำตามกฎสระสนธิ (โลโป, อาเทโส, ทีโฆ) และนิคหิตสนธิ (โลโป, อาเทโส) (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความเข้าใจในการ เปรียบเทียบและจำแนกกฎพยัญชนะสนธิ และนิคหิตสนธิ (สันสกฤต) รวมถึงกฎการเปลี่ยนสระเป็นขั้นคุณ/วฤทธิ (วัด K๒, S๑)

๓. การสอบกลางภาค/ปลายภาค (Written Exam) ประเมินความสามารถในการอธิบาย ความหมายและวัตถุประสงค์ของการสนธิ การวิเคราะห์ขั้นตอนการสนธิของคำศัพท์ที่ซับซ้อน และการ ยกตัวอย่างประกอบ (วัด K๑, K๒, S๒)

๔. การประเมินการเข้าร่วมกิจกรรมและการนำเสนอ (Participation/Presentation) ประเมิน จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม การให้เหตุผล และความสามารถในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ คำศัพท์ (วัด S๒, A๑, A๒)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน บทที่ ๒ วิธีการสนธิภาษาบาลีและสันสกฤต

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Slide/Canva) สำหรับนำเสนอความหมาย วัตถุประสงค์ของการสนธิ และกฎเกณฑ์หลักของสนธิทั้ง ๓ ประเภท

๓. ตารางสรุปสนธิกิริยาประกอบ แสดงสนธิกิริยาประกอบทั้ง ๘ อย่าง (โลโป, อาเทโส, อาคโม, วิกาโร, ปกติ, ทีโฆ, รัสสัง, สัญญโค) และระบุว่าใช้ในสนธิประเภทใดบ้าง

๔. ตารางเปรียบเทียบการสนธิ แผนผังเปรียบเทียบกฎ สระสนธิ และพยัญชนสนธิ ระหว่างภาษาบาลีและสันสกฤต

๕. ใบงานฝึกสนธิ (Worksheets/Sandhi Practice Sheets) ประกอบด้วยแบบฝึกหัดการสนธิคำ และแบบฝึกหัดการแยกคำสนธิ โดยมีตัวอย่างจากในบทเรียน เช่น จตฺตารอ-อิมะ → จตฺตารอ
อิมะ

๖. ตารางการเปลี่ยนสระ (ชั้นคุณ/วฤทธิ) แผนภาพแสดงการเปลี่ยนเสียงสระ ๓ ชั้น และการเปลี่ยนเป็นพยัญชนะกึ่งสระ (อันตะสละ) ในภาษาสันสกฤต

บทที่ ๒

วิธีการสนธิภาษาบาลีและสันสกฤต

บทนำ

การสนธิในภาษาบาลี คือหลักการเชื่อมเสียงท้ายพยางค์ของคำหน้ากับเสียงหน้าพยางค์ของคำหลัง เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องและสละสลวยในการออกเสียง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทหลัก ได้แก่

- ๑) **สระสนธิ** ว่าด้วยการเชื่อมสระกับสระโดยใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การลบ (โลปะ), การแปลง (อาเทศ), หรือการลงอักษรคั่น (อาคม)
- ๒) **พยัญชนะสนธิ** คือการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะให้กลมกลืนกัน และ
- ๓) **นิคคหิตสนธิ** เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับนิคคหิต (°) ซึ่งมักจะแปลงเป็นพยัญชนะท้ายวรรค หรือเป็น “ม” เมื่อพบกับสระ โดยสรุป การสนธิเป็นกลไกทางภาษาที่ช่วยลดความซ้ำซ้อนของเสียง ทำให้ภาษาบาลีมีความกระชับและไพเราะน่าฟังยิ่งขึ้น

ส่วนการสนธิในภาษาสันสกฤต เป็นระบบการเชื่อมเสียงที่ซับซ้อนและเป็นข้อบังคับที่สำคัญยิ่ง เพื่อสร้างความต่อเนื่องลื่นไหลของเสียงในการเปล่งวาจา แบ่งเป็น ๓ ประเภทหลักคือ ๑) **สระสนธิ** คือ การรวมสระเป็นสระใหม่ตามหลักคุณะ, วฤทธิ, หรือคณะ เป็นต้น ๒) **พยัญชนะสนธิ** คือ การเปลี่ยนแปลงและกลมกลืนของเสียงพยัญชนะ ๓) **นฤคหิตสนธิ** เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับนิคคหิต (°) ซึ่งมักจะแปลงเป็นพยัญชนะท้ายวรรค หรือเป็น “ม” และสนธิอีกประการหนึ่งคือ **วิสรคสนธิ** ซึ่งเป็นกฎเฉพาะของการเปลี่ยนแปลงวิสรค (ะ หรือ ห) ท้ายคำให้เป็นเสียงต่าง ๆ ตามพยัญชนะหรือสระที่ตามมา หลักการเหล่านี้ทำให้ภาษาสันสกฤตมีเอกลักษณ์ทางเสียงที่ไพเราะและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดุจสายน้ำ

๑. กฎการสนธิในภาษาบาลี

๑.๑ สนธิ คือ วิธีต่อศัพท์และอักขระให้เนื่องกันด้วยอักขระ เพื่อจะย่ออักขระให้น้อยลง เพื่อเป็นอุปการะในการแต่งฉันท์ และเพื่อทำคำพูดให้สละสลวย

การต่อ มี ๒ อย่าง คือ ต่อศัพท์ที่มีวิภัติให้เนื่องด้วยศัพท์ที่มีวิภัติ เช่น

จตุตาโร-อิมะ	ต่อเป็น	จตุตาโรเม	
อิธ-ปโมทติ	ต่อเป็น	อิธปโมทติ	(ต่อศัพท์ที่ไม่มีวิภัติก็ได้)

ต่อบทสมาส (โดยมากลบวิภัติแล้ว) ย่ออักขระให้น้อยลง เช่น

กต-อุปกาโร	ต่อเป็น	กโตปกาโร	(ไม่ลบวิภัติ)
พุทธานิ-สาสนิ	ต่อเป็น	พุทธานสาสนิ	(ไม่ลบวิภัติ)

การต่ออักขระด้วยอักขระ จัดเป็น ๓ คือ

๑) สระสนธิ	ต่อสระ
------------	--------

- ๒) พยัญชนสนธิ ต่อพยัญชนะ
๓) นิคคหิตสนธิ ต่อนิคคหิต

๑.๒ สนธิกริโยปกรณ คือ วิธีเป็นอุปการะแก่การทำสนธิ มี ๘ อย่าง ได้แก่

(๑) โลโป	ลบ	(๕) ปกติ	ปกติ
(๒) อาเทโส	แปลง	(๖) ทีโฆ	ทำให้ยาว
(๓) อาคโม	ลงตัวอักษรใหม่	(๗) รัสสั	ทำให้สั้น
(๔) วิกาโร	ทำให้ผิดจากของเดิม	(๘) สัญญโค	ซ้อนตัวอักษร

สนธิกริโยปกรณที่ใช้ในสนธิทั้ง ๓

๑. สระสนธิ ใช้สนธิกริโยปกรณ ๗ คือ ทุกอย่าง เว้นสัญญโค
๒. พยัญชนสนธิ ใช้สนธิกริโยปกรณ ๕ คือ โลโป อาเทโส อาคโม ปกติ สัญญโค
๓. นิคคหิตสนธิ ใช้สนธิกริโยปกรณ ๔ คือ โลโป อาเทโส อาคโม ปกติ

๑.๓ สระสนธิ ใช้กริโยปกรณ ๗ อย่าง คือ เว้นสัญญโค

๑.๓.๑ โลปสระสนธิ มี ๒ อย่าง คือ ลบสระหน้า และลบสระหลัง

สระสุดท้ายของศัพท์หน้า เรียกว่า สระหน้า

สระเริ่มต้นของศัพท์หลัง เรียกว่า สระเบื้องปลาย หรือ สระหลัง

มีกฎว่า เมื่อสระทั้ง ๒ นี้ไม่มีพยัญชนะอื่นคั่นในระหว่าง ให้ลบได้ตัวหนึ่ง ถ้ามีพยัญชนะคั่น ลบไม่ได้

วิธีลบสระหน้า

๑. สระหน้าเป็นรัสสะ สระหลังเป็นทีฆะหรือมีพยัญชนะสังโยค ลบสระหน้าอย่างเดียว เช่น

ยสส-อินทริยานิ	สนธิเป็น	ยสสินทริยานิ
โนหิ-เอตัม	สนธิเป็น	โนเหตัม
สเมตฺ-อายสฺมา	สนธิเป็น	สเมตตายสฺมา

๒. สระทั้งสองเป็นรัสสะ มีรูปเสมอกัน (คือเป็น อ อี อุ เหมือนกัน) ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง เช่น

ตตฺร-อัย	เป็น	ตตฺราย
----------	------	--------

๓. สระทั้งสองเป็นรัสสะ มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง เช่น

- ตตฺร-อิเม เป็น ตตฺริเม (อ-อิ สระทั้ง ๒ เป็นรัสสะ รูปไม่เสมอกัน ให้ทีฆะได้)
 วิอติกกโม เป็น วิติกกโม (อิ-อ สระทั้ง ๒ เป็นรัสสะ รูปไม่เสมอกัน ให้ทีฆะได้)

ไม่ที่ฆะบ้าง เช่น

จตุหิ-อปาเยหิ เป็น จตุหฺปาเยหิ

๔. สระหน้าเป็นทีฆะ สระหลังเป็นรัสสะ ลบสระหน้าแล้วที่ฆะสระหลัง เช่น

สทุธา-อิธ เป็น สทุธิธ

วิธีลบสระหลัง

๑. สระทั้งสอง มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหลัง เช่น

จตุตาโร-อิเม เป็น จตุตาโรเม

กินนุ-อิมา เป็น กินนฺมา

๒. นิคคหิตอยู่หน้า ลบสระหลัง เช่น

อภินนฺทุ-อิติ เป็น อภินนฺตฺติ

๑.๓.๒ อาเทสสระสนธิ มี ๒ อย่าง คือ แปลงสระหน้า และ แปลงสระหลัง

วิธีแปลงสระหน้า

ถ้า อี เอ, อุ โอ อยู่หน้า มีสระอยู่หลัง

- ให้แปลง อี, เอ เป็น ย

- ให้แปลง อุ, โอ เป็น ว

(เฉพาะ อี ถ้ามีพยัญชนะซ้อนกัน ๓ ตัว ให้ลบพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันได้ตัวหนึ่ง เช่น

ปฏิสนฐารวุตติ-อสส เป็น ปฏิสนฐารวุตฺยสส

อคฺคิ-อาคารํ เป็น อคฺคฺยาคารํ

แปลง เอ เป็น ย เช่น

เต-อสส เป็น ตฺยสส

เม-อยํ เป็น มฺยายํ

เต-อหํ เป็น ตฺยฺยาหํ

แปลง โอ เป็น ว เช่น

อถโข-อสส เป็น อถวฺยสส

แปลง อุ เป็น ว เช่น

พหุ-อาพาโธ เป็น พหฺวพาโธ

จกฺขุ-อาปาถํ เป็น จกฺขฺวาปาถํ

วิธีแปลงสระหลัง

สระอยู่หน้า สระหลังเป็น เอ แห่ง เอว ศัพท์ แปลง เอ เป็น ริ แล้วรัสสะสระหน้า เช่น

ยถา-เอว เป็น ยถริว

ตถา-เอว เป็น ตถวิว

๑.๓.๓ อากมสสะสนธิ มี ๒ อย่าง คือ

๑. โอ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ให้ลบ โอ แล้วลง อ อากม เช่น

โส-สึลวา เป็น ส ส ลิวา (ศัพท์สนธิ ไม่จำเป็นต้องเขียนติดกันเสมอไป)

โส ปณญวา เป็น ส ส ปณญวา

เอโส รมโม เป็น เอส ร มโม

๒. อ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ อ แล้วลง โอ อากม เช่น

ปร-สหัสส์ เป็น ป ร สหัสส์

สรท-สตํ เป็น สร ท สตํ

๑.๓.๔ วิการสสะสนธิ มี ๒ อย่าง คือ

๑. วิการสสะหน้า ลบสสะหลังแล้ว วิการ อิ เป็น เอ, วิการ อุ เป็น โอ เช่น

มุณี-อาลโย เป็น มุ น ลโย

สุตถิ เป็น ส อ ตถิ

๒. วิการสสะหลัง ลบสสะหน้าแล้ว วิการ อิ เป็น เอ, วิการ อุ เป็น โอ เช่น

มาลุต-อิริตํ เป็น มา ล ตรีตํ

พณฺธุสฺส-อิว เป็น พ น ธุส ส ไร

น-อุเปติ เป็น โ น เปติ

อุทกํ-อุมิกขาตํ เป็น อุ ท โ ก มิกขาตํ

๑.๓.๕ ปกติสสะสนธิ

ปกติสสะสนธิ นั้นไม่มีพิเศษอันใด คือ เมื่อสสะเรียงกันอยู่ ๒ ตัว ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่าง

ใด เช่น

โก-อิมํ คงเป็น โก อ มํ

๑.๓.๖ ทิฆะสสะสนธิ มี ๒ อย่าง คือ ทิฆะสสะหน้า และ ทิฆะสสะหลัง

๑) ทิฆะสสะหน้า ลบสสะหลัง แล้วทิฆะสสะหน้า เช่น

กิสฺส-อิธ เป็น กิ ส ฐ

สาธฺส-อิติ เป็น สา ธ ติ

พยัญชนะอยู่หลัง ทิฆะสสะหน้า เช่น

มุณี-จเร เป็น มุ นี จเร

๒) ทิฆะสสะหลัง ลบสสะหน้า แล้วทิฆะสสะหลัง เช่น

สทฺธา-อิธ เป็น ส ท ธีธ

จ-อุภยํ เป็น จ ุ ภยํ

๑.๓.๗ รัสสระสนธิ

พยัญชนะ หรือ เอ แห่ง เอว ศัพท์ อยู่หลัง รัสสระหน้า เช่น

โกวาที-นาม เป็น โกวาที นาม

ยอธา-เอว เป็น ยอธรีว

๑.๔ พยัญชนสนธิ

พยัญชนสนธิใช้สนธิกริโยปกรณ์ ๕ อย่าง คือ โลโป ลบ, อาเทโส แปลง, อากโม ลงตัวอักษรใหม่, ปกติ ปกติ, สยัญโค ซ้อนตัวอักษร

๑) โลปพยัญชนสนธิ

นิคคหิตอยู่หน้า สระอยู่หลัง ลบสระหลังแล้ว ถ้ามีพยัญชนะซ้อนกัน ๒ ตัว ต้องลบเสียตัวหนึ่ง เช่น

เอว์-อสส เป็น เอว์ส

ปุพผ์-อสสา เป็น ปุพผ์สา

๒) อาเทสพยัญชนสนธิ

สระอยู่หลัง แปลง ตี ที่ทำเป็น ตย แล้ว ให้เป็น จจุ เช่น

อิติ-เอว์ เป็น อิจเว์

บติ-อตตริตวา เป็น บจอตตริตวา

แปลง ค เป็น ก ได้บ้าง เช่น กุลปโค เป็น กุลปโก

แปลง ช เป็น ย ได้บ้าง เช่น นิช เป็น นิย

แปลง ต เป็น ก ได้บ้าง เช่น นิยโต เป็น นิยโก

แปลง ต เป็น จ ได้บ้าง เช่น ภโต เป็น ภจเจ

แปลง ต เป็น ฎ ได้บ้าง เช่น ทกกต เป็น ทกกฏ

แปลง ต เป็น ฐ ได้บ้าง เช่น คนตพพิ เป็น คนธพพิ

แปลง ตต เป็น ตร ได้บ้าง เช่น อตตโซ เป็น อตรโซ

แปลง ท เป็น ต ได้บ้าง เช่น สคโท เป็น สคเต

แปลง ฐ เป็น ท ได้บ้าง เช่น เอกมิหาหิ เป็น เอกมิหาหิ (เอก อยู่หน้า)

แปลง ฐ เป็น ห ได้บ้าง เช่น สาหสสน เป็น สาหสสน

แปลง ป เป็น ผ ได้บ้าง เช่น นิปตติ เป็น นิปมตติ

แปลง ย เป็น ก ได้บ้าง เช่น สย เป็น สก

แปลง ย เป็น ช ได้บ้าง เช่น ควโย เป็น ควเย

แปลง ร เป็น ล ได้บ้าง เช่น มหาสาโร เป็น มหาสาเล

แปลง ว เป็น พ ได้บ้าง เช่น	กวโต	เป็น	กพพโต
แปลงอุปสค์ให้เป็นรูปต่าง ๆ ได้อีก เช่น			
แปลง อภิ เป็น อพภ เช่น	อภิ-อุคคจจติ	เป็น	อพภคคจจติ
แปลง อธิ เป็น อชฌ เช่น	อธิ-โอกาโส	เป็น	อชฌกาโส
	อธิ-อคมา	เป็น	อชฌคมา
แปลง อว เป็น โอ เช่น	อว-นทุธา	เป็น	โอนทุธา

๓) อาคมพยัญชนสนธิ

สระอยู่หลัง ลงพยัญชนะอาคม ๘ ตัว คือ ย ว ม ท น ต ร พ

ย อาคม	เช่น	ยถา-อิทำ	เป็น	ยถายิทำ
ว อาคม	เช่น	อุ-ทิกขติ	เป็น	วูทิกขติ
ม อาคม	เช่น	ครุ-เอสสติ	เป็น	ครุเมสสติ
ท อาคม	เช่น	อตต-อตโต	เป็น	อตตทตโต
น อาคม	เช่น	อิโต-อายติ	เป็น	อิโตนายติ
ต อาคม	เช่น	ตสฺมา-อิห	เป็น	ตสฺมาติห
ร อาคม	เช่น	สพฺภิ-เอว	เป็น	สพฺภิเรว
พ อาคม	เช่น	ฉ-อายตนํ	เป็น	ฉพายตนํ

ในสัททนีติปกรณ์ว่า ลง ห อาคม ก็ได้ เช่น

สุ-อุช	เป็น	สุหุช
สุ-อุฐฐิตํ	เป็น	สุหุฐฐิตํ

๔) ปกติพยัญชนสนธิ

ปกติพยัญชนสนธิก็ไม่มีพิเศษอันใด คือคงรูปไว้ตามเดิม เช่น สาธุ คงเป็น สาธุ ไม่เปลี่ยนเป็น สาหุ หรืออย่างอื่น

๕) สัญญคพยัญชนสนธิ

การซ้อนมี ๒ คือ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกัน และ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกัน

๕.๑ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกัน (ซ้อนพยัญชนะตัวเดียวกัน) เช่น

อิธ-ปโมทติ	เป็น	อิธปปโมทติ
จาตุ-ทสี่	เป็น	จาตุททสี่

๕.๒ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกัน (ซ้อนพยัญชนะคนละตัวกัน) เช่น

จตตาริ-ฐานานิ	เป็น	จตตาริฏฐานานิ
---------------	------	---------------

๑.๕. นิคคหิตสนธิ

นิคคหิตสนธิใช้สนธิวิธีโยปกรณ์ ๔ อย่าง คือ โลโป ลบ, อาเทโส แผลง, อาคโม ลงตัวอักษรใหม่, ปกติ ปกติ

๑) โลปนิคคหิตสนธิ

นิคคหิตอยู่หน้า สระหรือพยัญชนะอยู่หลัง ลบนิคคหิต เช่น

ตา <u>หฺ</u> -อหฺ	เป็น	ตา <u>สา</u> หฺ
วิ <u>หฺ</u> น-อคฺ	เป็น	วิ <u>หฺ</u> น <u>ค</u> คฺ
อริย <u>หฺ</u> สจฺจ <u>า</u> น-ทสฺสนํ	เป็น	อริย <u>หฺ</u> สจฺจ <u>า</u> น <u>ท</u> สฺสนํ
พ <u>หฺ</u> ทุ <u>า</u> น-สา <u>ส</u> นํ	เป็น	พ <u>หฺ</u> ทุ <u>า</u> น <u>ส</u> สา <u>ส</u> นํ

๒) อาเทสนิคคหิตสนธิ

นิคคหิตอยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง แผลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุทวารรค (ตัวสุดท้ายของวรรค) ของพยัญชนะตัวนั้น

แผลงนิคคหิต เป็น ง	เช่น	เอ <u>ว</u> -โ	เป็น	เอ <u>ว</u> ง <u>โ</u>
แผลงนิคคหิต เป็น ญ	เช่น	ธ <u>ม</u> ม-จเร	เป็น	ธ <u>ม</u> ม <u>ญ</u> จเร
แผลงนิคคหิต เป็น ฌ	เช่น	ส- <u>จ</u> ติ	เป็น	ส <u>ฌ</u> จ <u>ติ</u>
แผลงนิคคหิต เป็น น	เช่น	ต- <u>นิ</u> พ <u>พ</u> ตํ	เป็น	ต <u>น</u> นิ <u>พ</u> พ <u>ต</u> ํ
แผลงนิคคหิต เป็น ม	เช่น	จิ <u>ร</u> - <u>ป</u> วา <u>ส</u> ี	เป็น	จิ <u>ร</u> ม <u>ป</u> วา <u>ส</u> ี

ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แผลงนิคคหิต เป็น ญ เช่น

ป <u>จ</u> จ <u>ต</u> ต-เอ <u>ว</u>	เป็น	ป <u>จ</u> จ <u>ต</u> ต <u>ญ</u> เอ <u>ว</u>
ต-เอ <u>ว</u>	เป็น	ต <u>ญ</u> เอ <u>ว</u>
เอ <u>ว</u> - <u>หิ</u>	เป็น	เอ <u>ว</u> ญ <u>หิ</u>
ต- <u>หิ</u>	เป็น	ต <u>ญ</u> หิ

ถ้า ย อยู่เบื้องหลัง แผลงนิคคหิตกับ ย เป็น ญ เช่น

ส- <u>โย</u> โค	เป็น	ส <u>ญ</u> โย <u>โค</u>
-----------------	------	-------------------------

ในสหทนีติปกรณ์ว่า ล อยู่หลัง แผลงนิคคหิตเป็น ล เช่น

ป- <u>ล</u> ิงคํ	เป็น	ป <u>ล</u> ล <u>ิง</u> คํ
ส- <u>ล</u> ก <u>ข</u> ณ <u>า</u>	เป็น	ส <u>ล</u> ล <u>ก</u> ข <u>ณ</u> า

สระอยู่หลัง แผลงนิคคหิตเป็น ม และ ท เช่น

ต- <u>อ</u> หฺ	เป็น	ต <u>ม</u> หฺ
เอ <u>ต</u> - <u>อ</u> ว <u>อ</u>	เป็น	เอ <u>ต</u> ท <u>ว</u> ว <u>อ</u>

๓) อากมณิกคหิตสนธิ

รัสสระอยู่หน้า สระหรือพยัญชนะอยู่หลัง ลงนิคคหิตได้ เช่น

จกขุ + อุทปาติ เป็น จกขุ อุทปาติ (เขียนห่างกัน)

อว + สิริโร เป็น อวสิโร

๔) ปกตินิคคหิตสนธิ

ไม่มีพิเศษอันใด ควรจะลบหรือแปลงหรือลงนิคคหิตอาคมได้ ถ้าไม่ทำอย่างนั้น ก็คงไว้ตามรูปเดิม เช่น ธมฺม-จเร ก็ไม่แปลงให้เป็น ธมฺมจเร

๒. กฎการสนธิในภาษาสันสกฤต

สนธิ (Combination) คือ การเชื่อมอักษร ๒ ตัวเข้าด้วยกัน ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเสียงเพื่อให้เกิดความกลมกลืนกันของเสียง ทำให้คำสละสลวยและง่ายต่อการออกเสียง ทั้งยังเป็นอุปการะในการแต่งฉันทลักษณ์ การสนธิ เกิดขึ้นได้ทั้งในคำ เรียกว่า “สนธิภายใน” และระหว่างคำ เรียกว่า “สนธิภายนอก”

สนธิภายใน ได้แก่ การเปลี่ยนเสียงที่เกิดขึ้นภายในคำเดียวกัน เช่น นามศัพท์กับวิภักตินาม เช่น เทว+เอา=เทเวา, ธาตุกับปัจจัย เช่น ภู+อ=ภว เป็นต้น

สนธิภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนเสียงอันเกิดจากการเชื่อมคำสองคำที่มาประชิดกัน หรือสนธิที่ประกอบด้วยบทหน้ากับบทหลังเข้าด้วยกัน เช่น นร+อินทร = นเรนทร (nara+indara = narendara), สระหน้าคือ a ส่วนสระหลัง คือ i หรือการเปลี่ยนเสียงในเมื่อเสียงนั้นอยู่ท้ายประโยค เช่น นมามส (namāmas) เป็น นมามะ (namāmah)

การประกอบสนธินี้มี ๒ ส่วนด้วยกันคือ การต่อสระ เรียกว่า “สระสนธิ” และการต่อพยัญชนะ เรียกว่า “พยัญชนะสนธิ” คล้าย ๆ กับการต่อสนธิในบาลี แต่จะมีรายละเอียดปลีกย่อยได้มากกว่า ซึ่งจักได้อธิบายต่อไป

๒.๑ สระสนธิ

สระสนธิ คือ การต่อสระให้เนื่องกันด้วยสระ หมายความว่า เมื่อสระสองตัวมาพบกันจะไม่ยอมให้อ่านสระนั้นเป็นสองเสียง (ถ้าทำได้) ดังนั้นจึงต้องมีการต่อสนธิสระท้ายคำหน้ากับสระตัวหน้าของคำหลังเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นหลักสำคัญ เมื่อผู้ศึกษาเข้าใจหลักการสนธิแล้วจะสามารถแต่งและแปลภาษาสันสกฤตได้ง่ายขึ้น

สระ ๑๓ ตัว

อ	อา	อิ	อี	อุ	อุ	ฤ	ฤ	ฦ	เอ	ไอ	โอ	เอา
a	ā	i	ī	u	ū	r	ṛ	ḷ	e	ai	o	au

สระทั้ง ๑๓ เสียงแบ่งตามฐานกรณ์ได้ ๒ ประเภท คือ “สุทสระ” ได้แก่สระที่เกิดจากฐานเดียวหรือสระแท้ และ “สังยูกตสระ” ได้แก่สระที่เกิดจากฐาน ๒ ฐาน หรือสระประสม ดังนี้

สุทสระ ได้แก่ อ, อา (อ วรรณ), อิ, อี (อิ วรรณ), อุ, อู (อุ วรรณ), ฤ, ฦ (ฤ วรรณ), และ ฦ

สังยูกตสระ ได้แก่ เอ เกิดจาก อ+อิ, โอ เกิดจาก อ+เอ, โอ เกิดจาก อ+อุ, และ เอา เกิดจาก อ+โอ

พยัญชนะกึ่งสระ (อรรธสระ) ได้แก่ ย ร ล ฬ ตามหลักไวยากรณ์เรียกว่า อนตะสละ แปลว่า ตั้งอยู่ระหว่างกลาง คือในระหว่างพยัญชนะกับอูษมัน ตนเองถ้าไม่มีสระหรืออรรธสระด้วยก็ออกเสียงไม่ได้ แต่ทำให้พยัญชนะอื่นที่ล้ากับตนออกเสียงได้เล็กน้อย เช่น จกรี, พรุ

ย	y	มาจาก	อิ อี เอ โอ (i , ī , e , ai)
ร	r		ฤ ฦ (r , ṛ)
ล	l		ฦ (!)
ฬ	v		อุ อู โอ เอา (u , ū , o , au)

การเปลี่ยนเสียงเป็นชั้นคุณ และชั้นวฤทธิ

ตารางการเปลี่ยนแปลงสระ ๓ ชั้น

สระธรรมดา	อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	ฤ	ฦ	ฦ
สระชั้นคุณ	อ	อา	เอ		โ	โอ	อร	อล	
สระชั้นวฤทธิ		อา	โ	เอ	เอ	อาร์	อาล		
พยัญชนะกึ่งสระ (อรรธสระ)									
คู่กับ สระธรรมดา	-		ย		ร		ล		
คู่กับ สระชั้นคุณ	-		อย		อร	-	-		
คู่กับ สระชั้นวฤทธิ	-		อาย		อาร์	-	-		

ข้อสังเกต: (อ) เมื่อเป็นชั้นคุณไม่มีการเปลี่ยนรูป ส่วน (อา) ไม่มีการเปลี่ยนรูปทั้งในชั้นคุณและวฤทธิ

สระสนธิ : สระในภาษาสันสกฤต (ยกเว้น อ, อา) หากมีสระอื่นที่ไม่ใช่พวก หรือวรรณะเดียวกัน (อ เป็นพวกเดียวกับ อา, อิ กับ อี, อุ กับ อู, ฤ กับ ฦ) ตามหลังมา ให้เปลี่ยนสระข้างหน้าเป็นพยัญชนะกึ่งสระ (อนตะสละ) ตามชั้นของสระทั้ง ๓ ชั้น ดังตารางต่อไปนี้

สระชั้นปกติ	อ อา	อิ อี	อุ อู	ฤ ฤ	ฦ
อันตสลา	-	ย	ว	ร	ล.
สระชั้นคุณ	อ อา	เอ	โ	อร	อล
อันตสลา	-	อย	อว	-	-
สระชั้นวฤทธิ	อา	ไ	เอา	อาร์	-
อันตสลา	-	อาย	อาว	-	-

เพื่อให้เห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจะให้อักษรโรมันในการอธิบาย ดังตารางต่อไปนี้

สระชั้นปกติ	a , ā	i , ī	u , ū	r , ṛ	!
อันตสลา	- -	iti + atra = ityatra	deveṣu + iha = deveṣviha	-	-
สระชั้นคุณ	a , ā	e	o	ar	al
อันตสลา	- -	ne + a = naya	bho + a = bhava	smṛ + a = smar	-
สระชั้นวฤทธิ	ā	ai	au	ār	-
อันตสลา	-	nai + aka = nāyaka	śrau + ak = śrāvaka	dhṛ + (a) ṇa = dhāraṇa	-

ข้อควรทราบ

การเปลี่ยนเสียงสระและพยัญชนะในภาษาสันสกฤตมีมากมาย สำหรับการเปลี่ยนเสียงสระที่พบเสมอ คือ การเปลี่ยนเป็นชั้นคุณ และชั้นวฤทธิ จะพบเสมอในการสนธิ และการนำปัจจัย (ปรตย) มาประกอบกับธาตุ (Root)

การเปลี่ยนเป็นชั้นคุณจะทำให้ได้แต่ในพยางค์หลุ จะไม่เกิดในพยางค์ครุ (แม้จะมีบ้างแต่พบได้น้อยมากซึ่งนับเป็นกรณีพิเศษ เช่น จิต เป็น เจต, ณี เป็น เน

ความรู้เรื่องการเปลี่ยนสระเป็นพยัญชนะกึ่งสระเหล่านี้ ผู้ศึกษาควรจดจำไว้เพื่อประโยชน์แก่การทำสนธิและการสร้างคำใหม่ ๆ ในบทต่อ ๆ ไป เช่นเดียวกัน

การทำสระสนธิ มีหลักเกณฑ์สำคัญที่ต้องพิจารณาเป็น ๓ กรณี คือ ๑) สระแท้ที่เกิดจากแหล่งเดียวกันมาพบกัน ๒) ศัพท์หน้าลงท้ายด้วยสระ อ, อา ๓) ศัพท์หน้าลงท้ายด้วยสระอื่น ๆ ดังจะแสดงตัวอย่างไว้ ๓ กรณี ดังนี้

กรณีที่ ๑ สระแท้ที่เกิดจากแหล่งเดียวกัน (เช่น a กับ ā) สนธิกัน จะได้ผลการสนธิเป็นสระเสียงยาวหนึ่งเสียง ดังนี้

อ, อา + อ, อา = อา a, ā + a, ā = ā	อสินา อเรสุ = อสินาเร asinā ares = asināreh
อิ, อี + อิ, อี = อี i, ī + i, ī = ī	ธานี อิห = ธานีห dhānī iha = dhānīha
อุ, อู + อุ, อู = อู u, ū + u, ū = ū	เทเวษุ อุกตม = เทเวษุกตม deveṣu uktam = deveṣūktam
ฤ, ฤ + ฤ, ฤ = ฤ ṛ, ṛ + ṛ, ṛ = ṛ	วฤตฤ ฤจุ = วฤตฤจุ vaktṛ ṛju = vaktṛju

กรณีที่ ๒ กรณีที่คำหน้าลงท้ายด้วยสระ a, ā สนธิกับคำหลังที่ขึ้นต้นด้วยสระทั้งหมดจะได้ผลการสนธิ ดังนี้

อ, อา + อิ, อี = เอ a, ā + i, ī = e	สุเขน อิห = สุขเนน sukhena iha = sukhenēha
อ, อา + อุ, อู = โอ a, ā + u, ū = o	ชลน อุทกม = ชลโนทกม jalena udakam = jalenodakam
อ, อา + ฤ, ฤ = อรุ/อรุ a, ā + ṛ, ṛ = ar/ar	มหา ฤชิส = มหริชะ หรือ มหฤชะ mahā ṛṣis = maharṣiḥ หรือ maharṣiḥ
อ, อา + ฤ = อล a, ā + ṛ = al	ตว ฤการส = ตवलการะ tava ṛkāras = tavalkārah
อ, อา + เอ = ไอ a, ā + e = ai	กวินา เอเคน = กวินเเคน kavinā ekena = kavināikēna
อ, อา + โอ = เอา a, ā + o = au	ชลน โอ์การม = ชลเณำการม jalena omkāram = jalenauṃkāram
อ, อา + ไอ = ไอ a, ā + ai = ai	มหา ไอศวรย = มไหศวรย mahā aiśvarya = mahaiśvarya
อ, อา + เอา = เอา a, ā + au = au	มหา เอาชส = มหาชะ mahā aujas = mahaujaḥ

กรณีที ๓ กรณีที่คำนำลงท้ายด้วยสระอื่น ๆ (ยกเว้น **a, ā**) สันธีกกับคำหลังที่ขึ้นต้นด้วยสระทั้งหมด จะได้ขึ้นพยัญชนะกึ่งสระ (ในตัวอย่าง จะแทน **สระทั้งหมด** ด้วยอักษร V (vowels) มีกฎดังนี้

อิ, อี + V = ยV i, ī + V = yV	ผลานิ อสีนา = ผลานยสีนา phalāni asinā = phalānyasinā
อุ, ู + V = วV u, ū + V = vV	สตเยษุ ฤษี = สตเยษวฤษี satyeṣu ṛṣis = satyeṣvṛṣiḥ
ฤ, ฤ + V = รV ṛ, ṛī + V = rV	ไม่มีตัวอย่าง
ฦ + V = ลV ḷ + V = lV	ไม่มีตัวอย่าง
เอ + V = อ V e + V = a V	กณฺเฏ ฤษี = กณฺ ฤษี (เขียนห่างกัน) kaṭe ṛṣis = kaṭa ṛṣiḥ
ไ + V = อา V ai + V = ā V	กณฺญายี อิห = กณฺญายา อิห (เขียนห่างกัน) kaññāyai iha = kaññāyā iha
โ + V = อV o + V = aV	วิษฺโณ อิห = วิษณฺวิห viṣṇo iha = viṣṇaviha
เอา + V = อาวV au + V = āvV	เทวเอา อาคจตสฺ = เทวาวาคจตตะ devāu āgacchataḥ = devāvāgacchataḥ

กรณีพิเศษ คือ เมื่อมีสระ เอ (e) และ โ (o) เป็นเสียงท้ายของคำหน้า และมีเสียง อ (a) ตามหลังมาทันที เสียง อ (a) ที่ต้นของคำหลังจะถูกกลืนหายไป แล้วถูกแทนที่ด้วยเครื่องหมาย (') สำหรับอักษรไทยและโรมัน หรือ S อวกรหะ (avagraha) สำหรับอักษรเทวนาครี ดังตัวอย่าง

เอ + อ = เอ' e + a = e' ए + अ = ए S	วฤกฺષเ อทย = วฤกฺષเ'ทย vṛkṣe adya = vṛkṣe'dya वृक्षे अद्य = वृक्षेऽद्य
โ + อ = โอ' o + a = o' ओ + अ = ओ S	โก อปิ = โก' पि ko api = ko' pi को अपि = कोऽपि

ตารางสรุปการสนธิสระภายนอกทั้งหมด ดังนี้

สระหน้า									สระหลัง	
อ, อา	อิ, อี	อุ, อู	ฤ, ฤ	ฌ	เอ	ไ	โ	เอา	↓	
อา	ย	ว	ร	ล	เอ '	อา อ	โ '	อาว		
อา	ยา	วา	รา	ลา	อ อา	อา อา	อ อา	อาวา	อา	๑
เอ	อี	วี	รี	ลี	อ อี	อ อี	อ อี	อาวี	อี	๒
เอ	อี	วี	รี	ลี	อ อี	อา อี	อ อี	อาวี	อี	๓
โ	ยุ	อุ	รุ	ลู	อ อุ	อา อุ	อ อุ	อาอุ	อุ	๔
โ	ยู	อุ	รู	ลู	อ อุ	อา อุ	อ อุ	อาอุ	อุ	๕
อร	ยฤ	วฤ	ฤ	-	อ ฤ	อา ฤ	อ ฤ	อาวฤ	ฤ	๖
อร	ยฤ	วฤ	ฤ	-	อ ฤ	อา ฤ	อ ฤ	อาวฤ	ฤ	๗
อล	ยฌ	วฌ	ฌ	-	อ ฌ	อา ฌ	อ ฌ	อาวฌ	ฌ	๘
โ	เย	เว	เร	เล	อ เ	อา เ	อ เ	อาเว	เ	๙
โ	โย	โว	โร	โล	อ โ	อา โ	อ โ	อาโว	โ	๑๐
เอา	โย	โว	โร	โล	อ โ	อา โ	อ โ	อาโว	โ	๑๑
เอา	เยา	เวา	เร	เล	อ เ	อา เ	อ เ	อาเว	เ	๑๒
A	B	C	D	E	F	G	H	I		

หมายเหตุ : A – I คือสระท้ายของคำหน้า (สระหน้า), ๑ – ๑๒ คือสระหน้าของคำหลัง (สระหลัง)

ข้อสังเกต : ผลการสนธิในตารางเมื่อเขียนในประโยคหรือวลี เช่น ช่อง A - E และช่อง I เขียนติดกัน, แต่ช่อง F, G, H เขียนห่างกัน

ข้อยกเว้นสนธิ สำหรับประโยควลี หรือศัพท์ต่าง ๆ ที่ผันแล้ว มีข้อยกเว้นไม่ต้องทำสนธิกรณีดังต่อไปนี้

๑. คำหน้าลงท้ายด้วยสระ คำหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ ไม่ต้องทำสนธิ เช่น

เทเวษุ มนุษยะ = เทเวษุ มนุษยะ

eveṣu manuṣyaḥ = deveṣu manuṣyaḥ

๒. สระ ๓ ตัว คือ อี, อุ, เ ที่อยู่ท้ายคำนามที่ผันแล้วในรูปทวิวจนะ ไม่ต้องทำสนธิ

๓. ศัพท์ที่เป็นคำอุทาน เช่น อโห, เห เป็นต้น ไม่ต้องทำสนธิ

๒.๒ พยัญชนะสนธิ

พยัญชนะสนธิ คือการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะท้ายสุดของคำ เมื่อพบกับพยัญชนะ หรือสระต้นคำอื่นในประโยค หรือในสมาส อีกประการหนึ่งเมื่อพบกับวิภักติ หรือปัจจัย ที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ คำภาษาสันสกฤตที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ (หรือเครื่องหมาย) เมื่ออยู่หน้าพยัญชนะ หรือสระต้นคำ (อักษรหลัง อักษรปลาย) แบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้ ๒ ประเภท คือการเปลี่ยนฐานกรณ์ และการเปลี่ยนคุณภาพ ดังนี้

การเปลี่ยนฐาน ได้แก่ การเปลี่ยนฐานจากตำแหน่งเดิมซึ่งเป็นที่เกิดของเสียง จากฐานหนึ่งไปอีกฐานหนึ่ง โดยมากพยัญชนะสุดท้ายคำที่จะเปลี่ยน คือ พยัญชนะทันตยะ (dentals) อนุสวาระ และวิสระ หรือ ส เช่น พยัญชนะ ต ทันตยะ (dentals) เป็นพยัญชนะหน้า อยู่หน้า จ ตาลัพยะ (palatal) ซึ่งเป็นพยัญชนะหลัง ให้เปลี่ยนเป็น ตาลัพยะ เช่น ตต + จ = ตจจ (tat + ca = ta**cc**a)

การเปลี่ยนคุณภาพ มักเป็นอักษรเสียงก้องคือ โฆชะ (sonants) ที่อยู่ต้นคำหลัง (อักษรหลัง) บังคับพยัญชนะท้ายคำหน้า (อักษรหน้า) ให้เป็นเสียงก้องตาม และในทางตรงกันข้าม อักษรเสียงไม่ก้องคือ อโฆชะ (surds) ที่อยู่ต้นคำหลัง (อักษรหลัง) จะบังคับพยัญชนะท้ายคำหน้า (อักษรหน้า) ให้เป็นเสียงไม่ก้องตาม หรือมีการแทรกเสียงอุष्มัน (sibilants) เช่น กฤ + ภิส = กฤภษิ (kaku**p**+bhis = kaku**bb**hiḥ)

ในการต่อพยัญชนะสนธินี้ ส่วนมากได้แก่คำที่ลงท้ายด้วย ก ฏ ต ป จ ญ ม ตามหลักเกณฑ์ในการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งจะอธิบายต่อไปนี้

๑) เมื่อ ก อยู่ท้ายคำ (หนตัน) อักษรที่ตามมาเป็น อโฆชะ **ให้คงไว้** แต่ถ้าอักษรที่ตามมาเป็น โฆชะ ให้เปลี่ยน ก เป็น ค ตัวอย่างเช่น

สมยก + อุกตม = สมยคฺกตม samy**ak**+uktam = samya**g**uktam

เมื่ออักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก (น , ม) นอกจากจะเปลี่ยน ก เป็น ค ได้แล้ว ยังเป็นเปลี่ยน ก เป็นพยัญชนะที่สุวรรรค คือตัว จ ได้ ตัวอย่างเช่น

ทิก + นาคะ = ทิงนาคะ di**k** + nāgaḥ = di**ṅ**nāgaḥ

เมื่อเปลี่ยน ก เป็น ค แล้ว เฉพาะเมื่อ ห ตามหลังมา (หนปลาย) เปลี่ยน ห เป็นพยัญชนะตัวที่ ๔ ในวรรค คือ ฆ ตัวอย่างเช่น

ทิก + หสตินะ = ทิคฺฆสตินะ di**k** + hastinaḥ = di**ggh**astinaḥ

๒) เมื่อ ฏ อยู่ท้ายคำ (หนตัน) อักษรที่ตามมาเป็น อโฆชะ **ให้คงไว้** แต่ถ้าอักษรที่ตามมาเป็น โฆชะ ให้เปลี่ยน ฏ เป็น ฑ ตัวอย่างเช่น

ปวิรรฏ + อยม = ปวิรรฑยม,

ปวิรรฏ + หสติ = ปวิรรฑ หสติ

parivrā**ṭ** + ayam = parivrā**ḍ**ayam, parivrā**ṭ** + hasati = parivrā**ḍ** hasati

เมื่ออักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก (น , ม) นอกจากจะเปลี่ยน ฦ เป็น ฑ ได้แล้วยังเป็น
เปลี่ยน ฦ เป็นพยัญชนะที่สุวรรค คือตัว ฦ ได้ ตัวอย่างเช่น

รากู + นนทติ = รากูนนทติ rāṭ + nandati = rāṇnandati

เมื่อเปลี่ยน ฦ เป็น ฑ แล้ว เฉพาะเมื่อ ห ตามหลังมา (หนปลาย) เปลี่ยน ห เป็นพยัญชนะตัวที่
๔ ในวรรค คือ ฒ ตัวอย่างเช่น

ปวิรรากู + หตะ = ปวิรรากู ฒตะ parivrāṭ + hataḥ = parivrāḍ ḍhataḥ

๓) เมื่อ ป อยู่ท้ายคำ (หนตัน) อักษรที่ตามมาเป็น อโฆชะ ให้คงไว้ แต่ถ้าอักษรที่ตามมาเป็น
โฆชะ ให้เปลี่ยน ป เป็น พ ตัวอย่างเช่น

กakup + อตร = กakupตร kakuṇ + atra = kakuḃatra

เมื่ออักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก (น , ม) นอกจากจะเปลี่ยน ป เป็น พ ได้แล้ว ยังเปลี่ยน
ป เป็นพยัญชนะที่สุวรรค คือตัว ม ได้ ตัวอย่างเช่น

ตริษฏูป + นูนม = ตริษฏูม นูนม triṣṭuṇ + nūnam = triṣṭuṃ nūnam

เมื่อเปลี่ยน ป เป็น พ แล้ว เฉพาะเมื่อ ห ตามหลังมา (หนปลาย) เปลี่ยน ห เป็นพยัญชนะตัวที่
๔ ในวรรค คือ ภ ตัวอย่างเช่น

อป + หรณม = อพ หรณม aṇ + haranam = aḃ bharanam

๔) เมื่อ ต อยู่ท้ายคำ (หนตัน) อักษรที่ตามมาเป็น ก ข ต ถ ป ผ ษ ส (อโฆชะ) ให้คงไว้ แต่
ถ้าอักษรที่ตามมาเป็น จ ฉ หรือ ฌ ให้เปลี่ยนเป็น จ ตัวอย่างเช่น

สุรยาต + ฉายา = สุรยาจฉายา suryāṭ + chāyā = suryācchāyā

เฉพาะ ฌ เปลี่ยนเป็น ฉ ได้บ้าง เช่น

นฤปาต + ศตรุส = นฤปาจฉตรุส nṛpāṭ + śatrus = nṛpācchatrus

อักษรที่ตามมาเป็น ฌ หรือ ฌ เปลี่ยนเป็น ฌ เช่น

เมฆาต + ชลม = เมฆาฌชลม meghāṭ + jalam = meghājjalam

อักษรที่ตามมาเป็น ฦ หรือ ฦ เปลี่ยนเป็น ฦ เช่น

ตต + ฏีกา = ตฏฏีกา tat + ṭīkā = tatṭṭīkā

อักษรที่ตามมาเป็น ฑ หรือ ฒ เปลี่ยนเป็น ฑ เช่น

ตต + ทยเต = ตฑฑทยเต tat + ḍayate = taḍḍayate

อักษรที่ตามมาเป็น ฌ เปลี่ยนเป็น ฌ เช่น

ปาปาต + โลกาต = ปาปาฌโลกาต pāpāṭ + lokāṭ = pāpāllokāṭ

อักษรที่ตามมาเป็นโฆชะที่เหลือ เปลี่ยนเป็น ฑ เช่น

ปาปาต + รกษติ = ปาปาทรกษติ pāpāṭ + rakṣati = pāpāḍrakṣati

เมื่ออักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะนาสิก (น , ม) นอกจากจะเปลี่ยน ต เป็น ท ได้แล้ว ยังเปลี่ยน ต เป็นพยัญชนะที่สุวรรรค คือตัว น ได้ ตัวอย่างเช่น

คฤหาต + นยติ = คฤหานนยติ grhāt + nayati = grhānⁿayati

เมื่อเปลี่ยน ต เป็น ท แล้ว เฉพาะเมื่อ ห ตามหลังมา (हनปลาย) เปลี่ยน ห เป็นพยัญชนะตัวที่ ๔ ในวรรค คือ ธ ตัวอย่างเช่น ตท + हुตम् = ตท ธตम् tad + hutam = ta^d dhutam

๕) เมื่อ น อยู่ท้ายคำ (हनต้น) อักษรที่ตามมาเป็น ข หรือ ฌ ให้เปลี่ยนเป็น ฌ ตัวอย่างเช่น

ตาน + ชนาน = ตาณชนาน tān + janān = tā^ṅjanān

เมื่ออักษรที่ตามมาเป็น ล เปลี่ยนเป็นอนुสวาระ (°) หรือ लล ได้ ตัวอย่างเช่น

ตาน + โลกาน = ตำ โลกาน หรือ ตาลโลกาน

tān + lokān = tā^m lokān / tā^llokān

อักษรที่ตามมา เป็น ศ เปลี่ยนเป็น ญ หรือ ฌ ได้ เช่น

ตาน + ศตรุน = ตาณศตรุน หรือ ตาณฌตรุน

tān + śatrūn = tā^ṅśatrūn / tā^ṅchatrūn

อักษรที่ตามมา เป็น พ ฒ หรือ ฌ เปลี่ยนเป็น ฌ เช่น

มหาน + ทามระ = มหาณ ทามระ mahān + dāmarah = mahāⁿ dāmarah

อักษรที่ตามมาเป็นตัวที่ ๑ หรือ ๒ ของวรรค จ , ฎ , ต (จ ฉ, ฎ ฐ, ต ถ) ให้เปลี่ยนเป็นอนุสวาระ (°) แล้วแทรกด้วยอุษมัน (sibilant) ให้เข้ากับฐานเกิดของพยัญชนะในวรรคนั้น ๆ เช่น

เทวาน + จ = เทวาศจ devān + ca = devā^mśca

มหาน + ฐกุระ = มหาษฐกุระ mahān + ṭhakkurah = mahā^mṣṭhakkurah

เทวาน + ตถา = เทวาสตถา devān + tathā = devā^mstathā

อักษรที่ตามมาที่เหลือทั้งหมดให้คงไว้

หมายเหตุ

๑. เมื่อพยัญชนะมีอยู่ในที่สุบทย ให้ลบตัวอื่น ๆ เสีย หรือไว้เพียงตัวเดียว, ถ้ามีอยู่ในที่สุด ศัพท์ไม่ต้องลบ เช่น

บท มรุต + ส = มรุต marut + s = marut

ศัพท์ นินท (nind), อูรฤ (ūrṅ)

๒. พยัญชนะตัวที่ ๑, ๓ และ ๔ ของพยัญชนะวรรคจะลงท้ายคำที่ผันวิภัติแล้วไม่ได้ ถ้าลงท้ายเมื่อผันแล้ว พยัญชนะเหล่านี้จะเปลี่ยนรูปเป็นตัวที่ ๑ ของวรรคเดียวกัน เช่น

อาปท (āpad) เป็น อาปต (āpat)

๓. เมื่อพยัญชนะนาสิก ง ญ และ น อยู่ท้ายคำ (ต้นหน) และอยู่หลังสระเสียงสั้น (สระสั้นอยู่หน้า) ให้ซ้อนตัวมันเองเข้าอีกตัวหนึ่งได้ เช่น

ปรตยง + อาสเต = ปรตยงาสเต

pratyāṅ + āste = pratyāṅāste

ธาวน + อศวะ = ธาวนศวะ

dhāvan + āśvaḥ = dhāvanāśvaḥ

๔. ตัว จ เป็นหนปลาย อักษรต้นหนเป็นเสียงสั้น (บางทีก็รวมทั้งเสียงยาวด้วย) หรือ มีอุปสรรค อา หรือ มา อยู่ข้างหน้า ให้ซ้อน จ มาข้างหน้า เช่น

อตร + ฉายา = อตรจฉายา

atra + chāyā = atraḥchāyā

มา + ฉินนะ = มาจฉินนะ

mā + chinnaḥ = māḥchinnaḥ

ตารางสรุปการสนธิพยัญชนะทั้งหมด ดังนี้

อักษรหน้า											อักษรหลัง
	ก	ฦ	ต	ป	ง	น	ม	ส (ะ) / ร	าส (อะ)	อส (อะ)	↓
๑.	ก	ฦ	ต	ป	ง	น	°	-ะ	อาะ	อะ	ก/ข
๒.	ค	ฦ	ท	พ	ง	น	°	ร	อา	โอ	ค/ฦ
๓.	ก	ฦ	จ	ป	ง	°ศ	°	ศ	อาศ	อศ	จ/ฦ
๔.	ค	ฦ	ช	พ	ง	ณ	°	ร	อา	โอ	ช/ฦ
๕.	ก	ฦ	ฦ	ป	ง	°ษ	°	ษ	อาษ	อษ	ฦ/จ
๖.	ค	ฦ	ฦ	พ	ง	ณ	°	ร	อา	โอ	ฦ/ฦ
๗.	ก	ฦ	ต	ป	ง	°ส	°	ส	อาส	อส	ต/ถ
๘.	ค	ฦ	ท	พ	ง	น	°	ร	อา	โอ	ท/ธ
๙.	ก	ฦ	ต	ป	ง	น	°	-ะ	อาะ	อะ	ป/ฝ
๑๐.	ค	ฦ	ท	พ	ง	น	°	ร	อา	โอ	พ/ภ
๑๑.	ง	ณ	น	ม	ง	น	°	ร	อา	โอ	Nasals (n/m)
๑๒.	ค	ฦ	ท	พ	ง	น	°	ร	อา	โอ	ย/ว
๑๓.	ค	ฦ	ท	พ	ง	น	°	zero ^๑	อา	โอ	ร
๑๔.	ค	ฦ	ล	พ	ง	ล ^๒	°	ร	อา	โอ	ล
๑๕.	ก	ฦ	จ (ฦ)	ป	ง	ณ (ศ/ฦ)	°	-ะ	อาะ	อะ	ศ
๑๖.	ก	ฦ	ต	ป	ง	น	°	-ะ	อาะ	อะ	ษ/ส
๑๗.	ค (ฦ)	ฦ (ฦ)	ท (ธ)	พ (ภ)	ง	น	°	ร	อา	โอ	ห
๑๘.	ค	ฦ	ท	พ	ง/งจ ^๓	น/นฦ ^๓	ม	ร	อา	อ ^๔	vowels
๑๙.	ก	ฦ	ต	ป	ง	น	ม	-ะ	อาะ	อะ	zero
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	

หมายเหตุ

- ๑) -ส (-ะ) หรือ ร หายไป, และถ้ามี อ, อิ, อุ อยู่ข้างหน้าจะกลายเป็น อา, อี, อุ
- ๒) เช่น ตาน + ลพสว = ตาลลพสว หรือ ต่า ลพสว
- ๓) เป็นสองตัวเฉพาะเมื่อสระด้านหน้าเป็นเสียงสั้น
- ๔) ยกเว้น อส (อะ) + อ = โอ' เช่น เทวส อตร = เทโว' ตร

(ในอักษรเทวนาครีใช้เครื่องหมาย S (avagraha) อวครหะ)

๒.๓ นฤคหิตสนธิ

สนธิตัว ม (m) ที่อยู่ท้ายคำนามหรือตัวสะกด

สูตร : ม + พยัญชนะ = นิคหิต (อนุสวาระ) แต่ถ้าตัว ม + สระ ผสมกันไปเลย

กฎ ม หรือ อนุสวาระ สนธิ

๑. ตัว ม มีพยัญชนะตามมาให้แปลงตัว ม เป็น อนุสวาระ (°) โดยเขียนห่างกัน เช่น

ผลม + ขาหติ = ผลิ ขาหติ, วิษณุม + นมามี = วิษณู นมามี

phalam + khādati = phala^m khādati, viṣaṇum + namāmi = viṣaṇu^m

namāmi

๒. ตัว ม มีสระตามมา ให้เขียนคำทั้งสองผสมกันไปเลย โดยใช้สระที่ตามมาประสมกับตัว ม ที่เป็นตัวสะกดของคำหน้า เช่น

ครามม + อาคมย = ครามมาคมย, ผลม + อศวะ = ผลมศวะ

grāmam + āgamyā = grāmamāgamyā, phalam + aśvaḥ =

phalamaśvaḥ

๓. ตัว ม อาจะกลายเป็นตัวอนุนาสิก หรือพยัญชนะตัวที่ ๕ ของวรรค เพื่อให้คล้องจองกับพยัญชนะตัวที่ตามมา เช่น

อลม + กฤต = อลัมกฤต, สม + ชย = สณชย

alam + kṛta = ala^mkṛta, sam + jaya = sa^ṅjaya

๔. ตัว ม จะกลายเป็นอนุสวาระ ถ้ามีตัวพยัญชนะที่ตามมา ได้แก่ ย ร ล ว ศ ษ ส และ ห เช่น

สม + สาร = สัมสาร, สม + ยม = สยม

sam + sāra = sa^msāra, sam + yama = sa^myama

๒.๔ สนธิบางประการที่ใช้บ่อย

กฎการเปลี่ยน น เป็น ณ หลักเกณฑ์นี้มีใช้มาก ต้องมีกฎครบทั้ง ๓ ข้อ ดังนี้

สูตร

อักษรหน้า	ไม่มีพยัญชนะคั่น		ตามด้วย
ฤ ฦ ฦ ฦ ฦ (ตัวใดตัวหนึ่ง)	ยกเว้น วรรณ ก, ป และ ห ว ย	น	สระ หรือ น ม ว ย

กฎการเปลี่ยน น เป็น ณ ดังนี้

๑. ในคำคำเดียวกันนั้นต้องมีตัว ฤ, ฦ, ฦ, ฦ ตัวใดตัวหนึ่งหรือทั้งหมดที่อยู่หน้า
น
๒. ระหว่างตัว ฤ, ฦ, ฦ, ฦ กับ น ต้องไม่มีพยัญชนะอื่นมาคั่นกลาง ยกเว้น วรรณ
ก, วรรณ ป และตัว ห, ว, ย
๓. ถ้าตัว น เป็นตัวสะกด ต้องมีสระผสมอยู่ด้วย หรือมีตัว น, ม, ว, ย ตามหลัง
ติดกับ น

ตัวอย่าง

คราเมณ (grāmeṇa) กรณ (karṇa) พราหมณ (brāhmaṇa)
รามายณ (rāmāyaṇa) อารมณ (āramaṇa) รุทเรณ (rudareṇa)

๒.๕ วิสรรคสนธิ

๑. กฎการเปลี่ยน ส / ฦ

ก. เมื่อสนธิกับกลุ่มพยัญชนะอโฆษะ

- ๑) พยัญชนะ ส / ฦ เมื่ออยู่ตำแหน่งท้ายคำหรือท้ายประโยค จะเปลี่ยนเป็น **วิสรรค**
(-ะ) เสมอ
- ๒) เมื่อพยัญชนะ ส / ฦ อยู่ตำแหน่งท้ายคำ และคำที่ตามมาขึ้นต้นด้วย ก ข หรือ
ป ผ ให้แปลง ส / ฦ เป็น **วิสรรค** (-ะ) เหมือนข้อแรก
- ๓) เมื่อพยัญชนะ ส / ฦ อยู่ตำแหน่งท้ายคำ และคำที่ตามมาขึ้นต้นด้วยอูษมัน
(sibilant) คือ ศ ษ ส ให้แปลง ส / ฦ เป็น **วิสรรค** (-ะ) เหมือนข้อต้น หรือจะ
แปลงเป็นอูษมัน อย่างเดียวกับตัวที่ตามมาก็ได้ (การเปลี่ยนมักจะเปลี่ยนไปตาม
ฐานที่เกิดเสียงของวรรณนั้น ๆ)

ข. เมื่อสนธิกับกลุ่มอักษรโฆชะ

๑. พยัญชนะ ส / ฐ เมื่ออยู่ตำแหน่งท้ายคำ และอักษรที่ตามมาเป็นโฆชะจะเปลี่ยนเป็น ฐ เสมอ ยกเว้นตัวที่ตามมาเป็น ฐ ให้ลบ ฐ ตัวหน้าแล้วที่ฆะสระหน้า ฐ ที่ลบ

ตาราง ก สูตร ส / ฐ เมื่อสนธิพยัญชนะอโฆชะ

พยัญชนะหน้า	พยัญชนะหลัง
ส / ฐ	
-ะ	ก ข
ศ	จ ฉ
ษ	ฎ ฐ
ส	ต ถ
-ะ	ป ผ
-ะ, ศ	ศ
-ะ, ษ	ษ
-ะ, ส	ส
-ะ	เมื่ออยู่ท้ายประโยค

ตาราง ข สูตร ส / ฐ เมื่อสนธิกับกลุ่มอักษรโฆชะ

ฐ	อักษรหลังเป็นโฆชะ
แต่ถ้าพยัญชนะหลังเป็น ฐ ให้ลบ ฐ ตัวหน้า แล้วที่ฆะสระหน้า ฐ ที่ลบ (เขียนห่างกัน) เช่น	
ที่ฆะ	ตัวอย่างการสนธิ
อ	ปุนฐ + รามส = ปุณา รามะ punar + rāmas = punā rāmaḥ
อิ	อคนิส + รามะ = อคนี รามะ aṅanis + rāmaḥ = aṅnī rāmaḥ

๒. กฎการเปลี่ยน อสฺ และ อาสฺ

ก. เมื่อสนธิกับกลุ่มพยัญชนะอโฆษะ ให้ใช้หลักการเดียวกันกับกฎการเปลี่ยน สฺ / ฐ
สูตรตารางสนธิ อสฺ และ อาสฺ เมื่อสนธิกับกลุ่มพยัญชนะอโฆษะ (๑๓ ตัว)

อสฺ หรือ อาสฺ อยู่หน้า	พยัญชนะหลัง
อะ	อาะ
อศฺ	อาศฺ
อษฺ	อาษฺ
อสฺ	อาสฺ
อะ	อาะ
อะ, อศฺ	อาะ, อาศฺ
อะ, อษฺ	อาะ, อาษฺ
อะ, อสฺ	อาะ, อาสฺ
อะ	อาะ

ข. เมื่อสนธิกับกลุ่มอักษรโฆษะ จะต้องแยกพิจารณาเป็น ๓ กรณี คือ

๑) เมื่อคำต้นลงท้ายด้วย อสฺ มีหลักการสนธิ ดังนี้

ก. เมื่อคำต้นลงท้ายด้วย อสฺ อักษรที่ตามมาเป็น อ (อสฺ+อ = โอ) เช่น

อสฺ + อ	เทวสฺ + อตฺร	= เทโว 'ตฺร
	devas + atra	= devo 'tra
	นรสฺ + อทฺย	= นโร 'ทฺย
	naras + adya	= nalo 'dya

ข. อักษรที่ตามมาเป็นสระต่าง ๆ (ยกเว้นสระ อ) ให้ลบ สฺ แล้วเขียนห่างกัน เช่น

อสฺ + อา	พฺราหฺมณสฺ + อาคจฺฉติ	= พฺราหฺมณ อาคจฺฉติ
	brāhmanas+āgacchati	=brāhmaṇa āgacchati
อสฺ + อิ	เทวสฺ + อิว	= เทว อิว
	devas + iva	= deva iva
อสฺ + อุ	ตตสฺ + อุทกม	= ตต อุทกม
	tatas + udakam	= tata udakam

ค. เมื่อ **อส** อยู่ข้างหน้า อักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะโฆชะ อส จะกลายเป็น โอ
เช่น

อส + พยัญชนะโฆชะ	อส > โอ	รามส + คจจติ	= ราโม คจจติ
		rāmas + gacchati	= rāmō gacchati
		โคปส + ธenus + รกษติ	= โคโป ธenu รกษติ
		gopas + dhenus + rakṣati	= gopō dhenū rakṣati
		นลส + นาม	= นโล นาม
		nalas + nāma	= nalō nāma

หมายเหตุ : การสนธิสรพนามคือ สส , เอษส ซึ่งมีอักษรที่ตามมาเป็นพยัญชนะหรือสระ
ต่าง ๆ (ไม่ว่าจะเป็นโฆชะหรือโอฆชะ ยกเว้นสระ อ) ให้ลบ ส แล้วเขียนห่างกัน (ถ้าลงท้ายประโยคจะ
เป็น สะ และ เอชะ ตามกฎการสนธิ) เช่น

สส + เอษส	พยัญชนะ หรือ สระ (ยกเว้น อ)	สส + ปुरुษส	= ส ปुरुษะ
		sas + puruṣas	= sa puruṣaḥ
		เอษส + นรส	= เอส นระ
		eṣas + naras	= esa naraḥ
		สส + อากจจติ	= ส อากจจติ
		sas + āgacchati	= sa āgacchati

๒) เมื่อคำต้นลงท้ายด้วย **อาส** อักษรที่ตามมาเป็นโฆชะ ให้ลบ ส แล้วเขียนห่าง เช่น

อาส + โฆชะ	นฤปาส + ชยนิติ	= นฤปา ชยนิติ
	nṛpās + jayanti	= nṛpā jayanti
	เทवास + อากจจติ	= เทวา อากจจติ
	devās + āgacchanti	= devā āgacchanti
	บุตราส + กรามม	= บุตรา กรามม
	putrās + grāmam	= putrā grāmam

๓) เมื่อข้างหน้า **ส** เป็นสระอื่น ๆ (ที่ไม่ใช่ อ หรือ อา) และคำที่ตามมาขึ้นต้นด้วย
อักษรโฆชะ ให้แปลง ส เป็น ร แล้วเขียนติดกัน เช่น

	มนุส + คจจติ	= มนุรคจจติ
	manus + gacchati	= manurgacchati

-ส + โฆชะ	วาโยส + พเลน	= วาโยรพเลน
	vāyos + balena	= vāyorbalena
	กวิส + อตร	= กวิรฺตร
	kavis + atra	= kavirtra

ข้อสังเกต : สนธิคำที่ลงท้ายด้วย ส อส และ อาส นี้ในตำราบางเล่มจะแยกเป็นอีกส่วนหนึ่ง เรียกว่า **วิสรคสนธิ** แต่ในเนื้อหาส่วนนี้ เมื่อผันวิภक्तिแล้ว จะคงวิภक्तिเดิมไว้ก่อน ส ยังคงเป็น ส ไว้ ไม่แปลงเป็น วิสรค (อะ อาะ) ตามวิธีสนธิก่อนหน้านี้

๓. ในภาษาสันสกฤตจะไม่มีตัว ร ที่ซ้อนกันเอง ในกรณีที่ตัว ร มาอยู่ประชิดกัน ให้ลบตัวหน้าทิ้งเสีย เขียนคำทั้งสองให้ห่างกัน และเพื่อเป็นการชดเชยให้ที่สระที่อยู่ข้างหน้าตัว ร ที่ถูกลบออกไป เช่น

-ร + ร-	ปุนร + รามส	= ปุนา รามะ
	punar + rāmas	= punā rāmaḥ

๓. คำถามประจำบทที่ ๒

ส่วนที่ ๑: ข้อคำถามอัตนัย (Subjective)

๑. หลักการสนธิทั่วไป

๑. สนธิ (Sandhi) คืออะไร และมีวัตถุประสงค์หลักในการใช้งานในภาษาบาลีอย่างไรบ้าง ?
๒. อธิบายความแตกต่างระหว่าง “สนธิภายใน” (Internal Sandhi) และ “สนธิภายนอก” (External Sandhi) ในภาษาสันสกฤต พร้อมยกตัวอย่างประกอบอย่างละ ๑ ตัวอย่าง

๒. สระสนธิในภาษาบาลี

๑. สระสนธิ (Sara Sandhi) ใช้สนธิกิริโยปกรณ (kriyopakaraṇa) กี่อย่าง ? และกิริโยปกรณตัวใดที่ไม่ได้ใช้ในการทำสระสนธิ ?
๒. “วิธีการสระสนธิ” มีหลักการแปลงสระ อิ และ อุ อย่างไร ทั้งในกรณีการสระหน้าและการสระหลัง
๓. “ปกติสระสนธิ” คืออะไร และเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขใด ?
๔. จงยกตัวอย่างคำบาลีที่เกิดจากการสนธิแบบ “ที่สระสระสนธิ” มา ๒ ตัวอย่าง โดยเป็นตัวอย่างการที่สระสระหน้า ๑ ตัวอย่าง และการที่สระสระหลัง ๑ ตัวอย่าง ?

๓. พยัญชนะสนธิในภาษาบาลี

๑. พยัญชนะสนธิ ใช้สนธิกิริยาประกอบตัวใดบ้าง จงระบุมาทันที ?
๒. จงอธิบายกฎการเกิดโลปพยัญชนะสนธิ พร้อมยกตัวอย่างการสนธิคำว่า เอว + อสส ?
๓. จงยกตัวอย่างอาเทศพยัญชนะสนธิ ที่มีการแปลง ธ > ห พร้อมแสดงคำเดิมและคำที่สนธิแล้ว ?
๔. สัญโญคพยัญชนะสนธิ คืออะไร ? อธิบายความแตกต่างของ “การซ้อนที่มีรูปเหมือนกัน” และ “การซ้อนที่มีรูปไม่เหมือนกัน” ?

๔. นิคคหิต/นฤคหิตสนธิในภาษาบาลีและสันสกฤต

๑. จงอธิบายกฎการเกิด โลปนิคคหิตสนธิ พร้อมยกตัวอย่างการลบนิคคหิตเมื่ออยู่หน้าสระ ๑ ตัวอย่าง ?
๒. การสนธิคำว่า ส + โยโค เป็น สญโญโค ในบาลี ใช้กฎอาเทศนิคคหิตสนธิ ข้อใด ?
๓. อักษร ย ร ล ว ในภาษาสันสกฤต ถูกเรียกว่าอะไรตามหลักไวยากรณ์ และมีความสำคัญอย่างไรในการทำสระสนธิ ?

ส่วนที่ ๒: คำถามปรนัย (Multiple Choice)

๑. สนธิ (Sandhi) ในภาษาบาลีมีกี่ประเภทตามการต่ออักษรด้วยอักษร ?
 - ก. ๒ ประเภท
 - ข. ๘ ประเภท
 - ค. ๔ ประเภท
 - ง. ๓ ประเภท
๒. สนธิกิริยาประกอบข้อใดที่มีความหมายว่า “ทำให้ยาว” ?
 - ก. วิกาโร
 - ข. ทิโฆ
 - ค. อาคโม
 - ง. รสุส
๓. สนธิกิริยาประกอบข้อใดต่อไปนี้ที่ไม่ได้ใช้ในการทำ “สระสนธิ” (Sara Sandhi) ?
 - ก. รสุส
 - ข. สัญโญโค
 - ค. อาเทโส
 - ง. โลโป
๔. การสนธิ ตตฺร+อัย→ตตฺรย เป็นตัวอย่างของการลบสระหน้าตามกฎข้อใด ?
 - ก. สระทั้งสองเป็นรัสสระ มีรูปเหมือนกัน ลบสระหน้าแล้วที่หะสระหลัง
 - ข. สระหน้าเป็นรัสสระ สระหลังเป็นทิสสระ ลบสระหน้าอย่างเดียว
 - ค. สระทั้งสองเป็นรัสสระ มีรูปไม่เหมือนกัน ลบสระหน้าแล้วที่หะสระหลัง
 - ง. สระหน้าเป็นทิสสระ สระหลังเป็นรัสสระ ลบสระหน้าแล้วที่หะสระหลัง

๕. การสนธิ จตฺตาโร+อิเม→จตฺตาโรเม เป็นตัวอย่างของการทำ “โลปสระสนธิ” (Lopa Sara Sandhi) ในรูปแบบใด ?

- ก. ลบสระหน้าแล้วที่สระหลัง
- ข. ลบสระหน้าเมื่อสระทั้งสองมีรูปไม่เหมือนกัน
- ค. ลบสระหลังเมื่อสระทั้งสองมีรูปไม่เหมือนกัน
- ง. นิคคหิตอยู่หน้า ลบสระหลัง

๖. การสนธิ เต+อสุส→ตยสุส ในอาเทศสระสนธิ (Ādesa Sara Sandhi) มีการแปลงสระหน้าอย่างไร ?

- ก. แปลง อ เป็น ว
- ข. แปลง อ เป็น ยุ
- ค. แปลง เ เป็น ว
- ง. แปลง เ เป็น ยุ

๗. การสนธิ พหุ+อาพาโธ→พหฺวาพาโธ เป็นตัวอย่างของการใช้สนธิกิริยาปกรณใด ?

- ก. โลโป (ลบ)
- ข. วิกาโร (ทำให้ผิดจากของเดิม)
- ค. อาคโม (ลงตัวอักษรใหม่)
- ง. อาเทโส (แปลง)

๘. การสนธิ สฺ+อติ = โสติ ในวิการสระสนธิ (Vikāra Sara Sandhi) มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ?

- ก. ลบสระหลัง แล้ววิการ อิ→เอ
- ข. ลบสระหน้า แล้ววิการ อิ→เอ
- ค. ลบสระหลัง แล้ววิการ อุ→โอ
- ง. ลบสระหน้า แล้ววิการ อุ→โอ

๙. การสนธิ กิสุ+อิธ→กิสฺสูธ เป็นตัวอย่างของสนธิชนิดใด ?

- ก. ที่สระสนธิ
- ข. รัสสระสนธิ
- ค. อาเทศสระสนธิ
- ง. วิการสระสนธิ

๑๐. คำว่า โก+อิมิ ยังคงเป็น โกอิมิ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง จัดเป็นสนธิชนิดใด ?

- ก. รัสสระสนธิ
- ข. อาคมสระสนธิ
- ค. ปกติสระสนธิ
- ง. วิการสระสนธิ

๑๑. การสนธิ เหว+อสุส→เหวส เป็นตัวอย่างของพยัญชนะสนธิ (Vyanjana Sandhi) ประเภทใด ?

- ก. อาคมพยัญชนะสนธิ
- ข. อาเทศพยัญชนะสนธิ
- ค. โลปพยัญชนะสนธิ
- ง. สัญญะพยัญชนะสนธิ

๑๒. การสนธิ ปติ+อุตฺตริตฺวา→ปจฺจุตฺตริตฺวา เป็นตัวอย่างของการแปลง ติ ที่ทำเป็น ตย แล้ว ให้เป็น จจ ซึ่งจัดเป็นพยัญชนะสนธิ ประเภทใด ?

- ก. อาเทศพยัญชนะสนธิ
- ข. โลปพยัญชนะสนธิ
- ค. อาคมพยัญชนะสนธิ
- ง. ปกติพยัญชนะสนธิ

๔. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๒

กจจายนมหาเถร. ๒๕๔๐. *กจจายนพยากรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนา.

กรรมการ กองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘. *อธิบายบาลีไวยากรณ์นามกิตก์และกิริยากิตก์*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

กรรมการ กองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑. *อธิบายบาลีไวยากรณ์นามและอรรถยศัพท์*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

กรมหลวงชินวราลงกรณ. ๒๕๐๘. *พระคัมภีร์อริยธานัปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย*.

พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ๒๕๔๗. *บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาคที่ ๑*

สมัญญาภิธานและสนธิ. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

คำพันธ์ วงศ์เสน่ห์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

ฉลาด ปริญญาโณ, พระมหา. ๒๕๓๐. *คู่มือการเรียนรู้บาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

เลื่องเชียง.

จำลอง สารพัตนิก. ๒๕๔๔. *ไวยากรณ์สันสกฤต ๑*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. ๒๕๔๘. *ไวยากรณ์สันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บุญสืบ อินสาร. ๒๕๔๒. *แนะนำการเรียนรู้การสอน วิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับปรับปรุงใหม่*. พิมพ์ครั้งที่

๔. กรุงเทพฯ: รุ่งนครการพิมพ์.

ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. ๒๕๑๕. *คู่มือเรียนบาลีด้วยตนเอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริการธุรกิจ

การพิมพ์.

พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสสี ป.ธ.๙). ๒๕๖๒. *หลักสูตรบาลีไวยากรณ์และหลักสัมพันธ์*.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. นนทบุรี: นิติการพิมพ์.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘). ๒๕๔๕. *บันทึกบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม (แก้วนา). ๒๕๖๓. *คู่มือสันสกฤต ๑*. หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ. ๒๕๕๗. *กัจจายนสูตรปาฐะแปล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สห

มิตรพรินต์แอนด์พับลิชชิง จำกัด.

_____. ๒๕๕๘. *รูปสัทธิที่ปณี เล่ม ๑ สนธิกันต์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมมิตรพริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

พระมหานาค อุปนาโค. ๒๕๔๐. *อธิบายบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหานิยม อุตตโม. ๒๕๔๗. *บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์*. ขอนแก่น: บริษัทคลังนันทาธรรม จำกัด.

พระมหาสมปอง มุทิโต. ๒๕๔๓. *บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท. ๒๕๓๔. *บาลีไวยากรณ์*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลังนันทาวิทยา.

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ และคณะ. ๒๕๑๔. *ภาษาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด.

พระอมราภิกขิต. ๒๕๓๘. *อธิบายบาลีไวยากรณ์ สมัญญภาสิธานและสนธิ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ไพโรจน์ วราสโย (ยินดี), พระมหา. ๒๕๔๕. *การศึกษาเปรียบเทียบระบบคำภาษาบาลีกับภาษาอังกฤษ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๓๕. *อภิธานศัพท์ปิฎก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ระวี จันทรส่อง. ๒๕๖๓. *ภาษาสันสกฤตสำหรับบุคคลทั่วไป*. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรลักษณ์ พับบรรจง, ผศ. (๒๕๓๐). *สัทสัทวิทยากรณ์*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

วิสุทธิ บุชยกุล. (๒๕๕๔). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมควร นิยมวงศ์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

สุภาพรณ ฦ บางช้าง, รศ. ๒๕๓๔. *ไวยากรณ์บาลี*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). ๒๕๔๓. *บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: พรชัยการพิมพ์.

หลวงเทพทรณานุศิษฐ์. ๒๕๔๐. *ธาตุปุปพีปิกา หรือพจนานุกรมบาลีไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

อารีย์ สหชาติโกสัย. ๒๕๑๗. *เทียบลักษณะคำบาลี-สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์ ร.พ. ชุมนุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย จำกัด.

Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๙๕. *Introduction to pali*. Varanasi: The Banaras Hindu
University Press.

Coulson, Michael. (๑๙๙๒). *Sanskrit, An Introduction to the Classical Language*.
England: Clays Ltd.

Kale, L.R. (๑๙๖๐). *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๓๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๔๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University
Press.

แผนการสอนบทที่ ๓

องค์ประกอบของคำศัพท์ในภาษาบาลี

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives)

เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถอธิบายและจำแนกองค์ประกอบของนามศัพท์ (นามนาม, คุณนาม, สรรพนาม) ลิงค์ และวจนะในภาษาบาลีได้

๒. สามารถบอกความหมายและหน้าที่ของวิภัตตินามทั้ง ๗ พร้อมทั้งแจกวิภัตตินามศัพท์ทั้ง ๓ ลิงค์ (ปุงลึงค์, อิตถीलึงค์, นปุงสกลึงค์) ได้อย่างถูกต้อง

๓. สามารถวิเคราะห์ความแตกต่างและผันคำคุณนามตามกฎเกณฑ์ของกติปยศัพท์ได้

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs) ๔ ข้อ

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) โครงสร้างและประเภทของนามศัพท์ (นามนาม, คุณนาม, สรรพนาม) (K๒) และจำแนก (S๑) คำศัพท์ตามลิงค์และวจนะ (K๑) ได้อย่างชัดเจน (S๒) โดยมีความสนใจ (A๑) และเห็นความสำคัญ (A๒) ขององค์ประกอบเหล่านี้
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	บอก (K๑) หน้าที่และความหมาย (K๒) ของวิภัตตินามทั้ง ๗ และสามารถผัน/แจก (S๑) วิภัตตินามศัพท์ทั้ง ๓ ลิงค์ (ปุงลึงค์, อิตถीलึงค์, นปุงสกลึงค์) ได้ ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ (S๒) โดย มีความรอบคอบ (A๑) ในการใช้วิภัตติ และชื่นชม (A๒) ในความงามของโครงสร้างไวยากรณ์
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) กฎเกณฑ์ และ ความแตกต่าง (K๒) ของ กติปยศัพท์ และสามารถ ประยุกต์ใช้ (S๑) หลักการแจกวิภัตติกับ คุณนาม (S๒) ได้

		อย่างเหมาะสม (S๒) โดย มีความมุ่งมั่น (A๑) ที่จะใช้ความรู้ในการแปลความหมายและ พัฒนาทักษะ (A๒) ด้านภาษา
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) โครงสร้างประโยค (K๑) และ ระบุ (S๒) การเชื่อมโยงคำศัพท์ตาม ลิงค์ วจนะ และวิภัติ (K๒) ได้ อย่างเป็นระบบ (S๒) โดย มีความรับผิดชอบ (A๑) ในการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและ มีความสุข (A๒) ในการเรียนรู้ภาษาบาลี

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถจำแนกประเภทของนามศัพท์ (นามนาม, คุณนาม, สรรพนาม) และอธิบายลิงค์ วจนะ ที่ใช้ประกอบนามศัพท์ในภาษาบาลีได้

๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถบอกความหมายและหน้าที่ของวิภัตตินามทั้ง ๗ (ปฐม, ทุตติยา, ตติยา, ฯลฯ) พร้อมทั้งท่องจำคำแปลได้

๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถแจกวิภัตตินามตามแบบปุงลิงค์, อิตถิลิงค์, และนปุงสกลิงค์ ได้อย่างถูกต้องตามหลักไวยากรณ์

๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถอธิบายกฎเกณฑ์การใช้กติปิยศัพท์ และแจกวิภัติคุณนามได้อย่างเหมาะสมกับนามที่ประกอบ

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การใช้แผนภาพนำ (Concept Mapping) ผู้สอนใช้แผนภาพแสดง การจัดนามภาษาไทยลงในนามภาษาบาลี (สากนณนาม → สาธารณนาม) เพื่อบรรยายการจำแนกนามศัพท์ พร้อมถาม-ตอบระหว่างการนำเสนอเพื่อตรวจสอบความเข้าใจในการจัดประเภท

๒. การให้ผู้เรียนร่วมสร้างตารางวิภัติ ผู้สอนให้ตาราง วิภัตตินาม ที่เว้นช่องว่างไว้ แล้วให้นักศึกษาช่วยกันเติมคำแปลของแต่ละวิภัติ (เช่น ปฐม = อันว่า, ทุตติยา = ซึ่ง/ยัง/สู่/ยัง/ตลอด/ตลอด/เฉพาะ) เพื่อให้เกิดการท่องจำไปพร้อมกัน

๓. การบรรยายแบบยกตัวอย่าง ผู้สอนบรรยายเรื่อง กติปิยศัพท์ พร้อมทั้งให้ตัวอย่างคำศัพท์จริง เช่น ภควนต แล้วให้นักศึกษาสังเกตการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์เมื่อแจกวิภัติ เพื่อเชื่อมโยงไปสู่กฎเกณฑ์

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “จับคู่ลิงค์และวจนะ” ผู้สอนเตรียมบัตรคำศัพท์ภาษาบาลี แล้วให้นักศึกษาจัดกลุ่ม/คู่ เพื่อจำแนกคำศัพท์เหล่านั้นตามลิงค์ (ปุงลิงค์, อิตถิลิงค์, นปุงสกลิงค์) และวจนะ (เอกวจนะ, พหุวจนะ) แล้วรายงานผล

๒. กิจกรรม “ผันคำศัพท์แข่งขัน” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาสุ่มเลือกศัพท์ ๑ คำ (เช่น มนุสส) แล้วให้แต่ละกลุ่มแจกวิภัติคำทั้ง ๗ วิภัติ (๒ วจนะ) แข่งกับเวลา โดยเน้นความถูกต้องของรูปศัพท์และวิภัติที่เปลี่ยนไป

๓. กิจกรรม “คุณนามตามนาม” ผู้สอนกำหนดคำนามหลัก (เช่น ปุริโส — ปุณฺณลิงค์, เอกวจนะ) และคุณนาม (เช่น คุณวา) แล้วให้นักศึกษาผันคำคุณนามให้มีลิงค์, วจนะ, และวิภัติ ตรงกันกับคำนามหลัก เพื่อฝึกการใช้คุณนามประกอบนาม

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัดท้ายบท (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการ จำแนก ประเภทนาม ศัพท์, ลิงค์, วจนะ และการท่องจำคำแปลของวิภัตตินาม (วัด K๑, K๒)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความถูกต้องในการแจกวิภัตตินามตามแบบที่กำหนด (เช่น อ การันต์ใน पुलिन्, หรือ อา การันต์ใน อิตถิลิงค์) และการผันกิตติยศัพท์ (วัด S๑, K๒)

๓. การสอบปฏิบัติ/การนำเสนอ (Performance Assessment) ประเมินจากการสังเกตความสามารถในการผันคำศัพท์ ในกิจกรรม “ผันคำศัพท์แข่งขัน” และความถูกต้องในการเลือกใช้คุณนามให้สอดคล้องกับนามหลัก (วัด S๒, A๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจในหลักไวยากรณ์ทั้งหมดขององค์ประกอบคำศัพท์ และความสามารถในการวิเคราะห์ คำศัพท์ในประโยคว่าประกอบด้วยลิงค์, วจนะ, วิภัติใด (วัด K๑, S๒)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน บทที่ ๓ องค์ประกอบของคำศัพท์ในภาษาบาลี

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Slide/Canva) สำหรับนำเสนอเนื้อหาองค์ประกอบของคำศัพท์ (นาม, ลิงค์, วจนะ, วิภัติ) โดยมีแผนผังประกอบ

๓. ตารางวิภัตตินาม แผ่นชาร์ตหรือสื่อดิจิทัลแสดงตารางวิภัตตินามทั้ง ๗ วิภัติ ๒ วจนะ และคำแปลของแต่ละวิภัติ และตารางสรุปการแจกวิภัติ ตารางตัวอย่างการแจกวิภัตตินามตามการันต์และลิงค์ต่าง ๆ (เช่น อ การันต์ใน पुलिन्, อา การันต์ใน อิตถิลิงค์)

๔. บัตรคำศัพท์ (Flash Cards) บัตรคำศัพท์บาลีสำหรับกิจกรรม “จับคู่ลิงค์และวจนะ”

๕. ใบงานฝึกทักษะ (Worksheets) สำหรับฝึกแจกวิภัติคำนามและคุณนาม รวมถึงการฝึกใช้กิตติยศัพท์ให้ถูกต้อง

บทที่ ๓

องค์ประกอบของคำศัพท์ในภาษาบาลี

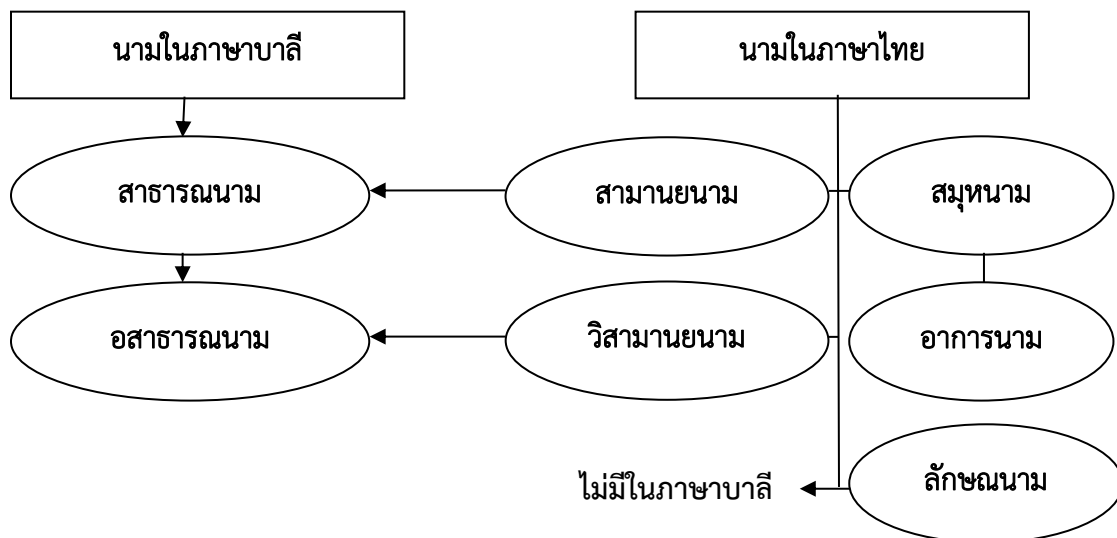
๑. นามศัพท์

นามศัพท์ในภาษาบาลีคือกลุ่มคำที่ครอบคลุมทั้งคำนาม (Nouns) คำคุณศัพท์ (Adjectives) และคำสรรพนาม (Pronouns) ซึ่งมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การผันรูป (แจกวิภัติ) เพื่อบ่งบอกหน้าที่ทางไวยากรณ์ 3 ประการพร้อมกันในคำเดียว ได้แก่ **ลิงค์** (เพศทางไวยากรณ์), **วจนะ** (พจน์ คือ เอกพจน์ และพหูพจน์) และ**วิภัติ** (การก ซึ่งแสดงหน้าที่ของคำในประโยค เช่น เป็นประธาน, กรรม, หรือเครื่องมือ) โดยรูปแบบการผันจะถูกกำหนดโดย**การันต์** หรือเสียงสระท้ายสุดของศัพท์นั้น ๆ เป็นหลัก ทำให้คำนามคำเดียวสามารถบอกข้อมูลได้อย่างสมบูรณ์โดยไม่ต้องอาศัยการเรียงลำดับคำที่ตายตัว

นามศัพท์ออกเป็น ๓ คือ นามนาม คุณนาม และสรรพนาม ดังต่อไปนี้

๑.๑ นามนาม

นามนาม คือ นามที่เป็นชื่อของคน สัตว์ ที่ สิ่งของ เป็นต้น ในภาษาบาลีแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือ สาธารณนาม และอสาธารณนาม ต่อไปนี้

ภาพ แผนภูมิแสดงการจัดนามภาษาไทยลงในนามภาษาบาลี

๑) การจำแนกประเภทนาม

การจำแนกประเภทนามในภาษาบาลีแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ สาธารณนาม คือนามทั่วไป และ อสาธารณนาม นามไม่ทั่วไป

ตัวอย่าง สาธารณนาม (นามทั่วไป) ในบาลี

คำศัพท์	ความหมาย
‘มนุสฺโส’	‘มนุษย์’
‘สกุโณ’	‘นก’
‘นคร’	‘เมือง’
‘คโณ’	‘หมู่’

ตัวอย่าง อสาธารณนาม (นามเฉพาะ) ในบาลี

คำศัพท์	ความหมาย
‘พาราณสี’	‘กรุงพาราณสี’
‘สาวตถิ’	‘เมืองสาวตถิ’
‘เอราวโณ’	‘ช้างเอราวโณ’
‘อมพรุกโข’	‘ต้นมะม่วง’

ตัวอย่างกลุ่มคำนามในบาลี

จำพวก	คำศัพท์	ความหมาย
คน	‘นารี’	‘นาง’
	‘บุริโส’	‘ชาย’
	‘ทารโก’	‘เด็ก’
	‘มหลลโก’	‘ผู้ใหญ่’
	‘เสฏฐิ’	‘เศรษฐี’
สัตว์	‘หตถิ’	‘ช้าง’
	‘อสิโส’	‘ม้า’
	‘โค’	‘วัว’
	‘สกุโณ’	‘นก’
	‘กุกกุณฺโณ’	‘ไก่’

ที่	‘อาราโม’ ‘คาโม’ ‘ศาลา’ ‘นคร’ ‘เคห’	‘วัด’ ‘บ้าน’ ‘ศาลา’ ‘เมือง’ ‘เรือน’
สิ่งของ	‘ถวิกา’ ‘อโย’ ‘ปโย’ ‘มณิ’ ‘วิหิ’	‘ถุง’ ‘เหล็ก’ ‘น้ำนม’ ‘แก้วมณิ’ ‘ข้าวเปลือก’
อมนุษย์	‘เปโต’ ‘เทวดา’ ‘คนธพโพ’ ‘ยกุโข’ ‘อจฺฉรา’	‘เปรต’ ‘เทวดา’ ‘คนธรรพ์’ ‘ยักซ์’ ‘นางฟ้า’

๑.๒ คุณนาม หมายถึง ลักษณะของนามนาม สำหรับหมายถึงรู้ว่า นามนามนั้น ดีหรือชั่ว เป็นต้น แบ่งออกเป็น 3 ได้แก่

๑. ปกติ คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว เป็นปกติ
๒. วิเศษ คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว มากกว่าน้อยกว่าปกติ ใช้ ตร อีย ปัจจย ในตัททิตต่อปกติบ้าง ใช้อุปสัค อติ [ยิ่ง] นำหน้าบ้าง
๓. อติวิเศษ คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่วมากที่สุดหรือน้อยที่สุด อติวิเศษใช้ ตาม อัญญ ปัจจยในตัททิตต่อปกติบ้าง ใช้อุปสัคและนิบาตคือ อติวีย [เกินเปรียบ] นำหน้าบ้าง

๑.๓ สัพพนาม เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนาม ที่ออกชื่อมาแล้วเพื่อจะไม่ให้ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ซึ่งไม่เพราะหู นามทั้ง ๓ นั้นต้องประกอบด้วยลิงค์ วจนะ วิภัติ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทได้แก่

๑. ปุริสสัพพนาม เป็นศัพท์สำหรับใช้แทนชื่อคนและสิ่งของที่ออกชื่อมาแล้วข้างต้น เพื่อจะไม่ให้เป็นการซ้ำซาก นับตามบุรุษที่ท่านจัดไว้ในอาขยาตเป็น ๓ คือ ต ศัพท์ ๑ ตุมห ศัพท์ ๑ อมห ศัพท์ ๑.

๒. วิเศษนสัพพนาม สำหรับวิเศษนสัพพนามนั้นคล้าย ๆ กับคุณนาม แต่มีวิธีแจกไม่เหมือนคุณนาม แบ่งเป็น ๒ คือ นิยม ๑ อนิยม ๑

๒. ลิงค์

ลิงค์ คือ เพศของภาษา ในภาษาบาลีจำแนกไว้ ๓ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ (เพศชาย), อิตถीलิงค์ (เพศหญิง), และนปุงสกลิงค์ (ไม่ใช่เพศชายไม่ใช่เพศหญิง)

ตัวอย่างคำศัพท์ประเภทปุงลิงค์

คำศัพท์	ความหมาย
‘อมโร’	‘เทวดา’
‘อินุโท’	‘พระอินทร์’
‘อิโส’	‘คนเป็นใหญ่’
‘บุริโส’	‘ชาย’
‘ภิกขุ’	‘พระภิกษุ’
‘มนุสฺโส’	‘มนุษย์ผู้ชาย’

ตัวอย่างคำศัพท์ประเภทอิตถीलิงค์

คำศัพท์	ความหมาย
‘อจฺฉรา’	‘นางอัปสร’
‘วธู’	‘หญิงสาว’
‘นาเรี’	‘นาง’
‘มาตา’	‘แม่’
‘มาตุลानी’	‘ป้า’
‘อยฺยิกา’	‘ยาย’
‘จีตา’	‘ลูกสาว’

ตัวอย่างคำศัพท์ประเภทนปุงสกลิงค์

คำศัพท์	ความหมาย
‘องค์’	‘องค์’
‘อิณฺ’	‘หนี้’
‘อิริณฺ’	‘ทุ่งนา’
‘อุทกํ’	‘น้ำ’
‘เอฬาลุกํ’	‘ฟักเหลือง’

คำศัพท์	ความหมาย
‘เตลั’	‘น้ำมัน’
‘กมม’	‘กรรม’
‘จกขุ’	‘นัยน์ตา’

๓. วจนะ

วจนะ คือ คำพูด หรือ พจน์ ในภาษาบาลี ใช้แสดงจำนวนของนามว่ามีจำนวนมากหรือน้อยเท่าไร แบ่งออกเป็น ๒ วจนะ คือ เอกวจนะ ใช้ระบุนามจำนวนเดียวเท่านั้น และพหุวจนะ ใช้ระบุนามตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป โดยวจนะทั้ง ๒ นั้นมีเครื่องหมายแตกต่างกันอยู่ที่ท้ายศัพท์

วจนะในภาษาบาลีนั้นหมายรู้ได้ด้วยวิภัติข้างหลังศัพท์ เช่น ปุริโส ลง ส วิภัติ แปลง อ กับ ส เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น ปุริโส หมายถึง ชายคนเดียว, ปุริสา ลง โย วิภัติ แปลง อ กับ โย เป็น อา สำเร็จรูปเป็น ปุริสา หมายถึง ชายหลายคน คือ ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ส่วนพจน์ในภาษาไทย ถ้าเป็นเอกพจน์นั้นหมายรู้ได้ไม่ยากนัก เช่น ชาย, หญิง, ตระกูล เป็นต้น แต่ถ้าเป็นพหูพจน์อาจใช้คำวิเศษณ์นำหน้าหรือตามหลังคำ มักมีคำว่า พวก, เหล่า เป็นต้นนำหน้าเสมอ เช่น พวกผู้ชาย, พวกผู้หญิง, เหล่าตระกูล เป็นต้น

ตัวอย่างวจนะ (พจน์) ในภาษาบาลีกับภาษาไทย

เอกวจนะ		พหุวจนะ	
บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ปุริโส	ชาย (คนเดียว)	ปุริสา	พวกผู้ชาย
อิตถิ	หญิง (คนเดียว)	อิตถิโย	พวกผู้หญิง
กุลิ	ตระกูล (ตระกูลเดียว)	กุลานิ	เหล่าตระกูล

๔. วิภัติ

วิภัติ คือ การแจก หรือจำแนก เป็นเครื่องปรุงที่ใช้สำหรับประกอบหลังนามศัพท์ ในภาษาบาลีตรงกับคำบุพบทในภาษาไทย จำแนกไว้ ๑๔ ตัว แบ่งเป็นฝ่ายเอกวจนะ ๗ ตัว และฝ่ายพหุวจนะ ๗ ตัว

วิภัติที่แสดงอายตนิบาตคือคำเชื่อมคำระหว่างประโยค กับคำบุพบทในภาษาไทย แต่ละวิภัติในภาษาบาลีมีหน้าที่แตกต่างกันไป และเมื่อลงไปแล้วคงรูปเดิมก็มี เปลี่ยนแปลงรูปไปเป็นอย่างอื่นก็มี กล่าวเฉพาะอาลปนะจัดเป็นวิภัติพิเศษในภาษาบาลี ใช้เป็นคำสำหรับร้องเรียก ส่วนในภาษาไทยมีคำบุพบทเป็นตัวเชื่อมประโยคเพื่อให้รู้หน้าที่ของคำในประโยค ลักษณะของคำบุพบทใน

ภาษาไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปต่าง ๆ แต่สามารถใช้คำบุพบทแทนกันและกันได้ เช่น แก่ แทน เพื่อ, เพราะ แทน เหตุ, ใน แทน ที่ เป็นต้น (พระมหาชลลาด ปริญาโณ, ๒๕๓๐, หน้า ๑๕-๑๗)

วิภัติในภาษาบาลี (บุพบทในภาษาไทย)

วิภัติ	เอก.	อายตนิบาต/คำบุพบทไทย	พหู.	อายตนิบาต/คำบุพบทไทย
ป.	ลี	อันว่า	โย	อันว่า ท.
ทุ.	อํ	ซึ่ง, สูํ, ยํง, ลี้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ	โย	ซึ่ง ท., สูํ ท., ยํง ท., ลี้น ท., ตลอด ท., กะ ท. เฉพาะ ท.
ต.	นา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง	หิ	ด้วย ท., โดย ท., อัน ท., ตาม ท., เพราะ ท., มี ท., ด้วยทั้ง ท.
จ.	ส	แก่, เพื่อ, ต่อ	นํ	แก่ ท., เพื่อ ท., ต่อ ท.
ปญ	สมา	แต่, จาก, กว่า, เหตุ	หิ	แต่ ท., จาก ท., กว่า ท., เหตุ ท.
ฉ.	ส	แห่ง, ของ, เมื่อ	นํ	แห่ง ท., ของ ท., เมื่อ ท.
ส.	สมิ	ใน, ใกล้, ที่, ครันเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บน	สุ	ใน ท., ใกล้ ท., ที่ ท., ครันเมื่อ ท., ในเพราะ ท., เหนือ ท., บน ท.
(อา.)	ลี	ณะ, ดูก่อน, ข้าแต่	โย	ณะ ท., ดูก่อน ท., ข้าแต่ ท.

วิภัติในภาษาบาลี ทั้ง ๑๔ ตัว

วิภัติ	เอกาจนะ	พหูาจนะ
ปฐมาวิภัติที่ ๑	ลี	โย
ทุติยาวิภัติที่ ๒	อํ	โย
ตติยาวิภัติที่ ๓	นา	หิ
จตุตถวิภัติที่ ๔	ส	นํ
ปัญจมิวิภัติที่ ๕	สมา	หิ
ฉกฺขวิภัติที่ ๖	ส	นํ
สัตตมิวิภัติที่ ๗	สมิ	สุ
(อาลปนะ)	ลี	โย

ตัวอย่างการใช้วิภัติ

ภาษา	วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
บาลี ไทย	ปฐม ที่ ๑	ปุริโส อ. บุรุษ	ปุริสา อ.บุรุษ ท.
บาลี ไทย	ทุติยา ที่ ๒	ปุริส ซึ่งบุรุษ	ปุริเส ซึ่งบุรุษ ท.
บาลี ไทย	ตติยา ที่ ๓	ปุริเสน ด้วยบุรุษ	ปุริเสหิ ปุริเสภิ ด้วยบุรุษ ท.
บาลี ไทย	จตุตถี ที่ ๔	ปุริสส ปุริสาย ปุริสถ แก่บุรุษ	ปุริสาน แก่บุรุษ ท.
บาลี ไทย	ปัญจมี ที่ ๕	ปุริสสมา ปุริสมหา ปุริสา แต่บุรุษ	ปุริเสหิ ปุริเสภิ แต่บุรุษ ท.
บาลี ไทย	ฉกฺษี ที่ ๖	ปุริสส แห่งบุรุษ	ปุริสาน แห่งบุรุษ ท.
บาลี ไทย	สัตตมี ที่ ๗	ปุริสสมี ปุริสมหิ ปุริเส ในบุรุษ	ปุริเสสุ ในบุรุษ ท.
บาลี ไทย	อาลปนะ	ปุริส ณะบุรุษ	ปุริสา ณะบุรุษ ท.

๕. การแจกวิภัตตินาม ทั้ง ๓ ลิงค์

๕.๑ แจกการันต์ในปุงลิงค์

ในปุงลิงค์มีการันต์หรือเสียงสระท้ายศัพท์ ๕ ตัว คือ อ (ปฺริส), อิ (มฺนิ), อี (เสณฺฐี), อุ (ครุ), อู (วิณฺญ) ดังจะแจกต่อไป

ตัวอย่าง ปฺริส (บุรุษ) แจก อ การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	ปฺริโส	อันว่า บุรุษ
ท.	ปฺริสํ	ซึ่ง, สู, ยัง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะบุรุษ
ต.	ปฺริเสน	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งบุรุษ
จ.	ปฺริสสส ปฺริสสาย ปฺริสตถํ	แก่, เพื่อ, ต่อบุรุษ
ปญ	ปฺริสสมา ปฺริสมหา ปฺริสา	แต่, จาก, กว่า, เหตุบุรุษ
ฉ.	ปฺริสสส	แห่ง, ของ, เมื่อบุรุษ
สต	ปฺริสสมิ ปฺริสมหิ ปฺริเส	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนบุรุษ
อา.	ปฺริส	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่บุรุษ

ตัวอย่าง ปฺริส (บุรุษ) แจก อ การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายพหูวจนะ

พหูวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	ปฺริสา	อันว่า บุรุษ ท.
ท.	ปฺริเส	ซึ่ง, สู, ยัง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะบุรุษ ท.
ต.	ปฺริเสหิ ปฺริเสภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งบุรุษ ท.
จ.	ปฺริसानํ	แก่, เพื่อ, ต่อบุรุษ ท.
ปญ	ปฺริเสหิ ปฺริเสภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุบุรุษ ท.
ฉ.	ปฺริसानํ	แห่ง, ของ, เมื่อบุรุษ ท.
สต	ปฺริเสสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนบุรุษ ท.
อา.	ปฺริสา	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่บุรุษ ท.

ตัวอย่าง มุни (ผู้รู้) แจก อี การันต์ ในปงลึงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	มุни	อันว่า ผู้รู้
ท.	มุณี	ซึ่ง, สู, ย้ง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะผู้รู้
ต.	มุณินา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งผู้รู้
จ.	มุณิสส มุณีโน	แก่, เพื่อ, ต่อผู้รู้
ปญ	มุณิสมา มุณิมหา	แต่, จาก, กว่า, เหตุผู้รู้
ฉ.	มุณิสส มุณีโน	แห่ง, ของ, เมื่อผู้รู้
สต	มุณิสมี มุณิมหิ	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนผู้รู้
อา.	มุни	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ผู้รู้

ตัวอย่าง มุни (ผู้รู้) แจก อี การันต์ ในปงลึงค์ฝ่ายพหุจนะ

พหุจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	มุณโย มุณี	อันว่า ผู้รู้ ท.
ท.	มุณโย มุณี	ซึ่ง, สู, ย้ง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะผู้รู้ ท.
ต.	มุณีหิ มุณีภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งผู้รู้ ท.
จ.	มุณินัน	แก่, เพื่อ, ต่อผู้รู้ ท.
ปญ	มุณีหิ มุณีภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุผู้รู้ ท.
ฉ.	มุณินัน	แห่ง, ของ, เมื่อผู้รู้ ท.
สต	มุณิสสุ	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนผู้รู้ ท.
อา.	มุณโย มุณี	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ผู้รู้ ท.

ตัวอย่าง เสฎฐี (เศรษฐี) แจก อี การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	เสฎฐี	อันว่า เศรษฐี
ท.	เสฎฐี เสฎฐินิ	ซึ่ง, สู้, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะเศรษฐี
ต.	เสฎฐินา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งเศรษฐี
จ.	เสฎฐิสส เสฎฐิโน	แก่, เพื่อ, ต่อเศรษฐี
ปญ	เสฎฐิสมา เสฎฐิมหา	แต่, จาก, กว่า, เหตุเศรษฐี
ฉ.	เสฎฐิสส เสฎฐิโน	แห่ง, ของ, เมื่อเศรษฐี
สต	เสฎฐิสมี	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนเศรษฐี
อา.	เสฎฐี	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่เศรษฐี

ตัวอย่าง เสฎฐี (เศรษฐี) แจก อี การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	เสฎฐิโน เสฎฐี	อันว่า เศรษฐี ท.
ท.	เสฎฐิโน เสฎฐี	ซึ่ง, สู้, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะเศรษฐี ท.
ต.	เสฎฐีหิ เสฎฐีภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งเศรษฐี ท.
จ.	เสฎฐินิ	แก่, เพื่อ, ต่อเศรษฐี ท.
ปญ	เสฎฐีหิ เสฎฐีภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุเศรษฐี ท.
ฉ.	เสฎฐินิ	แห่ง, ของ, เมื่อเศรษฐี ท.
สต	เสฎฐิสสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนเศรษฐี ท.
อา.	เสฎฐิโน เสฎฐี	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่เศรษฐี ท.

ตัวอย่าง ครู (ครู) แจก อุ การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	ครู	อันว่า ครู
ท.	ครู	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะครู
ต.	ครูนา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งครู
จ.	ครูสส ครูโน	แก่, เพื่อ, ต่อครู
ปญ	ครูสมา	แต่, จาก, กว่า, เหตุครู
ฉ.	ครูสส ครูโน	แห่ง, ของ, เมื่อครู
สต	ครูสมิ ครูมहि	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนครู
อา.	ครู	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ครู

ตัวอย่าง ครู (ครู) แจก อุ การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายพหุจนะ

พหุจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	ครูโน ครู	อันว่า ครู ท.
ท.	ครูโน ครู	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะครู ท.
ต.	ครูหิ ครูภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งครู ท.
จ.	ครูนั	แก่, เพื่อ, ต่อครู ท.
ปญ	ครูหิ ครูภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุครู ท.
ฉ.	ครูนั	แห่ง, ของ, เมื่อครู ท.
สต	ครูสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนครู ท.
อา.	ครูเว ครูโว	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ครู ท.

ตัวอย่าง วิญญาณ (ผู้รู้แจ้ง) แจก อุ การันต์ ในปุงลึงค์ฝ่ายเอวจนะ

เอวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	วิญญาณ	อันว่า ผู้รู้วิเศษ
ท.	วิญญาณํ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะผู้รู้วิเศษ
ต.	วิญญาณา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งผู้รู้วิเศษ
จ.	วิญญาณุส วิญญาณโน	แก่, เพื่อ, ต่อผู้รู้วิเศษ
ปญ	วิญญาณุสมา วิญญาณุมหา	แต่, จาก, กว่า, เหตุผู้รู้วิเศษ
ฉ.	วิญญาณุส วิญญาณโน	แห่ง, ของ, เมื่อผู้รู้วิเศษ
สต	วิญญาณุสมี วิญญาณุมหิ	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนผู้รู้วิเศษ
อา.	วิญญาณ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ผู้รู้วิเศษ

ตัวอย่าง วิญญาณ (ผู้รู้แจ้ง) แจก อุ การันต์ ในปุงลึงค์ฝ่ายพหูจนะ

พหูจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	วิญญาณโน วิญญาณ	อันว่า ผู้รู้วิเศษ ท.
ท.	วิญญาณโน วิญญาณ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะผู้รู้วิเศษ ท.
ต.	วิญญาณหิ วิญญาณิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งผู้รู้วิเศษ ท.
จ.	วิญญาณัน	แก่, เพื่อ, ต่อผู้รู้วิเศษ ท.
ปญ	วิญญาณหิ วิญญาณิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุผู้รู้วิเศษ ท.
ฉ.	วิญญาณัน	แห่ง, ของ, เมื่อผู้รู้วิเศษ ท.
สต	วิญญาณุส	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนผู้รู้วิเศษ ท.
อา.	วิญญาณโน วิญญาณ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ผู้รู้วิเศษ ท.

๕.๒ แจกการันต์ในอิตถิลิงค์

ในอิตถิลิงค์มีการันต์หรือเสียงสระท้ายศัพท์ ๕ ตัว คือ อา (กณฺญา), อิ (รตฺติ), อี (นารี), อุ (รหฺขุ), อู (วธฺ) ดังจะแจกต่อไป

ตัวอย่าง กณฺญา (นางสาว) แจก อา การันต์ ในอิตถิลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	กณฺญา	อันว่านางสาวน้อย
ท.	กณฺญํ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะนางสาวน้อย
ต.	กณฺญาย	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งนางสาวน้อย
จ.	กณฺญาย	แก่, เพื่อ, ต่อนางสาวน้อย
ปณ.	กณฺญาย	แต่, จาก, กว่า, เหตุนางสาวน้อย
ฉ.	กณฺญาย	แห่ง, ของ, เมื่อนางสาวน้อย
สต.	กณฺญาย กณฺญายํ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนนางสาวน้อย
อา.	กณฺเญ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่นางสาวน้อย

ตัวอย่าง กณฺญา (นางสาว) แจก อา การันต์ ในอิตถิลิงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	กณฺญาโย กณฺญา	อันว่านางสาวน้อย ท.
ท.	กณฺญาโย กณฺญา	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะนางสาวน้อย ท.
ต.	กณฺญาฮี กณฺญาภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งนางสาวน้อย ท.
จ.	กณฺญานํ	แก่, เพื่อ, ต่อนางสาวน้อย ท.
ปณ.	กณฺญาฮี กณฺญาภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุนางสาวน้อย ท.
ฉ.	กณฺญานํ	แห่ง, ของ, เมื่อนางสาวน้อย ท.
สต.	กณฺญาสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนนางสาวน้อย ท.
อา.	กณฺญาโย กณฺญา	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่นางสาวน้อย ท.

ตัวอย่าง รตติ (ราตรี) แจก อี การ์นต์ ในอิตถิลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	รตติ	อันว่า ราตรี
ท.	รตตี	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะราตรี
ต.	รตติยา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งราตรี
จ.	รตติยา	แก่, เพื่อ, ต่อราตรี
ปญ	รตติยา	แต่, จาก, กว่า, เหตุราตรี
ฉ.	รตติยา	แห่ง, ของ, เมื่อราตรี
สต	รตติยา รตติย รตย	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนราตรี
อา.	รตติ	แน่นะ, ดูก่อน, ข้าแต่ราตรี

ตัวอย่าง รตติ (ราตรี) แจก อี การ์นต์ ในอิตถิลิงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	รตติโย รตตี	อันว่า ราตรี ท.
ท.	รตติโย รตตี	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะราตรี ท.
ต.	รตติหิ รตติภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งราตรี ท.
จ.	รตตินิ	แก่, เพื่อ, ต่อราตรี ท.
ปญ	รตติหิ รตติภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุราตรี ท.
ฉ.	รตตินิ	แห่ง, ของ, เมื่อราตรี ท.
สต	รตติสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนราตรี ท.
อา.	รตติโย รตตี	แน่นะ, ดูก่อน, ข้าแต่ราตรี ท.

ตัวอย่าง นารี (นาง) แจก อี การ์นต์ในอิตถิลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	นารี	อันว่า นาง
ท.	นารี นาริย	ซึ่ง, สู, ยัง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะนาง
ต.	นาริยา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งนาง
จ.	นาริยา	แก่, เพื่อ, ต่อนาง
ปญ	นาริยา	แต่, จาก, กว่า, เหตุนาง
ฉ.	นาริยา	แห่ง, ของ, เมื่อนาง
สต	นาริยา นาริย	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนนาง
อา.	นารี	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่นาง

ตัวอย่าง นารี (นาง) แจก อี การ์นต์ในอิตถิลิงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	นารีโย นารี	อันว่า นาง ท.
ท.	นารีโย นารี	ซึ่ง, สู, ยัง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะนาง ท.
ต.	นารีฮี นารีภี	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งนาง ท.
จ.	นารินิ	แก่, เพื่อ, ต่อนาง ท.
ปญ	นารีฮี นารีภี	แต่, จาก, กว่า, เหตุนาง ท.
ฉ.	นารินิ	แห่ง, ของ, เมื่อนาง ท.
สต	นารีสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนนาง ท.
อา.	นารีโย นารี	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่นาง ท.

ตัวอย่าง รชช (เชือก) แจก อู การ์รันต์ ในอิตลิ่งค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	รชช	อันว่า เชือก
ท.	รชช	ซึ่ง, สู, ย้ง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะเชือก
ต.	รชชยา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งเชือก
จ.	รชชยา	แก่, เพื่อ, ต่อเชือก
ปณ	รชชยา	แต่, จาก, กว่า, เหตุเชือก
ฉ.	รชชยา	แห่ง, ของ, เมื่อเชือก
สต	รชชยา รชชย	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนเชือก
อา.	รชช	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่เชือก

ตัวอย่าง รชช (เชือก) แจก อู การ์รันต์ ในอิตลิ่งค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	รชชโย รชช	อันว่า เชือก ท.
ท.	รชชโย รชช	ซึ่ง, สู, ย้ง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะเชือก ท.
ต.	รชชหิ รชชหิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งเชือก ท.
จ.	รชชน	แก่, เพื่อ, ต่อเชือก ท.
ปณ	รชชหิ รชชหิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุเชือก ท.
ฉ.	รชชน	แห่ง, ของ, เมื่อเชือก ท.
สต	รชชสุ	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนเชือก ท.
อา.	รชชโย รชช	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่เชือก ท.

ตัวอย่าง วฐ (หญิงสาว) แจก อุ การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	วฐ	อันว่า หญิงสาว
ท.	วฐิ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะหญิงสาว
ต.	วฐยา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งหญิงสาว
จ.	วฐยา	แก่, เพื่อ, ต่อหญิงสาว
ปณ	วฐยา	แต่, จาก, กว่า, เหตุหญิงสาว
ฉ.	วฐยา	แห่ง, ของ, เมื่อหญิงสาว
สต	วฐยา วฐยิ	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนหญิงสาว
อา.	วฐ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่หญิงสาว

ตัวอย่าง วฐ (หญิงสาว) แจก อุ การันต์ ในปุงลิงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	วฐโย วฐ	อันว่า หญิงสาว ท.
ท.	วฐโย วฐ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะหญิงสาว ท.
ต.	วฐหิ วฐภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งหญิงสาว ท.
จ.	วฐนั	แก่, เพื่อ, ต่อหญิงสาว ท.
ปณ	วฐหิ วฐภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุหญิงสาว ท.
ฉ.	วฐนั	แห่ง, ของ, เมื่อหญิงสาว ท.
สต	วฐสุ	ใน, ไกล, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนหญิงสาว ท.
อา.	วฐโย วฐ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่หญิงสาว ท.

๕.๓ แจกการันต์ในนปฺงสกลิงค์

ในนปฺงสกลิงค์มีการันต์หรือเสียงสระท้ายศัพท์ ๓ ตัว คือ อ (กุล), อิ (อกุขิ), อุ (วตุล)

ตัวอย่าง กุล (ตระกูล) แจก อ การันต์ ในนปฺงลึงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	กุลํ	อันว่าตระกูล
ท.	กุลํ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะตระกูล
ต.	กุลเณ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งตระกูล
จ.	กุลสฺส กุลา ย กุลตฺถิ	แก่, เพื่อ, ต่อตระกูล
ปณ.	กุลสฺมา กุลมฺหา กุลา	แต่, จาก, กว่า, เหตุตระกูล
ฉ.	กุลสฺส	แห่ง, ของ, เมื่อตระกูล
สต.	กุลสฺมี กุลมฺหิ กุเล	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนตระกูล
อา.	กุล	แน่, ดูก่อน, ข้าแต่ตระกูล

ตัวอย่าง กุล (ตระกูล) แจก อ การันต์ ในนปฺงลึงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	กุลานิ	อันว่าตระกูล ท.
ท.	กุลานิ	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะตระกูล ท.
ต.	กุลเอหิ กุเลหิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งตระกูล ท.
จ.	กุลานํ	แก่, เพื่อ, ต่อตระกูล ท.
ปณ.	กุลเอหิ กุเลหิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุตระกูล ท.
ฉ.	กุลานํ	แห่ง, ของ, เมื่อตระกูล ท.
สต.	กุลสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนตระกูล ท.
อา.	กุลานิ	แน่, ดูก่อน, ข้าแต่ตระกูล ท.

ตัวอย่าง อกฺขิ (นัยน์ตา) แจก อี การันต์ ในนปฺงลึงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	อกฺขิ	อันว่านัยน์ตา
ท.	อกฺขี	ซึ่ง, สู, ย้ง, ลี้น, ตลอด, กะ, เฉพาะนัยน์ตา
ต.	อกฺขินา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งนัยน์ตา
จ.	อกฺขิสฺส อกฺขิโน	แก่, เพื่อ, ต่อนัยน์ตา
ปญ	อกฺขิสฺมา อกฺขิมหา	แต่, จาก, กว่า, เหตุุนัยน์ตา
ฉ.	อกฺขิสฺส อกฺขิโน	แห่ง, ของ, เมื่อนัยน์ตา
สต	อกฺขิสฺมี	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนนัยน์ตา
อา.	อกฺขิ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่นัยน์ตา

ตัวอย่าง อกฺขิ (นัยน์ตา) แจก อี การันต์ ในนปฺงลึงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	อกฺขินี อกฺขี	อันว่านัยน์ตา ท.
ท.	อกฺขินี อกฺขี	ซึ่ง, สู, ย้ง, ลี้น, ตลอด, กะ, เฉพาะนัยน์ตา ท.
ต.	อกฺขีหิ อกฺขีภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งนัยน์ตา ท.
จ.	อกฺขินี	แก่, เพื่อ, ต่อนัยน์ตา ท.
ปญ	อกฺขีหิ อกฺขีภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุุนัยน์ตา ท.
ฉ.	อกฺขินี	แห่ง, ของ, เมื่อนัยน์ตา ท.
สต	อกฺขิสฺสุ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนนัยน์ตา ท.
อา.	อกฺขินี อกฺขี	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่นัยน์ตา ท.

ตัวอย่าง วตถุ (พัสดุ) แจก อุ การันต์ ในนปงลึงค์ฝ่ายเอกวจนะ

เอกวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	วตถุ	อันว่าพัสดุ
ท.	วตถุ	ซึ่ง, สู, ย้ง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะพัสดุ
ต.	วตถุณา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งพัสดุ
จ.	วตถุสส วตถุโน	แก่, เพื่อ, ต่อพัสดุ
ปญ	วตถุสมา วตถุมหา	แต่, จาก, กว่า, เหตุพัสดุ
ฉ.	วตถุสส วตถุโน	แห่ง, ของ, เมื่อพัสดุ
สต	วตถุสมี วตถุมหิ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนพัสดุ
อา.	วตถุ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่พัสดุ

ตัวอย่าง วตถุ (พัสดุ) แจก อุ การันต์ ในนปงลึงค์ฝ่ายพหุวจนะ

พหุวจนะ		
วิภัติ	บาลี	ไทย
ป.	วตถุณี วตถุ	อันว่าพัสดุ ท.
ท.	วตถุณี วตถุ	ซึ่ง, สู, ย้ง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะพัสดุ ท.
ต.	วตถุหิ วตถุภิ	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งพัสดุ ท.
จ.	วตถุณั	แก่, เพื่อ, ต่อพัสดุ ท.
ปญ	วตถุหิ วตถุภิ	แต่, จาก, กว่า, เหตุพัสดุ ท.
ฉ.	วตถุณั	แห่ง, ของ, เมื่อพัสดุ ท.
สต	วตถุสิ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนพัสดุ ท.
อา.	วตถุณี วตถุ	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่พัสดุ ท.

๖. กติปยศัพท์

กติปยศัพท์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปกิณณกศัพท์ เป็นศัพท์เฉพาะจำพวกหนึ่งซึ่งมีวิธีแจกเฉพาะตน มีทั้งหมด ๑๒ ศัพท์ ได้แก่ อตต (ตน), พรหม (พรหม), ราช (พระราช), ภควนตุ (พระผู้มีพระภาคเจ้า), อรหนต (พระอรหันต์), ภาวนต (ผู้เจริญ), สตถุ (ผู้สอน), ปิตุ (บิดา), มาตุ (มารดา), มน (ใจ), กम्म (กรรม), โค (โค)

อตต (ตน) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

เอกวจนะ		
วิภัตติ	บาลี	ไทย
ป.	อตตา	อันว่าตน
ท.	อตตานํ	ซึ่ง, ลู, ยิง, ลิ่น, ตลอด, กะ, เฉพาะตน
ต.	อตตนา	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้งตน
จ.	อตตโน	แก่, เพื่อ, ต่อตน
ปญ	อตตนา	แต่, จาก, กว่า, เหตุตน
ฉ.	อตตโน	แห่ง, ของ, เมื่อตน
สตุ	อตตนิ	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บนตน
อา.	อตต	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ตน

พรหม (พรหม) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	พรหฺมา	พรหฺมานโน
ท.	พรหฺมานํ	พรหฺมานโน
ต.	พรหฺมฺนา	พรหฺเมหิ พรหฺเมภิ
จ.	พรหฺมุสฺส พรหฺมุโน	พรหฺมานํ
ปญ	พรหฺมฺนา	พรหฺเมหิ พรหฺเมภิ
ฉ.	พรหฺมุสฺส พรหฺมุโน	พรหฺมานํ
สตุ	พรหฺมฺนิ	พรหฺเมสุ
อา.	พรหฺมา	พรหฺมานโน

ราช (พระราช) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	ราชา	ราชาโน
ท.	ราชานํ	ราชาโน
ต.	รณญา	ราชูหิ ราชูภิ
จ.	รณญเ ราชิโน	รณญํ ราชูนํ
ปญ	รณญา	ราชูหิ ราชูภิ
ฉ.	รณญเ ราชิโน	รณญํ ราชูนํ
สตุ	ราชินิ	ราชูสุ
อา.	ราช	ราชาโน

ภควนตุ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	ภควา	ภควนตา ภควนโต
ท.	ภควนตํ	ภควนเต ภควนโต
ต.	ภควตา	ภควนเตหิ ภควนเตภิ
จ.	ภควโต	ภควตํ ภควนตานํ
ปญ	ภควตา	ภควนเตหิ ภควนเตภิ
ฉ.	ภควโต	ภควตํ ภควนตานํ
สตุ	ภควติ ภควนเต	ภควนเตสุ
อา.	ภคว ภควา	ภควนตา ภควนโต

อรหันต (พระอรหันต์) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	อรหา อรหิ	อรหันตา อรหันโต
ท.	อรหันต์	อรหันเต อรหันโต
ต.	อรหตา	อรหันเตหิ อรหันเตภิ
จ.	อรหโต	อรหตํ อรหันตานํ
ปญ	อรหตา	อรหันเตหิ อรหันเตภิ
ฉ.	อรหโต	อรหตํ อรหันตานํ
สตุ	อรหติ อรหันเต	อรหันเตสุ
อา.	อรห อรหา	อรหันเต อรหันโต

ภานุต (ผู้เจริญ) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	ภวํ	ภานุตตา ภานุตโต
ท.	ภานุตํ	ภานุตเต ภานุตโต
ต.	ภวตา โภตา	ภานุตเตหิ ภานุตเตภิ
จ.	ภวโต โภโต	ภวตํ ภานุตตานํ
ปญ	ภวตา โภตา	ภานุตเตหิ ภานุตเตภิ
ฉ.	ภวโต โภโต	ภวตํ ภานุตตานํ
สตุ	ภวติ ภานุตเต	ภานุตเตสุ
อา.	โภ	ภานุตตา ภานุตโต โภนุตตา โภนุตโต

สตฺถุ (ผู้สอน) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	สตฺถา	สตฺถาโร
ท.	สตฺถาริ	สตฺถาโร
ต.	สตฺถารา สตฺถุณา	สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ
จ.	สตฺถุ สตฺถุโน	สตฺถารานํ
ปญ	สตฺถารา สตฺถุณา	สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ
ฉ.	สตฺถุ สตฺถุโน	สตฺถารานํ
สत्	สตฺถริ	สตฺถาเรสุ
อา.	สตฺถา	สตฺถาโร

ปัตตุ (บิดา) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	ปัตตา	ปัตโตร
ท.	ปัตตริ	ปัตโตร
ต.	ปัตตรา ปัตตฺนา	ปัตเตรหิ ปัตเตรภิ ปัตตฺหิ ปัตตฺภิ
จ.	ปัตตุ ปัตตฺโน	ปัตตารานํ ปัตตฺนํ
ปญ	ปัตตรา ปัตตฺนา	ปัตเตรหิ ปัตเตรภิ ปัตตฺหิ ปัตตฺภิ
ฉ.	ปัตตุ ปัตตฺโน	ปัตตารานํ ปัตตฺนํ
สत्	ปัตตริ	ปัตเตรสุ ปัตตฺสุ
อา.	ปัตตา	ปัตโตร

มาตุ (มารดา) เป็นปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	มาตา	มาโตร
ทุ.	มาตริ	มาโตร
ต.	มาตรา มาตุยา	มาตราหิ มาตราภิ มาตุหิ มาตุภิ
จ.	มาตุ มาตุยา	มาตราณ มาตุณ
ปญ	มาตรา มาตุยา	มาตราหิ มาตราภิ มาตุหิ มาตุภิ
ฉ.	มาตุ มาตุยา	มาตราณ มาตุณ
สตุ	มาตริ	มาตราสุ มาตุสุ
อา.	มาตา	มาโตร

มน (ใจ) เป็นสองลิงค์ ในปุงลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	มโน	มนา
ทุ.	มน (มโน)	มเน
ต.	มนสา	มเนหิ
จ.	มนโส	มนาน
ปญ	มนสา	มเนหิ
ฉ.	มนโส	มนาน
สตุ	มนสิ	มเนสุ
อา.	มน	มนา

กมฺ (กรรม) เป็นนปุงสกลิงค์ มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	กมมํ	กมฺมานิ
ท.	กมมํ	กมฺมานิ
ต.	กมฺมฺนา	กมฺเมหิ กมฺเมภิ
จ.	กมฺมฺโน	กมฺมฺนํ
ปญ	กมฺมฺนา	กมฺเมหิ กมฺเมภิ
ฉ.	กมฺมฺโน	กมฺมฺนํ
สต	กมฺมฺนิ	กมฺเมสุ
อา.	กมม	กมฺมานิ

โค (โค) สามัญ ไม่นิยมว่าผู้หรือเมีย มีวิธีแจกอย่างนี้

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ป.	โค	คาโว
ท.	คาวิ คาวู	คาโว
ต.	คาเวน	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
จ.	คาวสฺส	คูนํ คาวานํ
ปญ	คาวสฺมา คาวมฺหา คาวา	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
ฉ.	คาวสฺส	คูนํ คาวานํ
สต	คาวสฺมี คาวมฺหิ คาว	โคสุ คาวesu
อา.	คาว	คาโว

๗. การแจกวิภัตติคุณนามภาษาบาลี

คุณนามในภาษาบาลีเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ กล่าวคือ คุณนามแต่ละศัพท์สามารถนำไปแจกในลิงค์ทั้ง ๓ ไม่ว่าจะเป็นลิงค์อะไรก็ได้ เมื่อนามเป็นลิงค์และวณะอะไร คุณนามก็เป็นลิงค์และวณะนั้นตาม

ตัวอย่าง เสฏฐ (ประเสริฐ) แจกตามแบบ อ การันต์ในปุงลิงค์ บุริส (บุรุษ)

วิภัตติ	เอกวณะ	พหุวณะ	คำวิเศษณ์ไทย
ป.	เสฏฐิ	เสฏฐา	ประเสริฐ
ท.	เสฏฐิ	เสฏฐเ	
ต.	เสฏฐเณ	เสฏฐเหิ เสฏฐเภิ	
จ.	เสฏฐสส เสฏฐาย เสฏฐตถิ	เสฏฐานั	
ปญ	เสฏฐสมา เสฏฐมหา เสฏฐา	เสฏฐเหิ เสฏฐเภิ	
ฉ.	เสฏฐสส	เสฏฐานั	
ส.	เสฏฐสมี เสฏฐมहि เสฏฐเ	เสฏฐเสุ	
อา.	เสฏฐ	เสฏฐา	

ตัวอย่าง เสฏฐ (ประเสริฐ) แจกตามแบบ อา การันต์ในอิตถิลิงค์ กณฺญา (นางสาวน้อย)

วิภัตติ	เอกวณะ	พหุวณะ	คำวิเศษณ์ไทย
ป.	เสฏฐา	เสฏฐาโย เสฏฐา	ประเสริฐ
ท.	เสฏฐิ	เสฏฐาโย เสฏฐา	
ต.	เสฏฐาย	เสฏฐาหิ เสฏฐาภิ	
จ.	เสฏฐาย	เสฏฐานั	
ปญ	เสฏฐาย	เสฏฐาหิ เสฏฐาภิ	
ฉ.	เสฏฐาย	เสฏฐานั	
ส.	เสฏฐาย เสฏฐายิ	เสฏฐาสุ	
อา.	เสฏฐเ	เสฏฐาโย เสฏฐา	

ตัวอย่าง เสฐฐ (ประเสริฐ) แจกตามแบบ อ การันต์ในปุงสกลิงค์ กุล (ตระกูล)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ	คำวิเศษณ์ไทย
ป.	เสฐฐิ	เสฐฐานิ	ประเสริฐ
ท.	เสฐฐิ	เสฐฐานิ	
ต.	เสฐฐเณ	เสฐฐเหติ เสฐฐเหภิ	
จ.	เสฐฐสส เสฐฐาย เสฐฐตถิ	เสฐฐานัน	
ปณ	เสฐฐสมา เสฐฐมหา เสฐฐา	เสฐฐเหติ เสฐฐเหภิ	
ฉ.	เสฐฐสส	เสฐฐานัน	
ส.	เสฐฐสมี เสฐฐมहि เสฐฐเ	เสฐฐเสุ	
อา.	เสฐฐ	เสฐฐานิ	

ตัวอย่าง คุณนามที่ลงท้ายด้วย อี การันต์ในปุงสกลิงค์ แจกตามแบบ เสฐฐิ (เศรษฐี)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ	คำวิเศษณ์ไทย
ป.	สุชี	สุชีโน สุชี	มีสุข
ท.	สุชี สุชินัน	สุชีโน สุชี	
ต.	สุชีนา	สุชีหิ สุชีภิ	
จ.	สุชีสส สุชีโน	สุชีนัน	
ปณ	สุชีนา	สุชีหิ สุชีภิ	
ฉ.	สุชีสส สุชีโน	สุชีนัน	
ส.	สุชีสมี สุชีมहि	สุชีสุ	
อา.	สุชี	สุชีโน สุชี	

ตัวอย่าง คุณนามที่ลงท้ายด้วย อี การันต์ในอดีตลีลิ่งค์ แปลง อี เป็น อินี แจกตามแบบ นารี (นาง)

วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ	คำวิเศษณ์ไทย
ป.	สุชนี	สุชนีโย สุชนี	มีสุข
ท.	สุชนี สุขินิย์	สุชนีโย สุชนี	
ต.	สุขินิยา	สุขินิหิ สุขินิภิ	
จ.	สุขินิยา	สุขินิน	
ปญ	สุขินิยา	สุขินิหิ สุขินิภิ	
ฉ.	สุขินิยา	สุขินิน	
ส.	สุขินิยา สุขินิย์	สุขินิสุ	
อา.	สุขินิ	สุชนีโย สุชนี	

ตัวอย่าง คุณนามที่ลงท้ายด้วย วนตุ ปัจจัย ในปุงลิ่งค์

วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ	ภาษาไทย
ป.	คุณวา	คุณวนตา คุณวนโต	มีคุณ
ท.	คุณวนต์	คุณวนเต คุณวนโต	
ต.	คุณวนตา	คุณวนเตหิ คุณวนเตภิ	
จ.	คุณวโต	คุณวตํ คุณวนตานัน	
ปญ	คุณวนตา	คุณวนเตหิ คุณวนเตภิ	
ฉ.	คุณวโต	คุณวตํ คุณวนตานัน	
ส.	คุณวติ คุณวนเต	คุณวนเตสุ	
อา.	คุณว คุณวา	คุณวนตา คุณวนโต	

ตัวอย่าง คุณนามที่ลงท้ายด้วย วนฺตุ ปัจจัย ในนปุงสกลิงค์

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ	ภาษาไทย
ป.	คุณวิ คุณวนฺตํ	คุณวนฺตานิ	มีคุณ
ทุ.	คุณวนฺตํ	คุณวนฺตานิ	
ต.	คุณวตา	คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ	
จ.	คุณวโต	คุณวตํ คุณวนฺตานํ	
ปณ.	คุณวตา	คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ	
ฉ.	คุณวโต	คุณวตํ คุณวนฺตานํ	
ส.	คุณวติ คุณวนฺเต	คุณวนฺเตสุ	
อา.	คุณว	คุณวนฺตานิ	

๘. แบบฝึกหัดท้ายบทที่ ๓

๑) ฝึกนำคำเหล่านี้ไปผันออกเสียง และแปลให้ถูกต้อง

ปฺริส บุรุษ, อาจริย อาจารย์, นร คน, โลก โลก, หตถ มือ, สหาย เพื่อน, โจร โจร

เอก.	แจกเป็น	แปลว่า	พหุ.	แจกเป็น	แปลว่า
โอ	อาจริโย	อันว่าอาจารย์	อา		
อํ			เอ		
เอน			เอहि		
อสฺส			อานํ		
อสฺมา			เอहि		
อสฺส			อานํ		
อสฺมี			เอสุ		
(๒)			อา		

๒) แปลคำนามเหล่านี้ให้ถูกต้อง

บุริโส	แปลว่า อ. บุรุช (ตัวอย่าง)	บุริสา	แปลว่า.....
บุริส	แปลว่า.....	บุริเส	แปลว่า.....
อาจารย์เณ	แปลว่า.....	อาจารย์เห	แปลว่า.....
นรุตส	แปลว่า.....	นราน	แปลว่า.....
โลกสุมา	แปลว่า.....	โลกเห	แปลว่า.....
หตถุตส	แปลว่า.....	หตถาน	แปลว่า.....
สหายสมี	แปลว่า.....	สหายสุ	แปลว่า.....
โจร	แปลว่า.....	โจรา	แปลว่า.....

๓) นำคำเหล่านี้ไปผันออกเสียงและแปลให้ถูกต้อง

มุณี ผู้รู้, อคฺคิ ไฟ, ปติ เจ้า, อริ ข้าศึก, มณิ แก้วมณี, วิธิ วิธี, นิธิ ขุมทรัพย์

เอก.	แจกเป็น	แปลว่า	พหู.	แจกเป็น	แปลว่า
อิ	อคฺคิ	อันว่าไฟ	อี		
อี			อี		
อิณา			อีหิ		
อิสฺส			อินิ		
อิสฺมา			อีหิ		
อิสฺส			อินิ		
อิสฺมี			อิสฺสุ		
อิ			อี		

๔) แปลคำนามเหล่านี้ให้ถูกต้อง

อคฺคิ	แปลว่า อ.ไฟ (ตัวอย่าง)	อคฺคิ	แปลว่า.....
อคฺคิ	แปลว่า.....	อคฺคิ	แปลว่า.....
ปตินา	แปลว่า.....	ปติหิ	แปลว่า.....
มณิสฺส	แปลว่า.....	มณินิ	แปลว่า.....
วิธฺสุมา	แปลว่า.....	วิธิหิ	แปลว่า.....
วิธฺสุส	แปลว่า.....	วิธินิ	แปลว่า.....
นิธิสฺมี	แปลว่า.....	นิธิสฺสุ	แปลว่า.....
นิธิ	แปลว่า.....	นิธิ	แปลว่า.....

๕) นำคำเหล่านี้ไปผันออกเสียงและแปลให้ถูกต้อง

เสฏฐิ เศรษฐิ, กริ ช้าง, ลีชี นกยูง, สุชี คนมีสุข, มนตี คนผู้รู้, ภาณิ นักพูด, หตถิ ช้าง

เอก.	แจกเป็น	แปลว่า	พหู.	แจกเป็น	แปลว่า
อิ	กริ	อันว่าช้าง	อี	กริ	อ. ช้างทั้งหลาย
อี			อี		
อิณา			อีหิ		
อิสส			อินิ		
อิสมา			อีหิ		
อิสส			อินิ		
อิสมี			อีสุ		
อิ			อี		

๖) แปลคำนามเหล่านี้ให้ถูกต้อง

ลีชี	แปลว่า อันว่านกยูง	ลีชี	แปลว่า อันว่านกยูงทั้งหลาย
ลีชี	แปลว่า.....	ลีชี	แปลว่า.....
สุชีนา	แปลว่า.....	สุชีหิ	แปลว่า.....
มนตีสส	แปลว่า.....	มนตินิ	แปลว่า.....
มนตีสมา	แปลว่า.....	มนตีหิ	แปลว่า.....
หตถิสส	แปลว่า.....	หตถินิ	แปลว่า.....
หตถิสมี	แปลว่า.....	หตถีสสุ	แปลว่า.....
ภาณิ	แปลว่า.....	ภาณิ	แปลว่า.....

๓) นำคำเหล่านี้ไปผันออกเสียงและแปลให้ถูกต้อง

ครู ครู, เกตุ ธง, ภิกขุ ภิกษุ, สัตตุ ศัตถุ, เสตุ สะพาน, พนรุ พวกพ้อง, เหตุ เหตุ

เอก.	แจกเป็น	แปลว่า	พหู.	แจกเป็น	แปลว่า
อุ	ครู	อันว่าครู	อุ	ครู	อ. ครูทั้งหลาย
อุ			อุ		
อุนา			อุหิ		
อุสส			อุณ		
อุนา			อุหิ		
อุสส			อุณ		
อุสสมิ			อุสุ		
อุ			อุ		

๔) แปลคำนามเหล่านี้ให้ถูกต้อง

เกตุ	แปลว่า อันว่าธง	เกตุ	แปลว่า อันว่าธงทั้งหลาย
ภิกขุ	แปลว่า.....	ภิกษุ	แปลว่า.....
ภิกขุณา	แปลว่า.....	ภิกขุหิ	แปลว่า.....
สัตตุสส	แปลว่า.....	สัตตุน	แปลว่า.....
เสตุสมา	แปลว่า.....	เสตุหิ	แปลว่า.....
พนรุสส	แปลว่า.....	พนรุณ	แปลว่า.....
พนรุสมิ	แปลว่า.....	พนรุสุ	แปลว่า.....
เหตุ	แปลว่า.....	เหตุ	แปลว่า.....

๙) นำคำเหล่านี้ไปผันออกเสียงและแปลให้ถูกต้อง

วิญญู ผู้รู้แจ้ง, อภิภู ผู้เป็นยิ่ง, ปารคฺค ผู้ถึงฝั่ง, สยมภู ผู้เป็นเอง

เอก.	แจกเป็น	แปลว่า	พหู.	แจกเป็น	แปลว่า
อุ	วิญญู	อันว่าผู้รู้แจ้ง	อุ	วิญญู	อ. ผู้รู้แจ้งทั้งหลาย
อุํ			อุ		
อุนา			อุทิ		
อุสฺส			อุนํ		
อุนา			อุทิ		
อุสฺส			อุนํ		
อุสฺสมี			อุสุ		
อุ			อุ		

๑๐) แปลคำนามเหล่านี้ให้ถูกต้อง

อภิภู	แปลว่า อันว่าผู้เป็นยิ่ง	อภิภู	แปลว่า.....
อภิภูํ	แปลว่า.....	อภิภู	แปลว่า.....
ปารคฺคนา	แปลว่า.....	ปารคฺคทิ	แปลว่า.....
ปารคฺคสฺส	แปลว่า.....	ปารคฺคนํ	แปลว่า.....
ปารคฺคสมา	แปลว่า.....	ปารคฺคทิ	แปลว่า.....
สยมภูสฺส	แปลว่า.....	สยมภูนํ	แปลว่า.....
สยมภูสฺสมี	แปลว่า.....	สยมภูสุ	แปลว่า.....
สยมภู	แปลว่า.....	สยมภู	แปลว่า.....

๙. คำถามประจำบทที่ ๓

ส่วนที่ ๑: คำถามอัตนัย

1. **นามศัพท์** ในภาษาบาลีคืออะไร ? และแบ่งออกเป็นกี่ประเภท อะไรบ้าง ?
2. อธิบายความหมายและหน้าที่ของ**ลิงค์ (Gender)** ในภาษาบาลี พร้อมระบุว่าจำแนกออกเป็นกี่ลิงค์ อะไรบ้าง ?
3. อธิบายความหมายและหน้าที่ของ**วจนะ (Number)** ในภาษาบาลี พร้อมระบุว่าจำแนกออกเป็นกี่วจนะ อะไรบ้าง ?
4. **วิภัตตินาม** คืออะไร ? และมีหน้าที่สำคัญอย่างไรในการกำหนดความสัมพันธ์ของคำในประโยค ?
5. จงอธิบายความหมายของ**การันต์** ในทางไวยากรณ์บาลี และยกตัวอย่างการันต์ที่เป็นสระมา ๓ ชนิด
6. **อายตนิบาต** คืออะไร ? และจำแนกออกเป็นกี่ส่วน อะไรบ้าง ?
7. จงอธิบายความแตกต่างระหว่าง**ปุงลิงค์ (Masculine Gender)** และ**อิตถิลิงค์ (Feminine Gender)** ในการใช้ภาษาบาลี พร้อมยกตัวอย่างคำศัพท์ที่ชัดเจนอย่างละ ๑ คำ ?
8. การแจกวิภัตตินามตาม **ปุงลิงค์** ที่ลงท้ายด้วย **อ การันต์** มีรูปวิภัตติที่แตกต่างจาก **นปุงสกลิงค์ (Neuter Gender)** ที่ลงท้ายด้วย **อ การันต์** อย่างไรบ้าง ? จงยกตัวอย่างรูปวิภัตติที่แตกต่างกันในวิภัตติที่ ๑ และ ๒ มาประกอบ ?
9. **วิภัตติที่ ๔ (จตุตถีวิภัตติ)** มีความหมายหลักในการใช้งานอย่างไร ? และจงยกตัวอย่างการแจกวิภัตติคำว่า **ปุริส** (อ การันต์, ปุงลิงค์) ในวิภัตตินี้ทั้งเอกวจนะและพหุวจนะ ?
10. การแจกวิภัตติคำที่ลงท้ายด้วย **อิ การันต์ (อิตถิลิงค์)** เช่น **นารี** มีความแตกต่างจาก **อา การันต์ (อิตถิลิงค์)** เช่น **ภคินี** อย่างไรบ้าง ? จงยกตัวอย่างรูปวิภัตติในวิภัตติที่ ๖ มาเปรียบเทียบ ?
11. **วิภัตติที่ ๗ (สप्तตมิวิภัตติ)** มีความหมายในการใช้งานอย่างไร ? และจงยกตัวอย่างการแจกวิภัตติคำว่า **มุนิ** (อิ การันต์, ปุงลิงค์) ในวิภัตตินี้ทั้งเอกวจนะและพหุวจนะ ?
12. **ปุงลิงค์** ที่ลงท้ายด้วย **อุ การันต์** เช่น **ภิกขุ** มีการใช้รูปวิภัตติใน **วิภัตติที่ ๓ (ตติยา)** อย่างไรบ้าง ? จงยกตัวอย่างรูปวิภัตติอย่างน้อย ๒ รูป ?
13. **วิภัตติที่ ๘ (อาสพน)** มีหน้าที่เฉพาะเจาะจงอย่างไร ? และการแจกวิภัตติในวิภัตตินี้มีการใช้รูปคำซ้ำกับวิภัตติใดบ้าง ?
14. การแจกวิภัตติคำว่า **ปารศ** (อุ การันต์) และ **สยมน** (อุ การันต์) ใน **วิภัตติที่ ๖ (ณัฐ)** และ **วิภัตติที่ ๗ (สप्तตมิ)** มีรูปศัพท์ที่ต่างกันอย่างไร ?

15. กติปยศัพท์ คืออะไร? และมีความแตกต่างจากการแจกวิภัตตินามทั่วไปอย่างไร ?
16. จงอธิบายหลักการแจกกติปยศัพท์ ที่เป็น อรหนต (พระอรหันต์) มาดู ?
17. อธิบายลักษณะของคณนาม ในภาษาบาลี ? คณนามต้องมี วจนะ, ลิงค์, และวิภัติ ตรงกับอะไร ?
18. จงยกตัวอย่างการแจกคณนาม คำว่า สุกต (ผู้ไปดีแล้ว) ในอิติลึงค์ และนปุงสกลิงค์ พร้อมระบุวิภัติที่ใช้ ?
19. จงอธิบายการแจกวิภัติของกติปยศัพท์ ที่เป็นคำถาม เช่น กิ (อะไร) โดยระบุการันต์และลิงค์ที่สามารถแจกได้มาให้ครบถ้วน ?
20. ในการแปลภาษาบาลีเบื้องต้น วิภัติที่ ๕ (ปญจมีวิภัติ) มีหน้าที่หลักในการแสดงความสัมพันธ์ของคำอย่างไรบ้าง ?

ส่วนที่ ๒: คำถามปรนัย

๑. นามศัพท์ในภาษาบาลีหมายถึงอะไร ?
 - ก. คำที่ใช้เรียกชื่อ คน สัตว์ สิ่งของ หรือลักษณะอาการ
 - ข. คำที่แสดงการกระทำหรือเหตุการณ์
 - ค. คำที่ใช้ต่อเชื่อมประโยค
 - ง. คำที่แสดงกาลเวลา
๒. คำว่า “ครู” (ครู) จัดอยู่ในลิงค์ใดในภาษาบาลี?
 - ก. อิทธิลึงค์
 - ข. ได้ทั้ง ๓ ลิงค์
 - ค. ปุงลึงค์
 - ง. นปุงสกลิงค์
๓. คำว่า “วจนะ” ในภาษาบาลีหมายถึงอะไร ? และแบ่งออกเป็นอะไรบ้าง ?
 - ก. การแบ่งคำตามหน้าที่, แบ่งเป็น กัตตุวจาก และ กรรมวจาก
 - ข. การแสดงจำนวน, แบ่งเป็น เอกวจนะ และ พหุวจนะ
 - ค. การแบ่งคำตามเพศ, แบ่งเป็น ปุงลึงค์ และ อิทธิลึงค์
 - ง. การแสดงกาล, แบ่งเป็น อดีต ปัจจุบัน และ อนาคต
๔. วิภัตตินาม (Vibhatti) มีทั้งหมดกี่วิภัติ ?

ก. ๘ วิภัติ	ข. ๗ วิภัติ
ค. ๑๐ วิภัติ	ง. ๖ วิภัติ

๕. วิภัติที่ ๓ (ตติยา) มีความหมายหลักในการแสดงหน้าที่ใดในประโยค ?
- ก. เป็นกรรมตรงของกริยา
 - ข. เป็นที่ตั้งหรือสถานที่
 - ค. เป็นเครื่องมือหรือผู้กระทำ (กรณะ/กัตตา)
 - ง. เป็นประธานของประโยค
๖. คำว่า “กุมาริ” จัดอยู่ใน อี การันต์ และเป็นลิงค์ใด ?
- ก. ปุงลิงค์
 - ข. ได้ทั้งปุงลิงค์และอิตถิลิงค์
 - ค. นปุงสกลิงค์
 - ง. อิตถิลิงค์
๗. คำว่า “ภูมิ” (แผ่นดิน) จัดอยู่ใน อี การันต์ เป็นลิงค์ใด ?
- ก. ปุงลิงค์
 - ข. อิตถิลิงค์
 - ค. นปุงสกลิงค์
 - ง. ได้ทั้งปุงลิงค์และอิตถิลิงค์
๘. การันต์ชนิดใดที่ใช้ได้เพียงอิตถิลิงค์ เท่านั้น ?
- ก. อ การันต์
 - ข. อา การันต์
 - ค. อิ การันต์
 - ง. อุ การันต์
๙. รูปวิภัติ “มนุสฺเสหิ” แปลว่า “ด้วยมนุษย์ทั้งหลาย” จัดเป็นวิภัติที่เท่าไร และวณะใด ?
- ก. วิภัติที่ ๑, พหุวณะ
 - ข. วิภัติที่ ๓, พหุวณะ
 - ค. วิภัติที่ ๖, เอกวณะ
 - ง. วิภัติที่ ๔, เอกวณะ
๑๐. คำว่า “อาจารย์” แปลว่า “แห่งอาจารย์ทั้งหลาย” หรือ “ของอาจารย์ทั้งหลาย” จัดเป็นวิภัติที่เท่าไร ?
- ก. วิภัติที่ ๔ และ ๖
 - ข. วิภัติที่ ๒ และ ๖
 - ค. วิภัติที่ ๔ และ ๕
 - ง. วิภัติที่ ๕ และ ๗
๑๑. รูปวิภัติ “นิมฺมึ” ที่แปลว่า “ในมฺ” จัดเป็นวิภัติที่เท่าไร และวณะใด ?
- ก. วิภัติที่ ๗, เอกวณะ
 - ข. วิภัติที่ ๕, เอกวณะ
 - ค. วิภัติที่ ๘, เอกวณะ
 - ง. วิภัติที่ ๖, เอกวณะ
๑๒. คำว่า “อตฺตนา” ที่แปลว่า “ด้วยตนเอง” เป็นรูปวิภัติของกตปิยศัพท์ ตัวใด?
- ก. กิ
 - ข. อตฺต
 - ค. ตุมฺห
 - ง. อมฺห
๑๓. คำว่า “ภควติ” ที่แปลว่า “ในพระผู้มีพระภาคเจ้า” เป็นรูปวิภัติที่ ๗ เอกวณะ ของกตปิยศัพท์ ตัวใด?
- ก. ภวานฺต
 - ข. ภควนฺตุ
 - ค. อรหนฺต
 - ง. สตฺถ

๑๔. การแจกวิถัตติคำว่า “สตถุ” (ศาสดา) ในวิถัตติที่ ๑ (ปฐมมา) เอกวณะะ มีรูปศัพท์ว่าอะไร?

- ก. สตุฏฺส ข. สตุถา
ค. สตุฏฺณา ง. สตุฏฺ

๑๕. คำคุณนาม (Adjective) ต้องมี วจนะ, ลิงค์, และวิภัติติ ตรงกับอะไร?

- ก. อพยยศัพท์ ข. ประธานของประโยค
ค. กริยาในประโยค ง. นามศัพท์ที่ต้นขยาย

๑๖. การแจกวิภัตติคำว่า “กณฺญา” (สาวน้อย) ในวิภัตติที่ ๑ (ปฐม) พหูวนะ มีรูปศัพท์ว่าอะไร ?

- ก. กณฺญาช
ข. กณฺญาโช
ค. กณฺณนํ
ง. กณฺณ

๑๗. วิภัติใดในภาษาบาลีที่มีความหมายว่า “เหตุ, เพราะ” (การกสัมพันธ์) ?

- ก.วิภัตตติที่ ๕ (ปณจมี) ข.วิภัตตติที่ ๔ (จตุตถิ)
ค.วิภัตตติที่ ๒ (หทยยา) ง.วิภัตตติที่ ๓ (ตติยา)

๑๘. รูปวิภัตติ “สตุถารรา” แปลว่า “ด้วยพระศาสดา” จัดเป็นวิภัตติที่เท่าไร และวจนะใด ?

- ก. วิภัติที่ ๑, พหุวจนะ ข. วิภัติที่ ๓, เอกวจนะ
ค. วิภัติที่ ๒, เอกวจนะ ง. วิภัติที่ ๔, เอกวจนะ

๑๙. คำว่า “มุณี” (ผู้รู้) ในวิภัตติที่ ๗ พหูวนะ มีรูปศัพท์ว่าอะไร ?

- ก. มุณีโย ข. มุนีสสุ
ค. มนัสมี ง. มนิมทิ

๒๐. วิภัติไวยากรณ์ในภาษาบาลีที่มีความหมายว่า “มี” (การกสัมพันธ)?

- ก. วิภัติที่ ๕ (ปญจมี) ข. วิภัติที่ ๓ (ตติยา)
- ค. วิภัติที่ ๒ (หัตถิยา) ง. วิภัติที่ ๔ (จตุตถี)

๑๐. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๓

กจจายนมหาเถร. ๒๕๔๐. *กจจายนพยากรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนา.

กรรมการ กองตำราหมามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘. *อธิบายบาลีไวยากรณ์นามกิตก์และกิริยากิตก์*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หมามกุฏราชวิทยาลัย.

กรรมการ กองตำราหมามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑. *อธิบายบาลีไวยากรณ์นามและอักษยศัพท์*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หมามกุฏราชวิทยาลัย.

กรมหลวงชินวราลริวัฒน. ๒๕๐๘. *พระคัมภีร์อภิธานปิฎกพิภา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็น*

ไทย. พระนคร: หมามกุฏราชวิทยาลัย.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ๒๕๔๗. *บาลีไวยากรณ์ วจิวิภาค ภาคที่ ๒*

นามและอักษยศัพท์. นครปฐม: โรงพิมพ์หมามกุฏราชวิทยาลัย.

ฉลาด ปริญญาโณ, พระมหา. ๒๕๓๐. *คู่มือการเรียนบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง.

บุญสืบ อินสาร. ๒๕๔๒. *แนะนำการเรียนการสอน วิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับปรับปรุงใหม่*.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: รุ่งนครการพิมพ์.

ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. ๒๕๑๕. *คู่มือเรียนบาลีด้วยตนเอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริการธุรกิจ

การพิมพ์.

พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสสี ป.ธ.๙). ๒๕๖๒. *หลักสูตรบาลีไวยากรณ์และหลักสัมพันธ์*.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. นนทบุรี: นิติการพิมพ์.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘). ๒๕๔๕. *บันทึกบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ. ๒๕๕๗. *กัจจายนสูตรปาฐะแปล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

สหมิตรพรินต์แอนด์พับลิชชิง จำกัด.

พระมหานาค อุปนาโค. ๒๕๔๐. *อธิบายบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หมามกุฏราช

วิทยาลัย.

พระมหานิยม อุตตโม. ๒๕๔๗. *บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์*. ขอนแก่น: บริษัทคลังนานาธรรม

จำกัด.

_____. ม.ป.ป. *หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.

พระมหาสมปอง มุทิโต. ๒๕๔๓. *บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโ. ๒๕๓๔. *บาลีไวยากรณ์*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลัง
น่านาวิทยา.

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ และคณะ. ๒๕๑๔. *ภาษาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิชจำกัด.

พระอมราภิรักขิต. ๒๕๓๘. *อธิบายบาลีไวยากรณ์ สมัญญภาณและสนธิ*. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

ไพโรจน์ วราสโย (ยินดี), พระมหา. ๒๕๔๕. *การศึกษาเปรียบเทียบระบบคำภาษาบาลีกับ
ภาษาอังกฤษ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิมхамกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๓๕. *อภิธานปิฎกปิฎกาสูจิ*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

สุภาพรณ ณ บางช้าง, รศ. ๒๕๓๔. *ไวยากรณ์บาลี*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มхамกุฎราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). ๒๕๔๓. *บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
พรชัยการพิมพ์.

หลวงเทพรัตนคุชฌ์. ๒๕๔๐. *ธาตุปิฎกปิฎก หรือพจนานุกรมบาลีไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มхамกุฎราชวิทยาลัย.

อารีย์ สหชาติโกสีย์. ๒๕๑๗. *เทียบลักษณะคำบาลี-สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ ร.พ. ชุมนุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย จำกัด.

Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๙๕. *Introduction to pali*. Varanasi: The Banaras
Hindu University Press.

แผนการสอนบทที่ ๔

การแจกคำนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives)

เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถอธิบายและเปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับการันต์ ลิงค์ วจนะ และวิภक्ति ในภาษาสันสกฤตได้

๒. สามารถแจกคำนามประเภทอชันตะ (สระ) การันต์ในลิงค์ต่าง ๆ ของภาษาสันสกฤตได้อย่างถูกต้อง

๓. สามารถวิเคราะห์ความหมายและหน้าที่ของวิภक्तिในคำนามที่แจกแล้ว เพื่อนำไปแปลความหมายในประโยคสันสกฤตเบื้องต้นได้

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) โครงสร้างและหลักการพื้นฐาน (K๒) ของนามศัพท์ ในภาษาสันสกฤต (ลิงค์, พจน์, การันต์, วิภक्ति) และเปรียบเทียบ (S๑) หลักการเหล่านี้กับภาษาบาลีได้อย่างชัดเจน (S๒) โดยเห็นความสำคัญ (A๑) และตระหนัก (A๒) ถึงความแตกต่างทางไวยากรณ์
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) กฎเกณฑ์และรูปแบบ (K๒) การแจกวิภक्तिตาม อชันตะ การันต์ (ลงท้ายด้วยสระ) ในลิงค์ต่าง ๆ และสามารถผัน/แจกวิภक्ति (S๑) คำนามตามแบบที่กำหนดได้ถูกต้อง (S๒) โดยมีความตั้งใจ (A๑) ในการฝึกฝนและสร้างความมั่นใจ (A๒) ในการใช้รูปศัพท์
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) หน้าที่และความหมาย (K๑) ของคำนามที่แจกวิภक्तिแล้ว (K๒) และสามารถแปลความหมาย (S๒) ประโยคสันสกฤตเบื้องต้นที่ใช้คำนามเหล่านั้นได้อย่างเหมาะสม (S๒) โดยมีความ

		รับผิดชอบ (A๑) ในการแปลและชื่นชม (A๒) ในความสละสลวยของประโยค
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	สังเคราะห์ (S๑) หลักการผันคำนาม ในภาพรวมและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ (S๒) ในการศึกษาคำมีกริยาสนัสนกฤตหรือวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องได้อย่างเป็นระบบ (K๒) โดยมีความมุ่งมั่น (A๑) ที่จะใช้หลักไวยากรณ์ในการศึกษาค้นคว้าและพัฒนาตนเอง (A๒) ให้มีความเข้าใจในภาษาสันสกฤตในเชิงลึก

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายและเปรียบเทียบการจัดประเภทของลิงค์, พจน์, การันต์, และวิภक्तिในภาษาสันสกฤตได้
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถแจกวิภक्तिคำนามในรูปแบบ पुल्लिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, และ नपुंसकलिङ्ग ได้อย่างถูกต้อง
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถจำแนกและแจกวิภक्तिคำนามในลิงค์ต่าง ๆ ได้
๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์คำนามที่ปรากฏในประโยคสั้น ๆ เพื่อระบุวิภक्तिและแปลความหมายตามหน้าที่ของวิภक्तिนั้น ๆ ได้

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การบรรยายแบบเปรียบเทียบ (Contrastive Lecture) ผู้สอนบรรยายเรื่อง ลิงค์ และวิภक्ति ในภาษาสันสกฤต โดยเน้นการเปรียบเทียบกับภาษาบาลี (เช่น จำนวนพจน์ในสันสกฤตมี ๓ คือ เอกพจน์ ทวิพจน์ พหูพจน์) และตั้งคำถามให้ผู้เรียนชี้ความแตกต่างที่สำคัญ
๒. การให้ผู้เรียนร่วมสร้างตารางผันคำ ผู้สอนให้คำนามพื้นฐาน เช่น เทว (อ-การันต์, पुल्लिङ्ग) แล้วเปิดโอกาสให้นักศึกษาช่วยกันเติมตารางการแจกวิภक्तिทั้ง ๗ วิภक्ति และ ๓ พจน์ที่ละช่อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในรูปศัพท์ที่เปลี่ยนไป
๓. การใช้ตัวอย่างประโยค ผู้สอนนำเสนอตัวอย่างประโยคสันสกฤตที่สั้น ๆ (เช่น เกทหาราต อศเว - ม้าสองตัวจากทุ่งหญ้า) แล้วให้ผู้เรียนวิเคราะห์คำนามแต่ละคำว่ามีมาจากกรุปวิภक्तिใด และมีความหมายตามวิภक्तिอย่างไร ก่อนที่ผู้สอนจะเฉลยการแปลที่ถูกต้อง

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “ผันคำรวดเร็ว (Speed Declension)” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาสุ่มเลือกคำนาม อชันตะการันต์ ๑ คำ แล้วผันวิภक्तिเฉพาะที่ ๑ (ปฐมา) ให้ครบทั้ง ๓ พจน์ (เอกพจน์, ทวิพจน์, พหูพจน์) แข่งกับเวลา โดยเน้นความถูกต้องของรูปศัพท์

๒. กิจกรรม “จับคู่วิภक्ति-ความหมาย” ผู้สอนให้บัตรคำที่ ๑ เป็น รูปคำนามที่แจกวิภक्तिแล้ว (เช่น วณน) และบัตรคำที่ ๒ เป็นความหมาย/หน้าที่ของวิภक्तिนั้น (เช่น “ด้วย/โดยป่า” ตติยวิภक्ति) แล้วให้นักศึกษาจับคู่ให้ถูกต้อง

๓. กิจกรรม “สร้างประโยคสันสกฤตเบื้องต้น” ผู้สอนให้คำนามหลัก ๒ คำ (เช่น ราชา และ สตรี) และกริยา ๑ คำ แล้วให้นักศึกษาผันวิภक्तिคำนามเหล่านั้นให้ทำหน้าที่ในประโยคที่แตกต่างกัน (เช่น เป็นประธาน/เป็นกรรม) เพื่อสร้างประโยคสันสกฤตเบื้องต้นตามไวยากรณ์

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการจำแนกลิงค์ พจน์ การันต์ และการผัน/แจกวิภक्तिตามแบบที่กำหนด ใน ๓ ลิงค์ (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความแม่นยำในการผันคำนาม อชันตะ การันต์อื่น ๆ (เช่น อิ/อี/อุ-การันต์) และความรู้ในความหมายของวิภक्ति (วัด K๒, S๒)

๓. การสอบปฏิบัติ (Practical Exam) ประเมินความสามารถในการแปลประโยคสั้น ๆ จาก คำถามท้ายบท หรือตัวอย่างที่กำหนดให้ โดยเน้นการวิเคราะห์วิภक्तिและหน้าที่ของคำนาม (วัด S๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาค/ปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความ เข้าใจในหลักการผันคำนามสันสกฤตทั้งหมด และความสามารถในการเปรียบเทียบหลักการผันคำนาม ระหว่างภาษาบาลีและสันสกฤต (วัด K๑, K๒, S๑, A๒)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๔ การผันคำนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอเนื้อหา การผันคำนามศัพท์ใน ภาษาสันสกฤต (ลิงค์, พจน์, การันต์, วิภक्ति) โดยมีแผนผังเปรียบเทียบ

๓. ตารางสรุปวิภक्तिนามสันสกฤต แผ่นชาร์ตแสดงวิภक्तिนามทั้ง ๗ วิภक्ति และ ๓ พจน์ (เอกพจน์, ทวิพจน์, พหูพจน์) พร้อมคำแปล

๔. ตารางแสดงการผันคำนาม ตารางตัวอย่างการแจกวิภक्तिคำนาม อ-การันต์ ใน पुलลิงค์ (เช่น เทว) สตรีลิงค์ และนปุงสกลิงค์

๕. บัตรคำศัพท์สันสกฤต (Flash Cards) บัตรคำศัพท์นามศัพท์และวิภक्तिที่ใช้สำหรับ กิจกรรม “จับคู่วิภक्ति-ความหมาย”

๖. ใบงานฝึกผันคำ (Declension Practice Sheets) สำหรับฝึกแจกวิภक्तिคำนามประเภท อชันตะ การันต์ในลิงค์ต่าง ๆ โดยเฉพาะคำนามหลักที่ใช้บ่อย

บทที่ ๔

การแจกคำนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต

บทนำ

การแจกคำนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต คือระบบไวยากรณ์ที่มีโครงสร้างซับซ้อนและเป็นระบบอย่างยิ่ง โดยหัวใจหลักคือการแจกรูปคำตามปัจจัย ๓ ประการ ได้แก่ **ลิงค์** (เพศ) ๓ เพศ (पुल्लिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुंसकलिङ्ग), **วจนะ** (พจน์) ๓ พจน์ คือ เอกพจน์ (หนึ่ง), ทวิพจน์ (สอง ซึ่งเป็นเอกลักษณะสำคัญ), และพหูพจน์ (สามขึ้นไป), และ**วิภक्ति** (การก) ทั้ง ๘ การก เพื่อแสดงหน้าที่ของคำในประโยคอย่างละเอียด รูปแบบการแจกจะถูกกำหนดโดย**การันต์** หรือเสียงท้ายของศัพท์เป็นสำคัญ ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มสระการันต์ (อฉันตะ) และพยัญชนะการันต์ (หलन्त) ทำให้คำนามแต่ละคำสามารถบอกข้อมูลทางไวยากรณ์ได้อย่างสมบูรณ์ในตัวเอง และส่งผลให้ภาษาสันสกฤตมีลำดับคำในประโยคที่ยืดหยุ่นสูงมาก นามศัพท์ที่ผันวิภक्तिนามได้ในภาษาสันสกฤตมี ๔ คือ นามนาม คุณนาม สรรพนาม และสังขยา

๑ นามศัพท์ (Namasabda)

นามศัพท์ ในภาษาสันสกฤตแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) นามนาม (วิเศษยศัพท์ -Nouns) ได้แก่ นามที่เป็นคำเรียกคน สัตว์ สิ่งของ เป็นต้น
 - ๒) คุณนาม หรือคุณศัพท์ (วิเศษณศัพท์ -Adjectives) ได้แก่ นามที่แสดงลักษณะของนามนามให้ปรากฏว่านามนามนั้น ดี ชั่ว สูง ต่ำ เป็นต้น
 - ๓) สรรพนาม (สรุยศัพท์ -Pronouns) ได้แก่ นามที่ใช้แทนนามนามที่เคยกล่าวมาแล้ว และใช้แทนเรียกชื่อในเวลาสนทนา
- บทนามเหล่านี้ (รวมทั้งสังขยาด้วย) มีส่วนประกอบสำคัญที่ต้องทราบคือ ลิงค์, พจน์, การันต์ และวิภक्ति

๒. ลิงค์ (ลิงค -Genders) ในภาษาสันสกฤต แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) पुल्लिङ्ग (पुल्लिङ्ग -Masculine) บ่งถึงเพศชายโดยกำเนิด หรือโดยสมมติ
 - ๒) स्त्रीलिङ्ग (स्त्रीलिङ्ग -Femine) บ่งถึงเพศหญิงโดยกำเนิด หรือโดยสมมติ
 - ๓) नपुंसकलिङ्ग (नपुंसकलिङ्ग -Neuter) มิใช่เพศชายมิใช่เพศหญิง
- นามนามรูปเดียวแต่เป็นสองลิงค์ก็มี เช่น โคป (คนเลี้ยงโค), สุธี (นักปราชญ์) เป็น पुल्लिङ्ग และ स्त्रीलिङ्ग ธาตุ ฤ (พระพรหม), เป็น पुल्लिङ्ग และ नपुंसकलिङ्ग เป็นต้น

๓. พจน์ (Numbers) หรือ วชนะ ในภาษาสันสกฤตแบ่งเป็น ๓ คือ

- ๑) เอกพจน์ (Singular) บ่งจำนวนหรือสิ่งเดียว
- ๒) ทวิพจน์ (Dual) บ่งจำนวนสอง
- ๓) พหูพจน์ (Plural) บ่งจำนวนตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป

๔. การันต์ (การานต-Nouns Ending) หมายถึง เสียงหรืออักษรที่สุดแห่งศัพท์ ในนาม ศัพท์มีการันต์ ๒ ประเภทคือ

๑) **สระการันต์** คือ ศัพท์ที่มีอักษรที่สุดศัพท์เป็นสระ เรียกว่า “อชนต” เช่น เทว, อคฺนิ, มธุ, กถา, ปิตฤ (deva, agni, madhu, kathā, pitṛ) มีสระ อ, อิ, อุ, อา, ฤ (-a, -i, -u, -ā, -r) เป็นที่สุดตามลำดับ

๒) **พยัญชนะการันต์** คือ ศัพท์ที่มีอักษรที่สุดศัพท์เป็นพยัญชนะ เรียกว่า “หลนต” เช่น มรุต, ราชน, วณิซ, อาปท (marut, rajan, vanij, āpad) มีพยัญชนะ ต, น, ช, ท (-t, -n, j, -d) เป็นที่สุดตามลำดับ

๕. วิภक्ति (วิภक्ति)

ในภาษาสันสกฤตมีวิภक्ति อยู่ ๒ ประเภท คือ สัพพต และ ติงนต

สัพพต หรือเรียกง่าย ๆ ว่า **สัพวิภक्ति** (วิภक्तिปรตย -Case Endings) คือวิภक्तिที่ใช้ผันคำนามทั่วไป คุณนาม สรรพนาม รวมไปถึงสังขยาหรือจำนวนนับ

ติงนต หรือเรียกง่าย ๆ ว่า **ติงวิภक्ति** (บุรุษปรตย-Personal Endings) คือวิภक्तिที่ใช้ผันกริยาหลัก หรือที่เรียกว่า กริยาอาขยาต หรือ ลการ มี ๑๐ หมวด โดยแต่ละหมวดจะแบ่งวิภक्तिเป็น ๒ ฝ่าย (บท) ได้แก่ ปรีสไมบท และ อาตมเนบท

๕.๑ วิภक्तिนาม และการก (หน้าที่)

วิภक्तिนาม หรือ สัพวิภक्ति (สัพพต -Case Endings) มีทั้งหมด ๒๑ รูป โดยแบ่งเป็น ๘ วิภक्ति (แต่วิภक्तिที่ ๑ กับ ๘ ใช้รูปวิภक्तिร่วมกัน) และแต่ละวิภक्तिแบ่งออกเป็น ๓ พจน์ (เอกพจน์, ทวิพจน์, พหูพจน์) จึงมี ๒๑ รูป (๗ x ๓ = ๒๑) ดังนี้

(ใช้ผันคำนาม รวมถึงสรรพนาม คุณนามและจำนวนเลขด้วย)

ตาราง สuffix วิภัติ ใช้สำหรับ पुल्लिङ्गและस्त्रीलिङ्ग

วิภัติที่	เอกพจน์	ทวิพจน์	พหูพจน์
๑	- ะ	เ - า	- าะ
๒	- ม	เ - า	- าน
๓	เ - น	- ากยาม	-ไ - ะ
๔	- าย	- ากยาม	เ-ภยะ
๕	- าท	- ากยาม	เ-ภยะ
๖	- สย	- โยะ	- านาม
๗	เ -	- โยะ	เ - ษุ
สั.ม.	-	เ - า	-า ะ

ตัวอย่างการนำตัววิภัติเหล่านี้ไปประกอบเข้ากับคำว่า “เทว” (เทพ) จะมีรูปดังนี้

วิภัติที่	เอกพจน์	ทวิพจน์	พหูพจน์
๑	เทวะ	เทเว	เทวาะ
๒	เทวม	เทเว	เทวาน
๓	เทเวน	เทวากยาม	เทไวะ
๔	เทวาย	เทวากยาม	เทเวภยะ
๕	เทวาท	เทวากยาม	เทเวภยะ
๖	เทวสย	เทวโยะ	เทวานาม
๗	เทเว	เทวโยะ	เทเวษุ
สั.ม.	เทว	เทเว	เทวาะ

ในการแจกวิภัติคำนามตามแม่แบบนี้ ให้คำนึงถึงการันต์และลิ้งค์ของคำนั้น ๆ เป็นหลัก แล้วแจกวิภัติตามแม่แบบแจกนามที่มีการันต์และลิ้งค์เดียวกัน สำหรับการแจกวิภัติคำในกลุ่มที่ ๒ จะกล่าวถึงในตอนที่ว่าด้วยสรรพนาม ต่อไปจะเป็นแม่แบบสำหรับแจกวิภัติคำนามที่เป็นการันต์และลิ้งค์ต่าง ๆ ที่จำเป็นนี้ พร้อมทั้งคำศัพท์ที่ต้องแจกวิภัติตามแม่แบบนี้

๕.๒. การแจกวิภักตินาม (อ การันต์ ใน पुल्लिङ्ग, आ การันต์ ใน स्त्रीलिङ्ग, ए การันต์ ใน पुल्लिङ्ग)

๕.๒.๑ ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ पुल्लिङ्ग แจกวิภักติตามแม่แบบศัพท์ว่า อศฺว (ม้า) ดังนี้

วิภักติที่	เอกพจน์	ทวีพจน์	พหูพจน์
๑	อศฺวะ	อศฺวเา	อศฺวาวะ
๒	อศฺวम्	อศฺวเา	อศฺวาน
๓	อศฺเวน	อศฺวามฺยัม	อศฺวเา
๔	อศฺวาย	อศฺวามฺยัม	อศฺวเา
๕	อศฺวาต	อศฺวามฺยัม	อศฺวเา
๖	อศฺวสย	อศฺวเา	อศฺวานาม
๗	อศฺเว	อศฺวเา	อศฺวเา
สั.ม.	อศฺว	อศฺวเา	อศฺวาวะ

ศัพท์ต่อไปนี้เป็น อ การันต์ पुल्लिङ्ग แจกวิภักติตามแม่แบบ “อศฺว”

อช (แพะ)	อศฺว (ม้า)	อากร (เหมือง, แหล่ง)
อาจารย์ (อาจารย์)	อาทร (ความเอื้อเฟื้อ)	อาปน (ร้านขายของ)
อาหาร (อาหาร)	กนฺทุก (ฟุตบอล)	กฤชิก (ชาวนา)
เกหาร (ทุ่งหญ้า)	โกกิล (นกทูเหว่า)	โกฏฐ (โพรง)
ขค (นก)	ขทค (ดาบ)	ชล (คนร้าย)
คช (ช้าง)	ครนถ (ตำรา)	คราม (หมู่บ้าน)
คยก (นักร้อง)	โจร (โจร)	ฉาตร (นักเรียน)
ชน (ชน, คน)	ชลาศย (สระน้ำ)	ทกฺษิณหสฺต (มือขวา)
ทณฺท (ไม้)	เทศ (ประเทศ)	ทวิป (เกาะ)
ธนิค (ผู้มีทรัพย์)	นฤป (พระราชา)	ปรวต (ภูเขา)
ปาฐาลย (โรงเรียน)	ปาท (เท้า)	ปานถ (คนเดิมทาง)
บุตร (ลูกชาย, บุตร)	ปรศน (คำถาม)	พก (นกกระยาง)
พาล (เด็กชาย)	พิทาล (แมว)	ภมฺร (แมลงภู่)
มกรนท (น้ำหวาน)	มตสย (ปลา)	มหาลย (วัด, โบสถ์)
มธุกร (ผึ้ง)	มยฺร (นกยูง)	มทิส (กระบือ)
มารค (หนทาง)	มารซาร (แมว)	มิน (ปลา)
มุชิก (หนู)	มฤค (กวาง)	เมฆ (เมฆ)

เมษ (แกะ)	เมษปาล (คนเลี้ยงแกะ)	ยาจก (ขอทาน)
โยธ (นักรบ, ทหาร)	โรษ (ความโกรธ)	วราห (หมี)
วฤษ (ปี)	วสนต (ฤดูใบไม้ผลิ)	วานร (ลิง)
วิหค (นก)	วิหาร (วัด)	วฤกษ (ต้นไม้)
วฤษภ (วัว)	วยาฆร (เสือโคร่ง)	ศพท (เสียง)
ศิษย (ศิษย์)	ศุก (นกแก้ว)	ศฤคาล (สุนัขจิ้งจอก)
เศยน (เหยี่ยว)	สัคราม (การสู้รบ)	สัเทศ (สื่อสาร, ข่าว)
สมุทร (ทะเล)	สรป (งู)	สัศย (สงสัย, ลังเล)
สาคร (มหาสมุทร)	หริณ (กว้าง)	หสต (มือ)

๕.๒.๒ ศัพท์ที่เป็น อา การันต์ สตรีลิงค์ แจกวิภक्तिตามแม่แบบศัพท์ว่า กนฺยา (หญิงสาว)

วิภक्तिที่	เอกพจน์	ทวิพจน์	พหูพจน์
๑	กนฺยา	กนฺเย	กนฺยาเซ
๒	กนฺยาม	กนฺเย	กนฺยาเซ
๓	กนฺยยา	กนฺยาภฺยยาม	กนฺยาภิ
๔	กนฺยาไย	กนฺยาภฺยยาม	กนฺยาภฺย
๕	กนฺยายา	กนฺยาภฺยยาม	กนฺยาภฺย
๖	กนฺยายา	กนฺยโย	กนฺยานาม
๗	กนฺยายาม	กนฺยโย	กนฺยาสุ
สัม.	กนฺเย	กนฺเย	กนฺยาเซ

ศัพท์ต่อไปนี้ เป็น อา การันต์ สตรีลิงค์ แจกวิภक्तिตามแม่แบบ “กนฺยา”

อภิธา (ชื่อ)	อสุยา (ความอิจฉา)	อาชญา (คำสั่ง)
อาภา (แสงสว่าง)	อาศา (ความหวัง)	อุตฺกณฺฐา (ความต้องการ)
อุรฺณา (ขนสัตว์)	กถา (นิทาน, เรื่อง)	กนฺยา (หญิงสาว)
กศา (แสบ)	กฤปา (ความกรุณา)	กฐีธา (กิฬา)
คทา (ตะบอง)	คุหา (ถ้ำ)	ฆณฺฎา (ระฆัง)
จารุตา (ความงาม)	จินฺดา (ความกังวล)	จุทา (ปอขม)
ฉายา (เงา)	ชีหฺวา (ลิ้น)	ชีวิกา (อาชีฟ)
ทราक्षा (องุ่น)	เทวตา (เทวดา)	นาสิกา (จมูก)
นิศา (กลางคืน)	เนากา (เรือ)	ปตฺริกา (จดหมาย)

ปรัตติชญา (สัญญา)	ปารุสาลา (โรงเรียน)	ปีศา (การเปียดเบียน)
พาลิกา (เด็กหญิง)	ภารยา (ภรรยา)	มกุชิกา (แมลงวัน)
มาลา (พวดอกไม้)	ยาตรา (การเดินทาง)	รถยา (ถนน)
ลชชา (ความละเอียด)	ลตา (เล้าวัลย์)	วสุนธรา (แผ่นดิน, โลก)
วีณา (พิณ)	ศลากา (ซี่กรง)	ศาชา (กิ่งไม้)
ศาลา (ศาลา)	ศิลา (ก้อนหิน)	ศิกษา (การเรียน)
สงขยา (การนับ, ตัวเลข)	สุรา (เหล้า)	เสนา (กองทัพ)

๕.๒.๓ ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ แจกวิภักติตามแม่แบบศัพท์ว่า ผล (ผลไม้)

วิภักติที่	เอกพจน์	ทวิพจน์	พหูพจน์
๑	ผลม	ผลเ	ผลานิ
๒	ผลม	ผลเ	ผลานิ
๓	ผลเณ	ผลาภยาม	ผลเละ
๔	ผลาย	ผลาภยาม	ผลเภยะ
๕	ผลาต	ผลาภยาม	ผลเภยะ
๖	ผลสย	ผลโยะ	ผลานาม
๗	ผลเ	ผลโยะ	ผลเษุ
สัม.	ผล	ผลเ	ผลานิ

ข้อสังเกต วิภักติ ๓ - ๗ อ การันต์ นปุงสกลิงค์ มีรูปแจกวิภักติเหมือนกันกับวิภักติที่ ๓ - ๗ ใน อ การันต์ पुलिङ्ग และโนนปุงสกลิงค์ วิภักติที่ ๑ กับวิภักติที่ ๒ จะมีรูปเหมือนกันเสมอ

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ แจกวิภักติตามแม่แบบ “ผล”

อนน (อาหาร)	อรณย (ป่า)	อากาศ (ท้องฟ้า)
อาปน (ตลาด)	อุทก (น้ำ)	อุทยาน (สวน)
กมล (ดอกบัว)	กุสม (ดอกไม้)	กุรีทาณคณ (สนามกีฬา)
กษีร (น้ำนม)	เกษตร (นา)	คฤท (บ้าน, เรือน)
จกร (ล้อ)	ฉตร (ร่ม)	ชล (น้ำ)
ชญาณ (ความรู้)	ตฤณ (หญ้า)	ทรวย (ทรัพย์)
ธน (ทรัพย์)	ธานย (ข้าวเปลือก)	นภษตร (ดวงดาว)
นคร (เมือง, นคร)	นีท (รังนก)	เนตร (ตา)
ปณขร (กรง)	ปทุม (ดอกบัว)	ปรณ (ใบไม้)

ปลาล (ฟาง)	บุญ (บุญ)	บุษป (ดอกไม้)
ปุตต (หนังสือ)	ผล (ผลไม้)	ภย (ความกลัว)
ภูษณ (เครื่องประดับ)	โภชน (อาหาร)	มริจ (พริก)
มิตร (เพื่อน)	วน (ป่า)	วากย (ประโยค)
ศกฏ (เกวียน)	ศยน (ที่นอน)	สตุย (ความจริง)

๕.๓. รูปแจกวักกตินาม การันต์ต่าง ๆ (เฉพาะวิภิตติที่ ๑ ทั้ง ๓ พจน์)

ปุลลิงค์ (อิ, อุ, ฤ, ฌ, มน, อิน, อน, อส เป็นต้น)

กวิ (ผู้ฉลาด, กวี)	กวิะ	กวี	กวยะ
สขิ (เพื่อนชาย)	สขา	สขาเยา	สขายะ
सानุ (ยอดภูเขา)	सानุะ	सानู	सानวะ
ทาดฤ (ผู้ให้)	ทาดา	ทาดารา	ทาดาระ
ปิตฤ (พ่อ)	ปิตา	ปิตรา	ปิตระ
มรุต (ลม)	มรุต	มรุตเอา	มรุตะ
ปจต (ปรุง, หุง, ต้ม)	ปจน	ปจนเอา	ปจนตะ
ธนวต (ผู้มีทรัพย์)	ธนวน	ธนวนเอา	ธนวนตะ
มหต (ใหญ่)	มหาน	มหานเอา	มหานตะ
มहिมน (ยิ่งใหญ่)	มहिมา	มहिมาเนา	มहिมานะ
อาตมน (ตน)	อาตมา	อาตมาเนา	อาตมานะ
คุณิน (ผู้ดี)	คุณิ	คุณิเนา	คุณินะ
ราชน (พระราช)	ราชา	ราชาเนา	ราชานะ
ยุวน (ชายหนุ่ม)	ยุวา	ยุวาเนา	ยุวานะ
มฆวน (พระอินทร์)	มฆา	มฆาเนา	มฆวานะ
ปณิน (หนทาง)	ปณณะ	ปณณาเนา	ปณณานะ
สุมณส (ผู้มีใจดี)	สุมณะ	สุมณเสา	สุมณสะ
วิทวส (ผู้รู้)	วิทวาน	วิทวาเสา	วิทวาสะ
ศรยส (ดีกว่า)	ศรยาน	ศรย้าเสา	ศรย้าสะ

สตรilingค์ (อิ, อี, อุ, อู, ฤ)

ภูมิ (แผ่นดิน)	ภูมิะ	ภูมิ	ภูมยะ
วาปี (บึง, หนองน้ำ)	วาปี	วาปีเยา	วาปียะ

เณ (แม่วัว)	เณระ	เณ	เณวะ
วธู (หญิงสาว)	วธูะ	วธูเวา	วธูวะ
สวสฤ (พี่สาว)	สวสา	สวสาเรา	สวสาระ
มาตฤ (แม่)	มาตา	มาตเรา	มาตระ

นปุงสกลิงค์ (อ, อิ, อุ, ฤ, ฌ, อน, อิน, อส เป็นต้น)

วาริ (น้ำ)	วาริ	วาริณี	วาริณี
วสตุ (สิ่งของ)	วสตุ	วสตุณี	วสตุณี
คุรุ (หนัก)	คุรุ	คุรุณี	คุรุณี
ชคต (โลก)	ชคต	ชคตี	ชคนตี
ปจต (ปรุง, หุง, ต้ม)	ปจต	ปจนตี	ปจนตี
มหต (ใหญ่)	มหต	มหตี	มหานตี
นามน (ชื่อ)	นาม	นามนี, นามนี	นามานี
กรมน (การงาน)	กรม	กรมณี	กรมานี
คุณิน (มีคุณค่า)	คุณิ	คุณินี	คุณินิ
มนส (ใจ)	มนะ	มนสี	มนาสี
ธนุส (ธนู)	ธนุระ	ธนุจี	ธนุจี

๖. สรุปรูปนามศัพท์

๑. ภาษาสันสกฤตแบ่งประเภทของคำ (วจีวิภาค) ตามลักษณะหน้าที่ใช้ในประโยคเป็น ๕ ชนิด คือ ๑) นามนาม ๒) คุณนาม ๓) สรรพนาม ๔) อพยศัพท์ ๕) กริยาบท

๒. วิภक्तिนามมี ๗ วิภक्ति โดยนับสัมโพธนรวมเข้าเป็นวิภक्तिที่ ๑ (อีกลักษณะหนึ่ง) แต่ละวิภक्तिต่างก็มีหน้าที่ต่างกัน เมื่อแปลคำนั้นเป็นภาษาไทยจะมีบุรพบทนำหน้าแต่ละวิภक्तिดังต่อไปนี้

วิภक्तिที่ ๑	เป็นตัวประธานของประโยค (ไม่มีบุรพบทนำ)
วิภक्तिที่ ๒	ซึ่ง สู่ ยัง สิ้น
วิภक्तिที่ ๓	ด้วย โดย อัน ตาม เพราะ มี
วิภक्तिที่ ๔	แก่ เพื่อ ต่อ
วิภक्तिที่ ๕	แต่ จาก กว่า เหตุ
วิภक्तिที่ ๖	แห่ง ของ เมื่อ
วิภक्तिที่ ๗	ใน ใกล้ ที่ ครั้นเมื่อ ในเฉพาะ เหนือ บน ณ (ในเมื่อ)
สัมโพธน.	คู่ก่อน ข้าแต่

๓. ในภาษาสันสกฤตคำที่แจกวิภक्तिทั้งวิภक्तिนามและวิภक्तिกริยา จะมี ๓ พจน์ คือ เอกพจน์ ทวิพจน์ และพหูพจน์ ต่างจากภาษาบาลีซึ่งมีเพียงเอกพจน์และพหูพจน์ (ไม่มีทวิพจน์)

๔. คำนามนามต้องสังกัด

(ก) ลิงค์ คือ पुल्लिङ्ग स्त्रीलिङ्ग หรือ नपुंसकलिङ्ग (บางคำอาจเป็นได้ ๒ ลิงค์)

(ข) การันต์ คืออักษรตัวสุดท้ายของคำที่จะแจกวิภक्तिนาม คำที่ลงท้ายด้วยสระเรียกว่า สระการันต์ คำที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะเรียกว่า พยัญชนะการันต์ ต้องทราบสังกัดทั้งสองนี้ของคำนามก่อนที่จะแจกวิภक्ति

๕. ในการแจกวิภक्तिตามแม่แบบคำนามที่เป็นสระการันต์ จะมีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะสระที่เป็นตัวสุดท้ายของคำ ส่วนคำนามที่เป็นพยัญชนะการันต์อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปถึงสระที่อยู่หน้าพยัญชนะตัวสุดท้ายของคำนั้นด้วย (เช่น ราชन् แจกวิภक्तिแล้วมีรูปเป็น ราชา) ส่วนอักษรอื่น ๆ ที่อยู่ถัดมาข้างหน้าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลง

๗. คำถามประจำบทที่ ๔

๑. คำถามแบบอัตนัย

๑. สันสกฤตแบ่งส่วนของคำ (วจีวิภาค) ตามลักษณะหน้าที่ที่ใช้ในประโยคเป็นกี่ชนิด อะไรบ้าง ?

๒. วจีวิภาคของคำตามลักษณะที่ใช้ในประโยคนั้น ศัพท์ต่อไปนี้จัดอยู่ในส่วนของคำชนิดใด

อศฺว (ม้า) กริน (ช้าง) มหต (ใหญ่) คริษฺฐ (หนักที่สุด)

ปริย (น่ารัก) ตวฺม (ท่าน) สะ (เขา) สายม (เวลาเย็น)

อิทานิม (บัดนี้) อสฺติ (มีอยู่) ปิพฺติ (เต็มอยู่) อคฺจฺฉต (ได้ไปแล้ว)

๓. ในภาษาสันสกฤต คำว่า “การันต์” หมายถึงอะไร คำต่อไปนี้เป็นการันต์อะไร

สารถิ ภานุ คีลา นที เมษ

วฐฺ สุสฤ ชาครต ศคิน วิทวสุ

๔. จงบอกลิงค์ของคำนามด้วยวิธีสังเกตอย่างกว้าง ๆ ต่อไปนี้

๔.๑ คำนามที่ลงท้ายด้วยสระ อา อี และ อุ ส่วนใหญ่จะเป็นลิงค์อะไร

๔.๒ คำที่เป็นชื่อของดอกไม้ส่วนใหญ่จะเป็นลิงค์อะไร

๔.๓ คำที่เป็นชื่อของสัตว์ที่ไม่ระบุเพศชัดเจน ส่วนใหญ่เป็นลิงค์อะไร

๕. สังกัดของคำนาม (ที่ต้องรู้ก่อนแจกวิภक्तिนามตามแม่แบบ) มีอะไรบ้าง

๖. แม่แบบสำหรับแจกวิภक्तिคำนามมีอะไรเป็นข้อกำหนด

๗. วิภक्तिนามคืออะไร ทำไมคำนามจึงต้องแจกวิภक्तिก่อนนำไปใช้ในประโยค

๘. วิภक्तिนามแต่ละวิภक्तिตรงกับบุรพบทภาษาไทยคำใดบ้าง บุรพบทคำใดที่ใช้มากกว่าคำอื่น ๆ

๙. จงแยกวิภक्तिนามคำว่า ฉาตร “นักเรียน” (อ การันต์ पुल्लिङ्ग) ให้ครบทุกวิภक्तिและพจน์

๑๐. จงประกอบรูปวิภัติของคำนามต่อไปนี้ให้มีความถูกต้องตามรูปพจน์และพจน์ที่กำหนด

๑. วานร (แก่ลิงสองตัว)	๒. กนทุก (ด้วยฟุตบอลทั้งหลาย)
๓. จกร (ด้วยล้อทั้งสอง)	๔. โกฎ (ในโพรง)
๕. มฤค (ซึ่งกวางทั้งหลาย)	๖. วิหาร (จากวัด)
๗. อาจารย์ (โดยอาจารย์)	๘. กฤษิก (ของชาวนา)
๙. วฤษ (บนต้นไม้สองต้น)	๑๐. คราม (จากหมู่บ้าน)
๑๑. ชฎาน (เพื่อความรู้)	๑๒. สมุท (จากทะเล)
๑๓. มิตร (แก่เพื่อนทั้งหลาย)	๑๔. ครนถ (ซึ่งตำราสองเล่ม)
๑๕. ศฤคาล (ซึ่งสุนัขจิ้งจอกสองตัว)	๑๖. ศยน (บนที่นอน)
๑๗. ทณท (ด้วยท่อนไม้ทั้งหลาย)	๑๘. นคร (จากเมือง)
๑๙. บุตร (ของลูกชาย)	๒๐. อรณย (ใกล้ป่า)

๑๑. จงประกอบวิภัติคำสันสกฤตต่อไปนี้ให้มีความถูกต้องตามวลีภาษาไทยที่ระบุไว้ในวงเล็บ

๑. วน กุสุม (ด้วยดอกไม้ทั้งหลายในป่า)
๒. ศกฏ จกร (ด้วยล้อทั้งสอง ของเกวียน)
๓. ปณชร ศก (แก่นกแก้วทั้งหลายในกรง)
๔. คราม นคร (จากบ้าน สู่มือง)
๕. ปรวต วิหาร (สู่วัด ใกล้ภูเขา)
๖. มิตร บุตร (แก่ลูกชายทั้งสอง ของเพื่อน)
๗. วน ปุชป มกรนท (ซึ่งน้ำหวาน ของดอกไม้ ในป่า)
๘. นคร กริฑางคณ (ในสนามกีฬา ของเมือง)
๙. ธนิก คฤท (ในเรือน ของเศรษฐี)
๑๐. อากาส นกษตร (ซึ่งดวงดาวทั้งหลาย ในท้องฟ้า)
๑๑. อุทยาน มฤค (ซึ่งกวาง ในสวน)
๑๒. ปรวต ศฤคาล (จากสุนัขจิ้งจอก บนภูเขา)
๑๓. วยามร ปาท (ซึ่งเท้าทั้งหลาย ของเสือโคร่ง)
๑๔. นฤป ธน (จากทรัพย์ ของพระราช)
๑๕. วฤษ โกกิล ศพท (เพราะเสียง ของนกดูเหว่า บนต้นไม้)
๑๖. เกษตร มหิษ (ด้วยกระบือสองตัว ในนา)
๑๗. เกทาร วฤษภ (แก้วในทุ่งหญ้า)
๑๘. อาจารย์ ศิษย (เพื่อศิษย์ทั้งหลาย ของอาจารย์)

๑๙. ปานถ ฉตฺร (ซึ่งรุ่มทั้งหลาย ของคนเดินทางทั้งหลาย)

๒๐. วิหาร ชลาศย ชล (ด้วยน้ำ ในสระ ของวัด)

๒. คำถามแบบปรนัย

๑. ข้อใดเป็นวจีวิภาค (ชนิดของคำ) ทั้งหมด ตามลักษณะหน้าที่ที่ใช้ในประโยคสันสกฤต

๑. นามนาม คุณนาม สรรพนาม อพยยศัพท์ กริยาบท

๒. สมาส กิตก์ ตัทธิต กริยาบท อพยยศัพท์

๓. นามนาม อพยยศัพท์ กริยาบท กิตก์ ตัทธิต

๔. นามนาม กริยาบท สมาส อพยยศัพท์ กิตก์

๒. ข้อใดเป็นชื่อของวิธีการสร้างคำในภาษาสันสกฤตมีใช้วจีวิภาค ตามลักษณะหน้าที่ที่ใช้ในประโยค

๑. สมาส ตัทธิต

๒. อพยยศัพท์ สรรพนาม

๓. สรรพนาม กริยาบท

๔. คุณนาม อพยยศัพท์

๓. ข้อสังเกตกว้าง ๆ เกี่ยวกับลิงค์ของคำนามที่ยังไม่ได้แจกวิภक्तिในข้อใดถูกต้อง

๑. คำนามที่ลงท้ายด้วยสระ อา อี และอุ ส่วนใหญ่จะเป็นสตรีลิงค์

๒. คำที่เป็นชื่อของดอกไม้ส่วนใหญ่จะเป็นบุษบงกลิงค์

๓. คำที่ลงท้ายด้วยสระ อะ ถ้าไม่เป็นบุษบงกลิงค์ก็ต้องเป็นบุษบงกลิงค์

๔. ถูกต้องทั้งข้อ ๑ ข้อ ๒ และข้อ ๓

๔. คำว่า “ปีตา-พ่อ” เป็นการันต์อะไร

๑. อ การันต์

๒. ต การันต์

๓. ถ การันต์

๔. ตฤ การันต์

๕. คำว่า เมธสุ เป็นการันต์อะไร

๑. ส การันต์

๒. อ การันต์

๓. วส การันต์

๔. อส การันต์

๖. ส่วนของคำ (วจีวิภาค) ชนิดใดที่มีวิธีการแจกวิภक्तिนามเฉพาะคำ (ไม่แจกตามแม่แบบ)

๑. คุณนาม

๒. สรรพนาม

๓. กริยาบท

๔. นามนาม

๗. การที่ต้องประกอบวิภक्तिคำนามก่อนที่จะนำไปใช้ในประโยค เพื่อให้รู้อะไรของคำนามนั้น

๑. วิภक्तिและลิงค์

๒. พจน์และการันต์

๓. ลิงค์และวิภक्ति

๔. วิภक्तिและพจน์

๘. แม่แบบสำหรับแจกวิภักติคำนามมีอะไรเป็นข้อกำหนด

๑. ลิงค์และการันต์	๒. วิภักติและพจน์
๓. ลิงค์และวิภักติ	๔. พจน์และการันต์

๙. คำนามกับคำขยายนามจะต้องสอดคล้องกันในเรื่องอะไรเสมอ

๑. บุรุษ ลิงค์ วิภักติ	๒. พจน์ ลิงค์ วิภักติ
๓. วิภักติ พจน์ บุรุษ	๔. ลิงค์ พจน์ บุรุษ

๑๐. ให้เลือกคำที่ประกอบวิภักติและพจน์ถูกต้องตามความในวลีภาษาไทย

๑๐.๑ ซึ่งลิงสองตัว

๑. วานเรา	๒. วานราน	๓. วานรม	๔. วานไระ

๑๐.๒ บนต้นไม้

๑. วฤกษะ	๒. วฤกษาคู	๓. วฤกษาย	๔. วฤกษสย

๑๐.๓ แก่สุนัขจิ้งจอกทั้งหลาย

๑. ศฤคาลม	๒. ศฤคาเลษุ	๓. ศฤคาเลภยะ	๔. ศฤคาลาภยาม

๑๐.๔ ของลูกชาย

๑. ปุตรราย	๒. ปุตรสย	๓. ปุตราน	๔. ปุตรภยะ

๑๐.๕ จากทะเล

๑. สมุทรสย	๒. สมุทราย	๓. สมุทราคู	๔. สมุทรเ

๑๐.๖ แห่งกว้างทั้งหลาย

๑. มฤคาน	๒. มฤคาณาม	๓. มฤโคะ	๔. มฤเคน

๑๐.๗ แก่นกทั้งหลาย ในท้องฟ้า

๑. อากาศ วิหคานาม	๒. อากาศ วิหคาน
๓. อากาศาต วิหโคะ	๔. อากาศ วิหคภยะ

๑๐.๘ ซึ่งม้าสองตัว จากทุ่งหญ้า

๑. เกหาราต อศฺวา	๒. เกหารเ อศฺวาน
๓. เกหารสย อศฺวโยะ	๔. เกหาริ อศฺวม

๑๐.๙ ซึ่งดอกบัวทั้งหลายจากสระ

๑. ชลาศเย ปทุมม	๒. ชลาศยาต ปทุมานิ
๓. ชลาศเยน ปทุมเ	๔. ชลาศยาย ปทุมเ

๘. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๔

- คำพันธ์ วงศ์เสนห์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.
- จำลอง สารพัฒน์. ๒๕๔๔. *ไวยากรณ์สันสกฤต ๑*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. ๒๕๔๘. *ไวยากรณ์สันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม (แก้วนา). ๒๕๖๓. *คู่มือสันสกฤต ๑*. หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.
- ระวี จันทรส่อง. ๒๕๖๓. *ภาษาสันสกฤตสำหรับบุคคลทั่วไป*. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรลักษณ์ พับบรรจง, ผศ. (๒๕๓๐). *สันสกฤตไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.
- วิสุทธิ บุญยกุล. (๒๕๕๔). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมควร นิยมวงศ์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.
- Coulson, Michael. (๑๙๙๒). *Sanskrit, An Introduction to the Classical Language*.
England: Clays Ltd.
- Kale, L.R. (๑๙๖๐). *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Perry, Edward Delavan. (๑๙๓๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University.
- Perry, Edward Delavan. (๑๙๔๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University Press.

แผนการสอนบทที่ ๕

การแจกคุณนาม สรรพนาม สังขยา และอภัยยศัพพ์

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives)

เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถแจกคุณนาม และวิเศษนสรรพนาม ตามการันต์และลิงค์ของนามที่ขยายได้ ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤต

๒. สามารถผันปुरुสสรรพนาม/บุรุษสรรพนาม (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) และสังขยาเพื่อนำไปใช้แทนคำนามหรือใช้ในการนับจำนวนได้

๓. สามารถอธิบายความหมายและจำแนกประเภทของอภัยยศัพพ์ (อุปสัค, นิบาต, ปัจจัย) ในภาษาบาลีและสันสกฤตได้อย่างถูกต้อง

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หลักการผันและการประกอบ (K๒) ของคุณนามและวิเศษนสรรพนาม (S๑) กับนามนามที่ถูกขยาย และสามารถแจกวิภัติ (S๒) ให้สอดคล้องกับลิงค์ วจนะ และวิภัติได้อย่างถูกต้อง (S๒) โดยมีความละเอียดอ่อน (A๑) ในการใช้คำและตระหนัก (A๒) ในกฎการประกอบศัพท์
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	จำแนก (K๑) ประเภทและหน้าที่ (K๒) ของปुरुสสรรพนาม/บุรุษสรรพนาม (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) (K๒) และสามารถ ผันวิภัติ (S๑) และประยุกต์ใช้ (S๒) สรรพนามเหล่านั้นในการแปลประโยคได้อย่างเหมาะสม (S๒) โดยเห็นคุณค่า (A๑) ของการใช้คำแทนที่และมีความแม่นยำ (A๒) ในการเลือกรูปศัพท์

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หลักการนับและจำแนก (K๒) สังขยา (K๒) ตามประเภทและหน้าที่ (ปกติสังขยา, ปุณฺณสังขยา) (S๑) และสามารถนำไปใช้ (S๒) ในการแปลประโยคที่เกี่ยวข้องกับตัวเลขได้อย่างชัดเจน (S๒) โดยมีความรอบคอบ (A๑) ในการใช้ตัวเลขและสนใจ (A๒) ศึกษาคำศัพท์สังขยาที่ซับซ้อน
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	จำแนก (S๑) ประเภทและความหมาย (K๑) ของอัพยัคฆ์ (อุปสัค, นิบาต, ปัจจัย) (K๒) และสามารถวิเคราะห์ (S๒) การเปลี่ยนความหมายของคำนามหรือกริยาเมื่อประกอบด้วยอุปสัค/นิบาตได้อย่างมีเหตุผล (S๒) โดยมีความมุ่งมั่น (A๑) ที่จะใช้ความรู้นี้ในการตีความภาษาและ พัฒนาตนเอง (A๒) ในการแปล

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถจำแนกและแจกวิภัตติคุณนามและวิเศษนสรพนามให้มีลิงค์ วจนะ และวิภัตติตรงกับนามนามที่ถูกต้อง
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถผันวิภัตติของปุริสสรพนาม/บุรุษสรพนาม (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) ได้อย่างถูกต้องตามแบบที่กำหนด
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถอธิบายและผันคำสังขยา (ปกติสังขยาและปุณฺณสังขยา) เพื่อใช้ในการนับจำนวนและการลำดับได้
๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถจำแนกประเภทและอธิบายความหมายของอัพยัคฆ์ (อุปสัค, นิบาต, ปัจจัย) ในประโยคภาษาบาลีและสันสกฤตได้

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การบรรยายแบบยกตัวอย่างประกอบ (Illustrative Lecture) ผู้สอนบรรยายหลักการของคุณนามและวิเศษนสรพนาม โดยเน้นการยกตัวอย่างคำนามหลักกับคุณนามที่ผันตาม (เช่น กณฺญา [อา การันต์, อิตถิลิงค์] → คุณนามต้องผันเป็น อภิรูปา [อา การันต์, อิตถิลิงค์]) และให้ผู้เรียนฝึกผันคุณนามตามนามที่ผู้สอนกำหนด
๒. การให้ผู้เรียนร่วมสร้างประโยค (Sentence Building) ผู้สอนอธิบายปุริสสรพนาม (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) พร้อมให้ตารางการผัน แล้วให้ผู้เรียนช่วยกันสร้างประโยคสั้น ๆ โดยใช้สรพนามเหล่านั้นเพื่อแทนคำนามเดิม

๓. การบรรยายเรื่องอรรถยศัพท์และการเปลี่ยนความหมาย ผู้สอนบรรยายเรื่องอุปสรรค และนิบาต โดยยกตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงความหมายของกริยาเมื่อประกอบด้วยอุปสรรค (เช่น คจจติ (ไป) + อา → อาคจจติ (มา)) และกระตุ้นให้ผู้เรียนเสนอคำกริยาอื่น ๆ เพื่อลองประกอบกับอุปสรรค

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “เปลี่ยนผ้าให้คุณนาม” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาสุ่มบัตรคำนามหลัก (มี ลิงค์ วจนะ วิภัติ กำนหนด) และบัตรคำคุณนามติบ (เช่น ปุณฺณ) แล้วให้กลุ่มผันคำคุณนามให้มีรูปศัพท์ที่สอดคล้องกับนามหลักให้เร็วที่สุด

๒. กิจกรรม “เรียงสังขยา” ผู้สอนให้ชุดตัวเลข สังขยา (เช่น เอก, ทวิ, จตุ, ปญจ) และให้นักศึกษาจัดเรียงและผันเป็นปกติสังขยา หรือปุณฺณสังขยา พร้อมทั้งระบุความหมาย (เช่น ทุตฺติย = ที่สอง)

๓. กิจกรรม “ค้นหาอรรถยศัพท์” ให้นักศึกษาสืบค้นตัวอย่างประโยคภาษาบาลีหรือสันสกฤตจากคัมภีร์ที่กำหนดให้ แล้วจำแนกและวงกลม อรรถยศัพท์ (อุปสรรค, นิบาต, ปัจจัย) ที่พบ พร้อมทั้งอธิบายความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการผัน/แจกวิภัติคุณนาม และวิเสสนสรพนามให้มีลิงค์ วจนะ และวิภัติตรงกับคำนาม (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความแม่นยำในการผันปุริสสรพนาม ทั้ง ๓ บุรุษ และความเข้าใจในความหมายและการใช้ สังขยา (วัด K๒, S๒)

๓. การสอบปฏิบัติ/การนำเสนอ (Performance Assessment) ประเมินจากการสังเกตความสามารถในการวิเคราะห์ การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำเมื่อประกอบด้วยอุปสรรคและความสามารถในการสร้างประโยคโดยใช้สรพนาม (วัด S๒, A๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจในหลักไวยากรณ์ของคำศัพท์ประเภทต่าง ๆ ที่เรียนมาทั้งหมด และความสามารถในการจำแนกและอธิบายหน้าที่ของอรรถยศัพท์ (วัด K๑, K๒, S๑, A๑)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๕ การแจกคุณนาม สรพนาม สังขยา และอรรถยศัพท์

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอเนื้อหา การแจกคุณนาม สรพนาม สังขยา และอรรถยศัพท์

๓. ตารางเปรียบเทียบการผันสรรพนาม แผ่นชาร์ตแสดงการผันบุรุษสรรพนาม (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤต

๔. ตารางแสดงการผันสังขยา ตารางสรุปการผันปกติสังขยาและปุณฺณสังขยา ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ (เช่น ตัวเลข ๑-๔)

๕. บัตรคำศัพท์อุปสัค (Upasagga Flash Cards) บัตรคำที่มีอุปสัค และความหมายหลัก เพื่อใช้ในการกิจกรรมการเปลี่ยนความหมายของคำกริยา และใบงานฝึกผันคำ (Practice Sheets) สำหรับฝึกแจกวินิตติคุณนาม, สรรพนาม, และการผันสังขยา รวมถึงการฝึกระบุพยัญศัพท์ในประโยค

บทที่ ๕

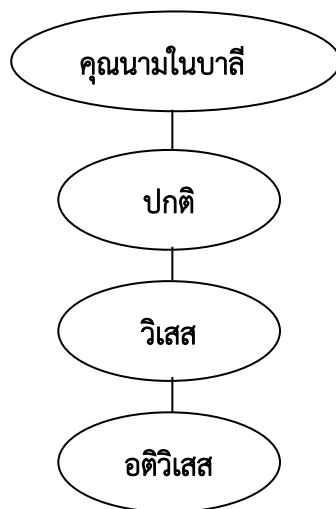
การแจกคุณนาม สรรพนาม สันख्या และอัพยาศัย

บทนำ

การแจกหรือการผันศัพท์ในภาษาบาลีนอกเหนือจากคำนาม แสดงถึงระดับความยืดหยุ่นทางไวยากรณ์ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยคุณนาม (Adjective) และสรรพนาม (Pronoun) เป็นกลุ่มที่ต้องผันรูปอย่างสมบูรณ์ตามลิงค์ วจนะ และวิภัติ แต่คุณนามจะผันตามคำนามที่มันขยาย ประจุเงาตามตัว ในขณะที่สรรพนามจะมีตารางการผันเฉพาะของตนเอง ส่วนสันख्या (Numeral) มีกฎไม่ตายตัว โดยเลขจำนวนน้อยจะผันเหมือนคุณนาม แต่เลขจำนวนมากมักจะคงรูป และท้ายที่สุดคือ อัพยาศัย (Indeclinable) เป็นกลุ่มคำที่ “ไม่ผันรูป” ใด ๆ ทั้งสิ้น และจะคงรูปเดิมเสมอไม่ว่าจะทำหน้าที่ใดในประโยคก็ตาม

๑. คุณนามในภาษาบาลี

คุณนาม คือ นามที่แสดงลักษณะของนามนามเพื่อให้ทราบว่า นามนามนั้นดีหรือชั่ว สูงหรือต่ำ ดำหรือขาว อ้วนหรือผอม เป็นต้น คุณนามในภาษาบาลีแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ปกติ วิเสส และอติวิเสส ในภาษาไทยเรียกว่า คำวิเศษณ์

๑) คุณนามชั้นปกติ

คุณนามชั้นปกติ หรือคุณนามทั่วไปในภาษาบาลีไม่มีการลงปัจจัยอะไรใช้รูปศัพท์เดิม

คงไว้

ตัวอย่างคุณนามทั่วไป

คำศัพท์	ความหมาย
‘อุจจ’	‘สูง’
‘โปราณ’	‘เก่า’
‘ทุริ’	‘ไกล’
‘พหู’	‘มาก’
‘พาโล’	‘โง่’
‘ปณทิต’	‘ฉลาด’
‘เวค’	‘เร็ว’
‘ทณธิ’	‘ช้า’
‘ทีฆา’	‘สูง’
‘รสสา’	‘เตี้ย’

๒) คุณนามชั้นวิเสส

คุณนามชั้นวิเสสในภาษาบาลีมีการลงปัจจัย ๓ ตัว คือ ตร, อีย, อียิสสก ต่อท้ายคุณนามชั้นปกติ เพื่อระบุว่าเป็นคุณนามชั้นวิเสส เมื่อลงปัจจัย ๓ ตัวนี้ย่อมทำให้คุณนามชั้นปกติเป็นวิเสสขึ้น สำหรับปัจจัยทั้ง ๓ นี้ ในภาษาไทยแทนด้วยคำวิเศษณ์ว่า ‘กว่า’ เช่น พาโล โง่ ลง ตร ปัจจัย เป็น พาลโตร โง่กว่า, ทณธิ ช้า ลง อีย ปัจจัย เป็น ทณธิย ช้ากว่า, เวค เร็ว ลง อียิสสก ปัจจัย เป็น เวคียิสโส เร็วกว่า เป็นต้น

ตัวอย่างคุณนามชั้นวิเสส

ปัจจัย	คำศัพท์	ความหมาย
ตร	‘พาลโตร’	‘โง่-กว่า’
อีย	‘ทณธิย’	‘ช้า-กว่า’
อียิสสก	‘เวคียิสโส’	‘เร็ว-กว่า’
ตร	‘รสสตรา’	‘เตี้ย-กว่า’

๓) คุณนามชั้นอติวิเสส

คุณนามชั้นอติวิเสส โดยการลงปัจจัย ๒ ตัว คือ ตม และ อิกฺขฺฐ ปัจจัย แปลว่า ที่สุด และใช้ อติวิย นำหน้าคุณนาม แปลว่า เกินเปรียบ เช่น พาลโ โง่ ลง ตม ปัจจัย เป็น พาลตโม โง่ที่สุด, เวโค ลง อิกฺขฺฐ ปัจจัย เป็น เวคิกฺขฺฐ เร็วที่สุด, ทนโร ใช้ อติวิย เกินเปรียบ นำหน้า เป็น อติวิย ทนโร โง่ เกินเปรียบ (โง่ที่สุด) เป็นต้น

ตัวอย่างคุณนามชั้นอติวิเสส

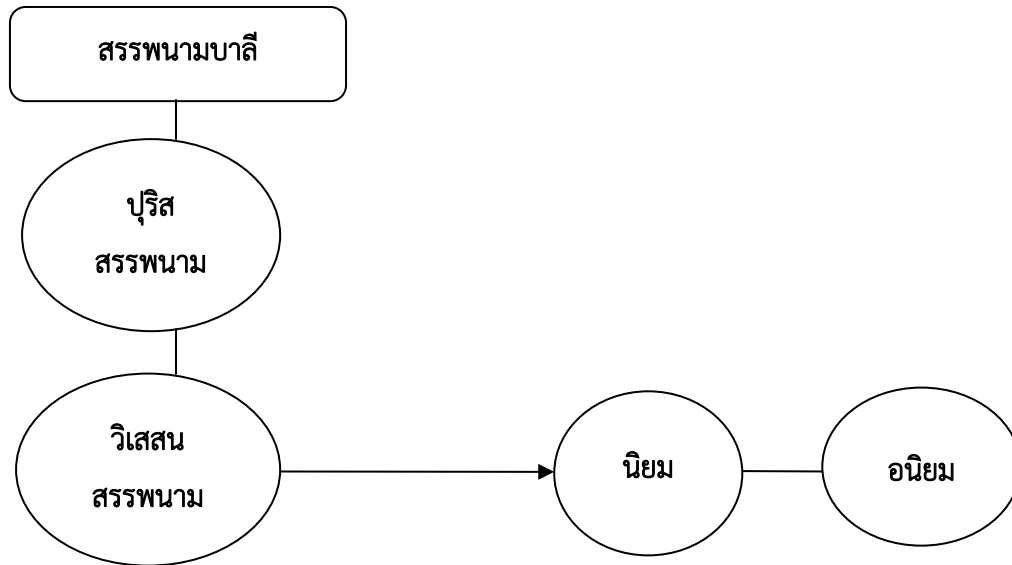
ปัจจัย	คำศัพท์	ความหมาย
ตม	‘พาลตโม’	‘โง่-ที่สุด’
อิกฺขฺฐ	‘เวคิกฺขฺฐ’	‘เร็ว-ที่สุด’
อติวิย	‘อติวิย ทนโร’	‘ช้า-เกินเปรียบ’

ตัวอย่างการลงปัจจัยแบ่งชั้นคุณนามในภาษาบาลี

ชั้นปกติ		ชั้นวิเสส		ชั้นอติวิเสส	
สุนทโร	ดี	สุนทรตโร	ดี-กว่า	สุนทรตโม	ดี-ที่สุด
อคโค	เลิศ	อคคิโย	เลิศ-กว่า	อคคิกฺขฺฐ	เลิศ-ที่สุด
เสยโย	ประเสริฐ	เสยยตโร	ประเสริฐ-กว่า	เสยฺยฺกฺขฺฐ	ประเสริฐ-ที่สุด
หิโน	เลว	หีนตโร	เลว-กว่า	หีนตโม	เลว-ที่สุด
ปาโป	ชั่ว	ปาปิยสสโก	ชั่ว-กว่า	ปาปิยฺกฺขฺฐ	ชั่ว-ที่สุด
อฺลลา	อ้วน	อฺลตฺรา	อ้วน-กว่า	อฺลตฺมา	อ้วน-ที่สุด
กิสฺสา	ผอม	กิสฺตฺรา	ผอม-กว่า	กิสฺตฺมา	ผอม-ที่สุด
ขรํ	แข็ง	ขรตฺรํ	แข็ง-กว่า	ขรตฺมํ	แข็ง-ที่สุด
สุขุมํ	นุ่ม	สุขุมตฺรํ	นุ่ม-กว่า	สุขุมตฺมํ	นุ่ม-ที่สุด
อฺณฺหํ	ร้อน	อฺณฺหตฺรํ	ร้อน-กว่า	อฺณฺหตฺมํ	ร้อน-ที่สุด
สฺยํ	เย็น	สฺยตฺรํ	เย็น-กว่า	สฺยตฺมํ	เย็น-ที่สุด
ทุกฺโข	ทุกข์	ทุกฺขตฺโร	ทุกข์-กว่า	ทุกฺขตฺโม	ทุกข์-ที่สุด
สุโข	สุข	สุขตฺโร	สุข-กว่า	สุขตฺโม	สุข-ที่สุด

๒. สรรพนามในภาษาบาลี

สรรพนาม คือ นามที่ใช้แทนนามนามที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อไม่ให้ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ซึ่งทำให้ฟังไม่เพราะหู ในภาษาบาลีแบ่งสรรพนามไว้ ๒ ชนิด คือ บุรุษสรรพนาม กับ วิเศษนสรรพนาม ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างสรรพนาม

สรรพนาม	คำศัพท์	ความหมาย	ประเภท
บุรุษ	‘อหิ’	‘ฉัน’	บุรุษ
วิเศษน	‘อยิ’	‘นี้’	นิยม
วิเศษน	‘อญญิ’	‘อื่น’	อนิยม

๑) บุรุษสรรพนาม

ต (เขา) ในภาษาบาลี จัดอยู่ในปฐมบุรุษ แต่ในภาษาไทยจัดไว้ในบุรุษที่ ๓, อมฺห (เรา) ในภาษาบาลี จัดอยู่ในมัธยมบุรุษ แต่ในภาษาไทยจัดไว้ในบุรุษที่ ๑, ตุมฺห (ท่าน) ในภาษาบาลี จัดอยู่ในอุตตมบุรุษ แต่ในภาษาไทยจัดไว้ในบุรุษที่ ๒

ตัวอย่างบุรุษสรรพนามบาลี-ไทย

ภาษาบาลี		ภาษาไทย	
บุรุษ	บุรุษสรรพนาม	บุรุษ	บุรุษสรรพนาม
ปฐมบุรุษ	ต (เขา)	บุรุษที่ ๑	ผม ฉัน หนู ข้า กู ฯลฯ
มัธยมบุรุษ	อมฺห (เรา)	บุรุษที่ ๒	เธอ ตัว นาย แก ท่าน ฯลฯ
อุตตมบุรุษ	ตุมฺห (ท่าน)	บุรุษที่ ๓	หล่อน มัน เขา ฯลฯ

ตัวอย่างการใช้บุรุษสรรพนามบาลี-ไทย

ภาษาบาลี	ภาษาไทย		
ปฐมบุรุษ	สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง
โส ฯลฯ	พระองค์	ผู้น้อยทั่วไป	พระราชา, เจ้านายชั้นสูง
	พระ, ธ (ในประพันธ์)	ผู้น้อยทั่วไป	พระราชา, เจ้านายชั้นสูง
	ท่าน	บุคคลทั่วไป	เจ้านาย, ขุนนางผู้ใหญ่กว่า, พระสงฆ์, ผู้นับถือ คนสุภาพ
	เธอ	บุคคลทั่วไป	ผู้ที่ยกย่อง, ผู้ที่เสมอกัน,
	เขา	บุคคลทั่วไป	ผู้เสมอกัน, ผู้ไม่สนิทกัน
	แก มัน	บุคคลทั่วไป บุคคลทั่วไป	คนแก่, ไม่ใช่ผู้นับถือ, ผู้สนิทกัน คนใช้, สัตว์, สิ่งของ
มัธยมบุรุษ	สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง
อหิ ฯลฯ	ข้าพระพุทธเจ้า	ผู้น้อยทั่วไป	พระราชา, เจ้านายชั้นสูง
	เกล้ากระหม่อม	ผู้น้อยทั่วไป	เจ้านาย ชั้นลดลงมา
	กระหม่อมฉัน	เจ้านายผู้ใหญ่	เจ้านายเสมอกัน
	อาตมภาพ	พระสงฆ์	พระราชา, เจ้านาย, ขุนนาง
	กระผม	บุคคลทั่วไป	ผู้ใหญ่
	ฉัน เรา	ผู้ใหญ่, เพื่อน ผู้ใหญ่, เพื่อน	ผู้น้อย, ผู้เสมอกัน ผู้น้อย, ผู้เสมอกัน
อุตตมบุรุษ	สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง
ตวิ ฯลฯ	ใต้ฝ่าละอองธุลี	ผู้น้อย	พระราชา
	พระบาท		
	ใต้ฝ่าละอองพระบาท	ผู้น้อย	พระราชินี, พระยุพราช
	สมเด็จพระบรมพิตร		
	พระราชสมภาร	พระสงฆ์	พระราชา ที่ยกย่อง
	ใต้เท้า	ผู้น้อย	ขุนนางผู้ใหญ่, พระราชาคณะ
	เธอ	ผู้ใหญ่	ผู้น้อย ที่ยกย่อง
	ท่าน	คนสุภาพ	คนสุภาพ ที่ใช้เป็นกลางทั่วไปก็มี
	เอ็ง, แก, มึง	เพื่อนกัน	เพื่อนกัน

๒) วิเสสนสรพนาม

วิเสสนสรพนาม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทอีก ได้แก่ นิยมวิเสสนสรพนาม และ อนิยมวิเสสนสรพนาม ดังต่อไปนี้

๒.๑) นิยมวิเสสนสรพนาม เป็นสรพนามที่ระบุเจาะจง ใช้เรียกแทนในระยะใกล้หรือไกล แต่สามารถระบุได้ชัดเจน

ตัวอย่างนิยมวิเสสนสรพนาม

บาลี	ไทย
‘ต’	‘นั่น’
‘เอต’	‘นั่น’
‘อิม’	‘นี้’
‘อมุ’	‘โน้น’

๒.๒) อนิยมวิเสสนสรพนาม อนิยมวิเสสนสรพนามในภาษาบาลีตรงกับสรพนามในภาษาไทย ๓ ประเภท คือ ปฤจฉาสรพนาม อนิยมสรพนาม สังกรสรพนาม ตัวอย่างเช่น ย “ใด” เป็นอนิยม วิเสสนสรพนามในภาษาบาลี แต่จัดเป็นปฤจฉาสรพนามในภาษาไทย, อณฺญ “อื่น” เป็นอนิยมวิเสสนสรพนามในภาษาบาลี แต่จัดเป็นอนิยมสรพนามในภาษาไทย, อณฺญมณฺญ “อื่นและอื่น” เป็นอนิยมวิเสสนสรพนามในภาษาบาลี แต่จัดเป็นสังกรสรพนามในภาษาไทย

ตัวอย่าง อนิยมวิเสสนสรพนาม

คำศัพท์	ความหมาย
‘ย’	‘ใด’
‘อณฺญ’	‘อื่น’
อณฺญมณฺญ	‘ซึ่งกันและกัน’
‘อณฺญตร’	‘คนใดคนหนึ่ง’
‘อณฺญตม’	‘คนใดคนหนึ่ง’
‘ปร’	‘อื่น’
‘อปร’	‘อื่นอีก’
‘กตร’	‘คนไหน, สิ่งไหน’
‘กตม’	‘คนไหน, สิ่งไหน’
‘เอก’	‘คนหนึ่ง’
‘เอกัจจ’ ‘อุภย’	‘บางคน, บางพวก’ ‘ทั้งสอง’

‘สพพ’ ‘กี’	‘ทั้งปวง’ ‘ใคร, อะไร’
---------------	--------------------------

๓. สันขยาในภาษาบาลี

สันขยา คือ ศัพท์ที่เป็นเครื่องหมายกำหนดนับนามนาม หรือศัพท์แทนตัวเลขในภาษาบาลีแบ่งไว้ ๒ ชนิด คือ ปกติสันขยา และ ปุณฺณสันขยา ดังนี้

- ๑) **ปกติสันขยา** คือ การนับนามนามโดยปกติ จำนวน เอก-จตุ (๑-๔) จัดเป็นสรรพนาม, ปญจ-อฏฺฐนวุติ (๕-๘๘) จัดเป็นคุณนาม, เอกุณสตํ (๘๙) ขึ้นไป จัดเป็นนามนาม

ตัวอย่างปกติสันขยา

บาลี	ไทย	ตัวเลข
‘เอก’	‘หนึ่ง’	๑
‘ทวิ’	‘สอง’	๒
‘ติ’	‘สาม’	๓
‘จตุ’	‘สี่’	๔
‘ปญจ’	‘ห้า’	๕
‘ฉ’	‘หก’	๖
‘สตฺต’	‘เจ็ด’	๗
‘อฏฺฐ’	‘แปด’	๘
‘นว’	‘เก้า’	๙
‘ทส’	‘สิบ’	๑๐
‘เอกาทส’	‘สิบเอ็ด’	๑๑
‘ทฺวาทส, พารส’	‘สิบสอง’	๑๒
‘เตรส’	‘สิบสาม’	๑๓
‘จตุทฺทส, จุทฺทส’	‘สิบสี่’	๑๔
‘ปญจทส, ปณฺณรส’	‘สิบห้า’	๑๕

‘โสฬส’	‘สิบหก’	๑๖
‘สตรส’	‘สิบเจ็ด’	๑๗
‘อฏฐารส’	‘สิบแปด’	๑๘
‘เอกนวิสติ, อุนวิส’	‘สิบเก้า’	๑๙
‘วิส, วิสติ’	‘ยี่สิบ’	๒๐
‘เอกวิสติ’	‘ยี่สิบเอ็ด’	๒๑
‘ทวาวิสติ, พาวีสติ’	‘ยี่สิบสอง’	๒๒
‘เทวิสติ’	‘ยี่สิบสาม’	๒๓
‘จตุวิสติ’	‘ยี่สิบสี่’	๒๔
‘ปญจวิสติ’	‘ยี่สิบห้า’	๒๕
‘ฉฬฬิสติ’	‘ยี่สิบหก’	๒๖
‘สตรวิสติ’	‘ยี่สิบเจ็ด’	๒๗
‘อฏฐวิสติ’	‘ยี่สิบแปด’	๒๘
‘เอกนตติส’	‘ยี่สิบเก้า’	๒๙
‘ตีส’	‘สามสิบ’	๓๐
‘เอกตติส’	‘สามสิบเอ็ด’	๓๑
‘ทวตติส’	‘สามสิบสอง’	๓๒
‘เตตติส’	‘สามสิบสาม’	๓๓
‘จตุตติส’	‘สามสิบสี่’	๓๔
‘ปญจตติส’	‘สามสิบห้า’	๓๕
‘ฉตติส’	‘สามสิบหก’	๓๖
‘สตรตติส’	‘สามสิบเจ็ด’	๓๗
‘อฏฐตติส’	‘สามสิบแปด’	๓๘
‘เอกนจตตาสี’	‘สามสิบเก้า’	๓๙
‘จตตาสี, ตาสี’	‘สี่สิบ’	๔๐
‘เอกจตตาสี’	‘สี่สิบเอ็ด’	๔๑
‘เทจตตาสี’	‘สี่สิบสอง’	๔๒

‘เตจตตตตตตตต’	‘สี่สิบสาม’	๔๓
‘จตจตตตตตตต’	‘สี่สิบสี่’	๔๔
‘ปญจจตตตตตตต’	‘สี่สิบห้า’	๔๕
‘ฉจตตตตตตตต’	‘สี่สิบหก’	๔๖
‘สตตจตตตตตตต’	‘สี่สิบเจ็ด’	๔๗
‘อฏฐจตตตตตตต’	‘สี่สิบแปด’	๔๘
‘เอกุนปณญาส’	‘สี่สิบเก้า’	๔๙
‘ปณญาส’	‘ห้าสิบ’	๕๐
‘สฏฐี’	‘หกสิบ’	๖๐
‘สตตติ’	‘เจ็ดสิบ’	๗๐
‘อสีติ’	‘แปดสิบ’	๘๐
‘นวุติ’	‘เก้าสิบ’	๙๐
‘สต’	‘หนึ่งร้อย’	๑๐๐
‘สหสส์’	‘หนึ่งพัน’	๑,๐๐๐
‘ทสสหสส์’	‘หนึ่งหมื่น’	๑๐,๐๐๐
‘สตสหสส์, ลกข’	‘หนึ่งแสน’	๑๐๐,๐๐๐
‘ทสสตสหสส์’	‘หนึ่งล้าน’	๑,๐๐๐,๐๐๐
‘โกฏิ’	‘สิบล้าน’	๑๐,๐๐๐,๐๐๐

๒) **ปฺรณสํขยา** คือ การนับลำดับที่ จัดเป็นคุณนามอย่างเดียว การนับปฺรณสํขยาในภาษาบาลีคือเลขลำดับที่ในภาษาไทยซึ่งปฺรณสํขยาในภาษาบาลีจัดเป็นคุณนามล้วน มีการผันรูปไปตามลิงค์ทั้ง ๓ เช่น ปฐโม ปฐมา ปฐมํ ที่ ๑ ในทั้ง ๓ ศัพท์นี้ ปฐโม ใช้สำหรับปุงลิงค์, ปฐมา ใช้สำหรับอิติลิงค์, ปฐมํ ใช้สำหรับบนปุงสกลิงค์

ตัวอย่างปฺรณสํขยา

บาลี (ปุ)	บาลี (อิติ)	บาลี (นป)	ไทย
ปฐโม	ปฐมา	ปฐมํ	ที่ ๑
ทุติโย	ทุติยา	ทุติยํ	ที่ ๒
ตติโย	ตติยา	ตติยํ	ที่ ๓
จตุตโถ	จตุตถา	จตุตถํ	ที่ ๔
ปญจโม	ปญจมา	ปญจมํ	ที่ ๕
ฉกฺโข	ฉกฺษา	ฉกฺขํ	ที่ ๖
สตฺตโม	สตฺตมา	สตฺตมํ	ที่ ๗
อฏฺฐโม	อฏฺฐมา	อฏฺฐมํ	ที่ ๘
นวมो	นวมา	นวมํ	ที่ ๙
ทสโม	ทสมา	ทสมํ	ที่ ๑๐
เอกาทสโม	เอกาทสมา	เอกาทสมํ	ที่ ๑๑
ทวาทสโม	ทวาทสมา	ทวาทสมํ	ที่ ๑๒
เตรสโม	เตรสมา	เตรสมํ	ที่ ๑๓
จตุตทสโม	จตุตทสมา	จตุตทสมํ	ที่ ๑๔
ปณฺณรสโม	ปณฺณรสมา	ปณฺณรสมํ	ที่ ๑๕
โสฬสโม	โสฬสมา	โสฬสมํ	ที่ ๑๖
สตฺตรสโม	สตฺตรสมา	สตฺตรสมํ	ที่ ๑๗
อฏฺฐารสโม	อฏฺฐารสมา	อฏฺฐารสมํ	ที่ ๑๘
เอกุนวีสติโม	เอกุนวีสติมา	เอกุนวีสติมํ	ที่ ๑๙
วีสติโม	วีสติมา	วีสติมํ	ที่ ๒๐

๔. คำขยายนามศัพท์ในภาษาสันสกฤต

คำขยายนาม ๔ ประเภท (คุณนาม, นามกิตก์, สรรพนาม, สังขยาศัพท์)

คำขยายนามคือคำที่ใช้แสดงคุณสมบัติหรือลักษณะของนาม รวมถึงคำที่ทำหน้าที่ระบุหรือบ่งชี้คำนาม โดยสามารถแบ่งตามลักษณะของคำได้เป็นคำคุณนาม ซึ่งใช้บอกคุณสมบัติของนาม, กริยาภิธาน หรือกริยาช่วยที่ต้องแจกด้วยวิภक्तिนาม, สรรพนามที่ใช้แทนหรือระบุนาม และสังขยาศัพท์ ซึ่งเป็นคำบอกจำนวนที่แน่นอนของนาม ทั้งนี้ หลักภาษาสันสกฤตกำหนดว่าคำนามกับคำขยายนามในประโยคต้องมี **ลิงค์ วิภक्ति** และ **พจน์** สอดคล้องกันเสมอ ยกเว้นคำขยายนามบางคำที่เป็นสังขยาศัพท์ สำหรับเนื้อหาในชั้นนี้จะศึกษาคำขยายนาม ๓ ประเภทคือคำคุณนาม สรรพนาม และสังขยา

๔.๑ คุณนามในภาษาสันสกฤต

คำคุณนาม หรือที่เรียกว่า “คำคุณศัพท์” หรือ “คำวิเศษณ์” หมายถึงคำที่ใช้บ่งบอกลักษณะหรือคุณสมบัติของนาม คำคุณนามเป็นคำที่ต้องแจกวิภक्तिตามแม่แบบนามก่อนนำไปใช้ในประโยค เนื่องจากคำชนิดนี้มีได้สังกัดลิงค์ใดโดยเฉพาะมาแต่เดิม หากแต่จะปรับเปลี่ยนลิงค์ให้สอดคล้องกับคำนามที่ตนขยายโดยอัตโนมัติ อันต่างจากคำนามซึ่งต้องสังกัดลิงค์ตายตัวและไม่เปลี่ยนลิงค์อีก การันต์ของคำคุณนามหมายถึงอักษรท้ายคำของคำคุณนามแต่ละคำ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสระ **อะ** หรือ **อ-การันต์** เมื่อต้องใช้ขยายนามที่เป็น पुल्लิงค์ ให้แจกวิภक्तिตามแม่แบบ **อ-การันต์ पुल्लิงค์ (แบบ เทว)** หากขยายนามที่เป็น นปुंसกลิงค์ ให้แจกตามแม่แบบ **อ-การันต์ นปुंसกลิงค์ (แบบ ผล)** ส่วนเมื่อต้องขยายนามที่เป็น สตรีลิงค์ คำคุณนามจะต้องถูกแปลงรูปให้เป็น สตรีลิงค์ก่อน โดยเปลี่ยนสระอะท้ายคำเป็นสระ **อา** หรือในบางกรณีเป็นสระ **อี** แล้วแจกวิภक्तिตามแม่แบบ **อา-การันต์ สตรีลิงค์ (แบบ กนยา)** หรือแม่แบบ **อี-การันต์ สตรีลิงค์** ทั้งนี้เพราะในสตรีลิงค์ไม่มีแม่แบบ **อ-การันต์** ตัวอย่างเช่นคำว่า “**ปิน**” (อ้วน) เมื่อใช้ขยายนามสตรีลิงค์จะต้องแปลงเป็น “**ปินา**” แล้วจึงแจกวิภक्ति หรือคำว่า “**สุนทร**” (งาม) ซึ่งเมื่อใช้ขยายนามสตรีลิงค์จะกลายเป็น “**สุนทรี**” การแปลงสระท้ายคำคุณนามเพื่อให้ขยายนามสตรีลิงค์นี้จัดเป็นการสร้างคำด้วยการลงปัจจัยสตรีลิงค์ในตัทธิต มิใช่การเปลี่ยนการันต์ตามคำนามที่ขยาย.

คำคุณนามในภาษาสันสกฤตมี ๓ ชั้น คือ ชั้นปกติหรือชั้นสามัญ ชั้นวิเศษหรือชั้นเปรียบเทียบ และชั้นอติวิเศษหรือชั้นสูงสุด ตัวอย่างรูปคำนามชั้นต่าง ๆ พร้อมทั้งความหมาย

ชั้นปกติ	ชั้นวิเศษ	ชั้นอติวิเศษ
ลघु (เบา)	ลघुตร, लघियस् (เบากว่า)	ลघุत्म, लघिष्ठ (เบาที่สุด)
คุรุ (หนัก)	คุรุตร, क्रियस् (หนักกว่า)	คุรุत्म, क्रिष्ठ (หนักที่สุด)
ห्रस्व (สั้น)	ห्रस्वตร, ह्रस्वियस् (สั้นกว่า)	ห्रस्वत्म, ह्रस्विष्ठ (สั้นที่สุด)
ทีรฆ (ยาว)	ทีรฆตร, त्रिधियस् (ยาวกว่า)	ทีรฆत्म, त्रिधिष्ठ (ยาวที่สุด)
อลुप् (น้อย)	อลुप्ยस्, कनियस् (น้อยกว่า)	อลुप्ยष्ठ, कनिष्ठ (น้อยที่สุด)

ทูล (ไกล)	ทวียส (ไกลกว่า)	ทวิษฐ (ไกลที่สุด)
สาธุ (ดี)	สาธียส (ดีกว่า)	สาธิษฐ (ดีที่สุด)
ปรีย (น่ารัก)	เปรยส (น่ารักกว่า)	เปรยษฐ (น่ารักที่สุด)
กฤศ (พอม)	กรศียส (พอมกว่า)	กรศิษฐ (พอมที่สุด)
สญล (อ้วน)	สญวียส (อ้วนกว่า)	สญวิษฐ (อ้วนที่สุด)
สถิร (มั่นคง)	สเถยส (มั่นคงกว่า)	สเถยษฐ (มั่นคงที่สุด)
กษุทร (เล็ก)	โกษุทียส (เล็กกว่า)	โกษุทิษฐ (เล็กที่สุด)

๔.๑.๑ การแจกวิภัติคุณนาม

เนื่องจากคำคุณนามมี “การันต์” เฉพาะของตนเอง ขณะที่ “ลิงค์” จะเปลี่ยนแปลงไปตามลิงค์ของคำนามที่ตนขยายโดยอัตโนมัติ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว หลักในการแจกวิภัติคำคุณนามจึงสามารถสรุปในภาพรวมได้ว่า

- ให้แจกวิภัติตามแม่แบบที่ใช้แจกวิภัตินาม (ตามสังกัดคือการันต์และลิงค์)
- การันต์ของคำคุณนาม คืออักษรสุดท้ายคำคุณนามคำนั้นเอง
- ลิงค์ของคำคุณนามคือลิงค์ของคำนามที่มันขยาย (คล้อยตามโดยอัตโนมัติ)

ในการแจกวิภัติ หากคำคุณนามมีการันต์ตรงกับคำนามที่ตนขยาย ก็จะใช้แม่แบบเดียวกัน และส่งผลให้รูปวิภัติที่ปรากฏตรงท้ายคำมีลักษณะเหมือนกัน แต่หากมีการันต์ต่างกัน ก็จำเป็นต้องแจกวิภัติตามแม่แบบต่างกัน ซึ่งมักทำให้รูปท้ายคำเมื่อแจกวิภัติต่างกันไปด้วย อย่างไรก็ตาม หลักภาษาไม่ได้กำหนดให้คำคุณนามต้องแจกวิภัติและพจน์ให้ตรงกับคำนามที่ตนขยายในทุกประการ

ตัวอย่างต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นคำนามกับคำคุณนาม ที่ประกอบวิภัติแล้วมีลิงค์วิภัติพจน์ตรงกัน สังเกตรูปท้ายคำที่แจกวิภัติตามแบบเดียวกันกับคำนามเพราะมีการันต์เหมือนกัน และที่ต่างแบบแจกกันเพราะมีการันต์ต่างกัน การแจกนี้ถือว่ายังไม่ได้ทำการสนธิ เพียงแค่อยากให้ผู้ศึกษาเห็นรูปคำก่อนทำการสนธิ (คำสันสกฤตในวงเล็บเป็นรูปคำก่อนแจกวิภัติ)

ตัวอย่างคุณนามมีการันต์เหมือนนามนาม

กฤษณะ เมษะ	แกะดำ	(กฤษณ เมษ) पुल्लिङ्ग विภक्तिที่ ๑
[กฤษณ เป็น อ การันต์ पुल्लिङ्ग เช่นเดียวกับคำนาม เมษ]		
กฤษณา ศิลา	หินดำ	(กฤษณา ศิลา) स्त्रीलिङ्ग विภक्तिที่ ๑
[กฤษณา เป็น อา การันต์ स्त्रीलिङ्ग เช่นเดียวกับคำนาม ศิลา]		
กฤษณัม ปรณม	ใบไม้สีดำ	(กฤษณ ปรณ) नपुंसगलिङ्ग विภक्तिที่ ๑
[กฤษณ เป็น อ การันต์ नपुंसगलिङ्ग เช่นเดียวกับคำนาม ปรณ]		
คัมภีระ สมุทระ	ทะเลอันลึก	(คัมภีระ สมุท) पुल्लिङ्ग विภक्तिที่ ๑

[คมกริ เป็น อ การันต์ पुलिङ्क เช่นเดียวกับคำนาม สมุทร]

คมกริ สมุทร	สู่ทะเลอันลึก	पुलिङ्क วิภक्तिที่ ๒
คมกริราตุ สมุทรราตุ	จากทะเลอันลึก	पुलिङ्क วิภक्तिที่ ๕
คมกริเร สมุทรเร	ในทะเลอันลึก	पुलिङ्क วิภक्तिที่ ๗

คุณนามมีการันต์ต่างจากคำนาม แจกวิภक्तिต่างแม่แบบกัน (ทุกคำเป็นวิ. ๑ เอก.)

มหาน วฤกษ	ต้นไม้ใหญ่	(มหต วฤกษ)	पुलिङ्क
-----------	------------	------------	---------

[มหต เป็น ต การันต์ पुलिङ्क คำนาม วฤกษ เป็น อ การันต์ पुलिङ्ค]

สาธุะ ปुरुษะ	คนดี	(สาธุ ปुरुษ)	पुलिङ्ค
--------------	------	--------------	---------

[สาธุ เป็น อุ การันต์ पुलिङ्ค คำนาม ปुरुษ เป็น อ การันต์ पुलิङ्ค]

สุคนธิ กุสุม	ดอกไม้หอม	(สุคนธิ กุสุม)	นปุงสกลิงค์
--------------	-----------	----------------	-------------

[สุคนธิ เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ คำนาม กุสุม เป็น อ การันต์ นปูลิงค์]

สุนทรี กนยา	หญิงสาวสวยงาม	(สุนทรี กนยา)	สตรีลิงค์
-------------	---------------	---------------	-----------

[สุนทรี เป็น อ การันต์ สตรีลิงค์ คำนาม กนยา เป็น อา การันต์ สตรีลิงค์]

วฤกธา นารี	หญิงแก่	(วฤกธา นารี)	สตรีลิงค์
------------	---------	--------------	-----------

[วฤกธา เป็น อา การันต์ สตรีลิงค์ คำนาม นารี เป็น อ การันต์ สตรีลิงค์]

ปรสนน วาริ	น้ำใส	(ปรสนน วาริ)	นปุงสกลิงค์
------------	-------	--------------	-------------

[ปรสนน เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ คำนาม วาริ เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์]

ตัวอย่างต่อไปนี้แสดงรูปคำคุณนามที่มีการันต์สอดคล้องกับคำนาม และได้ผ่านการแจกวิภक्तिตามลิงค์ วิภक्ति และพจน์ที่แตกต่างกัน โดยยังมีได้ทำการสนธิ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ศึกษามองเห็นรูปคำก่อนกระบวนการสนธิเป็นหลัก ทั้งยังควรสังเกตว่ารูปท้ายคำของคำคุณนามและคำนามจะปรากฏเหมือนกัน เนื่องจากการแจกวิภक्तिตามแม่แบบเดียวกัน

นิล วิหค (นก สีน้าเงิน) เป็น อ การันต์ पुलिङ्ค แจกวิภक्तिตามแม่แบบ อศฺว

วิภक्तिที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	นिले विहके	निलौ विहके	निला विहके
๒	निलं विहकम्	निलौ विहकम्	निलान् विहकान्
๓	निलेन विहकेन	निलभ्यां विहकाभ्याम्	निलैः विहकैः
๔	निलाय विहकाय	निलभ्यां विहकाभ्याम्	निलेभ्यः विहकेभ्यः
๕	निलात् विहकस्त	निलभ्यां विहकाभ्याम्	निलेभ्यः विहकेभ्यः
๖	निलस्य विहकस्य	निलोः विहकोः	निलानां विहकानाम्
๗	निले विहके	निलोः विहकोः	निलेषु विहकेषु
संम.	निल विहक	निलौ विहके	निला विहके

รุจิรา มาลา (พวงดอกไม้งาม) เป็น อา การันต์ สตรีลิงค์ แจกแบบ กนฺยา

วิภक्तिที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	รุจิรา มาลา	รุจิเร มาเล	รุจิราละ มาลาละ
๒	รุจิรํ มาลาม	รุจิเร มาเล	รุจิราละ มาลาละ
๓	รุจิรยา มาลยา	รุจิราภยํ มาลาภยาม	รุจิราภิ มาลาภิ
๔	รุจิราย มาลาโย	รุจิราภยํ มาลาภยาม	รุจิราภยะ มาลาภยะ
๕	รุจิรายะ มาลาเย	รุจิราภยํ มาลาภยาม	รุจิราภยะ มาลานาม
๖	รุจิรายะ มาลาเย	รุจิโยะ มาลโยะ	รุจิราณํ มาลานาม
๗	รุจิรายํ มาลาเย	รุจิโยะ มาลโยะ	รุจิราสุ มาลาสุ
สัม.	รุจิเร มาเร	รุจิเร มาเล	รุจิราละ มาลาละ

โลหิต กุสุม (ดอกไม้ สีแดง) เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ แจกแบบ ผล

วิภक्तिที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	โลหิตํ กุสุมม	โลหิตเ กุสุมเ	โลหิตานิ กุสุมานิ
๒	โลหิตํ กุสุมม	โลหิตเ กุสุมเ	โลหิตานิ กุสุมานิ
๓	โลหิตเณ กุสุมเณ	โลหิตาภยํ กุสุมภยาม	โลหิตเละ กุสุมเละ
๔	โลหิตาย กุสุมาย	โลหิตาภยํ กุสุมภยาม	โลหิตเภยะ กุสุมเภยะ
๕	โลหิตาต กุสุมสย	โลหิตาภยํ กุสุมภยาม	โลหิตเภยะ กุสุมเภยะ
๖	โลหิตสย กุสุมสย	โลหิตโยะ กุสุมโยะ	โลหิตานํ กุสุมานาม
๗	โลหิตเ กุสุมเ	โลหิตโยะ กุสุมโยะ	โลหิตेषุ กุสุมेषุ
สัม.	โลหิต กุสุม	โลหิตเ กุสุมเ	โลหิตานิ กุสุมานิ

คำคุณนามพร้อมทั้งความหมาย

อนลส (ขยัน)	อมล (เปรี้ยว)	อลป (น้อย)	อาม (ดิบ)
อจจ (สูง)	อุตตาน (ตื่น)	อุษณ (ร้อน)	กุตสิต (น่ารังเกียจ)
กฤศ (ผอม)	กฤษณ (ดำ)	กษุทร (เล็ก)	คมกริ (ลึก)
ครุ (หนัก)	ทีรฆ (ยาว)	ฐสร (เทา)	นีจ (ต่ำ)
นีล (น้ำเงิน)	ปกว (สุก)	ปีต (เหลือง)	ป็น (อ้วน)
พหุล (มาก)	มธูร (หวาน)	รกต (แดง)	รุจิร (งาม)
ลฆุ (เบา)	โลหิต (แดง)	วิศาล (กว้าง, ใหญ่)	วีร (กล้าหาญ)
ศีตล (เย็น)	ศุกล (ขาว)	โศภน (งาม)	เศวต (ขาว)
สถิร (แข็งแรง)	สถูล (อ้วน)	หริต (เขียว)	หุสว (สั้น)

๔.๒ สรรพนามในภาษาสันสกฤต

สรรพนาม คือคำที่ใช้แทนหรือระบุคำนามนาม แบ่งตามลักษณะที่นำมาใช้ในประโยคมี ๒ อย่าง คือ **บุรุษสรรพนาม** คือคำที่ใช้แทนนามที่เคยกล่าวถึงมาแล้วหรือที่รู้จักกัน เช่นศัพท์ว่า **ตท** (เขา, มัน), **ยท** (ผู้ใด), **ยุษมท** (ท่าน), **อสมท** (ข้าพเจ้า) และวิเศษณสรรพนาม คือคำสรรพนามที่ใช้ระบุหรือกำหนดนาม มีลักษณะการใช้เหมือนคุณนามคือต้องมีลิงค์วิภัตติพจน์ตรงกับคำนามที่แทนหรือที่ระบุ เช่น ศัพท์ว่า **ตท** (นั่น), **อิทม** (นี้), **เอตท** (นั่น), **ยท** (ใด), **กิม** (ใคร อะไร) เป็นต้น

๑) การแจกวิภัตติสรรพนาม

คำสรรพนามจะต้องผ่านการประกอบหรือแจกวิภัตติก่อนนำไปใช้ในประโยค โดยการแจกวิภัติของคำสรรพนามจัดอยู่ในกลุ่มที่สอง ซึ่งมีรูปแบบการแจกเฉพาะคำ ไม่ได้อาศัยแม่แบบการแจกนามเช่นเดียวกับคำคุณนาม ลักษณะสำคัญที่สังเกตได้คือ การแจกวิภัติในคำนามหรือคำคุณนามมักเปลี่ยนแปลงเฉพาะส่วนท้ายของคำ ขณะที่คำสรรพนามจะมีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปคำ ตัวอย่างเช่น ศัพท์ว่า **ยุษมท** (ท่าน) เมื่อแจกวิภัตติที่หนึ่งจะปรากฏรูปเป็น **त्वम्**, **युवाम** และ **युयम्** ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารูปคำที่ได้หลังการแจกวิภัตติมีความแตกต่างจากรูปคำเดิมทั้งสิ้น.

ในการแจกวิภัตติคำสรรพนาม เฉพาะศัพท์ **ยุษมท** และ **อสมท** เท่านั้นที่มีรูปสำเร็จหลังการแจกวิภัตติป้องกันทั้งสามลิงค์ กล่าวคือ รูปอย่าง **त्वम्** (ท่าน) สามารถใช้ได้ใน पुलลิงค์ สตรีลิงค์ และ नपुंसกลิงค์ โดยเมื่อปรากฏในประโยค จะต้องพิจารณาลิงค์ตามคำนามที่สรรพนามทำหน้าที่แทนส่วนสรรพนามอื่น ๆ นอกเหนือจากสองคำนี้จะมีแบบการแจกวิภัตติแตกต่างกันไปตามแต่ละลิงค์.

๒) การใช้สรรพนาม

สรรพนามเป็นคำที่ทำหน้าที่ขยายนามประเภทหนึ่ง และตามหลักภาษากำหนดให้สรรพนามต้องมีลิงค์ วิภัตติ และพจน์สอดคล้องกับคำนามที่ตนขยายเช่นเดียวกับคำคุณนาม อย่างไรก็ตามเนื่องจากคำสรรพนามมีรูปแบบการแจกวิภัตติเฉพาะศัพท์ ผู้ศึกษาจึงจำเป็นต้องทราบว่ารูปวิภัตติของสรรพนามแต่ละคำนั้นสอดคล้องกับลิงค์ วิภัตติ และพจน์ใด เมื่อนำไปใช้ขยายหรือแทนคำนามก็ต้องเลือกใช้รูปที่มีลิงค์วิภัตติ และพจน์ตรงกับคำนามที่สรรพนามทำหน้าที่แทนหรือขยาย

ต่อไปนี้เป็นรูปการแจกวิภัตติของคำสรรพนามบางศัพท์ โดยควรสังเกตว่าบางวิภัตติของบางศัพท์อาจมีได้มากกว่าหนึ่งรูป และในบางกรณี เช่น รูป **ते**, **मे**, **व**, **न** ซึ่งเป็นรูปวิภัตติของศัพท์ **यุษมท** และ **อสมท** จะมีเงื่อนไขเฉพาะในการใช้ รวมทั้งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับลำดับคำเมื่อปรากฏในประโยคด้วย

ยุษมท. (ท่าน) มีรูปเหมือนกันทั้ง ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภักติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	ตวม	ยุวาม	ยุยม
๒	ตวาม, ตวา	ยุวาม, วาม	ยุษมาน, วะ
๓	ตวยา	ยุวากยาม, วาม	ยุษมกยม, วะ
๔	ตกยม, เต	ยุวากยาม, วาม	ยุษมกยม, วะ
๕	ตวต	ยุวากยสม	ยุษมต
๖	ตว, เต	ยุวโยะ, วาม	ยุษมากม, วะ
๗	ตวยิ	ยุวโยะ	ยุษมาสุ

อสุมท. (ข้าพเจ้า) มีรูปเหมือนกันทั้ง ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภักติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	อหม	อวาม	วยม
๒	มาม, มา	อวาม, เนา	อสมาน, นะ
๓	มยา	อวากยาม	อสมาภิ
๔	มกยม, เม	อวากยาม, เนา	อสมกยม, นะ
๕	มต	อวากยาม	อสมต
๖	มม, เม	อวโยะ, เนา	อสมากม, นะ
๗	มยิ	อวโยะ	อสมาสุ

ตท. (เขา มัน นั้น) เป็น पुलลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภักติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	สะ	เตา	เต
๒	ตม	เตา	ตาน
๓	เตน	ตากยาม	ไตะ
๔	ตสไม	ตากยาม	เตกยะ
๕	ตสมาต	ตากยาม	เตกยะ
๖	ตสย	ตโยะ	เตษาม
๗	ตสมิน	ตโยะ	เตษุ

ตท (เขา มั่น นั้น) เป็น สตรีลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภักติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	สา	เต	ตาะ
๒	ตาม	เต	ตาะ
๓	ตยา	ตาทยาม	ตาทิ
๔	ตสโย	ตาทยาม	ตาทิยะ
๕	ตสยาะ	ตาทยาม	ตาทิยะ
๖	ตสยาะ	ตโย	ตาสาม
๗	ตสยาม	ตโย	ตาสุ

ตท (เขา มั่น นั้น) เป็น นปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภักติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	ตต	เต	ตานิ
๒	ตต	เต	ตานิ

วิภักติที่ ๓-๗ มีรูปแจกเหมือนงปุลลิงค์

อิทม (นี้) เป็น ปุลลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภักติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	อยม	อิเม	อิเม
๒	อิมม, เอนม	อิเม, เอนา	อิมาน, เอนาน
๓	อเนน, เอนเนน	อาทยาม	เอมิ
๔	อสไม	อาทยาม	เอมิยะ
๕	อสมาต	อาทยาม	เอมิยะ
๖	อสย	อนโย, เอนโย	เอซาม
๗	อสมิน	อนโย, เอนโย	เอซุ

อิทม (นี้) เป็น สตรีลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภัติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	อียม	อิเม	อิมะ
๒	อิมาม, เอนาม	อิเม, เอเน	อิมะ, เอนะ
๓	อนยา, เอนยา	อาภยาม	อาภิ
๔	อสไย	อาภยาม	อาภยะ
๕	อสยาะ	อาภยาม	อาภยะ
๖	อสยาะ	อนโยะ, เอนโยะ	อาสาม
๗	อสยาม	อนโยะ, เอนโยะ	อาสุ

อิทม (นี้) เป็น นปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

วิภัติที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	อิทม	อิเม	อิมานิ
๒	อิทม, เอนม	อิเม, เอเน	อิมานิ, เอนานิ

วิภัติที่ ๓-๗ มีรูปแตกเหมือนปุงลึงค์

๔.๓ สังกขาในภาษาสันสกฤต

สังขยา (Saṃkhyā) หรือ “จำนวนนับ” ในไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงตัวเลข แต่ทำหน้าที่เป็นคำคุณศัพท์ (Adjective) ที่ต้องผันรูปตามเพศ (Gender), วิภัติ (Case) และพจน์ (Number) ของนามที่ไปขยายด้วย

๓.๑ ประเภทของสังขยา ในภาษาสันสกฤตแบ่งสังขยาออกเป็น ๒ ประเภทหลัก

- ๑) ปกติสังขยา (Cardinal Numbers) คือจำนวนนับทั่วไป เช่น หนึ่ง, สอง, สาม
- ๒) ปุณสังขยา (Ordinal Numbers) คือลำดับที่ เช่น ที่หนึ่ง, ที่สอง, ที่สาม

๓.๒ การแจกรูปตามเพศและวิภัติ สังขยาสันสกฤตคือการที่ตัวเลขต้องเปลี่ยนรูปไปตามคำนาม เช่น

เลข ๑ แจกได้ครบทั้ง ๓ เพศ (पुलลิงค์, สตรีลิงค์, นปุงสกลิงค์) และมีรูปเป็น เอกพจน์ เท่านั้น

เลข ๒ แจกได้ครบทั้ง ๓ เพศ และมีรูปเป็น ทวิพจน์ (Dual) เท่านั้น

เลข ๓ และ ๔ แจกได้ครบทั้ง ๓ เพศ และมีรูปเป็น พหูพจน์ เท่านั้น

เลข ๕ ถึง ๑๙ จะมีรูปเดียวในทุกเพศ (แต่ยังต้องผันตามวิภัติหรือหน้าที่ในประโยค)

เลข ๒๐ ขึ้นไป มักมีเพศคงที่ (ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง) โดยไม่ขึ้นกับนามที่ไปขยาย

ตารางตัวอย่างเลข ๑-๔ (ปฐมาวิภัติ - ตัวประธาน)

ตัวเลข	เพศชาย (Masculine)	เพศหญิง (Feminine)	เพศกลาง (Neuter)
๑	เอกะ ekaḥ	เอกา ekā	เอกมฺ ekam
๒	ทุเว dvau	ทุเว dve	ทุเว dve
๓	ตฺรย trayah	ตฺสฺร tīśrah	ตฺริณิ trīṇi
๔	จตฺวาระ catvārah	จตฺสฺร catasrah	จตฺวาริ catvāri

๓.๓ ปกติสังขยา (๑-๑๐)

๑. เอก eka (หนึ่ง)
๒. ทุวิ dvi (สอง)
๓. ตฺริ tri (สาม)
๔. จตฺร catur (สี่)
๕. ปญฺจ pañcan (ห้า)
๖. ชษ ṣaṣ (หก)
๗. สप्तan saptan (เจ็ด)
๘. อชฺฐan aṣṭan (แปด)
๙. นวnan navan (เก้า)
๑๐. ทศnan daśan (สิบ)

๓.๔ ปุณฺสสังขยา (ลำดับที่) การทำเลขจำนวนนับให้เป็นลำดับที่ มักจะเติมปัจจัย เช่น -ma หรือเปลี่ยนรูปเฉพาะตัว

- ลำดับที่ ๑ ปุณฺม (prathama)
- ลำดับที่ ๒ ทุวิติย (dvitīya)
- ลำดับที่ ๓ ตฺฤติย (tṛtīya)
- ลำดับที่ ๑๐ ทศม (daśama)

ข้อสังเกต: ปุณฺสสังขยาจะทำหน้าที่เป็นคำคุณศัพท์เต็มตัว และต้องผันตามเพศของนามเสมอ (เช่น ถ้าขยายนามเพศหญิง ต้องเปลี่ยน ปุณฺม prathama เป็น ปุณฺมา prathamā)

๓.๕ ความพิเศษของเลขที่ลงท้ายด้วย ๙ เช่น ๑๙, ๒๙, ๓๙ เป็นต้น ในภาษาสันสกฤตมีวิธีการเรียกเลข “ก่อนจะถึง” โดยใช้คำว่า อุน (ūna) (หย่อน) หรือ เอก-น (eka-na) (หย่อนไปหนึ่ง) เช่น ๑๙ เรียกว่า อุนวิศติ (ūnavimśati) (ยี่สิบที่หย่อนไปหนึ่ง) หรือ เอโกณวิศติ (ekonavimśati)

ต่อไปเป็นการเปรียบเทียบสังขยา (จำนวนนับ) ระหว่าง ภาษาสันสกฤต และ ภาษาบาลี ทั้งสองภาษามีรากเหง้าเดียวกัน (Indo-Aryan) แต่บาลีมีการปรับรูปคำให้ “ออกเสียงง่ายขึ้น” ในขณะที่สันสกฤตยังคงความซับซ้อนของรูปพยัญชนะไว้

๑) ความแตกต่างด้านสัทอักษร (การเขียนและการออกเสียง)

ภาษาบาลีมักจะตัดพยัญชนะซ้อนหรือเปลี่ยนกลุ่มพยัญชนะที่ออกเสียงยากในสันสกฤตให้กลายเป็นพยัญชนะตัวซ้ำ (Assimilation)

จำนวน	สันสกฤต (Sanskrit)	บาลี (Pali)	ข้อสังเกต
๑	เอก eka	เอก eka	เหมือนกัน
๒	ทวิ dvi	ทวิ/ติ dvi / di	บาลีมักใช้รูป <i>dvi-</i> ในคำสมาส
๓	ตริ tri	ติ ti	บาลีตัด <i>r</i> ออก
๔	จตุร catur	จตุ catu	บาลีตัด <i>r</i> ท้ายออกในรูปพื้นฐาน
๖	ษษ ṣaṣ	ฉ cha	สันสกฤตใช้ -ษะ, บาลีเปลี่ยนเป็น ฉะ
๗	สप्तन saptan	สตต satta	บาลีเปลี่ยน <i>pt</i> เป็น <i>tt</i>
๘	อชฺณ aṣṭan	อฏฺฐ atṭha	บาลีเปลี่ยน <i>ṣṭ</i> (ส-ฏ) เป็น <i>ṭṭh</i> (ฏ-ฐ)
๑๐	ทศน daśan	ทศ dasa	สันสกฤตใช้ ศ (Sibilant), บาลีใช้ ส

๒) การผันรูปตามเพศ (Gender Agreement)

ทั้งสองภาษามีกฎคล้ายกัน แต่บาลีมีการลดทอนความซับซ้อนในบางจุด เช่น

เลข ๑-๔ ทั้งสองภาษาต้องผันตามเพศ (पुल्लिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुंसकलिङ्ग) ของคำนาม

ที่ไปขยาย

เลข ๕-๑๘ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิङ्ग และแจกแบบเดียวกันทั้ง ๓ ลิङ्ก

เลข ๑๙ ขึ้นไป ทั้งบาลีและสันสกฤต กำหนดให้เป็นอิตถีลิङ्ก (เพศหญิง) และเป็นเอกพจน์เสมอ แม้จะไปขยายนามพหูพจน์ก็ตาม

๓) ตารางเปรียบเทียบรูปคำ (ปฐมาวรีกัตติ เพศชาย)

จำนวน	สันสกฤต	บาลี
๓	trayaḥ	tayo
๔	catvāraḥ	cattāro
๕	pañca	pañca
๑๐	daśa	dasa
๒๐	vimśati	vīsati
๑๐๐	śatam	satam

- ๔) **ปฺรณสํขยา (ลำดับที่)** คำลำดับที่ในภาษาไทยส่วนใหญ่เรายืมมาจากทั้งสองภาษาปนกัน แต่บาลีจะคุ้นหูเรามากกว่า
- ที่ ๑ สันสกฤต = prathama (ปฐม) บาลี = paṭhama (ปฐม - บาลีใช้ ฐ ฐาน)
- ที่ ๓ สันสกฤต = tṛtīya (ตฤตีย) บาลี = tatiya (ตติย - บาลีไม่มีสระ ฤ)
- ที่ ๔ สันสกฤต = caturtha (จตุรฺถ) บาลี = catuttha (จตุตฺถ เปลี่ยน rth เป็น tth)

สรุปคำขยายนามในภาษาสันสกฤต

๑. วิชาที่ทำหน้าที่ขยายนามแบ่งออกเป็นสองประเภท ได้แก่ คำคุณนามหรือคำคุณศัพท์ ซึ่งเป็นคำที่ใช้บ่งบอกคุณสมบัติของคำนามและมีการแบ่งระดับความหมายเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นปกติ ชั้นวิเศษ และชั้นอติวิเศษ อีกประเภทหนึ่งคือคำสรรพนาม ซึ่งเป็นคำที่ใช้แทนนามหรือใช้ระบุนามในบริบทต่าง ๆ

๒. คำคุณนามมิได้สังกัดถึงคดีใดเป็นการเฉพาะมาแต่เดิม หากแต่จะปรับเปลี่ยนลิงค์ให้สอดคล้องกับลิงค์ของคำนามที่ตนขยายโดยอัตโนมัติ ทั้งนี้ การันต์ของคำคุณนามหมายถึงอักษรตัวสุดท้ายของคำคุณนามแต่ละคำ

๓. การแจกวิภक्तिคำคุณนามจะดำเนินตามแม่แบบการแจกวิภक्तिนาม ดังนั้นจำเป็นต้องทราบสังกัดของคำคุณนามก่อน ได้แก่ ลิงค์และการันต์ของคำแต่ละคำ แล้วจึงเลือกใช้แม่แบบการแจกวิภक्तिที่สอดคล้องกับสังกัดดังกล่าว

๔. คำคุณนามและสรรพนามต้องมีลิงค์ วิภक्ति และพจน์ ตรงกับลิงค์วิภक्तिและพจน์ของคำนามที่ถูกขยายเสมอ

๕. คำสรรพนามมีประมาณ ๓๕ คำ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ บุรุษสรรพนาม คำที่ใช้แทนนาม และวิเศษณสรรพนาม คำที่ใช้ระบุหรือกำหนดนาม

๖. คำสรรพนามมีรูปแบบการแจกวิภक्तिที่เป็นลักษณะเฉพาะคำ มิได้อาศัยแม่แบบการแจกนามเช่นเดียวกับคำคุณนาม จึงทำให้รูปคำที่เกิดขึ้นหลังการแจกวิภक्तिอาจเปลี่ยนแปลงไปจากรูปศัพท์เดิมทั้งส่วนท้ายคำหรือทั้งรูปคำ ตัวอย่างเช่นศัพท์ *อสมฺห* (ข้าพเจ้า) เมื่อแจกวิภक्तिแล้วจะปรากฏรูปเป็น *อหम्, อาวาม, วยम्* เป็นต้น

๕. อพยยศัพท์ในภาษาบาลี

อพยยศัพท์ คือ ศัพท์จำพวกหนึ่งที่ไม่ต้องนำไปแจกด้วยวิภัติ ไม่เปลี่ยนแปลงรูปไปต่าง ๆ เหมือนนามศัพท์ แบ่งออกเป็น ๓ คือ อุปสัค, นิบาต, ปัจจย ดังต่อไปนี้

๑. อุปสัค

อุปสัค คือ คำที่ใช้ประกอบหน้าคำนาม คำกริยา และคำวิเศษณะเพื่อทำให้ความหมายของคำนั้น ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น มีอยู่ทั้งหมด ๒๐ ตัว

๑) ลักษณะการใช้อุปสัค

อุปสัคบาลีมีลักษณะการใช้เติมหน้าคำ ๓ ประเภท คือ เติมหน้าคำนาม เติมหน้าคำกริยา และเติมหน้าคำวิเศษณะ (วิเศษณ์/คำขยาย)

ตัวอย่าง อุปสัคเติมหน้าคำนาม และคำยืมในภาษาไทย

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อุป + ราชา	‘อุปราชา’	อุป + ราช	‘อุปราช’
อิธิ + ปติ	‘อิธิปติ’	อิธิ + ปตี	‘อิธิปตี’
ปรา + ชโย	‘ปราชโย’	ปรา + ชัย	‘ปราชัย’

ตัวอย่าง อุปสัคเติมหน้าคำกริยา และคำยืมในภาษาไทย

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
สั + คณหาติ	‘สัคคณหาติ’	สง + เเคราะห์	‘สงเคราะห์’
ปฏฺ + ปนโน	‘ปฏฺปนโน’	ปฏฺ + บัติ	‘ปฏฺบัติ’
ป + กาสีโต	‘ปกาสิโต’	ป + กาศ	‘ประกาศ’

ตัวอย่าง อุปสัคเติมหน้าคำวิเศษณะ และคำยืมในภาษาไทย

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
วิ + บุโล	‘วิบุโล’	วิ + บุลย์	‘ไพบูลย์’
อติ + ชาโต	‘อติชาโต’	อติ + ชาท	‘อติชาท’
ป + วโร	‘ปวโร’	ป + วร	‘บวร’

ตัวอย่าง การใช้ อติ อุปสรรค

บาลี		ไทย	
อุปสรรค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสรรค + หน่วยคำ	คำใหม่
อติ + สโร	‘อติสสโร’	อติ + ศร	‘อติศร’
อติ + สกโก	‘อติสกโก’	อติ + ศักดิ์	‘อติศักดิ์’
อติ + เอโก	‘อติเรก’	อติ + เอก	‘อติเรก’

ตัวอย่าง การใช้ อธิ อุปสรรค

บาลี		ไทย	
อุปสรรค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสรรค + หน่วยคำ	คำใหม่
อธิ + กรณ	‘อธิกรณ’	อธิ + กรณ	อธิ + กรณ
อธิ + วทตโน	‘อธิวทตโน’	อธิ + วัฒน	อธิ + วัฒน

ตัวอย่าง การใช้ อนุ อุปสรรค

บาลี		ไทย	
อุปสรรค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสรรค + หน่วยคำ	คำใหม่
อนุ + เถโร	‘อนุเถโร’	อนุ + เถระ	‘อนุเถระ’
อนุ + ชโน	‘อนุชโน’	อนุ + ชน	‘อนุชน’
อนุ + กโม	‘อนุทุกโม’	อนุ + กรม	‘อนุกรม’

ตัวอย่าง การใช้ อุป อุปสรรค

บาลี		ไทย	
อุปสรรค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสรรค + หน่วยคำ	คำใหม่
อุป + เอหิ	‘อเปหิ’	อุป + เอหิ	‘อเปหิ’
อุป + ยโส	‘อปปยโส’	อัป + ยศ	‘อัปยศ’

ตัวอย่าง การใช้ อปี อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อปี + กณฺโณ	‘อปีกณฺโณ’	อปี + กรรม	‘อปีกรรม’
อปี + กจฺฉา	‘อปีกจฺฉา’	อปี + กัจฉะ	‘อปีกัจฉ์’
อปี + ธานิ	‘อปีธานิ’	อปี + ธาน	‘อปีธาน’

ตัวอย่าง การใช้ อภิ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อภิ + ฌมฺโม	‘อภิฌมฺโม’	อภิ + ธรรม	‘อภิธรรม’
อภิ + ปาโล	‘อภิปาโล’	อภิ + บาล	‘อภิบาล’
อภิ + รมฺโม	‘อภิรมฺโม’	อภิ + รมย์	‘อภิรมย์’

ตัวอย่าง การใช้ อว หรือ โอ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อว + สานิ	‘อวसानิ’	อว + สาน	‘อวसान’
โอ + กาโส	‘โอกาโส’	โอ + กาส	‘โอกาส’

ตัวอย่าง การใช้ อา อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อา + พาโธ	‘อาพาโธ’	อา + พาธ	‘อาพาธ’
อา + ภรณิ	‘อาภรณิ’	อา + ภรณ	‘อาภรณ’

ตัวอย่าง การใช้ อุ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อุ + ปาโท	‘อุปปาโท’	อุ + บัติ	‘อุบัติ’

อุ + ทิสส	‘อุททิสส’	อุ + ทิศ	‘อุทิศ’
อุ + เทโส	‘อุทเทโส’	อุ + เทศ	‘อุเทศ’

ตัวอย่าง การใช้ อุป อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
อุป + โภโค	‘อุปโภโค’	อุป + โภค	‘อุปโภค’
อุป + กรณ	‘อุปกรณ’	อุป + กรณ	‘อุปกรณ’

ตัวอย่าง การใช้ ทู อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
ทู + จริต	‘ทูจจริต’	ทู + จริต	‘ทูจริต’
ทู + คติ	‘ทูคคติ’	ทู + คติ	‘ทูคติ’
ทู + สลีโล	‘ทูสสลีโล’	ทู + คีล	‘ทูคีล’

ตัวอย่าง การใช้ นิ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
นิ + ภโย	‘นิพภโย’	นิ + ภย	‘นิรภย’
นิ + ทุกโข	‘นิททุกโข’	นิ + ทุกข์	‘นิรทุกข์’

ตัวอย่าง การใช้ ป อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
ป + เทโส	‘ปเทโส’	ประ + เทศ	‘ประเทศ’
ป + ทิปโป	‘ปทิตโป’	ประ + ทิป	‘ประทีป’
ป + พนธนี	‘ปพนธนี’	ประ + พันธ	‘ประพันธ’

ตัวอย่าง การใช้ ปฎิ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค+หน่วยคำ	คำใหม่
ปฎิ + เสธ	‘ปฎิเสธ’	ปฎิ + เสธ	‘ปฎิเสธ’
ปฎิ + วจัน	‘ปฎิวจัน’	ปฎิ + พจน์	‘ปฎิพจน์’

ตัวอย่าง การใช้ ปรา อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
ปรา + ชโย	‘ปราชโย’	ปรา + ชัย	‘ปราชัย’
ปรา + ชิก	‘ปราชิก’	ปรา + ชิก	‘ปราชิก’
ปรา + ภโว	‘ปราภโว’	ปรา + ภพ	‘ปราภพ’

ตัวอย่าง ปรี อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
ปรี + ญา	‘ปรีญา’	ปรี + ญา	‘ปรีญา’
ปรี + จาโค	‘ปรีจจาโค’	ปรี + จาค	‘ปรีจาค’
ปรี + กมม	‘ปรีกมม’	ปรี + กรรม	‘ปรีกรรม’

ตัวอย่าง การใช้ วิ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
วิ + จรณ	‘วิจรณ’	วิ + จารณ	‘วิจารณ’
วิ + ภาโค	‘วิภาโค’	วิ + ภาค	‘วิภาค’
วิ + สิกฺขุ	‘วิสิกฺขุ’	วิ + เศษ	‘วิเศษ’

ตัวอย่าง การใช้ ส์ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
ส์ + จโร	‘สญจโร’	สญ + จร	‘สัญจร’
ส์ + วโร	‘สัวโร’	สัง + วร	‘สังวร’
ส์ + เวโค	‘สัเวโค’	สัง + เวช	‘สังเวช’

ตัวอย่าง การใช้ สุ อุปสัค

บาลี		ไทย	
อุปสัค + ศัพท์	คำใหม่	อุปสัค + หน่วยคำ	คำใหม่
สุ + จริตัม	‘สุจริตัม’	สุ + จริต	‘สัญจร’
สุ + ภาสิตो	‘สุภาสิตो’	สุ + ภาชิต	‘สังวร’
สุ + คนโธ	‘สุคนโธ’	สุ + คนธ	‘สุคนธ’

๒. นิบาต

นิบาต แปลว่า ตกลง คือ คำที่ใช้ลงในระหว่างนามศัพท์บ้าง กริยาศัพท์บ้าง แบ่งเป็น ๑๕ หมวด คือ นิบาตบอกกาลปนะ, กาล, ที่, ปริจเฉท, อุปมาอุปไมย, ประการ, ปฏิเสธ, ความไต่ถามเล่าลือ, ปริกัป, ความถาม, ความรับ, ความเตือน, ผูกศัพท์และประโยค, สักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม, มีเนื้อความต่าง ๆ

นิบาตบอกกาลปนะ

คำศัพท์	ความหมาย
‘ยคุเชม’	‘สรวมชีพ, ขอเดชะ’
‘ภนเต, ภทนต์’	‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ’
‘ภณเ’	‘เณรพนาย’
‘อมโภ’	‘ดูก่อนท่านผู้เจริญ’
‘อาวุโส’	‘ดูก่อนผู้มีอายุ’

นิบาตบอกกาล

คำศัพท์	ความหมาย
‘อถ’	‘ครั้งนั้น’

‘ปาโต’	‘เข้า’
‘ทิวา’	‘วัน’
‘สายั’	‘เย็น’
‘อายดี’	‘ต่อไป’
‘สุเว’	‘ในวัน’
‘หิโยโย’	‘วันวาน’
‘เสว’	‘วันพรุ่ง’
‘สมปติ’	‘บัดเดี๋ยวนี้’

นิบาตบอกที่

คำศัพท์	ความหมาย
‘อุทธี’	‘เบื้องบน’
‘อุปริ’	‘เบื้องบน’
‘อนตรา’	‘ระหว่าง’
‘อนโต’	‘ภายใน’
‘ติโร’	‘ภายนอก’
‘พหิทธา’	‘ภายนอก’
‘โรโห’	‘ที่ลับ’
‘อโธ’	‘เบื้องต่ำ’
‘โอริ’	‘ฝั่งใน’
‘ปาริ’	‘ฝั่งนอก’
‘หุริ’	‘โลกอื่น’
‘สมมุขา’	‘ต่อหน้า’
‘ปรมมุขา’	‘ลับหลัง’

นิบาตบอกปริจเฉท (การกำหนด)

คำศัพท์	ความหมาย
‘กิว’	‘เพียงไร’
‘ยาว’	‘เพียงใด’
‘ดาว’	‘เพียงนั้น’

‘ยาวตา’	‘มีประมาณเพียงใด’
‘ดาวตา’	‘มีประมาณเพียงนั้น’
‘กิตดาวตา’	‘มีประมาณเท่าใด’
‘เอตดาวตา’	‘มีประมาณเท่านั้น’
‘ยาวเทว’	‘เพียงใดนั้นเทียว’
‘ดาวเทว’	‘เพียงนั้นนั้นเทียว’
‘สมนตา’	‘โดยรอบ’

นิบาตบอกอุปมาอุปไมย

คำศัพท์	ความหมาย
‘ยถา’	‘ฉนั้นใด’
‘ตถา’	‘ฉนั้นนั้น’
‘เอว’	‘ฉนั้นนั้น’
‘วีย’	‘ราวกะ’
‘อิว’	‘เพียงดัง’

นิบาตบอกประการ

คำศัพท์	ความหมาย
‘กถ’	‘ด้วยประการไร’
‘ยถา’	‘ด้วยประการใด’
‘ตถา’	‘ด้วยประการนั้น’
‘เอว’	‘ด้วยประการนั้น’

นิบาตบอกปฏิเสธ

คำศัพท์	ความหมาย
‘น’	‘ไม่’
‘โน’	‘ไม่’
‘มา’	‘อย่า’
‘ว’	‘เทียว’
‘เอว’	‘นั้นเทียว’
‘วินา’	‘เว้น’

‘อลิ’	‘พอ, อย่าเลย’
-------	---------------

นิบาตบอกความไดยินเล่าลือ

คำศัพท์	ความหมาย
‘กิริ’	‘ไดยินว่า’
‘ขลุ’	‘ไดยินว่า’

นิบาตบอกปริกัป (คาดคะเน)

คำศัพท์	ความหมาย
‘เจ’	‘หากว่า’
‘สเจ’	‘หากว่า’
‘อถ’	‘ถ้าว่า’
‘ยทิ’	‘ฉิว่า’
‘อปเปว นาม’	‘ชื่อแม่ไหน’
‘ยมนูน’	‘กระไรหนอ’

นิบาตบอกความถาม

คำศัพท์	ความหมาย
‘กิ’	‘หรือ, อย่างไร’
‘กถิ’	‘อย่างไร’
‘กจจิ’	‘แลหรือ’
‘นุ’	‘หนอ’
‘นุ’	‘ไม่ใช่หรือ’
‘อุทาหุ’	‘หรือว่า’
‘อาหุ’	‘หรือว่า’
‘เสยยถิหิ’	‘อย่างไรนี้’

นิบาตบอกความรับ

คำศัพท์	ความหมาย
‘อาม’	‘เออ’
‘อามนตา’	‘เออ’

นิบาตบอกความเตือน

คำศัพท์	ความหมาย
‘อิงฆ’	‘เชิญเถิด’
‘หนุท’	‘เอาเถิด’
‘ตคฆ’	‘เอาเถิด’

นิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยค

คำศัพท์	ความหมาย
‘หิ’	‘ก็, จริงอยู่’
‘จ’	‘ก็, อนึ่ง’
‘ปน’	‘แต่ว่า’
‘ตุ’	‘ก็, ส่วนว่า’
‘อถวา’	‘อีกอย่างหนึ่ง’
‘อปี’	‘แม้บ้าง’
‘อปีจ’	‘เออ ก็’
‘วา’	‘หรือว่า, บ้าง’

นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม

คำศัพท์	ความหมาย
‘นุ’	‘หนอ’
‘วต’	‘หนอ’
‘สุ’	‘สี’
‘เว’	‘ไวย’
‘โว’	‘ไวย’
‘หเว’	‘ไวย’

นิบาตมีเนื้อความต่าง ๆ

คำศัพท์	ความหมาย
‘อณฺณตตฺถุ’	‘โดยแท้’
‘อโถ’	‘อนึ่ง’
‘อทุธา’	‘แน่แท้’
‘อวสฺส’	‘แน่แท้’
‘อโห’	‘โอ’
‘อารา’	‘ไกล’
‘นีจ’	‘ต่ำ’
‘นฺน’	‘แน่’
‘นนานา’	‘ต่างๆ’
‘ปจฺฉา’	‘ภายหลัง’
‘ปเคว’	‘ก่อนเที่ยว’
‘ปฏิกจเจว’	‘ก่อนเที่ยว’
‘ปฏฺติ’	‘จำเดิม’
‘ปฺน’	‘อีก’
‘ภิกฺโข’	‘ยิ่ง’
‘อาว’	‘แจ้ง’
‘อุจฺจ’	‘สูง’
‘อิติ’	‘เพราะเหตุนั้น’
‘กิญจาปิ’	‘แม้โดยแท้’
‘กฺวจิ’	‘บ้าง’
‘มิจฺฉา’	‘ผิด’
‘มฺธา’	‘เปล่า’
‘มฺสา’	‘เท็จ’
‘สกี’	‘คราวเดียว’
‘สตกฺขตฺตํ’	‘ร้อยคราว’
‘สทฺธิ’	‘พร้อม, กับ’
‘สย’	‘เอง’

๓. ปัจจัย

ปัจจัยใช้ลงท้ายนามศัพท์ เป็นเครื่องหมายวิภัตติบ้าง ลงท้ายธาตุเป็นเครื่องหมายกริยาศัพท์บ้าง ดังต่อไปนี้

๓.๑ โต ปัจจัย

โต ปัจจัยเป็นเครื่องหมายตติยวิภัตติ แปลว่า “ข้าง” เป็นเครื่องหมายปัญญาวิภัตติ แปลว่า “แต่” ดังต่อไปนี้

การใช้ โต ปัจจัย

คำศัพท์	ความหมาย
‘ย-โต’	‘แต่-ใด’
‘ต-โต’	‘แต่-นั้น’
‘เอ-โต, อ-โต’	‘แต่-นั้น’
‘อิ-โต’	‘แต่-นี้’
‘อมฺ-โต’	‘แต่-โน้น’
‘เอก-โต’	‘ข้างเดียว’
‘อุก-โต’	‘ข้างทั้งสอง’
‘ปร-โต’	‘ข้างอื่น’
‘อปร-โต’	‘ข้างอื่นอีก’
‘ปุร-โต’	‘ข้างหน้า’
‘อณฺญ-โต’	‘แต่-อื่น’
‘อณฺญตร-โต’	‘แต่-อันใดอันหนึ่ง’
‘สพฺพ-โต’	‘แต่-ทั้งปวง’
‘กุ-โต’	‘แต่-ไหน’
‘กตร-โต’	‘แต่-อะไร’
‘อิตร-โต’	‘แต่-นอกนี้’
‘ปจฺณ-โต’	‘ข้างหลัง’
‘ทกฺขิณ-โต’	‘ข้างขวา’
‘วาม-โต’	‘ข้างซ้าย’
‘อุตฺตร-โต’	‘ข้างเหนือ’
‘อธฺร-โต’	‘ข้างล่าง’

๓.๒ ปัจจัยกลุ่มสัตตมีวิภัตติ

ปัจจัยกลุ่มนี้ คือ ตฺร ตถ ห ธ ธิ หิ หํ หินฺจณํ ว ใช้ลงท้ายสรรพนาม เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ แปลว่า “ใน” ดังต่อไปนี้

ปัจจัยสำหรับลงท้ายสรรพนามบอกที่

ภาษาบาลี	ภาษาไทย
‘สพฺพ-ตฺร’	‘ใน-ทั้งปวง’
‘สพฺพ-ตถ’	‘ใน-ทั้งปวง’
‘สพฺพ-ธิ’	‘ใน-ทั้งปวง’
‘อณฺญ-ตฺร’	‘ใน-อื่น’
‘อณฺญ-ตถ’	‘ใน-อื่น’
‘ย-ตฺร’	‘ใน-ใด’
‘ย-ตถ’	‘ใน-ใด’
‘ย-หิ’	‘ใน-ใด’
‘ย-หิ’	‘ใน-ใด’
‘ต-ตฺร’	‘ใน-นั้น’
‘ต-ตถ’	‘ใน-นั้น’
‘ต-หิ’	‘ใน-นั้น’
‘ต-หิ’	‘ใน-นั้น’
‘อ-ตฺร’	‘ใน-นี้’
‘อ-ตถ’	‘ใน-นี้’
‘เอก-ตฺร’	‘ใน-เดียว’
‘อุภย-ตฺร’	‘ใน-สอง’
‘อุภย-ตถ’	‘ใน-สอง’
‘เอ-ตถ’	‘ใน-นี้’
‘อิ-ห’	‘ใน-นี้’
‘อิ-ธ’	‘ใน-นี้’
‘ก-ตฺร’	‘ใน-ไหน’
‘ก-ตถ’	‘ใน-ไหน’
‘ก-หิ’	‘ใน-ไหน’
‘ก-หิ’	‘ใน-ไหน’

ภาษาบาลี	ภาษาไทย
‘กุ-หิณจนั’	‘ใน-ไหน’
‘กุ-ว’	‘ใน-ไหน’

๓.๓ ปัจจัยสัตตมวิภัตติบอกกาล

ปัจจัยกลุ่มนี้ คือ ทา ทานิ รหิ ธุนา ทาจนั ชช ชช ใช้ลงหลังสรรพนามเป็นเครื่องหมาย สัตตมวิภัตติ บอกกาล แปลว่า “ใน” ดังต่อไปนี้

การลงปัจจัยหลังสรรพนามบอกกาล

ภาษาบาลี	ภาษาไทย
‘ยทา’	‘ในกาลใด, เมื่อใด’
‘ตทา’	‘ในกาลนั้น, เมื่อนั้น’
‘เอกทา’	‘ในกาลหนึ่ง, บางที’
‘เอตรหิ’	‘ในกาลนี้, เดียวนี้’
‘อิทานิ’	‘ในกาลนี้, เดียวนี้’
‘กรหจิ’	‘ในกาลไหน, บางครั้ง’
‘อชช’	‘ในวันนี้’
‘กทา’	‘ในกาลไร, เมื่อไร’
‘กทาจิ’	‘ในกาลไหน, บางคราว’
‘สพพทา’	‘ในกาลทั้งปวง’
‘สทา’	‘ในกาลทั้งปวง’
‘อธุนา’	‘ในกาลนี้, เมื่อก็’
‘กุทาจนั’	‘ในกาลไหน’
‘สชช’	‘ในวันมียอยู่’ (ในวันนี้)
‘ปรชช’	‘ในวันอื่น’
‘อปรชช’	‘ในวันอื่นอีก’

๓.๔ ปัจจัยกิตก์

ปัจจัยกิตก์มี ๕ ตัว คือ **เตว ตุ ตุน ตวา ตวาน** กับทั้งปัจจัยที่อาเทศออกจาก ตวา เป็นอภัยยะ แจกด้วยวิภัติไม่ได้ ใช้ลงหลังธาตุ ดังต่อไปนี้

การใช้ เตว, ตุ ปัจจัย

ธาตุ + ปัจจัย	รูปสำเร็จ	คำแปล
กร + เตว	‘กาเตว’	‘เพื่ออัน-ทำ’
คม + เตว	‘คนเตว’	‘เพื่ออัน-ไป’
ปจ + ตุ	‘ปจิตุ’	‘อ., เพื่ออัน-หุง’
ลภ + ตุ	‘ลภิตุ’	‘อ., เพื่ออัน-ได้’

เตว ปัจจัย ในภาษาบาลีตรงกับคำว่า เพื่ออัน ในภาษาไทย เช่น กาเตว เพื่ออันทำ, คนเตว เพื่ออันไป เป็นต้น ส่วน ตุ ปัจจัยในภาษาบาลีตรงกับคำว่า อ. อัน และคำว่า เพื่ออัน ในภาษาไทย เช่น ปจิตุ แปลว่า อ.อันหุง, เพื่ออันหุง และ ลภิตุ อ.อันได้, เพื่ออันได้ เป็นต้น

๖. อภัยศัพท์ในภาษาสันสกฤต

อภัยศัพท์คือคำสำเร็จรูปที่ไม่แปรเปลี่ยนตามลิงค์ วิภัติ หรือพจน์ และสามารถนำไปใช้ในประโยคได้ทันทีโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการแจกวิภัติหรือปรับรูปคำใด ๆ ลักษณะดังกล่าวอาจเทียบได้กับคำประเภคำโดดในภาษาไทย การศึกษาคำอภัยศัพท์จึงมุ่งเพียงการทำความเข้าใจความหมายและการใช้ให้ถูกต้องในบริบทของประโยคเท่านั้น อภัยศัพท์มีหลายประเภท แต่ที่เป็นอภัยศัพท์แท้ซึ่งนำเสนอในที่นี้มีสองชนิด ได้แก่ อุปสรรค และนิบาต

คำอุปสรรคเป็นคำที่โดยทั่วไปใช้ประกอบหน้าคำกริยาเพื่อทำให้ความหมายดั้งเดิมของธาตุซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของกริยาบท เปลี่ยนแปลงไปหรือสะท้อนความหมายกลับมาสู่อุปสรรคเอง อุปสรรคแท้มีเพียงยี่สิบศัพท์ อย่างไรก็ตาม มีค่านามหรือคำนิบาตบางคำที่สามารถใช้ลงหน้าคำกริยาในลักษณะเดียวกับคำอุปสรรคได้ จึงเรียกคำเหล่านี้ว่า “อุปสรรคเทียม”

คำอุปสรรคแท้พร้อมทั้งความหมายบางนัย

อติ	ยิ่ง, เกิน, ล่วง	ทฺร	(ทฺส) ชั่ว, ยาก
อธิ	ยิ่ง, ใหญ่, เหนือ	นิ	เข้า, ใหญ่, ใน
อนุ	น้อย, ภายหลัง, ตาม	นิร	(นิส) ออก, ไม่มี จาก
อป	ปราศ, หลีก, พ้น	ปรา	กลับความหมาย
อปี	ใกล้	ปรี	รอบ

อภิ	ยิ่ง, ใหญ่, ข้างหน้า	ปร	ทั่ว, ก่อน, มาก
อว	ลง, ห่าง	ปรติ	เฉพาะ, ตอบ, ทวน
อา	ทั่ว, ยิ่ง, กลับความ	วิ	วิเศษ, แจ้ง, ต่าง
อุตุ	ขึ้น, นอก	สม	พร้อม, กับ, ดี
อุป	ใกล้, ข้างหน้า	สุ	ดี, งาม, ง่าย

อุปสรรคเทียม(บางคำ) พร้อมทั้งตัวอย่างที่ลงหน้าคำกริยาแล้ว

อนตร	เช่น	อนตรภาวติ	(อยู่ข้างใน)
อสตม	เช่น	อสตงคจฺจติ	(ตก, ไม่ปรากฏ)
อลม	เช่น	อลงกโรติ	(ประดับ)
อาวิรุ	เช่น	อาวิรุภาวติ	(ปรากฏชัด)
อูรรี	เช่น	อูรริกโรติ	(ยอมรับ, ยินยอม)
ตรสุ	เช่น	ตีสสุกโรติ	(รังเกียจ, ปิดบัง)
ลกษยิ	เช่น	ลกษยิกโรติ	(เล็ง)

คำนิบาตเป็นคำบอกกาลเวลา เป็นคำสันธาน เป็นคำถาม คำรับ คำเตือน คำอุทาน
คำเชิญชวน เป็นต้น ดังต่อไปนี้

คำนิบาต พร้อมทั้งความหมาย

อกสมฺมาต	ทันใดนั้น	อจิรม	ไม่นาน
อตีว	อย่างยิ่ง	อถ	ครั้งนั้น, ต่อมา
อถวา	หรือว่า	อโถ	อนึ่ง, ต่อมา
อทุธา	แน่แท้	อทุย	อนึ่ง, ต่อมา, วันนี้
อระ	เบื้องล่าง	อรุณา	เดี๋ยวนี้
อนนฺตรม	ต่อมา, ภายหลัง	อนฺตตะ	ใน, ภายใน
อนตตะ	ในที่สุด	อนฺตฺรา	ระหว่าง
อนตฺเรณ	ยกเว้น, ปราศจาก	อนเยทฺยุะ	ในวันอื่น
อปี	อนึ่ง, แม่, บ้าง	อภิตะ	ใกล้, ใกล้เคียง
อลม	พอ, เพียงพอ	อลฺปศะ	แต่น้อย
อวสฺยม	แน่แท้, จำเป็น	อาทิตะ	แต่ต้น, ข้างต้น
อิติ	ใช่, เออ	อาหตฺย	ทั้งหมด, ทั้งสิ้น
อิว	ว่า, ดังนี้	อิทานิมี	บัดนี้

อีษต	เพียงดั่ง, รวากะ	อิห	ที่นี่
อีษต	เล็กน้อย, นิดหน่อย	อุจฺไจะ	ดั่ง, สูง
อปริ	เบื่องบน	ฤเต	นอกจาก, เว้น
เอกทา	ครั้งหนึ่ง	เอกธา	โดยส่วนเดียว
เอกสะ	โดยส่วนเดียว	เอตรฺหิ	ในกาลบัดนี้
เอว	นั่นเทียว, นั่นเอง	เอวม	อย่างนี้, เช่นนี้
กถม	อย่างไร	กทา	ในกาลใด
กินตุ	แต่ว่า	กิม	หรือ, อะไร
กิล	จริง, นั้นซิ	กฺตะ	แต่ที่ไหน
เกวลม	อย่างเดียว, เท่ากัน	กฺว	ในที่ไหน
ขลุ	แน่นอน, แน่ละ	จ	ก็, ด้วย, และ
เจต	หากว่า, ถ้าว่	ตตร	ที่นั่น
ตถา	ฉนั้น	ตทา	ครั้งนั้น, ในกาลนั้น
ตทานิม	ในกาลนั้น	ตรฺหิ	ครั้นแล้ว, แล้วไซ้
ดาวต	เพียงนั้น	ตุ	แต่ว่า, ส่วนว่า
ตฺษณิม	นี่, เฉย	เตน	ดั่งนั้น, เพราะเหตุนั้น
ทิวา	กลางวัน	ทิสฺสุยา	โชคดี, บังเอิญ
ธิกุ	น่าตำหนิ, น่าละอาย	ธรรวม	แน่, แน่แท้
น	ไม่	นกฺตม	กลางคืน
นฺนุ	มิใช่หรือ	นานา	ต่าง ๆ
นุ	หนอ	นฺนม	แน่
โน	ไม่	โนเจต	ถ้าไม่, มิฉะนั้น
ปรนตุ	แต่ว่า	ปรม	แต่, ถัด, เท่านั้น
ปรศวะ	มะรืนนั้น	ปศฺจาท	ภายหลัง
ปุณะ	อีก	ปุณะปุณะ	บ่อย ๆ
ปุสฺสตาต	ข้างหน้า	ปุรา	แต่ก่อน, ในวันก่อน
ปุรวม	ก่อน, ในอดีต	ปรฺติทินม	ทุก ๆ วัน
ปรภฺตติ	จำเดิม, ตั้งแต่	ปรฺาตะ	แต่เช้า
ปราเยณ	โดยมาก	พต	หนอ
พหิระ	ภายนอก	พหุสะ	โดยมาก
ภฺยะ	มาก, ยิ่ง	ภฺยสฺม	มาก, หนัก

โทะ	ผู้เจริญ	มา	อย่า
มิถยา	ผิด	มูธา	เปล่า, ไม่สำเร็จ
มฤษา	เท็จ	ยตะ	เพราะว่า, ตั้งแต่
ยตร	ในที่ใด	ยถา	ฉันใด
ยทา	ในกาลใด	ยทิ	ถ้า, ถ้า
ยาวต	เพียงใด	ยุคปต	พร้อม ๆ กับ, ทันที
เร	เฮ้ย	วต	เหมือน, ราวๆ, ดุจ
วา	หรือ, บ้าง, ก็ตาม	วินา	แว่น, ปราศจาก
ศโนะ	ค่อย ๆ, ช้า ๆ	ศวะ	พຽ່ງนี้
ษทุธา	โดยหกส่วน	โซฆา	โดยหกส่วน
สฤต	ครั้งเดียว	สตุยม	จริง
สทา	ทุกเมื่อ, เสมอ	สทฺย	ทันที
สมิเป	ใกล้, ในที่ใกล้	สมปฺรติ	เดี๋ยวนี้
สมยก	โดยชอบ, ดี	สรวตฺร	ในที่ทุกแห่ง
สรวทา	ทุกเมื่อ	สวยม	เอง, ตนเอง
สห	กับ, พร้อมทั้ง	สหสา	ทันที, โดยพลัน
สาฤษาค	ขัดแย้ง, ต่อหน้า	สಾಯม	ในเวลาเย็น
สารธม	พร้อมกับ	สุษจุ	ดี, เยี่ยม
หนต	โอ้, อนิจจัง	หิโ	โอ
หิ	ก็, อนึ่ง, เพราะ	หุยะ	วานนี้

๗. คำถามประจำบทที่ ๕

๑. คำนามกับคำขยายนาม (คำคุณนาม) ต้องสัมพันธ์ (หรือสอดคล้อง) กันตามหลักภาษาในเรื่องใดบ้าง ?
๒. เราจะรู้ว่คำคุณนามที่จะนำไปใช้ในประโยคเป็นลิงค์ (เพศ) ไດ สังกตจากอะไร ?
๓. ในการแจกวักตติคุณนามในภาษาบาลี เหตุใดจึงต้องกำหนดการันต์ (Karanta) ตามคำนามที่ตนขยาย และการันต์ใดบ้างที่นิยมใช้ในการผันคำคุณนาม ?
๔. คำคุณนามกับคำสรรพนามมีวิธีการแจกวักตตินามต่างกันอย่างไร ?
๕. บุริสรรพนาม (Personal Pronouns) ในภาษาบาลีประกอบด้วยบุรุษใดบ้าง และสรรพนามที่ใช้แทนบุรุษที่ ๑ มีการแจกวักตติอย่างไรบ้าง จงยกตัวอย่าง ๓ วิภตติ ?

๖. จงยกตัวอย่าง **บุรุษสรรพนาม** (Personal Pronouns) ในภาษาสันสกฤตทั้ง ๓ บุรุษ ในรูปเอกพจน์ (Singular) และทวีพจน์ (Dual) มาอย่างละ ๑ คำ ?
๗. หน้าที่หลักที่แตกต่างกันในเชิงไวยากรณ์ระหว่าง **คำคุณนาม** และ **คำสรรพนาม** ในภาษาบาลีคืออะไร และหน้าที่ใดที่ทั้งสองคำมีความคล้ายคลึงกันในการขยายนาม ?
๘. อธิบายลักษณะการผันวิภัติของ**สังขยา** (จำนวนนับ) ในภาษาบาลี โดยเฉพาะสังख्याตั้งแต่ ๑ ถึง ๔ มีความแตกต่างในการผันวิภัติและลิงค์อย่างไร ?
๙. **อภัยยศัพท์** ในภาษาบาลี คืออะไร แบ่งออกเป็นเท่าไร อะไรบ้าง ?
๑๐. **อุปสรรค** มีวิธีการใช้อย่างไร จงยกตัวอย่างวิธีการสร้างคำด้วย **อติ, อนุ, อภิ** อุปสรรคมาดู ?
๑๑. **นิบาต** จำแนกไว้เป็นกี่หมวด จงเขียนนิบาตบอกกาล (เวลา) มาให้ครบ ?
๑๒. อภัยยศัพท์ในภาษาสันสกฤต มีการจำแนกประเภทหลักๆ อย่างไรบ้าง และมีประเภทใดที่ใช้ในการสร้างคำหรือผูกประโยคเหมือนกับในภาษาบาลี ?
๑๓. จงเปรียบเทียบหน้าที่และความแตกต่างระหว่าง **อุปสรรค** (Prefixes) และ **นิบาต** (Particles) ในภาษาบาลี โดยเน้นที่การวางตำแหน่งในประโยคและการเปลี่ยนความหมาย ?
๑๔. นอกจากอุปสรรคและนิบาตแล้ว **ปัจจัย** (Paccaya) ที่ทำหน้าที่เป็นอภัยยศัพท์คืออะไร และปัจจัยประเภทนี้มีผลต่อการสร้างคำและคงสภาพเป็นศัพท์ที่ไม่ผันวิภัติอย่างไร ?
๑๕. ข้อความที่เป็นวลีสันสกฤตต่อไปนี้ไม่ถูกต้องตามหลักภาษา เพราะคุณนามไม่สัมพันธ์กับคำนามจงแก้คำนามในวลีต่อไปนี้ให้ (มีลิงค์ วิภัติ และพจน์) สัมพันธ์กับคำนาม

- ๑) สฤละ กนยา (หญิงสาว อ้วน)
- ๒) กฤศม์ มหิষะ (กระป๋อง ผอม)
- ๓) โลหิตา ปทุมม (ดอกบัว แดง)
- ๔) หริเต ปราณิ (ใบไม้ทั้งหลาย สีเขียว)
- ๕) วิศาละ ศาลา (ศาลา กว้าง)
- ๖) วีเรา พาลิเก (เด็กหญิงสองคน ผู้กล้าหาญ)
- ๗) อุตตานัม ชลาศเย (ในสระน้ำ ตื้น)
- ๘) ปกฺวานิ ผลม (ซึ่งผลไม้ สุก)
- ๙) นิจะ วฤกฺษะ หริตฺ ผลานิ (ซึ่งผลไม้ทั้งหลาย สีเขียว บนต้นไม้ ต่ำ)
- ๑๐) อูจฺจํ วฤกฺษะ (บนต้นไม้ทั้งหลาย สูง)

๑๖. จงเติมช่องว่างหน้าคำต่อไปนี้ด้วยศัพท์ว่า **ตท (นั้น)** ให้สัมพันธ์กับคำนามตามหลักภาษา

๑) ____ นฤปะ (พระราชองค์นั้น)	๒) ____ หิเสา (หงส์สองตัวนั้น)
๓) ____ วฤกฺษะ (ต้นไม้เหล่านั้น)	๔) ____ ลตา (เถาว์ลั่นนั้น)

- ๕) ____ มาเล (พวงมาลัยสองพวงนั้น) ๖) ____ ศิลาะ (ก้อนหินเหล่านั้น)
- ๗) ____ ฉัตรม (ร่มคันนี้) ๘) ____ มิตรานิ (เพื่อนเหล่านั้น)
- ๙) ____ ปทุม (ดอกบัวสองดอก นั้น)

๑๗. จงเติมช่องว่างหน้าคำด้วยว่า **อิทม (นี้)** ให้ถูกต้องตามหลักภาษา

- ๑) ____ นฤปะ (พระราชองค์นี้) ๒) ____ หัเสา (หงส์สองตัวนี้)
- ๓) ____ วฤกษะ (ต้นไม้เหล่านี้) ๔) ____ ลตา (แถววัลย์นี้)
- ๕) ____ มาเล (พวงมาลัยสองพวงนี้) ๖) ____ ศิลาะ (ก้อนหินเหล่านี้)
- ๗) ____ ฉัตรม (ร่มคันนี้) ๘) ____ มิตรานิ (เพื่อนเหล่านี้)
- ๙) ____ ปทุม (ดอกบัวสองดอกนี้)

๘. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๕

กจจายนมหาเถร. ๒๕๔๐. *กจจายนพยากรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนา.

กรรมการ กองตำราหมากกุฎราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑. *อธิบายบาลีไวยากรณ์นามและอัปยัคคัพ*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หมากกุฎราชวิทยาลัย.

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์. ๒๕๐๘. *พระคัมภีร์อภิธานปิฎกปิฎกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็น*

ไทย. พระนคร: หมากกุฎราชวิทยาลัย.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ๒๕๔๗. *บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒*

นามและอัปยัคคัพ. นครปฐม: โรงพิมพ์หมากกุฎราชวิทยาลัย.

คำพันธ์ วงศ์เสน่ห์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

ฉลาด ปริญาโณ, พระมหา. ๒๕๓๐. *คู่มือการเรียนรู้บาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง.

จำลอง สารพัฒน์. ๒๕๔๔. *ไวยากรณ์สันสกฤต ๑*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จำลอง สารพัฒน์. ๒๕๔๘. *ไวยากรณ์สันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย.

ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. ๒๕๑๕. *คู่มือเรียนบาลีด้วยตนเอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริการธุรกิจ

การพิมพ์.

พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับบาลีสยามรัฐ. (ออนไลน์). สืบค้นจาก <https://etipitaka.com>.

พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย. (ออนไลน์). สืบค้นจาก

<https://etipitaka.com>.

พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสสี ป.ธ.๙). ๒๕๖๒. *หลักสูตรบาลีไวยากรณ์และหลักสัมพันธ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. นนทบุรี: นิติการพิมพ์.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ ป.ธ.๘). ๒๕๕๕. *บันทึกบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมฺโม (แก้วนา). ๒๕๖๓. *คู่มือสันสกฤต ๑*. หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปณฺโญ. ๒๕๕๗. *กัจจายนสูตรตปฐะแปล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สหมิตรพรินต์แอนด์พับลิชชิง จำกัด.

พระมหานาค อุปนาโค. ๒๕๔๐. *อธิบายบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

พระมหานิยม อุตตโม. ๒๕๔๗. *บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์*. ขอนแก่น: บริษัทคลังนานาธรรม จำกัด.

_____. ม.ป.ป. *หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียง.

พระมหาสมปอง มุทิต. ๒๕๔๓. *บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโห. ๒๕๓๔. *บาลีไวยากรณ์*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.

ไพโรจน์ วราสโย (ยินดี), พระมหา. ๒๕๔๕. *การศึกษาเปรียบเทียบระบบคำภาษาบาลีกับภาษาอังกฤษ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๓๕. *อภิธานปิฎกปาฐา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

ระวี จันทรส่อง. ๒๕๖๓. *ภาษาสันสกฤตสำหรับบุคคลทั่วไป*. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรลักษณ์ พับบรรจง, ผศ. (๒๕๓๐). *สังกฤตไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

วิสุทธิ บุษยกุล. (๒๕๕๔). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมควร นิยมวงศ์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

สุภาพรณ ฦ บางช้าง, รศ. ๒๕๓๔. *ไวยากรณ์บาลี*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). ๒๕๔๓. *บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
พรชัยการพิมพ์.

หลวงเทพดรณานุศิษฐ์. ๒๕๔๐. *ธาตุุปทีปิกา หรือพจนานุกรมบาลีไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัย.

อารีย์ สหชาติโกสัย. ๒๕๑๗. *เทียบลักษณะคำบาลี-สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ ร.พ. ชุมชุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย จำกัด.

Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๙๕. *Introduction to pali*. Varanasi: The Banaras
Hindu University Press.

Coulson, Michael. (๑๙๙๒). *Sanskrit, An Introduction to the Classical Language*.
England: Clays Ltd.

Kale, L.R. (๑๙๖๐). *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๓๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๔๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University
Press.

แผนการสอนประจำบทที่ ๖

การแจกคำกริยาอาขยาตในภาษาบาลี

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives)

เพื่อให้ผู้เรียน:

๑. สามารถอธิบายองค์ประกอบพื้นฐานของคำกริยาอาขยาต (ธาตุ, ปัจจัย, วิภัติ, วจนะ, บุรุษ, กาล) และจำแนกหน้าที่ของวิภัติอาขยาตทั้ง ๑๔ ตัวได้
๒. สามารถผันคำกริยาอาขยาตในกาลปัจจุบัน (วัตตมานาวิภัติ) และกาลอื่นที่สำคัญตามหลักเกณฑ์ของบุรุษและวจนะได้อย่างถูกต้อง

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) โครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบ (K๒) ของคำกริยาอาขยาต (ธาตุ, ปัจจัย, วิภัติ) และสามารถจำแนก (S๑) วิภัติอาขยาตทั้ง ๑๔ ตัว (K๒) ได้อย่างชัดเจน (S๒) โดยเห็นความสำคัญ (A๑) ของกริยาในการสร้างประโยค และตระหนัก (A๒) ในกฎการประกอบศัพท์
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หลักการผันคำกริยา ตามกาล (K๒) บุรุษและวจนะ และสามารถ ผัน (S๑) คำกริยาในวัตตมานาวิภัติ (กาลปัจจุบัน) และปัญจมีวิภัติ ได้ถูกต้อง (S๒) โดยมีความแม่นยำ (A๑) ในการใช้รูปศัพท์และมุงมั้น (A๒) ที่จะฝึกฝนการผันคำกริยา
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) ความสัมพันธ์ (K๑) ระหว่างคำนาม (ประธาน) และคำกริยา (K๒) ในประโยคภาษาบาลี และสามารถแปล (S๒) ประโยคที่ซับซ้อนขึ้นได้อย่างเป็นระบบ (S๒) โดยมีความรับผิดชอบ (A๑) ใน

		การศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและมีความสุข (A๒) ในการค้นพบหลักไวยากรณ์
--	--	--

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายองค์ประกอบของอาขยาต (วิภัตติ, กาล, บท, วจนะ, บุรุษ, ชาติ, ปัจจัย) ได้อย่างครบถ้วน
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถจำแนกและท่องจำวิภัตติอาขยาต ๑๔ ตัว ในหมวดวัตตมานา และปัญจมีได้
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถผันคำกริยาอาขยาตตามชาติและปัจจัยที่กำหนดในหมวดวิภัตติปัจจุบัน และระบุ บุรุษ และวจนะได้อย่างถูกต้อง

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การใช้แผนภาพโครงสร้าง ผู้สอนใช้แผนภาพแสดงองค์ประกอบของอาขยาต (เช่น ชาติ + ปัจจัย + วิภัตติ) เพื่อบรรยายความสัมพันธ์ของส่วนประกอบ และตั้งคำถามให้ผู้เรียนระบุส่วนประกอบในคำกริยาที่ผู้สอนกำหนด
๒. การให้ผู้เรียนร่วมสร้างตารางวิภัตติ ผู้สอนให้ตาราง วัตตมานาวิภัตติ ที่เว้นช่องว่างไว้ แล้วให้นักศึกษาช่วยกันเติมรูปวิภัตติ (ติ, อนติ, สิ, ถ, มิ, ม) พร้อมทั้งอธิบายความหมายของแต่ละตัว (เช่น สิ หมายถึง อุตตมบุรุษ เอกวจนะ)
๓. การบรรยายแบบยกตัวอย่างการผัน ผู้สอนบรรยายการผันคำกริยาอาขยาตโดยใช้ชาติ (เช่น คม - ไป) และให้ผู้เรียนฝึกผันกริยาชาติอื่น ๆ (เช่น ภู - เป็น/มี/อยู่) ในบุรุษและวจนะที่แตกต่างกัน เพื่อตรวจสอบความเข้าใจในทันที

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “ผันคำกริยาแข่งขัน” โดยแบ่งกลุ่มให้นักศึกษาสุ่มเลือก ชาติ และ ปัจจัย ที่กำหนด (เช่น ชาติ ปจ - หุง, ปัจจัย อ) แล้วให้แต่ละกลุ่มผันคำกริยาในหมวด วัตตมานาวิภัตติ ให้ถูกต้องและรวดเร็วที่สุด
๒. กิจกรรม “วิเคราะห์ประโยคกริยา” ผู้สอนให้ประโยคภาษาบาลีสั้น ๆ ที่มีกริยาอาขยาตปรากฏอยู่ (เช่น ปุริโส ธมมํ สุนาติ) แล้วให้นักศึกษาวิเคราะห์ คำกริยา (สุนาติ) ว่าผันมาจากชาติใด ปัจจัยใด วิภัตติใด และทำหน้าที่อะไรในประโยค

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการระบุองค์ประกอบของอาชยัต, การผันคำกริยาอาชยัตในหมวดวัตตมานา และการจำแนกกริยาอาชยัต (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความแม่นยำในการท่องจำวิภัตติอาชยัตทั้ง ๑๔ ตัว และความเข้าใจในความหมายของกริยาอาชยัตแต่ละประเภท (วัด K๒)

๓. การสอบปฏิบัติ (Practical Exam) ประเมินความสามารถในการผันคำกริยาจากธาตุที่กำหนดในหมวดวิภัตติอื่น ๆ ที่สำคัญ และความสามารถในการแปลกริยาที่ผันแล้วในบริบทของประโยค (วัด S๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจในหลักไวยากรณ์ทั้งหมดของคำกริยาอาชยัต และความสามารถในการวิเคราะห์ และแปลประโยคภาษาบาลีสัน ๆ โดยเน้นที่การใช้กริยา (วัด K๑, K๒, S๑, S๒, A๒)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๖ การแจกคำกริยาอาชยัตในภาษาบาลี

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอเนื้อหา การแจกคำกริยาอาชยัต โดยมีแผนผังโครงสร้าง

๓. ตารางวิภัตติอาชยัต แผ่นชาร์ตหรือสื่อดิจิทัลแสดงตารางวิภัตติอาชยัต ๑๒ ตัว ทั้งหมด โดยแบ่งตามหมวด (เช่น วัตตมานา, ปัญจมี) พร้อมคำแปล

๔. ตารางปัจจัยอาชยัต ตารางสรุปปัจจัย ที่ใช้ในการผันกริยาอาชยัต เพื่อให้ผู้เรียนจดจำ และนำไปประกอบกับธาตุได้

๕. บัตรคำศัพท์ (Flash Cards) บัตรคำที่แสดงธาตุ เพื่อใช้ในกิจกรรมการผันคำ

๖. ใบงานฝึกผันคำ (Declension Practice Sheets) สำหรับฝึกแจกวิภัตติคำกริยาอาชยัต และฝึกการสร้างคำกริยาจากกริยาอาชยัตที่กำหนดให้

บทที่ ๖

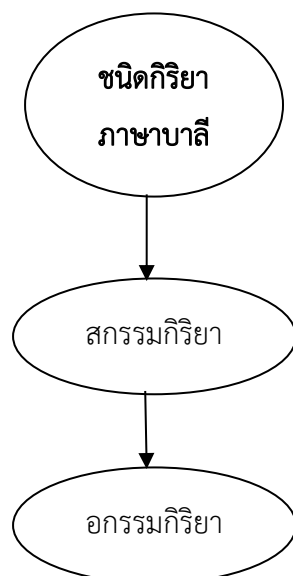
การแจกคำกริยาอาขยาตในภาษาบาลี

อาขยาต (คำกริยา)

การแจกคำกริยาอาขยาตในภาษาบาลีเป็นกระบวนการสร้างคำที่สมบูรณ์ในตัวเอง โดยมีหัวใจหลักคือการนำธาตุ (แก่นความหมายของกริยา) มาประกอบกับปัจจัย (ตัวเสริมที่กำหนดหมวดหมู่) เพื่อสร้างเป็นกิริยาศัพท์ (verb stem) กลุ่มปัจจัยที่ใช้ลงในระหว่างกิริยาศัพท์ เป็นเครื่องหมายจาก จากนั้นจึงนำไปเชื่อมต่อกับวิภัตติอาขยาต ซึ่งเป็นส่วนท้ายที่สำคัญที่สุด เพราะวิภัตตินี้เองที่ทำหน้าที่ทางไวยากรณ์ 5 ประการไว้ในตัว ได้แก่ กาล (Tense), บท (Voice), วชนะ (Number), และ บุรุษ (Person)

ดังนั้น คำกริยาบาลีเพียงคำเดียวจึงสามารถสื่อความหมายได้อย่างครบถ้วนทั้งผู้กระทำ การกระทำ และรายละเอียดของกาลเวลา โดยไม่ต้องอาศัยคำอื่นมาประกอบมากนัก

อาขยาต คือ ศัพท์กล่าวกริยา คือ ความทำ เป็นต้นว่า ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด จัดเป็น ๒ ชนิดใหญ่ ๆ คือ สกรรมกริยา และ อกรรมกริยา ประกอบด้วยวิภัตติ กาล บท วชนะ บุรุษ ธาตุ จาก ปัจจัย

๑. วิภัติ

จำแนกไว้เพื่อให้รู้กาล บท วาจา และบุรุษ จัดเป็น ๘ หมวด แต่ละหมวดมี ๑๒ วิภัติดังต่อไปนี้

๑.๑ วัตตมานาวิภัติบอกปัจจุบันกาล

วัตตมานาวิภัติ					กาล	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรัสสบท		อัตตโนบท			
ป.	ติ	อนติ	เต	อนเต	ปัจจุบัน	อยู่, ย่อม, จะ,
ม.	สิ	ถ	เส	วุเห		เพ็ง, เพ็งจะ,
อุ.	มิ	ม	เอ	มุเห		กำลัง, กำลังจะ

๑) การใช้วัตตมานาวิภัติ

วิภัติหมวดวัตตมานาแบ่งบอกปัจจุบันกาล นิยมแปล ๓ อย่าง คือ อยู่, ย่อม, จะ ตามสำนวนการแปลโดยพยัญชนะของภาษาบาลี เช่น ปจติ หุงอยู่, ย่อมหุง, จะหุง แต่ในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์เพื่อแบ่งบอกว่าเป็นปัจจุบันกาล เช่น ปจติ หุง-อยู่, กำลัง-หุง, เพ็ง-หุง, จะ-หุง, ย่อม-หุง, กำลังจะหุง, เพ็งจะหุง เป็นต้น

วัตตมานาวิภัติ เฉพาะฝ่ายปรัสสบท				
บุรุษ	เอกวาจา		พหูวาจา	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	ปจติ	(ชน) หุง-อยู่	ปจันติ	(พวกชน) ย่อม-หุง
ม.	ปจสิ	(ท่าน) เพ็ง-หุง	ปจถ	(พวกท่าน) จะ-หุง
อุ.	ปจามิ	(เรา) กำลัง-หุง	ปจาม	(พวกเรา) เพ็งจะ-อยู่

๑.๒ ปัญจมีวิภัติบอกความบังคับ ความหวัง ความอ่อนน้อม

ปัญจมีวิภัติ					บ่งบอก	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรัสสบท		อัตตโนบท			
ป.	ตุ	อนตุ	ตํ	อนตํ	ความบังคับ	จง, เถิด, ขอจง,
ม.	หิ	ถ	สสุ	วุโห	ความหวัง	เถอะ, นะะ, ช่วย...ที่
อุ.	มิ	ม	เอ	อามหเส	ความอ่อนนออน	โปรด, ได้โปรด, กรุณา, เถอญ

๑) การใช้ปัญจมีวิภัติ

วิภัติหมวดปัญจมีบอกความบังคับ ความหวัง และความอ่อนนอน นิยมแปล ๓ อย่าง คือ จง... ..เกิด, ขอจง.. ตามสำนวนการแปลโดยพยัญชนะในภาษาบาลี เช่น กโรตุ จงทำ, ทำเกิด, ขอจงทำ เป็นต้น แต่ในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์เพื่อบอกความบังคับ เป็นต้น เหล่านี้ คือ จง, เกิด, ขอจง, เถอะ, นะ, ช่วย...ที, โปรด, ได้โปรด, กรุณา, เทอญ เช่น จง-ทำ, ทำ-เกิด, ขอจง-ทำ, ทำ-เถอะ, ทำ-นะ, ช่วย-ทำ-ที, โปรด-ทำ, ได้โปรด-ทำ, เป็นต้น

ปัญจมีวิภัติ เฉพาะฝ่ายปรสสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหูวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	กโรตุ	(ชน) จง-ทำ	กโรนตุ	(พวกชน) ขอจง-ทำ
ม.	กโรहि	(ท่าน) โปรด-ทำ	กโรถ	(พวกท่าน) กรุณา-ทำ
อ.	กโรมิ	(เรา) ทำ-เถอะ	กโรม	(พวกเรา) ทำ-นะ

๑.๓ สัตตมีวิภัติบอกความยอมตาม ความกำหนด ความรำพึง

สัตตมีวิภัติ					บ่งบอก	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรสสบท		อัตตโนบท			
ป.	เอยย	เอยยฺญ์	เอถ	เอริ	ความยอมตาม	ควร, พึง, คง ต้อง, น่าจะ,
ม.	เอยยาสี	เอยยถ	เอโถ	เอยยวโ	ความกำหนด	
อ.	เอยยามิ	เอยยาม	เอยยํ	เอยยามเห	ความรำพึง	

๑) การใช้สัตตมีวิภัติ

วิภัติหมวดสัตตมีบอกความยอมตาม, ความกำหนด, ความรำพึง นิยมแปล ๓ อย่าง คือ ควร..., พึง..., พึง..... ตามสำนวนการแปลโดยพยัญชนะในภาษาบาลี เช่น คจฺเจยฺย ควรไป, พึงไป เป็นต้น แต่ในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์บอกความยอมตาม เป็นต้น เหล่านี้ คือ ควร, พึง, คง, ต้อง, น่าจะ เช่น คจฺเจยฺย ควร-ไป, พึง-ไป, คง-ไป, น่าจะ-ไป, ต้อง-ไป, คงต้อง-ไป เป็นต้น

สัตตมวีรภัตติ เฉพาะฝ่ายปรัสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหุวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	คจ <u>ณ</u> ยฺย	(ชน) ควร-ไป	คจ <u>ณ</u> ยฺยํ	(พวกชน) พึง-ไป
ม.	คจ <u>ณ</u> ยฺยา <u>ล</u> ิ	(ท่าน) คง-ไป	คจ <u>ณ</u> ยฺยา <u>ล</u>	(พวกท่าน) น่าจะ-ไป
อุ.	คจ <u>ณ</u> ยฺยา <u>ม</u> ิ	(เรา) ต้อง-ไป	คจ <u>ณ</u> ยฺยา <u>ม</u>	(พวกเรา) คงต้อง-ไป

๑.๔ ปโรกขาวิภัตติบอกอดีตกาลล่วงแล้วไม่มีกำหนด

ปโรกขาวิภัตติ					กาล	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรัสสบท		อัตตโนบท			
ป.	อ	อุ	ตถ	เร	ล่วงแล้ว	แล้ว
ม.	เอ	ตถ	ตโถ	วโห	ไม่มี	
อุ.	อํ	มฺห	อิ	มฺเห	กำหนด	

๑) การใช้ปโรกขาวิภัตติ

วิภัตติหมวดปโรกขาบอกอดีตกาลล่วงไปไม่มีกำหนด แปลว่า แล้ว เช่น มริ (เรา ตายแล้ว)
เป็นต้น ส่วนในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์ คือ แล้ว เพื่อบอกอดีตกาล

ปโรกขาวิภัตติ เฉพาะฝ่ายปรัสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหุวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	มร (อ)	(ชน) ตาย-แล้ว	มรฺ (อุ)	(พวกชน) ตาย-แล้ว
ม.	มเร	(ท่าน) ตาย-แล้ว	มร <u>ต</u> ถ	(พวกท่าน) ตาย-แล้ว
อุ.	มริ (อํ)	(เรา) ตาย-แล้ว	มร <u>ม</u> ห	(พวกเรา) ตาย-แล้ว

๑.๕ หิยัตตนิวิภัตติบอกอดีตกาลล่วงแล้วแต่แต่วานนี้

หิยัตตนิวิภัตติ					กาล	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรัสบท		อัตตโนบท			
ป.	อา	อุ	ตถ	ตถุ	ล่วงแล้ว	แล้ว ได้...แล้ว
ม.	โอ	ตถ	เส	วหิ	ตั้งแต่	
อุ.	อํ	มฺห	อิ	มฺหเส	วานนี้	

๑) การใช้หิยัตตนิวิภัตติ (ลง อ อาคม)

วิภัตติหมวดหิยัตตนิบกกอดีตกาลล่วงไปวานนี้ แปลว่า แล้ว ถ้ามี อ อาคมอยู่หน้า แปลว่า ได้แล้ว เช่น วทา (กล่าวแล้ว), อวทา (ได้กล่าวแล้ว) เป็นต้น ในภาษาไทย ใช้กริยานุเคราะห์ คือ แล้ว, ได้....แล้ว เพื่อบอกอดีตกาล

หิยัตตนิวิภัตติ เฉพาะฝ่ายปรัสสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหูวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	อวทา	(ชน) ได้-กล่าว-แล้ว	อวทู (อุ)	(พวกชน) ได้-กล่าว-แล้ว
ม.	อวโท	(ท่าน) ได้-กล่าว-แล้ว	อวทิตถ	(พวกท่าน) ได้-กล่าว-แล้ว
อุ.	อวทํ (อ)	(เรา) ได้-กล่าว-แล้ว	อวทิมห	(พวกเรา) ได้-กล่าว-แล้ว

๑.๖ อัชชัตตนิวิภัตติบกกอดีตกาลล่วงแล้วตั้งแต่วันนี้

อัชชัตตนิวิภัตติ					กาล	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรัสสบท		อัตตโนบท			
ป.	อี	อุ๋	อา	อุ	ล่วงแล้ว	แล้ว ได้...แล้ว
ม.	โอ	ตถ	เส	วุหิ	ตั้งแต่	
อุ.	อี	มฺหา	อํ	มฺเห	วันนี้	

๑) การใช้หิยัตตนิวิภัตติ (ลง อ อาคม)

วิภัตติหมวดอัชชัตตนิบกกอดีตกาลล่วงไปตั้งแต่วันนี้ แปลว่า แล้ว ถ้ามี อ อาคมอยู่หน้า แปลว่า ได้แล้ว เช่น จริ (เที่ยวไปแล้ว), อจริ (ได้เที่ยวไปแล้ว) เป็นต้น ส่วนในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์ คือ แล้ว, ได้....แล้ว เพื่อบอกอดีตกาล

อัชชัตตนิวิภัตติ เฉพาะฝ่ายปรัสสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหูวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	อจริ (อิ)	(ชน) ได้-เที่ยวไป-แล้ว	อจริสุ (อุ)	(พวกชน) ได้-เที่ยวไป-แล้ว
ม.	อจโร	(ท่าน) ได้-เที่ยวไป-แล้ว	อจริตถ	(พวกท่าน) ได้-เที่ยวไป-แล้ว
อุ.	อจรี (อี)	(เรา) ได้-เที่ยวไป-แล้ว	อจริมทา	(พวกเรา) ได้-เที่ยวไป-แล้ว

๑.๗ ภาษีสันตวิภัตติบอกอนาคตแห่งปัจจุบัน

ภวิสสันตวิภัตติ					กาล	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรัสสบท		อัตตโนบท			
ป.	สสติ	สสนติ	สสเต	สสนเต	อนาคตกาล	จัก, คงจัก, จะ, คงจะ
ม.	สสสิ	สสถ	สสเส	สสวहे	แห่ง	
อุ.	สสามิ	สสาม	สสํ	สสามहे	ปัจจุบัน	

๑) การใช้ภาษีสันตวิภัตติ

วิภัตติหมวดภาษีสันตบอกรอนาคตกาลแห่งปัจจุบัน เช่น อิกฺขิสฺสติ จักเห็น เป็นต้น แต่ในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์เหล่านี้ คือ จัก, คงจัก, จะ, คงจะ บอกรอนาคตกาล เช่น อิกฺขิสฺสามิ (เรา) จักเห็น, จะเห็น, คงจักเห็น, คงจะเห็น (เขา) ปีหน้า เป็นต้น

ภาษีสันตวิภัตติ เฉพาะฝ่ายปรสสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหูวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	อิกฺขิสฺสติ	(ชน) จักเห็น	อิกฺขิสฺสนติ	(พวกชน) จักเห็น
ม.	อิกฺขิสฺสสิ	(ท่าน) คงจักเห็น	อิกฺขิสฺสถ	(พวกท่าน) จะเห็น
อุ.	อิกฺขิสฺสามิ	(เรา) คงจะเห็น	อิกฺขิสฺสาม	(พวกเรา) คงจะเห็น

๑.๘ กาลาติปัตติวิภัตติบอกอนาคตกาลแห่งอดีต

กาลาติปัตติวิภัตติ					กาล	กริยานุเคราะห์ภาษาไทย
บุรุษ	ปรสสบท		อัตตโนบท			
ป.	สสา	สสํสุ	สสถ	สสํสุ	อนาคตกาล	จัก...แล้ว
ม.	สเส	สสถ	สสเส	สสวเห	แห่ง	จัก...ได้แล้ว
อุ.	สสํ	สสามหา	สสํ	สสามเห	อดีต	จะได้..แล้ว

๑) การใช้กาลาติปัตติวิภัตติ

วิภัตติหมวดกาลาติปัตติบอกอนาคตกาลแห่งอดีต นิยมแปลว่า แล้ว ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้..แล้ว ตามสำนวนการแปลโดยพยัญชนะในภาษาบาลี เช่น อวทิสฺสา (จักกล่าวแล้ว)

เป็นต้น แต่ในภาษาไทยใช้กริยานุเคราะห์เหล่านี้ คือ จัก..แล้ว, จักได้..แล้ว, จะได้..แล้ว บอกอนาคต
กาลแห่งอดีต เช่น วิชา **จัก-กล่าว-แล้ว**, วิชา **จักได้-กล่าว-แล้ว**, **จะได้-กล่าว-แล้ว** เป็นต้น

กาลาติปัตติวิภัติ เฉพาะฝ่ายปรสสบท				
บุรุษ	เอกวจนะ		พหุวจนะ	
	บาลี	ไทย	บาลี	ไทย
ป.	อวทิสฺส	(ชน) จัก-กล่าว-แล้ว	อวทิสฺสสุ	(พวกชน) จัก-กล่าว-แล้ว
ม.	อวทิสฺเส	(ท่าน) จักได้-กล่าว-แล้ว	อวทิสฺสอ	(พวกท่าน) จักได้-กล่าว-แล้ว
อุ.	อวทิสฺสึ	(เรา) จะได้-กล่าว-แล้ว	อวทิสฺสามหเส	(พวกเรา) จะได้-กล่าว-แล้ว

๒. กาล

กาล คือ เวลาแสดงการกระทำของประธานในประโยค ในภาษาบาลีแบ่งเป็น ๓ กาล คือ
ปัจจุบันกาล อดีตกาล และอนาคตกาล ดังนี้

ภาพ แผนภูมิแสดงกาลในภาษาบาลีและภาษาไทย

๒.๑ ปัจจุบันกาล คือ เวลาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า จำแนกออกอีก ๓ ดังนี้

ปัจจุบันกาลในภาษาบาลี

ตัวอย่างประโยค	คำแปล	กาลในภาษาบาลี
โส จรติ ฯ	(เขา) ประพตฺติอยู่	ปัจจุบันแท้
โส กโรติ ฯ	(เขา) ย่อมกระทำ	ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต
โส ภุชติ ฯ	(เขา) จะกิน	ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต

๒.๒ อดีตกาล คือ กาลที่ล่วงไปแล้ว จำแนกออกอีก ๓ ดังนี้

อดีตกาลในภาษาบาลี

ตัวอย่างประโยค	คำแปล	กาลในภาษาบาลี
โส จริ ฯ	(เขา) ประพาศแล้ว	อดีตกาลไม่มีกำหนด
โส อกริ ฯ	(เขา) ได้กระทำแล้ว	อดีตกาลล่วงไปวานนี้
โส อภุชชิ ฯ	(เขา) ได้กินแล้ว	อดีตกาลล่วงไปวันนี้

๒.๓ อนาคตกาล คือ กาลที่ยังไม่มาถึง จำแนกออกอีก ๒ ดังนี้

อนาคตกาลในภาษาบาลี

ตัวอย่างประโยค	คำแปล	กาลในภาษาบาลี	กาลในภาษาไทย
โส จริสฺสติ ฯ	(เขา) จักประพาศ	อนาคตแห่งปัจจุบัน	อนาคตกาล
โส อกริสฺสติ ฯ	(เขา) <u>จักได้</u> กระทำแล้ว	อนาคตแห่งอดีต	อนาคตกาลสมบูรณ์

๓. บท

บท คือ ฝ่ายของวิภัติ แบ่งออกเป็น ๒ คือ ปรัสสบท คือ บทเพื่อผู้อื่น เป็นเครื่องหมายกัตตุวาทก และเหตุกัตตุวาทก, อัตตโนบท คือ บทเพื่อตนเอง เป็นเครื่องหมายกัมมวาทก ภาววาทก และเหตุกัมมวาทก

การใช้บทบอกวาทกในภาษาบาลี

บท	ตัวอย่างประโยค	วาทกบาลี	คำแปล
ปรัสสบท	นโร ภตฺตํ ภุชฺชติ สามิโก นรํ ภตฺตํ ภุชฺชา <u>เปติ</u>	กัตตุ เหตุกัตตุ	คนกินข้าวอยู่ นายยังคนให้กินอยู่ซึ่งข้าว
อัตตโนบท	นเรน ภตฺตํ ภุชฺช <u>ียเต</u> เตน ภุช <u>เต</u> สามิเกน นรํ ภตฺตํ ภุชฺชา <u>ปิยเต</u>	กัมมะ ภาวะ เหตุกัมมะ	ข้าวถูกคนกิน เขาเป็นอยู่ ข้าวถูกนายใช้คนให้กิน

ข้ออธิบาย : การใช้บทในภาษาบาลีเพื่อบอกวาทก เช่น ภุชฺชติ และ ภุชฺชาเปติ กิริยาทั้งสองนี้ลง ติ วัตตมานาวิภัติ ฝ่ายปรัสสบท เป็นเครื่องหมายกัตตุวาทกและเหตุกัตตุวาทก และ กิริยาเหล่านี้ คือ ภุชฺชียเต, ภุชฺเต และ ภุชฺชาปิยเต ลง เต วัตตมานาวิภัติฝ่ายอัตตโนบท เป็นเครื่องหมายกัมมวาทก ภาววาทก และเหตุกัมมวาทก

๔. วจนะ

วจนะ คือ ฝ่ายของวิภัติวิธีแสดงจำนวนของประธาน แบ่งออกเป็น ๒ คือ เอกวจนะ ใช้สำหรับแสดงจำนวนประธานอย่างเดียว และพหุวจนะ ใช้สำหรับแสดงจำนวนประธานมากกว่าอย่างเดียว ดังต่อไปนี้

วจนะกับความสัมพันธ์ทางด้านไวยากรณ์

การใช้วจนะอาขยาต	พจน์ภาษาไทย
บุริโส คามํ ปวิสติ	บุรุษ เข้า บ้าน
บุริสา คามํ ปวิสนติ	พวkbุรุษ เข้า บ้าน

ข้ออธิบาย : วจนะอาขยาตในภาษาบาลีมีความสัมพันธ์กับประธานในประโยค กล่าวคือ ถ้ากริยาอาขยาตลงวิภัติวิธีวจนะใด ประธานในประโยคต้องเป็นวจนะนั้นตาม เช่น บุริโส คามํ ปวิสติ ในประโยคนี้นี้ ปวิสติ ลง ตี วัตตมานาวิภัติวิธีฝ่ายเอกวจนะ ประธานคือ บุริส จึงต้องเป็น บุริโส ฝ่ายเอกวจนะตาม เป็นต้น ส่วนในภาษาไทยกริยาไม่ได้ทำให้ประธานในประโยคเปลี่ยนรูปไป คือ แม้ประธานเป็นพจน์ไหน กริยาก็คงรูปอยู่อย่างนั้นเหมือนเดิม เช่น บุรุษเข้าบ้าน กับ พวkbุรุษเข้าไป ในสองประโยคนี้นี้ ประโยคแรกประธานเป็นเอกพจน์ ประโยคหลังประธานเป็นพหูพจน์ ทั้งสองล้วนใช้กริยาตัวเดียวกันคือ “เข้า” ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเหมือนในภาษาบาลี

๕. บุรุษ

บุรุษ คือ ชั้นของกริยาอาขยาตแบ่งเป็น ๓ บุรุษ, ปฐมบุรุษ บ่งถึงบุคคลที่สามที่ถูกกล่าวถึง หมายถึง นามนามทั่วไป, มัธยมบุรุษ บ่งถึงคู่สนทนาที่กำลังพูดด้วย หมายถึงด้วย ตุมห ศัพท์ (ท่าน), อุตตมบุรุษ บ่งถึงตัวผู้สนทนาเอง หมายถึงด้วย อมห ศัพท์ (เรา)

การใช้บุรุษสรรพนามในภาษาบาลี

บุรุษ	ตัวอย่าง			
ปฐมบุรุษ	ภวติ (ขโน)	(เขา) เป็นอยู่	ภวนติ (ชนา)	(พวกเขา) เป็นอยู่
มัธยมบุรุษ	ภวสิ (ตว)	(ท่าน) เป็นอยู่	ภวถ (ตุมเห)	(พวกท่าน) เป็นอยู่
อุตตมบุรุษ	ภวามิ (อห)	(เรา) เป็นอยู่	ภวาม (มย)	(พวกเรา) เป็นอยู่

ข้ออธิบาย : คำกริยาในภาษาบาลีจะต้องผันไปตามบุรุษสรรพนาม กล่าวคือในกรณีที่ใช้วัตตมานาวิภัติวิธี ฝ่ายปรัสสภท ถ้าประธานเป็นปฐมบุรุษ (ต ศัพท์) ใช้ ตี และ อนติ, ถ้าประธานเป็นมัธยมบุรุษ (ตุมห ศัพท์) ใช้ สิ และ ถ, ถ้าประธานเป็นอุตตมบุรุษ (อมห ศัพท์) ใช้ มิ และ ม ส่วนการใช้

บุรุษสรรพนามกับคำกริยาในภาษาไทย ไม่มีการผันคำกริยาเพื่อให้เข้ากับบุรุษสรรพนาม จะใช้บุรุษสรรพนามใด คำกริยาก็คงอยู่อย่างนั้น เช่น เขา เป็นอยู่, ท่าน เป็นอยู่, เรา เป็นอยู่ เป็นต้น

๖. ธาตุ

ธาตุ คือ กิริยาศัพท์ที่เป็นมูลราก ใช้นำไปประกอบกับวิภัติ กาล บท วจนะ บุรุษ และ ปัจจัยที่บอกวากจก แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ สกัมมธาตุ ธาตุที่เรียกหากรรม และ อกัมมธาตุ ธาตุที่ไม่เรียกหากรรม และจำแนกออกเป็น ๘ หมวด ดังต่อไปนี้

กลุ่มธาตุกับชนิดคำกริยาไทย

กลุ่มธาตุ	ธาตุ	คำกริยาไทย
สกัมมธาตุ	‘ภุช’	‘กิน’
	‘กร’	‘ทำ’
	‘ลภ’	‘ได้’
อกัมมธาตุ	‘มร’	‘ตาย’
	‘ภู’	‘เป็น’
	‘สึ’	‘นอน’

๖.๑ การประกอบธาตุเพื่อใช้เป็นกริยา

คำกริยาในภาษาบาลีต้องมาจากการนำธาตุไปประกอบกับปัจจัยและวิภัติก่อนเสมอ จึงจะสามารถนำไปใช้ทำหน้าที่ในประโยคได้ ต่างกับคำในภาษาไทยซึ่งเป็นภาษาคำโดด แต่ละคำมีความหมายในตัว คำกริยาจึงไม่ต้องนำไปประกอบกับเครื่องปรุงก่อนนำไปใช้

หมวด	การประกอบธาตุ	รูปสำเร็จ	คำกริยาไทย
ภู ธาตุ ลง อ ปัจจัย	ภู + อ + ตี	ภวติ	มี, เป็น
รุธ ธาตุ ลง อ, เอ ปัจจัย	รุธ + อ, เอ + ตี	รฺนฺธติ, รฺนฺธเติ	ปิด, กั้น
ทิว ธาตุ ลง ย ปัจจัย	ทิว + ย + ตี	ทิพฺพติ	เล่น
สุ ธาตุ ลง ณฺ, ณา ปัจจัย	สุ + ณฺ, ณา + ตี	สุณฺณติ, สฺณนติ	ฟัง
กี ธาตุ ลง นา ปัจจัย	กี + นา + ตี	กีนฺนติ	ซื้อ
คห ธาตุ ลง ณา ปัจจัย	คห + ณา + ตี	คณฺหาติ	รับ, ถือ, จับ
ตน ธาตุ ลง โอ ปัจจัย	ตน + โอ + ตี	ตฺโนติ	แผ่
จฺร ธาตุ ลง ณฺ, ญ ปัจจัย	จฺร + ณฺ, ญ + ตี	โจเรติ, โจรยติ	ลัก, ขโมย

หมวด ฎ ธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘ภู’	อักษรมธาตุ	‘อยู่, เป็น’	กริยานุเคราะห์
‘หุ’	อักษรมธาตุ	‘อยู่, เป็น’	กริยานุเคราะห์
‘สึ’	อักษรมธาตุ	‘นอน’	อกรรมกริยา
‘มร’	อักษรมธาตุ	‘ตาย’	อกรรมกริยา
‘ปจ’	สักษรมธาตุ	‘หุง’	สกรรมกริยา
‘อิภข’	สักษรมธาตุ	‘เห็น’	สกรรมกริยา
‘ลภ’	สักษรมธาตุ	‘ได้’	อกรรมกริยา
‘คม’	อักษรมธาตุ	‘ไป’	อกรรมกริยา

หมวด ฐ ธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘รฐ’	สักษรมธาตุ	‘ปิด, กั้น’	สกรรมกริยา
‘มฺจ’	สักษรม/อักษรมธาตุ	‘ปล่อย, พ้น’	สกรรม/อกรรมกริยา
‘ภุช’	สักษรมธาตุ	‘กิน’	สกรรมกริยา
‘ภิท’	สักษรม/อักษรมธาตุ	‘ทำลาย, แฉก’	สกรรม/อกรรมกริยา
‘ลิป’	สักษรมธาตุ	‘ฉาบทา’	สกรรมกริยา

หมวด ทิว ธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘ทิว’	สักษรมธาตุ	‘เล่น’	สกรรมกริยา
‘สึว’	สักษรมธาตุ	‘เย็บ’	สกรรมกริยา
‘พุธ’	สักษรมธาตุ	‘รู้’	สกรรมกริยา
‘จึ’	อักษรมธาตุ	‘สิ้นไป’	อกรรมกริยา
‘มุห’	สักษรมธาตุ	‘หลง’	สกรรมกริยา
‘รช’	สักษรมธาตุ	‘ย้อม’	สกรรมกริยา

หมวด สุธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘สฺ’	สกัมมธาตุ	‘ฟัง’	สกรรมกริยา
‘วฺ’	สกัมมธาตุ	‘ร้อย’	สกรรมกริยา
‘สฺ’	สกัมมธาตุ	‘ผูก’	สกรรมกริยา

หมวด กีธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘กฺ’	สกัมมธาตุ	‘ซื้อ’	สกรรมกริยา
‘จิ’	สกัมมธาตุ	‘ชนะ’	สกรรมกริยา
‘จฺ’	สกัมมธาตุ	‘กำจัด’	สกรรมกริยา

หมวด จิธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘จฺ’	สกัมมธาตุ	‘ก่อ’	สกรรมกริยา
‘ลฺ’	สกัมมธาตุ	‘เกี่ยว, ตัด’	สกรรมกริยา
‘ญฺ’	สกัมมธาตุ	‘รู้’	สกรรมกริยา
‘ผฺ’	สกัมมธาตุ	‘ผิด, ไปรย’	สกรรมกริยา

หมวด คหธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘คห’	สกัมมธาตุ	‘ถือ, รับ, จับ’	สกรรมกริยา

หมวด ตนธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘ตน’	สกัมมกริยา	‘แผ่ไป’	สกรรมกริยา
‘กร’ ‘สกก’	สกัมมกริยา	‘ทำ’	สกรรมกริยา
‘ชาคร’	สกัมมกริยา	‘อาจ’	สกรรมกริยา
	สกัมมกริยา	‘ตื่น’	สกรรมกริยา

หมวด จุร ธาตุ

ธาตุ	กลุ่ม	คำกริยาไทย	ชนิดคำกริยาไทย
‘จุร’	สกัมมกิริยา	‘ลัก, ขโมย’	สกรรมกิริยา
‘ตกุก’	สกัมมกิริยา	‘ตริก’	สกรรมกิริยา
‘ลกข’	สกัมมกิริยา	‘กำหนด’	สกรรมกิริยา
‘มนต’	สกัมมกิริยา	‘ปรึกษา’	สกรรมกิริยา
‘จินต’	สกัมมกิริยา	‘คิด’	สกรรมกิริยา

๗. ปัจจัย

ปัจจัย หมายถึง กลุ่มปัจจัยที่ใช้ลงในระหว่างกิริยาศัพท์ เป็นเครื่องหมายวาง แบ่งออกเป็น ๕ หมวด ตามวาง ดังนี้

๗.๑ กัตตุวาง

กัตตุวางลงปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ, เอ, ย, ณ, ณา, นา, ณา, โอ, เณ, ฌย ดังต่อไปนี้

การใช้ปัจจัยสร้างคำกริยาบอกกัตตุวาง

ธาตุ + ปัจจัย + วิภัติ	รูปสำเร็จ	คำกริยาไทย
ภู + อ + ติ	‘ภาวติ’	‘มี, เป็น’
รฐ + อ, เอ + ติ	‘รฐติ, รฐเติ’	‘ปิด, กั้น’
ทิว + ย + ติ	‘ทิพฺพติ’	‘เล่น’
สุ + ณ, ณา + ติ	‘สุโณติ, สุนาติ’	‘ฟัง’
กี + นา + ติ	‘กีนาคิ’	‘ซื้อ’
คห + ณา + ติ	‘คณาคิ’	‘รับ, ถือ, จับ’
ตน + โอ + ติ	‘ตโนติ’	‘แผ่’
จุร + เณ, ฌย + ติ	‘โจเรติ, โจรยติ’	‘ลัก, ขโมย’

๗.๒ กัมมวาง

การสร้างคำกริยาบอกกัมมวาง ต้องใช้สกัมมธาตุ คือ ธาตุที่เรียกหากรรมอย่างเดียวเท่านั้น ลง ย ปัจจัย กับทั้ง อิ อากม หน้า ย และนิยมลง เต, อนเต แห่งวัตตมานาวิภัติเป็นหลัก ส่วนในภาษาไทยใช้คำว่า อัน..., ถูก เข้ากับหรือแทน อัย ในภาษาบาลี

การใช้ปัจจัยสร้างคำกริยาบอกกัมมวาจก

สกัมมธาตุ + ปัจจัย + อาคม + วิภัติ	รูปสำเร็จ	ไทย
กร + ย + อิ + เต	‘กรียเต’	‘อัน.., ถูกทำ’
ภุช + ย + อิ + อน เต	‘ภุชยิณเต’	‘อัน.., ถูกกิน’
ปจ + ย + อิ + อน เต	‘ปจยิณเต’	‘อัน.., ถูกหุง’
อิภุช + ย + อิ + เต	‘อิภุชยิเต’	‘อัน.., ถูกเห็น’
จินต + ย + อิ + เต	‘จินตยิเต’	‘อัน.., ถูกคิด’

๗.๓ ภาววาจก

การสร้างกริยาบอกภาววาจกในภาษาบาลีต้องใช้สกัมมธาตุเท่านั้น ประกอบกับ ย ปัจจัย และ เต วัตตมานาวิภัติ ในภาษาไทยใช้คำว่า อัน... เข้ากับ ย ปัจจัย

การใช้ปัจจัยสร้างคำกริยาบอกภาววาจก

อกรรมธาตุ + ปัจจัย + วิภัติ	รูปสำเร็จ	ไทย
ภู + ย + เต	‘ภูยเต’	‘อัน..เป็น’
มร + ย + เต	‘มรยเต’	‘อัน..ตาย’

๗.๔ เหตุกัตตวาจก

การสร้างคำกริยาบอกเหตุกัตตวาจกใช้ได้ทั้งสกัมมธาตุ และอกรรมธาตุ ประกอบกับ เหตุปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ, ฌย, ฌาเป, ฌาปย และ ตี หรือ อนติ วัตตมานาวิภัติ ในภาษาไทยใช้คำว่า ยัง หรือ ใช้ แทนเหตุปัจจัยทั้ง ๔ ตัว ในประโยคการิตวาจก

การใช้ปัจจัยสร้างคำกริยาบอกเหตุกัตตวาจก

อกรรม/สกัมมธาตุ + ปัจจัย + วิภัติ	รูปสำเร็จ	ไทย
กร + เณ + ตี	‘การติ’	‘(ยัง) ใช้..ให้ทำ’
ภุช + ฌย + ตี	‘ภุชยณติ’	‘(ยัง) ใช้..ให้กิน’
มร + ฌาเป + ตี	‘มาราเปณติ’	‘(ยัง) ใช้..ให้ตาย’
คม + ฌาปย + ตี	‘คจจาปยติ’	‘(ยัง) ใช้..ให้ไป’

๗.๕ เหตุกัมมมาจาก

การสร้างกิริยาบอกเหตุกัมมมาจากในบาลีใช้ได้ทั้งสกัมมธาตุและอกัมมธาตุ ประกอบกับปัจจัย ๑๐ ตัว ในกัตตุวจาก, เหตุปัจจัย คือ ณาเป, ย ปัจจัย กับทั้ง อิ อากม หน้า ย ด้วย และนิยมใช้ เต หรือ อนเต วัตตมานาวีกัตติ ในภาษาไทยใช้คำว่า อัน, ถูก แทน ย ปัจจัย และคำว่า ยัง, ใช้ แทน ณาเป ปัจจัย

การใช้ปัจจัยสร้างคำกิริยาบอกเหตุกัมมมาจาก

สกัมม/อกัมมธาตุ + ปัจจัย + วิกัตติ	รูปสำเร็จ	ไทย
ชล + อ + ณาเป + ย + อิ + เต	‘ชลาปิยเต’	‘อัน../ ถูก..ใช้.. ให้โพล่ง’
ลภ + อ + ณาเป + ย + อิ + อนเต	‘ลาภาปิยนเต’	‘อัน.. / ถูก..ใช้.. ให้ได้’

๘. แบบฝึกหัดประจำบท ๖

๑. จงแจกธาตุต่อไปนี้ เป็นกิริยาอาขยาต กัตตุวจาก ด้วยวัตตมานาวีกัตติ เฉพาะฝ่ายปรัสส บท พร้อมทั้งระบุคำแปลมาด้วย

- ๑) ปจ (หุง) ๒) มร (ตาย) ๓) อิกข (เห็น) ๔) คม (ไป)

๒. จงแปลข้อความต่อไปนี้เป็นภาษาไทย

- ๑) อุปาสิกา^๑ ทาริกาย^๔ ภตตัม^๓ ปจติ.^๒
 ๒) ทาริกา^๑ สาละยัม^๔ ผลัม^๓ ขาทติ.^๒
 ๓) ตวัม^๑ นภายัม^๔ ตารัม^๓ อิกขสิ.^๒
 ๔) ตุมเห^๑ สาลัม^๓ คจจน.^๒
 ๕) อหัม^๑ ธนสส^๔ ถวิกัม^๓ ลภามิ.^๒

๓. จงแปลข้อความต่อไปนี้เป็นภาษาบาลี

- ๑) อ.คน^๑ ย่อมได้^๔ ซึ่งผลไม้^๓ ของอุบาสิกา ท.^๒
 ๒) อ.เรา ท.^๑ ย่อมนอน^๔ บนศาลา^๓ ของหญิงแม่เรือน.^๒
 ๓) อ.ท่าน^๑ ย่อมเคี้ยวกิน^๔ ซึ่งผลไม้^๓ ของอุบาสิกา.^๒
 ๔) อ.เรา^๑ ย่อมเห็น^๔ ซึ่งธรรม^๓ ด้วยปัญญา.^๒
 ๕) อ.สามเณร ท.^๑ ย่อมไป^๔ สูศาลา^๓ ของอาจารย์.^๒

๙. คำถามประจำบทที่ ๖

ส่วนที่ ๑: คำถามอรรถนัย

๑. อาขยาต คืออะไร? และมีองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญที่สุด ๓ ส่วนที่ต้องนำมารวมกันในการผันคำกริยาอะไรบ้าง ?
๒. จงอธิบายความแตกต่างระหว่างวิภัตตินามกับวิภัตติอาขยาต โดยเน้นที่หน้าที่หลักของวิภัตติทั้งสองประเภท
๓. กาล (Time) ในอาขยาต แบ่งออกเป็นกี่กาล อะไรบ้าง ? และจงอธิบายความสำคัญของแต่ละกาลโดยย่อ
๔. บท (Pada) ในอาขยาตแบ่งออกเป็นกี่บท อะไรบ้าง ? และอธิบายความแตกต่างหลักในการใช้งานของบทเหล่านั้น
๕. วจนะ (Number) และ บุรุษ (Person) ในอาขยาตมีความสำคัญต่อการผันคำกริยาอย่างไร? จงระบุวจนะและบุรุษมาให้ครบถ้วน
๖. ธาตุ (Dhatu) คืออะไร ? ว่าโดยย่อ ธาตุในภาษาบาลีแบ่งออกเป็นกี่หมวด อะไรบ้าง ?
๗. จงอธิบายความหมายของปัจจัย (Paccaya) ในอาขยาต และปัจจัยในกัตตุวาจก และ กัมมวาจก มีอะไรบ้าง ?
๘. วาจก (Voice) คืออะไร ? ในภาษาบาลีแบ่งวาจกออกเป็นกี่วาจก อะไรบ้าง ?
๙. จงอธิบายความแตกต่างระหว่างเหตุกัตตุวาจก และ เหตุกัมมวาจก ในแง่ของความหมาย และปัจจัยที่ใช้ในการสร้างคำกริยา
๑๐. การผันคำกริยาใน ภาววาจก มีหลักเกณฑ์ที่แตกต่างจากกัตตุวาจกและกัมมวาจกอย่างไรบ้าง?
๑๑. จงแจก ปจ ธาตุ (หุง, ต้ม) ด้วยวิภัตติหมวด วัตตมานา (ปัจจุบันกาล) ครบทั้ง ๒ บท (ปรัสสบทและอัตตโนบท) และทั้ง ๖ บุรุษ/วจนะ
๑๒. จงแจก ทา ธาตุ (ให้) ด้วยวิภัตติหมวด ภวิสสันติ (อนาคตกาล) เฉพาะ ปรัสสบท ทั้ง ๖ บุรุษ/วจนะ
๑๓. จงแจก คม ธาตุ (ไป) ด้วยวิภัตติหมวด อชชตฺตฺนี (อดีตกาล) เฉพาะ อัตตโนบท ทั้ง ๖ บุรุษ/วจนะ
๑๔. จงอธิบายลักษณะเด่นและการใช้รูปวิภัตติของหมวดสัตตมี (ความปรารถนา) พร้อมยกตัวอย่างคำผันในบุรุษที่ ๑ เอกวจนะ
๑๕. จงอธิบายลักษณะเด่นและการใช้รูปวิภัตติของหมวดปัญจมี (คำสั่ง, ขอร้อง) พร้อมยกตัวอย่างคำผันในบุรุษที่ ๓ พหูวจนะ

ส่วนที่ ๒: คำถามปรนัย

๑. วิภัติอาชยาตมีกี่หมวดและมีรวมทั้งหมดกี่ตัว ?

ก. ๘ หมวด ๑๖ ตัว

ข. ๘ หมวด ๑๔ ตัว

ค. ๑๐ หมวด ๒๐ ตัว

ง. ๗ หมวด ๑๔ ตัว

๒. คำว่า “ภิกขโว อากจณฺตฺ” (ภิกษุทั้งหลาย จงมา) คำว่า “อากจณฺตฺ” เป็นการผันกิริยาในวิภัติหมวดใด ?

ก. สัตตมี

ข. อชชุตตนี

ค. วัตตมานา

ง. ปัญจมี

๓. คำกิริยาในอาชยาตที่ผันด้วยวิภัติหมวดวัตตมานา หมายถึงการกระทำในกาลใด ?

ก. ปัจจุบันกาล

ข. กาลล่วงแล้วนาน

ค. อนาคตกาล

ง. อดีตกาล

๔. ธาตุ “คม” (ไป) เมื่อนำมาผันในวัตตมานา ประสพบุรุษที่ ๓ เอกวจนะ จะได้รับกิริยาว่าอะไร ?

ก. คมเมยย

ข. คจฺฉามิ

ค. คจฺฉติ

ง. คจฺฉนฺติ

๕. คำว่า “ตฺวํ คจฺฉสิ” (เธอไปอยู่) คำกิริยา “คจฺฉสิ” จัดอยู่ในบุรุษ (Person) ไต ?

ก. บุรุษวิเศษ

ข. ปฐมบุรุษ (บุรุษที่ ๓)

ค. อุตตมบุรุษ (บุรุษที่ ๑)

ง. มัธยมบุรุษ (บุรุษที่ ๒)

๖. ปัจจัยใน กัมมวาก คืออะไร?

ก. อ, เอ, อ

ข. อ, เอ, ย

ค. ย (พร้อมทั้งวิภัติอัตตโนบถ)

ง. ฌย, ฌาเป, ฌ

๗. คำกิริยาที่ผันในเหตุกัตตุวาก มีความหมายหลักว่าอะไร ?

ก. ประธานถูกกระทำ

ข. การกระทำมีอยู่ในประธาน

ค. ประธานกระทำเอง

ง. ประธานใช้ให้ผู้อื่นกระทำ

๘. ปัจจัยใดต่อไปนี้ที่ไม่ได้ใช้ในเหตุกัตตุวาก?

ก. ฌย (เน)

ข. ฌาเป

ค. ฌ

ง. อี

๙. ธาตุ “ปสฺส” (เห็น) เมื่อผันในอชชุตตนี ประสพบุรุษที่ ๑ พหุวจนะ จะได้รับกิริยาว่าอะไร?

ก. ปสฺสิตฺวา

ข. อปสฺสามหา

ค. อปสฺสึ

ง. อปสฺสิ

๑๐. คำกริยาที่ใช้ปัจจัย อีสส เช่น “ภวิสสตี” จัดอยู่ในวิภัตติหมวดใด ?

ก. ภวิสสันติ

ข. สัตตมี

ค. ปัญจมี

ง. หิยัตตนี

๑๑. บท (Pada) ที่มักใช้ในกัตตุวาก คือบทใด ?

ก. ปรัสสบท

ข. ปัจจยบท

ค. สมัญญบท

ง. อัตตโนบท

๑๒. คำว่า “ปัจจัยเต” (ถูกหุงอยู่) เป็นรูปกริยาที่ถูกผันในวากใด ?

ก. ภาววาก

ข. เหตุกัตตุวาก

ค. กัมมวาก

ง. กัตตุวาก

๑๓. คำกริยาในอาขยาตที่ผันด้วยวิภัตติหมวดอัชตนี หมายถึงอะไร?

ก. การกระทำที่ล่วงเลยกาลมาแล้ว

ข. การกระทำที่กำลังจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

ค. การกระทำที่เพิ่งเกิดขึ้นในวันนี้

ง. การกระทำที่ล่วงไปแล้วในอดีตนานมา

๑๔. การใช้คำว่า “ปจามิ” (ข้าพเจ้าหุงอยู่) จัดอยู่ในบุรุษและวณะใด ?

ก. ปฐมบุรุษ (บุรุษที่ ๓) พหุวณะ

ข. อุตตมบุรุษ (บุรุษที่ ๑) เอกวณะ

ค. มัธยมบุรุษ (บุรุษที่ ๒) เอกวณะ

ง. อุตตมบุรุษ (บุรุษที่ ๑) พหุวณะ

๑๕. คำกริยาในอาขยาตที่ลงท้ายด้วยวิภัตติ อัตตโนบท มักจะถูกใช้ในวากใดบ้าง ?

ก. เหตุกัตตุวากเท่านั้น

ข. กัตตุวากและกัมมวาก

ค. กัตตุวากและภาววาก

ง. ภาววากและกัมมวาก

๑๖. คำว่า “วเทย” (พึงกล่าว) เป็นคำกริยาที่ผันในวิภัตติหมวดใด ?

ก. อชุตตนี (อดีตกาล)

ข. ปัญจมี (คำสั่ง)

ค. สัตตมี (ความปรารถนา)

ง. กาลาติปัตติ (ล่วงเลยกาล)

๑๐. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๖

กจจายนมหาเถร. ๒๕๔๐. *กจจายนพยากรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนา.

กรมหลวงชินวราลริวัฒน์. ๒๕๐๘. *พระคัมภีร์อภิธานปิฎกพิภกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็น*

ไทย. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ๒๕๔๗. *บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒*

อาชยาดและกิตก. นครปฐม: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

ฉลาด ปริญญาโน, พระมหา. ๒๕๓๐. *คู่มือการเรียนบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

เลียงเชียง.

บุญสืบ อินสาร. ๒๕๔๒. *แนะนำการเรียนการสอน วิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับปรับปรุงใหม่*. พิมพ์ครั้งที่

๔. กรุงเทพฯ: รุ่งนครการพิมพ์.

ป. หลงสมบุญ (นามแฝง). ๒๕๒๖. *พจนานุกรมกิริยาอาชยาด*. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตยการพิมพ์.

ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. ๒๕๑๕. *คู่มือเรียนบาลีด้วยตนเอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริการธุรกิจ

การพิมพ์.

พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสสี ป.ธ.๙). ๒๕๖๒. *หลักสูตรบาลีไวยากรณ์และหลักสัมพันธ์*. พิมพ์

ครั้งที่ ๑๖. นนทบุรี: นิติการพิมพ์.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘). ๒๕๔๕. *บันทึกบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ. ๒๕๕๗. *กัจจายนสูตรปาฐะแปล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

สหมิตรพรินต์แอนด์พับลิชชิง จำกัด.

พระมหานาค อุปนาโค. ๒๕๔๐. *อธิบายบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราช

วิทยาลัย.

พระมหานิยม อุตตโม. ๒๕๔๗. *บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์*. ขอนแก่น: บริษัทคลังนานาธรรม

จำกัด.

_____. ม.ป.ป. *หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียง.

พระมหาสมปอง มุทิโต. ๒๕๔๓. *บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโท. ๒๕๓๔. *บาลีไวยากรณ์*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลัง
น่านาวิทยา.

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ และคณะ. ๒๕๑๔. *ภาษาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิชจำกัด.

พระอมราภิกขิต. ๒๕๓๘. *อธิบายบาลีไวยากรณ์ สมัญญภาสิธานและสนธิ*. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

ไพโรจน์ วราสโย (ยินดี), พระมหา. ๒๕๔๕. *การศึกษาเปรียบเทียบระบบคำภาษาบาลีกับ
ภาษาอังกฤษ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิมхамกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๓๕. *อภิธานปิฎกปิฎกาสูจิ*.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.

สุภาพรณ ณ บางช้าง, รศ. ๒๕๓๔. *ไวยากรณ์บาลี*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มхамกุฎราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). ๒๕๔๓. *บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
พรชัยการพิมพ์.

หลวงเทพรัตนคุชฌ์. ๒๕๔๐. *ธาตุปิฎกปิฎก หรือพจนานุกรมบาลีไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มхамกุฎราชวิทยาลัย.

อารีย์ สหชาติโกสีย์. ๒๕๑๗. *เทียบลักษณะคำบาลี-สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ ร.พ. ชุมชุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย จำกัด.

Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๙๕. *Introduction to pali*. Varanasi: The Banaras
Hindu University Press.

แผนการสอนบทที่ ๗

กริยาบทในภาษาสันสกฤต

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives) เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถอธิบายความหมาย ประเภท และระบบการแบ่งกริยาธาตุ (คณะ) ในภาษาสันสกฤตได้

๒. สามารถผันคำกริยาตามหมวดวิภक्तिหลัก (บุรุษปัจจัย) ใน ลกฺ (ปัจจุบันกาล) และ ลง (อดีตกาล) ในบท (ปรีสไมบท/อาตมเนบท) ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

๓. สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวประธานและกริยาบท เพื่อสร้างประโยคและแปลความหมายในภาษาสันสกฤตเบื้องต้นได้อย่างสอดคล้อง

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) ประเภทและระบบการแบ่ง (K๒) กริยาธาตุ (คณะ) ในภาษาสันสกฤต และสามารถจำแนก (S๑) วิภक्ति (ปัจจัย) ของธาตุกลุ่มที่ ๑, ๔, ๖, ๑๐ ได้อย่างชัดเจน (S๒) โดยเห็นความสำคัญ (A๑) ของการจัดหมวดธาตุและตระหนัก (A๒) ในความซับซ้อนของไวยากรณ์
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หลักการผัน (K๒) กริยาตามบุรุษ (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) และ พจน์ (เอกพจน์, ทวิพจน์, พหูพจน์) (K๒) และสามารถผัน (S๑) คำกริยาในหมวด ลกฺ (ปัจจุบันกาล) (S๒) ได้ถูกต้อง (S๒) โดยมีความแม่นยำ (A๑) ในการใช้รูปศัพท์และมุ่งมั่น (A๒) ที่จะฝึกฝนการผันคำกริยา
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	จำแนก (K๑) บท (ปรีสไมบท/อาตมเนบท) และกาล (K๒) ต่าง ๆ และสามารถผัน (S๑) คำกริยาในหมวด ลง (อดีตกาล), โลกฺ (คำสั่ง), และ วิธิลิง (ความปรารถนา) (S๒) ได้อย่างเหมาะสม (S๒) โดยมีความ

		ละเอียดรอบคอบ (A๑) ในการเลือกใช้บทและ ชื่นชม (A๒) ในความหลากหลายของรูปกริยา
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) ความสอดคล้อง (K๑) ระหว่าง ประธาน และ กริยาบท (K๒) ในประโยคสันสกฤต และสามารถ สร้างประโยค (S๒) และ แปลความหมาย (S๒) ได้อย่างเป็นระบบ (S๒) โดยมีความรับผิดชอบ (A๑) ในการศึกษาค้นคว้า และพัฒนาตนเอง (A๒) ในการค้นคว้าคำศัพท์

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายความหมายและจำแนกประเภทของกริยาธาตุ (คณะ) และ วิกรรม (ปัจจัย) ที่ใช้ในการผันคำกริยาได้
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถผันคำกริยาในหมวดวิภक्ति ลมฺ (ปัจจุบันกาล) ได้ถูกต้องตามบุรุษ (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) และพจน์ (เอกพจน์, ทวิพจน์, พหูพจน์)
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถผันคำกริยาในหมวดวิภक्ति ลง (อดีตกาล), โลภ (คำสั่ง), และ วิธiling (ความปรารถนา) ได้
๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างบุรุษและพจน์ของตัวประธาน และกริยาบทที่ผันแล้วในประโยค

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การใช้แผนภาพวิกรรม (ปัจจัย) ประจำคณะ โดยผู้สอนใช้แผนภาพแสดงการแบ่งกริยาธาตุ ๑๐ คณะ และ วิกรรม (ปัจจัย) พร้อมบรรยายความแตกต่างของปัจจัยในแต่ละคณะ (เน้นกลุ่ม ๑, ๔, ๖, ๑๐) และตั้งคำถามให้ผู้เรียนช่วยกันยกตัวอย่างธาตุที่จัดอยู่ในคณะต่าง ๆ
๒. การให้ผู้เรียนร่วมสร้างตารางผัน ผู้สอนให้ตารางผันกริยาในหมวด ลมฺ (ปัจจุบันกาล) โดยเว้นช่อง บุรุษ (บุรุษที่ ๑, ๒, ๓) และ พจน์ (เอก, ทวิ, พหู) ไว้ แล้วให้ผู้เรียนช่วยกันเติมวิภक्तिกริยา (บุรุษปัจจัย) (ติ, ตะ, อนติ ฯลฯ) ที่ถูกต้อง
๓. การบรรยายแบบวิเคราะห์ประโยค ผู้สอนนำเสนอตัวอย่างประโยคที่ใช้ ลง (อดีตกาล) ซึ่งมีการเติมอุปสรรค อ (a) หน้าธาตุ แล้วบรรยายกฎเกณฑ์การผันในอดีตกาล พร้อมทั้งตั้งคำถามให้ผู้เรียนแปลงประโยคจากปัจจุบันกาลเป็นอดีตกาล

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “จับคู่ประธาน-กริยา” ผู้สอนเตรียมบัตรคำ ตัวประธาน ที่ระบุบุรุษและพจน์ (เช่น อห - บุรุษที่ ๑, เอกพจน์) และบัตรคำ กริยาบทที่ผันแล้ว (เช่น ปิพามิ - บุรุษที่ ๑, เอกพจน์, ลมฺ) แล้วให้นักศึกษาจับคู่ให้สอดคล้องกันตามหลักไวยากรณ์

๒. กิจกรรม “ผันคำกริยา ๓ บท” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาสุ่มเลือกธาตุ และหมวดวิภक्ति (เช่น โยสุ) แล้วให้แต่ละกลุ่มผันคำกริยาในวิภक्तिที่กำหนดให้ครบ ๓ บุรุษ ๓ พจน์ ในบทที่ถูกต้อง

๓. กิจกรรม “สร้างประโยค ๓ พจน์” ผู้สอนให้คำนามที่เป็นประธาน (เช่น ศิษย์ - นักเรียน) และธาตุ (เช่น ปฐ - อ่าน) แล้วให้นักศึกษาผันทั้งคำนามและกริยาให้เป็นประโยคที่ถูกต้องในเอกพจน์, ทวิพจน์, และพหูพจน์ เพื่อฝึกความสอดคล้องของประธานและกริยา

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการจำแนกธาตุตามคณะ และวิภक्ति ที่ใช้ และการผัน/แจกวิภक्तिในหมวด ลญ (ปัจจุบันกาล) (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความแม่นยำในการผันคำกริยาในหมวด ลง (อดีตกาล), โยสุ (คำสั่ง), และวิธีลึง (ความปรารถนา) (วัด S๑)

๓. การสอบปฏิบัติ (Practical Exam) ประเมินความสามารถในการวิเคราะห์ ความสอดคล้องของ บุรุษและพจน์ ระหว่างประธานและกริยา และการสร้างประโยคสันสกฤตที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ (วัด S๒, A๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจในหลักไวยากรณ์ทั้งหมดของกริยาบท และความสามารถในการ แปล ประโยคสันสกฤตที่ใช้ คำกริยาในกาล บท และพจน์ต่าง ๆ (วัด K๑, K๒, S๒, A๑)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๗ กริยาบทในภาษาสันสกฤต

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอเนื้อหากริยาบทในภาษาสันสกฤต (ประเภท, ธาตุ, วิภक्ति, วิภक्ति) โดยมีแผนผังโครงสร้างประกอบ

๓. ตารางวิภक्तिกริยา (บุรุษปัจจัย) แผ่นชาร์ตแสดงบุรุษปัจจัยทั้งหมด (ทั้งปรัสไมบทและอาत्मเนย) ในหมวด ลญ (ปัจจุบันกาล) และ ลง (อดีตกาล)

๔. ตารางสรุปรูปธาตุและวิภक्ति (ปัจจัยประจำคณะ) ตารางสรุปวิภक्ति (ปัจจัย) ที่ใช้ในธาตุกลุ่ม ๑, ๔, ๖, ๑๐ พร้อมตัวอย่างธาตุหลัก

๕. บัตรคำศัพท์ธาตุ (Dhatu Flash Cards) บัตรคำที่มีธาตุและความหมายหลัก เพื่อใช้ในกิจกรรมการผันคำกริยา

๖. ใบงานฝึกผันคำ (Declension Practice Sheets) สำหรับฝึกแจกวิภक्तिคำกริยาในหมวด วิภक्तिหลัก และฝึกการวิเคราะห์ความสอดคล้องของประธานและกริยาในประโยค

บทที่ ๗

กริยาบทในภาษาสันสกฤต

๑. ความหมายและประเภทของกริยาบท

กริยาบท (Verbal Forms) เป็นกริยาสำคัญของประโยค อีกชื่อหนึ่งคือ **ติงันตะ** (ติงนุต หมายถึงคำที่ลงท้ายด้วยวิภัตติกริยา เช่น ติ) ในภาษาบาลีเรียกกริยาบทนี้ว่า กริยาอาขยาต กริยาบททำหน้าที่แสดงหรือระบุพฤติกรรม กริยาอาการของประธาน ตลอดจนระบบการและมาลาบท (บาท) บุรุษ และพจน์ในประโยค ส่วนประกอบสำคัญของคำกริยาบทประกอบด้วยสามองค์ประกอบหลัก ซึ่งสร้างขึ้นจากส่วนประกอบหลักทั้งสามอย่าง

๑. **ธาตุ** คือรากเดิมของคำซึ่งทำหน้าที่กำหนดความหมายหรือคำแปลของคำกริยานั้น ๆ ตัวอย่างเช่น ธาตุ **ขา** แปลว่า “กิน” ธาตุ **รา** แปลว่า “วิ่ง” และธาตุ **ลิ** แปลว่า “เขียน” อย่างไรก็ตาม ความหมายของธาตุอาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อมีคำอุปสรรคประกอบเข้าข้างหน้า เนื่องจากคำอุปสรรคทำหน้าที่เป็นส่วนประกอบเพิ่มเติมของกริยาบท เช่น ธาตุ **นิ** แปลว่า “นำไป” เมื่อลงคำอุปสรรค **ธา** นำหน้า กลายเป็น **ธานิ** แปลว่า “นำมา” หรือธาตุ **ชิ** แปลว่า “ชนะ” เมื่อมีอุปสรรค **ปรา** นำหน้า กลายเป็น **ปราชิ** แปลว่า “แพ้” นอกจากนี้ ตัวธาตุเองก็อาจเปลี่ยนรูปได้ เช่น ธาตุ **คม** เปลี่ยนเป็น **คจ** เป็นต้น

๒. **วิกรณปัจจัย** หรือเรียกสั้น ๆ ว่า **วิกรณ** (บาลีเรียกปัจจัย) เป็นปัจจัยที่ต่อเข้าท้ายธาตุเพื่อระบุวากจหรือรูปแบบของประโยค ในประโยคที่เป็นกรรตุวากจ วิกรณจะประจําหมวดของธาตุ กล่าวคือ ธาตุที่จะสร้างเป็นคำกริยามาจากหมวดใดใน ๑๐ หมวด ก็ต้องใช้วิกรณประจําหมวดนั้นมาประกอบ (นิยมใช้คำว่า “ลง” แทนคำว่า “ประกอบ” เช่น ลงวิกรณ ลงวิภัติ ลงปัจจัย) ตัวอย่างเช่น ธาตุหมวดที่ ๑ (หมวดภูธาตุ) ลง อ วิกรณ ธาตุหมวดที่ ๔ ลง ย วิกรณ และธาตุหมวดที่ ๑๐ ลง อย วิกรณ สำหรับประโยคกรรมาวากจจะใช้ ย วิกรณเป็นเครื่องหมายระบุรูปแบบประโยค

๓. **วิภัติ (กริยา)** หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **บุรุษปัจจัย** เป็นส่วนประกอบของคำกริยาที่ต่อเข้าท้ายสุดของวิภัตติกริยา ทำหน้าที่ระบุกรอบไวยากรณ์ ได้แก่ กาล (รวมทั้งมาลา) บท (บาท) พจน์ และบุรุษของคำกริยานั้น ๆ วิภัตติกริยาหรือบุรุษปัจจัยนี้แตกต่างจากวิภัตินามตรงที่ วิภัตินามเป็นเครื่องกำหนดหน้าที่และพจน์ของคำนาม ขณะที่วิภัตติกริยาทำหน้าที่บอกกาล บท พจน์ และบุรุษของคำกริยาหรือของประโยคโดยรวม

๒. ธาตุ และ วิภท

ในภาษาสันสกฤตมีธาตุประมาณ ๒,๒๐๐ คำ แบ่งเป็นกลุ่มเรียกว่า คณะหรือ หมวดได้ ๑๐ หมวด มีชื่อเรียกตามธาตุในหมวดนั้น ๆ เช่น หมวดที่ ๑๐ เรียกว่า จุราทคณะ แปลว่าหมวดธาตุมี จุราธาตุเป็นตัวแรก และเมื่อจะสร้างเป็นคำกริยาบทในประโยคที่เป็นกรรตุวาทก ต้องลงวิภทประจำหมวดธาตุ (ถ้ามี) เป็นตัวประกอบกับธาตุในหมวดนั้น ๆ

ต่อไปนี้เป็นหมวดธาตุ วิภทประจำหมวดและตัวอย่างรูปกริยาบทจากธาตุหมวดนั้น ๆ

๑. ภวาทิ (หมวด ภว ธาตุ) ลงวิภท อ	[ภวติ ภาษเต ปจติ ปจเต]
๒. อทาติ (หมวด อท ธาตุ) ไม่มีวิภท	[อตติ อาสเต พรวิติ พรูเต]
๓. หวาทิ (หมวด หว ธาตุ) ไม่มีวิภท	[ฮุหติ มิมีเต ททาติ ทตเต]
๔. ทิวาทิ (หมวด ทิว ธาตุ) ลงวิภท ย	[ทิวยติ ชายเต รชยติ รชยเต]
๕. สุวาทิ (หมวด สุ ธาตุ) ลงวิภท นุ	[ศกโนติ จโนติ จินเต อาปโนติ]
๖. ตุวาทิ (หมวด ตุ ธาตุ) ลงวิภท อ	[ลิตติ อาทริยเต ตุทติ วินทเต]
๗. รุวาทิ (หมวด รุ ธาตุ) ลงวิภท น	[หินสติ รุณทอิ ยุงกเต วินเต]
๘. ตนวาทิ (หมวด ตน ธาตุ) ลงวิภท อุ	[กโรติ กรูเต ตโนติ ตณูเต]
๙. กรุวาทิ (หมวด กริ ธาตุ) ลงวิภท นา	[กษุณนาติ มุษณาติ กรินาติ วณนีเต]
๑๐. จุราทิ (หมวด จุร ธาตุ) ลงวิภท อย	[มนตรยเต โจรยติ ภกษยติ วรณยติ]

ชนิดของธาตุตามความหมาย

ธาตุทั้ง ๑๐ หมวดนี้ อาจแบ่งตามลักษณะความหมายเป็น ๒ ชนิดคือ

๑. สกรรมธาตุคือธาตุที่ต้องอาศัยคำซึ่งทำหน้าที่เป็นกรรมมาสัมพันธ์จึงจะให้เนื้อความสมบูรณ์ จึงมักเรียกว่า “ธาตุที่เรียกหากรรม” ตัวอย่างเช่นในประโยค *ตวํ ปรวตม-อาโรหสิ* (ท่านขึ้นสู่ภูเขา) และ *วานโร ผลํ ขาทติ* (ลิงกินผลไม้) คำกริยา *อาโรหสิ* (ขึ้น) และ *ขาทติ* (กิน) ประกอบขึ้นจากธาตุที่ต้องอาศัยตัวกรรมมาเสริมเพื่อระบุว่า ขึ้นอะไร หรือกินอะไร ทำให้คำกริยามีความหมายสมบูรณ์

๒. อกรรมธาตุคือธาตุที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยตัวกรรมมาสัมพันธ์ เนื่องจากมีความหมายสมบูรณ์ในตัวเอง ตัวอย่างเช่นในประโยค *ปุษปํ วิกสติ* (ดอกไม้บาน) และ *สุริยะะ ปุรกาศเต* (ดวงอาทิตย์ส่องแสง) คำกริยา *วิกสติ* (บาน) และ *ปุรกาศเต* (ส่องแสง) ประกอบขึ้นจากธาตุที่ไม่เรียกหาตัวกรรม กล่าวคือ ไม่จำเป็นต้องระบุว่าบานอะไรหรือส่องแสงอะไร เนื่องจากคำกริยามีความหมายสมบูรณ์อยู่แล้ว

๓. วิภักติกิริยา (บุรุษปัจจัย)

ในไวยากรณ์สันสกฤต วิภักติกิริยามักเรียกว่า “บุรุษปัจจัย” เนื่องจากเป็นตัวกำหนดบุรุษทั้ง ๓ ของประธานในประโยค ได้แก่ บุรุษที่ ๑ (ปฐมบุรุษ) หมายถึงสิ่งหรือบุคคลที่ถูกกล่าวถึง บุรุษที่ ๒ (มัธยมบุรุษ) หมายถึงผู้ฟังซึ่งแทนด้วยสรรพนาม *ยุษมฺห* (“ท่าน”) และบุรุษที่ ๓ (อุตมบุรุษ) หมายถึงผู้พูด ใช้สรรพนาม *อสมฺห* (“ข้าพเจ้า”) ข้อสังเกตที่สำคัญเกี่ยวกับบุรุษทั้งสามในภาษาสันสกฤต คือ บุรุษที่ ๑ หมายถึงสิ่งหรือผู้ที่ถูกกล่าวถึง แตกต่างจากภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษซึ่งหมายถึงผู้พูด ส่วนบุรุษที่ ๓ หมายถึงผู้พูด แตกต่างจากภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษที่มักหมายถึงสิ่งหรือผู้ที่ถูกกล่าวถึง ขณะที่บุรุษที่ ๒ มีความหมายตรงกันกับภาษาไทยและอังกฤษ คือหมายถึงคู่สนทนาหรือผู้ฟัง

วิภักติกิริยาในภาษาสันสกฤตมี ๑๐ หมวด (หรือ ๑๐ ลักษณะ) แบ่งเป็นตัวระบุการแท้ ๆ ๖ หมวด เป็นตัวระบุมาลา (ทางไวยากรณ์) ๔ หมวด ลำดับหมวดวิภักติกิริยาที่ระบุกาล มาลา ชื่อเรียก ชื่อย่อและคำระบุกาลเมื่อแปลเป็นไทย มีดังต่อไปนี้

๑. ปัจจุบัน (วรตมานะ หรือ ภวนตี) (เรียกย่อว่า)	ลัญ	(อยู่, ย่อม)
๒. อดีตกาลไม่ใช้วันนี้ (อนทยตณฺฐะ หรือ หยสฺตนี)	ลัง	(แล้ว, ได้..แล้ว)
๓. อดีตกาลวันนี้ (ณฺฐะ หรือ อนทยตนี)	ลุง	(แล้ว, ได้...แล้ว)
๔. อดีตกาลไม่กำหนด (ปโรกษณฺฐะ หรือ ปโรกษา)	ลิญ	(แล้ว)
๕. อนาคตกาลไม่ใช้วันนี้ (อนทยตณฺวิษยนะ หรือ ศวสฺตนี)	ลจญ	(จะ, จัก)
๖. อนาคตกาลไม่กำหนด (ภวิษยน หรือ ภวิษยนตี)	ลญญ	(จะ, จัก)
๗. คำสั่ง, ขอร้อง, อ้อนวอน (อาชญา หรือ ปณฺจมี)	โลญ	(จง, ขอ...จง)
๘. รำพึง, ยินยอม (วิธี หรือ สปฺตมี)	(วิธี) ลิง	(พึง, ควร, อาจ)
๙. หวัง, อวยพร (อาสี)	(อาสีร) ลิง	(พึง)
๑๐. เงื่อนไข (กริยาติปฺตติ หรือ สงฺเกต)	ลญง	(จักได้...แล้ว)

วิภักติกิริยาทั้ง ๑๐ กาลหรือ ๑๐ หมวด แต่ละหมวดแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายเรียกว่า บท (หมายถึง บทบาท) ได้แก่ ปรัสสบท (ปรสฺไมปฺท) และอัตตโนบท (อาตฺมเนปฺท) ปรัสไมปฺท หมายถึงบทเพื่อผู้อื่น ใช้เมื่อผลหรือความหมายของคำกริยามีต่อผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เช่น ในประโยค *สุท โอทนํ ปจติ* (“พ่อครัวหุงข้าว”) คำว่า “หุง” แสดงความหมายเพื่อผู้อื่น ในขณะที่อาตมเนปทใช้เมื่อผลของกริยามีแก่ตนเอง เช่น ประโยค *อหฺม โอทนํ ป/เจ* (“ข้าพเจ้าหุงข้าว”) หมายถึงหุงข้าวเพื่อบริโภคเอง อย่างไรก็ตาม ในภาษาสันสกฤตยุคหลังไม่มีข้อกำหนดตายตัวเกี่ยวกับการใช้วิภักติกิริยาแต่ละบท โดยทั่วไปประโยคกรรตุวาทมักลงวิภักติฝ่ายปรัสไมปท แต่หากกริยามีบทบาทต่อประธานโดยตรง อาจลงวิภักติฝ่ายอาตมเนปท เช่น *วิทโค ทยเต* (“นกบิน”) และบางคำสามารถลงวิภักติได้ทั้งสองฝ่าย โดยให้ผลของกริยามีต่อผู้อื่นหรือประธานเอง ในกรณีที่ประโยคกรรตุวาทต้องลงวิภักติฝ่ายอัตตโนบทเสมอ

เนื่องจากคำกริยาบทในประโยคมีความสัมพันธ์โดยตรงกับคำประธานของประโยค กล่าวคือ ต้องสอดคล้องกับบุรุษและพจน์ของประธาน ดังนั้น กริยาบทจึงมีพจน์ ๓ ประเภท เช่นเดียวกับการ แจกวิภักตินามที่ใช้เป็นประธานของประโยคตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

การประกอบธาตุ วิภรณ์ และวิภักติกริยาเข้าด้วยกันเพื่อสร้างคำกริยาใช้ในประโยค ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้แก่ กฎสนธิซึ่งเป็นกฎสากล กฎของหมวดธาตุ และกฎของหมวดวิภักติ ซึ่งเป็นข้อยกเว้นของกฎสนธิ ส่วนประกอบของคำกริยาบท ๒ ส่วนแรก คือ ธาตุและวิภรณ์ เมื่อประกอบกันตามกฎเกณฑ์เรียบร้อยแล้วแต่ยังไม่รวมวิภักติกริยา รูปคำที่ได้เรียกว่า คำกริยา (Verbal base) หรือในสันสกฤตเรียกว่า องค์ เมื่อนำวิภักติกริยามาประกอบเพิ่มเติม (เรียกว่าการแจกวิภักติกริยา) จะได้คำกริยาบทที่สมบูรณ์พร้อมใช้ในประโยค

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างวิภักติกริยาในปัจจุบันกาล (ลัญ) ครอบคลุมทั้ง ๒ บท ๓ บุรุษ และ ๓ พจน์ พร้อมตัวอย่างการแจกคำกริยาด้วยวิภักติหมวดต่าง ๆ ประกอบเข้าท้ายคำกริยา *ปจ* ซึ่งสร้างจากธาตุ *ป*/*จ* (ปรุง หุง ต้ม) ซึ่งเป็นธาตุหมวดที่ ๑ (ภาวทิ) และได้ลงวิภรณ์เป็น *ปจ+อ = ปจ*.

วิภักติกริยา หมวดลัญ (ปัจจุบันกาล)

	ปรัสไมบท			อาत्मเนบท		
	เอก.	ทวิ.	พหู	เอก.	ทวิ.	พหู
บุรุษที่ ๑	ติ	ตะ	อนฺติ	เต	อิเต	อนฺเต
บุรุษที่ ๒	สิ	ละ	ณ	เส	อิเณ	ธเว
บุรุษที่ ๓	มิ	วะ	มะ	อิ	วहे	มहे

ตัวอย่างการแจกกริยาบท (จากคำกริยา ปจ ด้วยวิภักติหมวดลัญ)

	ปรัสไมบท			อาत्मเนบท		
	เอก.	ทวิ.	พหู	เอก.	ทวิ.	พหู
บุรุษที่ ๑	ปจติ	ปจตะ	ปจณฺติ	ปจเต	ปจเते	ปจณฺเต
บุรุษที่ ๒	ปจสิ	ปจละ	ปจณ	ปจเส	ปจเณ	ปจธเว
บุรุษที่ ๓	ปจามิ	ปจาวะ	ปจามะ	ปจเ	ปจาวहे	ปจามहे

หลักภาษาสันสกฤตกำหนดว่า กริยาบทต้องมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับประธานของประโยคอย่างเคร่งครัดใน ๒ ประการ ได้แก่ ประธานและกริยาบทต้องตรงกันทั้งบุรุษและพจน์ อย่างไรก็ตาม วิธีการกำหนดหรือระบุบุรุษของประธานและกริยาบทไม่เหมือนกัน สามารถสังเกตบุรุษและพจน์ของประธานและกริยาบทได้ดังต่อไปนี้

๔. บุรุษและพจน์ของตัวประธาน

โดยทั่วไป ตัวประธานในประโยคมักมาจากคำนามหรือคำสรรพนาม และตามปกติจะเป็นคำที่แจกวิภักตินามในวิภक्तिที่ ๑ วิธีสังเกตบุรุษของตัวประธานสามารถพิจารณาได้ดังนี้ หากตัวประธานมาจากคำสรรพนาม *ยุษมฺห* (“ท่าน”) ซึ่งเมื่อแจกวิภक्ति (วิภक्तिที่ ๑) จะได้รูปสำเร็จเป็น *ตวम्*, *ยวาม* และ *ยฺยम्* ตามลำดับพจน์ ตัวประธานกลุ่มนี้จึงถือเป็นบุรุษที่ ๒ ส่วนถ้าตัวประธานมาจากคำสรรพนาม *อสมฺห* (“ข้าพเจ้า”) ซึ่งเมื่อแจกวิภक्तिแล้วได้รูปเป็น *อหम्*, *อวาม* และ *วยम्* ตามลำดับพจน์ ตัวประธานกลุ่มนี้ถือเป็นบุรุษที่ ๓

สำหรับตัวประธานที่มาจากคำอื่นนอกเหนือจากสรรพนาม *ยุษมฺห* และ *อสมฺห* จะนับเป็นบุรุษที่ ๑ โดยไม่มีข้อยกเว้น ซึ่งรวมถึงคำนามทั่วไปและคำสรรพนามตัวอื่น ๆ ดังนั้น ตัวประธานที่เป็นบุรุษที่ ๒ จะมีเพียง ๓ คำ ได้แก่ *ตวम्* (ท่าน), *ยวาม* (ท่านทั้งสอง) และ *ยฺยम्* (ท่านทั้งหลาย) ส่วนตัวประธานที่เป็นบุรุษที่ ๓ ก็มี ๓ คำเช่นเดียวกัน ได้แก่ *อหम्* (ข้าพเจ้า), *อวาม* (ข้าพเจ้าทั้งสอง) และ *วยम्* (ข้าพเจ้าทั้งหลาย) สำหรับตัวประธานที่เป็นคำอื่นนอกเหนือจากหคำนี้ เช่น *อศฺวะ* (ม้า), *กนฺยา* (หญิงสาว), *ผลม* (ผลไม้), *กะ* (ใคร), *สะ* (เขา) และ *ยะ* (ผู้ใด) หรือ *อยม* (นี้) จะถือเป็นบุรุษที่ ๑ ทั้งหมด

๕. บุรุษและพจน์ของกริยาบท

บุรุษและพจน์ของคำกริยาบทสามารถสังเกตได้จากตัววิภक्तिที่อยู่ท้ายคำกริยานั้น ซึ่งบ่งบอกว่าคำกริยานั้นสังกัดบุรุษและพจน์ใด เช่น คำว่า *ปจามิ* วิภक्तिกริยา คือ *มิ* ซึ่งเป็นบุรุษที่ ๓ เอกพจน์ ดังนั้นคำกริยาจึงเป็นบุรุษที่ ๓ เอกพจน์ด้วย คำว่า *ปจถะ* เป็นบุรุษที่ ๒ ทวิพจน์ คำว่า *ปจนติ* เป็นบุรุษที่ ๑ พหูพจน์ และคำว่า *ปจามะ* เป็นบุรุษที่ ๓ พหูพจน์ (ดูตารางแจกคำกริยาบทข้างต้น) เนื่องจากกริยาบทไม่สังกัดเพศ (ไม่มีลิงค์) แต่ตัวประธานมีลิงค์ การที่ประธานมีลิงค์ใดจึงขึ้นอยู่กับตัวประธานเองโดยไม่เกี่ยวกับกริยาบท หลักภาษาจึงกำหนดเพียงให้บุรุษและพจน์ของทั้งประธานและกริยาบทตรงกันเท่านั้น

ตารางต่อไปนี้แสดงให้เห็นประโยคที่คำประธานกับคำกริยาบทมีบุรุษและพจน์ตรงกันตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต

	เอก.	ทวิ.	พหู.
บุรุษที่ ๑	พาลกะ ปจติ	พาลเกา ปจตะ	พาลกา ปจนติ
	พาลิกา ปจติ	พาลิเกา ปจตะ	พาลิกา ปจนติ
	มิตรํ ปจติ	มิตรเา ปจตะ	มิตรานิ ปจนติ

บุรุษที่ ๒ ตว์ ปจสิ ยุว่า ปจละ ยุย ปจถ

บุรุษที่ ๓ อหิ ปจามิ อาว่า ปจาวะ วย ปจามะ

มีคำกริยาจากธาตุบางตัว ที่จำเป็นต้องทราบในขั้นนี้เพราะมีใช้มาก คือธาตุ กฤ (ทำ) และถ้าที่แปลว่า เป็น อยู่ คือ มี หรือที่นิยมเรียกคำกริยาจากธาตุเหล่านี้ว่า “กริยามีว่าเป็น” ซึ่งเมื่อใช้ในประโยคในความหมายว่า “เป็น” “คือ” จะไม่นิยมเขียนรูปคำในประโยค โดยละไว้ในฐานที่เข้าใจ แต่จะเขียนไว้เมื่อต้องการจะเน้น หรือเมื่อใช้ในความหมายว่า “อยู่” หรือ “มี” คือธาตุ ภู อส วฤต และ วิท จึงแสดงรูปสำเร็จไว้ที่นี้เฉพาะที่ลงวิภक्तिหมวดลัญ्ญ บทที่นิยมใช้ทุกบุรุษและพจน์ วฤต และ วิท จึงแสดงรูปสำเร็จไว้ที่นี้เฉพาะที่ลง วิภक्तिหมวดลัญ्ญ บทที่นิยมใช้ทุกบุรุษและพจน์

ธาตุ ภู (ปรสไมบท)

บุรุษที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	ภวติ	ภวตะ	ภวานติ
๒	ภวสิ	ภวละ	ภวาม
๓	ภวามิ	ภวาวะ	ภวามะ

ธาตุ อส (ปรสไมบท)

บุรุษที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	อสติ	สตะ	สนติ
๒	อสิ	สละ	สว
๓	อสมิ	สวอะ	สมะ

ธาตุ วฤต (อาत्मเนย)

บุรุษที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	วฤเตเต	วฤเตเต	วฤตนเต
๒	วฤเตเส	วฤเตเถ	วฤตธ्वะ
๓	วฤเต	วฤตาเว	วฤตามเห

ธาตุ วิท (อาत्मเนย)

บุรุษที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	วิทฺยเต	วิทฺยเต	วิทฺยन्เต
๒	วิทฺยเส	วิทฺยเถ	วิทฺยธ्वะ
๓	วิทฺย	วิทฺยาวเห	วิทฺยามเห

ธาตุ กฤ (ปรสไมบท)

บุรุษที่	เอก.	ทวิ.	พหู.
๑	กโรติ	กฺรตะ	กฺรวन्ติ
๒	กโรษิ	กฺรละ	กฺรณ
๓	กโรมิ	กฺรวะ	กฺรมะ

ต่อไปนี้เป็นรูปสำเร็จของคำกริยาบทที่ประกอบจากคำกริยาต่าง ๆ ซึ่งแจกวิภक्तिกริยาหมวด ปัจจุบันกาล (ลัญ) ในบทปรัสนิม บรูษที่ ๑ เอกพจน์พร้อมทั้งความหมาย

อวโรหติ (ลง)	อากรณยติ (ฟัง)	อาคจยติ (มา)
อานยติ (นำมา)	อาโรหติ (ขึ้น)	อุปวิคติ (นั่ง, จับ)
กฤษติ (ไถ)	กริหติ (เล่น)	กษาลยติ (ล้าง)
ขาหติ (กิน)	คจยติ (ไป)	คณยติ (นับ)
โจรยติ (ลัก)	ตาทยติ (ตี, เตะ)	ติษฐติ (ยืน, อยู่, ตั้ง)
ธาวติ (วิ่ง)	นมติ (ไหว)	นยติ (นำไป)
นิวสติ (อาศัย, อยู่)	นิษิตติ (นั่ง)	ปจติ (หุง, ปรง)
ปฐติ (อ่าน)	ปตติ (ตก, หล่น)	ปศยติ (เห็น, ดู)
ปีพติ (ดื่ม)	ปุษยติ (ผลิดอก)	ปรกษิปีติ (ขว้าง, ปา)
ผลติ (ออกผล, มีผล)	ภกษยติ (กิน)	มลายติ (เหี่ยว)
ยจยติ (ให้)	รภษติ (คุ้มครอง)	ลิขติ (เขียน)
วปติ (หว่าน)	วติ (นำไป)	วิกสติ (บาน)

๖. สรุปความกริยาบท

๑. กริยาบท (Verbal Forms) เป็นกริยาสำคัญในประโยค ซึ่งศัพท์ทางไวยากรณ์เรียกว่า “ติงันตะ (ติงนต)” มีส่วนประกอบสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ ธาตุ, ปัจจัย (หรือวิกรณ) และวิภक्ति (บาลีเรียกว่ากริยาอาขยาต)

๒. ธาตุเป็นองค์ประกอบที่กำหนดความหมายหรือคำแปลของกริยา ส่วนปัจจัยหรือวิกรณ เป็นเครื่องระบุจากหรือรูปแบบของประโยค และวิภक्तिเป็นองค์ประกอบที่ระบุทั้งกาล (รวมมาลา) บท พจน์ และบุรุษของคำกริยา

๓. ธาตุในภาษาสันสกฤตมีจำนวนประมาณ ๒,๒๐๐ คำ แบ่งเป็น ๑๐ หมวด แต่ละหมวดมี เกณฑ์และกฎเกณฑ์เฉพาะในการประกอบเป็นคำกริยาบท สำหรับกรรตุวาจก มีวิกรณประจำหมวด ธาตุ ๘ หมวด และไม่มีวิกรณ ๒ หมวด

๔. คำกริยา (Verbal Base) หมายถึงรูปคำกริยาที่ประกอบจากธาตุและวิกรณเรียบร้อยแล้ว แต่ยังไม่ได้ประกอบด้วยวิภक्ति ซึ่งเป็นองค์ประกอบสุดท้าย เมื่อนำวิภक्तिมาประกอบกับคำกริยา แล้ว จะได้คำกริยาบทที่สมบูรณ์

๕. วิภक्तिกริยามีชื่อเรียกอีกอย่างว่าบุรุษปัจจัยมี ๑๐ หมวดเป็นตัวระบุกาล ๖ หมวด ระบุ มาลา ๔ หมวดแต่ละหมวดแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือปรัสนิม และออตโนบ แต่ละบทมี ๓ บุรุษ แต่ละ บุรุษมี ๓ พจน์

๖. กริยาบทมีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องโดยตรงกับตัวประธานในประโยค หลักภาษากำหนดว่าประธานกับกริยาต้องมีบุรุษและพจน์สอดคล้องหรือตรงกันเสมอ

๗. ตัวประธานของประโยค (ยกเว้นคำอุทาน) ต้องประกอบวิภักตินามในวิภักติที่ ๑ เสมอ สำหรับบุรุษที่ ๑ ตัวประธานมักเป็นคำนามหรือคำสรรพนาม ยกเว้นคำสรรพนาม ยุष्มทฺ และ อสมทฺ ซึ่ง ยุष्มทฺ ใช้เป็นตัวประธานบุรุษที่ ๒ และ อสมทฺ ใช้เป็นตัวประธานบุรุษที่ ๓ เท่านั้น

๗. คำถามประจำบทที่ ๗

๑. คำถามแบบอัตนัย

- ๑) ส่วนประกอบหลักของคำกริยาบทคืออะไรบ้างส่วนใดระบุอะไรของคำกริยาบท ?
- ๒) คำว่า “ติงนต” หมายถึงอะไร ?
- ๓) ภาษาสันสกฤตนิยมเรียกปัจจัยในคำกริยาบทว่าอะไร ?
- ๔) ภาษาสันสกฤตนิยมเรียกวิภักติกริยาว่าอะไร เพราะเหตุจึงเรียกอย่างนั้น ?
- ๕) คำว่า “วาจก” คืออะไร ส่วนประกอบกริยาบทส่วนใดที่เป็นตัวระบุวาจก ?
- ๖) คำว่า คำกริยา (verbal base) หมายถึงอะไร ?
- ๗) ภาษาสันสกฤตเรียกตัวประธานที่มาจากสรรพนาม “อสมทฺ” (ข้าพเจ้า) ว่าบุรุษที่เท่าไร ?
- ๘) ตัวประธานกับคำกริยาบทในประโยคต้องสัมพันธ์หรือสอดคล้องกันในเรื่องใด ?
- ๙) จงแจกวิภักติหมวดลัญ ปรัสสท เข้ากับส่วนประกอบกริยาต่อไปให้ครบทุกบุรุษและพจน์ ?
 ๑. ลภ(ได้) ๒. ภว(เป็น) ๓. ปศย(ดู) ๔. คณย(นับ)
- ๑๐) การที่จะทราบตัวประธานในประโยคสันสกฤตเป็นบุรุษอะไรมีข้อสังเกตอย่างไร ?
- ๑๑) จงแก้คำกริยาบทในประโยคต่อไปนี้ให้สอดคล้องกับตัวประธานตามหลักภาษา
 ๑. วิหคาสะ ปณฺชเร อุปวิศติ ฯ (นกทั้งหลายจับอยู่ในกรง)
 ๒. วานรោ ผลานิ ขาทนติ ฯ (ลิงสองตัวกินอยู่ซึ่งผลไม้ทั้งหลาย)
 ๓. ตวํ ครนถํ ปฐฺติ ฯ (ท่านอ่านอยู่ซึ่งตำรา)
 ๔. ยวํ คชํ ปศฺยามี ฯ (ท่านทั้งสองมองดูอยู่ซึ่งช้าง)
 ๕. ยูยมนํ อุทฺยานํ คจฺจนติ ฯ (ท่านทั้งหลายย่อมไปสู่สวน)
 ๖. อหํ กนฺทุกํ ตาทยตํ ฯ (ข้าพเจ้ายอมเตะซึ่งฟุตบอล)
 ๗. อาวํ ปาฐฺถาลยมนํ อาคจฺจนติ ฯ (เราทั้งสองย่อมมาสู่โรงเรียน)
 ๘. วยํ กุชีรํ ปิพามิ ฯ (เราทั้งหลายย่อมดื่มซึ่งน้ำนม)
 ๙. สหํ อสฺวายํ ตถฺณํ ยจฺจนสิ ฯ (เราให้อยู่ซึ่งหญ้าแก่ม้า)
 ๑๐. กนฺยา ชลมํ อาณยตํ ฯ (หญิงสาวย่อมนำมาซึ่งน้ำ)

๒. คำแบบปรนัย

๑. คำว่า คำกริยา (verbal base) หมายถึงอะไร ?

- ๑) รูปสำเร็จของกริยาบทที่ยังไม่ได้นำไปใช้ในประโยค
- ๒) รูปประกอบของกริยาบทที่ยังขาดส่วนประกอบสุดท้ายคือตัววิภัติ
- ๓) ส่วนประกอบของกริยาบทแต่ละอย่างคือ ธาตุ วิกรรมและวิภัติ
- ๔) ตัวกริยาสำคัญในประโยคที่เรียกว่ากริยาบทโดยไม่หลบรวมถึงกริยาภิศักดิ์

๒. ข้อสังเกตบุรุษของตัวประธานในประโยคข้อใดถูกต้อง ?

- ๑) เป็นบุรุษที่ ๑ ถ้าไม่ได้มาจากศัพท์ว่า ยุชมท และ อสมท
- ๒) เป็นบุรุษที่ ๒ ถ้าไม่ได้มาจากศัพท์ว่า ยุชมท และ อสมท
- ๓) เป็นบุรุษที่ ๓ ถ้ามาจากคำนามและมีใช้จากคำสรรพนาม
- ๔) ตัวประธานไม่สังกัดบุรุษ ตัวกริยาบทเท่านั้นที่ต้องสังกัดบุรุษ

๓. ตัวประธานในประโยคสันสกฤตต้องเป็นอย่างไร ?

- ๑) ต้องมีลิงค์ วิภัติ และพจน์ ตรงกับกริยาบท
- ๒) ต้องเป็นคำสรรพนามเท่านั้น
- ๓) ต้องมีบุรุษและพจน์ตรงกับกริยาบท
- ๔) ต้องเป็นคำนามนามเท่านั้น

๔. ให้เลือกข้อย้อยที่คำประธานกับกริยาบทมีความสัมพันธ์ถูกต้องตามหลักภาษา

๔.๑	๑.อศฺวะ ชาวติ	๒.อศฺวะ ชาวติ	๓.อศฺเวา ชาวนติ	๔.อศฺวะ ชาวตะ
๔.๒	๑.มฤคหะ คจฺนตหะ	๒.มฤคเา คจฺนติ	๓.มฤคหะ คจฺนติ	๔.มฤคหะ คจฺนนติ
๔.๓	๑.ตฺวํ ปศฺยถะ	๒.อาวํ ปศฺยามี	๓.วयํ ปศฺยวหะ	๔.ยฺยํ ปศฺยถ
๔.๔	๑.ตฺวํ ติษฺฐถ	๒.ยฺวํ ติษฺฐวหะ	๓.อหํ ติษฺฐามี	๔.อาวํ ติษฺฐถะ
๔.๕	๑.ยฺวํ ปศฺยถะ	๒.ตฺวํ ปศฺยถ	๓.อหํ ปศฺยสิ	๔.ยฺยํ ปิวามี
๔.๖	๑.ยฺวํ ปิพวหะ	๒.อาวํ ปิพถะ	๓.ยฺยํ ปิพถ	๔.วयํ ปิวามี
๔.๗	๑.ตฺวํ ฤษาลยติ	๒.อาวํ ฤษาลยตหะ	๓.ยฺวํ ฤษาลยสิ	๔.อหํ ฤษาลยามี

๕. ให้เลือกข้อย้อยที่คำในประโยคมีความสอดคล้องถูกต้องตามหลักภาษา

๕.๑	๑. อยมฺ อชะ ขาทติ	๒. อยมฺ อชะ ขาทตะ
	๓. อิเมา อชะ ขาหนติ	๔. อิเมา อชะ ขาทสิ
๕.๒	๑. อิเมา เมษะ ชาวถะ	๒. อียํ เมษะ ชาวตะ
	๓. อิเมา เมษะ ชาวนติ	๔. อิเมา เมษะ ชาวตะ
๕.๓	๑. อิเมา พาลิกา คายามี	๒. อียํ พาลิกา คายติ
	๓. อิเมา พาลิกะ คายตะ	๔. อียํ พาลิกะ คายนติ

๕.๔	๑. อิมานิ ศกฺโข คจฺจนฺติ ๓. อิหิ ศกฺโข ตจฺจนฺติ	๒. อีเมอ ศกฺโข คจฺจนฺ	๔. อีเม ศกฺโข คจฺจนฺ
๕.๕	๑. เต วานรํ อุปฺวิศฺนฺติ ๓. เตา วานรํ อุปฺวิศฺนฺ	๒. ตตฺ วานรํ กุรีทามะ	๔. เตา วานรํ กุรีทอะ
๕.๖	๑. เต วิหคํ อุปฺวิศฺนฺติ ๓. เตา วิหคํ อุปฺวิศฺนฺ	๒. ตาจะ วิหคํ อุปฺวิศฺ	๔. สะ วิหคํ อุปฺวิศว
๕.๗	๑. ตตฺ คีลา ติษฺฐนฺติ ๓. เตา คีลา ติษฺฐนฺ	๒. เต คีเล ติษฺฐนฺ	๔. ส่า คีเล ติษฺฐนฺ
๕.๘	๑. ส่า มาเล มลายนํ ๓. ตตฺ มาลา มลายน	๒. เต มาลา มลายน	๔. ตาจะ มาลา มลายน
๕.๙	๑. เต ฉตฺราณิ ปตตะ ๓. ตานิ ฉตฺเร ปตฺนฺ	๒. ตตฺ ฉตฺรํ ปตติ	๔. เตา ฉตฺรํ ปถตะ
๕.๑๐	๑. กุณฺณํ มหิষํ ธาวตํ ๓. กุณฺณา มหิเษา ธาวน	๒. กุณฺณํ มหิเษํ ธาวตะ	๔. กุณฺณํ มหิเษํ ธาวามะ
๕.๑๑	๑. ปกฺวํ ผลํ ปตติ ๓. ปกฺวานิ ผลานิ ปตฺน	๒. ปกฺวํ ผลํ ปตตะ	๔. ปกฺเว ผลํ ปตฺน
๕.๑๒	๑. กุณฺสา วฺยาฆฺรํ อากจฺจนฺติ ๓. กุณฺเส วฺยาฆฺรํ อากจฺจน	๒. กุณฺสํ วฺยาฆฺรํ อากจฺ	๔. กุณฺสํ วฺยาฆฺเร อากจฺ

๘. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๗

คำพันธ์ วงศ์แสนห. ๒๕๕๑. ภาษาสันสกฤตชั้นสูง. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

จำลอง สารพัฒน์. ๒๕๔๔. ไวยากรณ์สันสกฤต ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จำลอง สารพัฒน์. ๒๕๔๘. ไวยากรณ์สันสกฤตชั้นสูง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จำลอง สารพัฒน์, ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. ๒๕๓๐. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปรีชา ทิชนพงศ์, ผศ. ๒๕๓๔. บาลี-สันสกฤต ที่เกี่ยวกับภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมฺโม (แก้วนา). ๒๕๖๓. คู่มือสันสกฤต ๑. หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

ระวี จันทรส่อง. ๒๕๖๓. *ภาษาสันสกฤตสำหรับบุคคลทั่วไป*. คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรลักษณ์ พับบรรจง, ผศ. (๒๕๓๐). *สันสกฤตวैयाकरण*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

วิสุทธิ์ บุชยกุล. (๒๕๕๔). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมควร นิยมวงศ์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

Coulson, Michael. (๑๙๙๒). *Sanskrit, An Introduction to the Classical Language*.
England: Clays Ltd.

Kale, L.R. (๑๙๖๐). *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๓๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๔๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University
Press.

แผนการสอนบทที่ ๘

วาทะและประโยคในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives) เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถจำแนกและแปลงรูปประโยคตามวาทะ ทั้ง ๕ ประเภทในภาษาบาลีและวาทะหลักในภาษาสันสกฤตได้

๒. สามารถระบุความหมาย หน้าที่ และความสัมพันธ์ระหว่างวิภัตตินามกับการกรต่าง ๆ ในประโยคบาลีและสันสกฤตได้

๓. สามารถวิเคราะห์โครงสร้างประโยคบาลี และสามารถอ่าน-แปลข้อความสั้น ๆ จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยได้

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) โครงสร้างและหลักการแปลง (K๒) วาทะ ทั้ง ๕ ในภาษาบาลี และวาทะที่เกี่ยวข้องในภาษาสันสกฤต และสามารถจำแนก (S๑) และ แปลง (S๒) ประโยคจากกัตตวาทะ เป็นกรรมวาทะ ได้อย่างถูกต้อง (S๒) โดยเห็นความสำคัญ (A๑) ของการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของคำกริยาและตระหนัก (A๒) ถึงการใช้ประโยชน์ในการแปลคัมภีร์
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หน้าที่และความหมาย (K๒)ของการกรต่าง ๆ และสามารถเชื่อมโยง (S๑) ความสัมพันธ์ระหว่างวิภัตติกับการกร (เช่น กรรตุการกร, กรรมการกร) (K๒) ในประโยคได้อย่างมีเหตุผล (S๒) โดยมีความรอบคอบ (A๑) ในการวิเคราะห์โครงสร้างไวยากรณ์

CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	จำแนก (K๑) ประเภท และ โครงสร้าง (K๒) ของประโยคบาลี และสามารถวิเคราะห์ (S๑) องค์ประกอบของประโยคที่ซับซ้อนขึ้นได้ อย่างเป็นระบบ (S๒) โดยมีความมุ่งมั่น (A๑) ที่จะศึกษาข้อความจริง และชื่นชม (A๒) ในความซับซ้อนของภาษา
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	ประยุกต์ใช้ (S๑) ความรู้ด้านวาทก และการก (K๑, K๒) ในการแปล (S๒) ข้อความภาษาบาลีและสันสกฤตเบื้องต้นเป็นภาษาไทยได้อย่างสละสลวย (S๒) โดยมีความรับผิดชอบ (A๑) ในการถ่ายทอดความหมายที่ถูกต้อง และพัฒนานตนเอง (A๒) ในการแปลคัมภีร์สำคัญ

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

สำหรับ บทที่ ๘ วาทกและประโยคในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถจำแนกและอธิบายโครงสร้างของวาทกทั้ง ๕ ในภาษาบาลีและวาทกหลักในภาษาสันสกฤตได้
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถแปลงประโยคจากกัตตวาทก(กรรตวาทก) เป็นกัมมวาทก (กรรมวาทก) และเหตุกัตตวาทก(เหตุกรรตวาทก) ในภาษาบาลีได้อย่างถูกต้อง
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถระบุและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวิภัตตินามกับการกต่าง ๆ (เช่น กรรตุการก, กรรมการก, เหตุการก) ในประโยคได้
๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถจำแนกประโยคบาลีชนิดต่าง ๆ และทดลองแปลข้อความสั้น ๆ จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยได้

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การใช้แผนภาพเปรียบเทียบวาทก ผู้สอนใช้แผนภาพแสดงโครงสร้างวาทก (เช่น กัตตวาทก: ประธาน (ปฐมา) + กริยา (อาขยาต) และกัมมวาทก ประธาน (ตติยา) + กรรม (ปฐมา) + กริยา (ย+เต) พร้อมบรรยายการแปลงรูปกริยาและวิภัตตินามที่เปลี่ยนไป และตั้งคำถามให้ผู้เรียนช่วยระบุส่วนประกอบในวาทกอื่น ๆ (เช่น ภาววาทก, เหตุกัตตวาทก)
๒. การบรรยายแบบเชื่อมโยงวิภัติกับการก ผู้สอนบรรยายความหมายและหน้าที่ของการกทั้ง ๖ (กรรตุ-, กรรม-, กรณ-, สัมปทาน-, อปาทาน-, อาธาร-) พร้อมทั้งโยงเข้ากับวิภัตินาม และให้ผู้เรียนฝึกแปลคำศัพท์ที่ลงวิภัติเดียวกันแต่มีหน้าที่การกต่างกัน

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “แปลงวาท (Voice Transformation)” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาได้รับประโยคกัตตุวาท ที่กำหนด (เช่น สูโท โอทโน ปจติ – พ่อครัวย่อมหุงซึ่งข้าวสุก) แล้วให้กลุ่มช่วยกันแปลงเป็นกรรมวาท (สูเทน โอทโน ปจียเต – ข้าวสุกอันพ่อครัวหุงอยู่) ให้ถูกต้องครบถ้วนตามกฎการผัน

๒. กิจกรรม “วิเคราะห์การก” ผู้สอนให้ประโยคที่มีคำนามหลายคำที่ลงวิภัตติแตกต่างกัน (เช่น เตน ภิกขุณา พุทธสส ธมโม ทสสยิตะ) แล้วให้นักศึกษาวิเคราะห์คำนามแต่ละคำว่าสัมพันธ์กับคำกริยาอย่างไร (เช่น ภิกขุณา → กรณการก; พุทธโ → สามีการก) และรายงานผล

๓. กิจกรรม “แปลข้อความสั้น” ให้นักศึกษารวมกลุ่มฝึกอ่านและแปลข้อความสั้น ๆ ที่ยกมาจากบทเรียนหรือคัมภีร์ (เช่น คำถามประจำบท ที่เป็นประโยคบาลี) โดยเน้นการใช้ความรู้เรื่องวาท และการกเพื่อตีความหมายให้สละสลวย

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการจำแนกวาททั้ง ๕ และการแปลงประโยคจากกัตตุวาทเป็นกรรมวาท (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างวิภัตติและการก รวมถึงการระบุชนิดของประโยค (วัด K๒)

๓. การสอบปฏิบัติ (Practical Exam) ประเมินความสามารถในการแปลข้อความภาษาบาลีสั้น ๆ ที่มีวาทและการกซับซ้อน โดยเน้นความถูกต้องของไวยากรณ์และความสละสลวยของภาษาไทย (วัด S๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจในหลักการของวาท, การก, และโครงสร้างประโยคทั้งหมด และความสามารถในการวิเคราะห์และแปล ข้อความยาวขึ้นจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย (วัด K๑, K๒, S๑, A๒)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๘ วาทและประโยคในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอเนื้อหาวาท และการก ในภาษาบาลีและสันสกฤต โดยมีแผนผังโครงสร้าง

๓. ตารางเปรียบเทียบวาท แผ่นชาร์ตแสดง โครงสร้างวาททั้ง ๕ (กัตตุ-, กรรม-, ภาว-, เหตุกัตตุ-, เหตุกรรมวาท) และกฎการแปลง

๔. ตารางความสัมพันธ์วิภัตติ-การก แผ่นชาร์ตแสดงวิภัตตินามทั้ง ๗ และการกที่เกี่ยวข้องพร้อมตัวอย่างคำแปล

๕. บัตรคำศัพท์และประโยค (Flash Cards) บัตรคำที่มีประโยคกัตุจาก สำหรับกิจกรรม “แปลงจาก” และบัตรคำศัพท์ที่ลงวิธิตีต่าง ๆ

๖. ใบงานฝึกแปล (Translation Practice Sheets) สำหรับฝึกวิเคราะห์ โครงสร้างประโยค และแปล ข้อความสั้น ๆ จากบทเรียนและคัมภีร์

บทที่ ๘

วากและประโยคในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

บทนำ

วาก (Voice) ในภาษาบาลีและสันสกฤตคือกลไกทางไวยากรณ์ที่กำหนดมุมมองของประโยค ว่าจะให้ความสำคัญกับสิ่งใดเป็นหลัก โดยมี 5 ประเภทสำคัญ ได้แก่ กัตตวาก (Active) ที่เน้นผู้กระทำเป็นประธาน, กัมมวาก (Passive) ที่เน้นผู้ถูกกระทำเป็นประธาน, ภาววาก (Impersonal) ที่เน้นเฉพาะตัวกริยาหรือสภาวะที่เกิดขึ้นโดยไม่มีกรรมมารับ, เหตุกัตตวาก (Causative Active) ซึ่งประธานเป็นผู้สั่งหรือใช้ให้ผู้อื่นกระทำ และเหตุกัมมวาก (Causative Passive) ที่เน้นกรรมซึ่งถูกผู้อื่นสั่งให้กระทำอีกทอดหนึ่ง

การเลือกใช้วากที่ต่างกันนี้จะส่งผลโดยตรงต่อโครงสร้างประโยค โดยบังคับให้คำนามต้องเปลี่ยนรูปการก (Case) ให้สอดคล้องกับหน้าที่ใหม่ของมัน ซึ่งระบบอันซับซ้อนนี้เองที่ทำให้ประโยคในทั้งสองภาษามีความยืดหยุ่นในการเรียงลำดับคำสูงมาก เพราะหน้าที่ของแต่ละคำถูกระบุไว้อย่างชัดเจนด้วยรูปวิภัตติของมันแล้ว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับตำแหน่งในประโยคเป็นหลัก

๑. วากทั้ง ๕ ในภาษาบาลี

วากทั้ง ๕ วาก แปลว่า ผู้บอก กล่าว แสดง (วท ธาตุ “บอก กล่าว”)

วาก หมายถึง กริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ ซึ่งแสดงให้ทราบว่า ผู้ใดหรือสิ่งใดเป็นประธานในประโยคที่มีกริยา แบ่งออกเป็น ๕ วากคือ

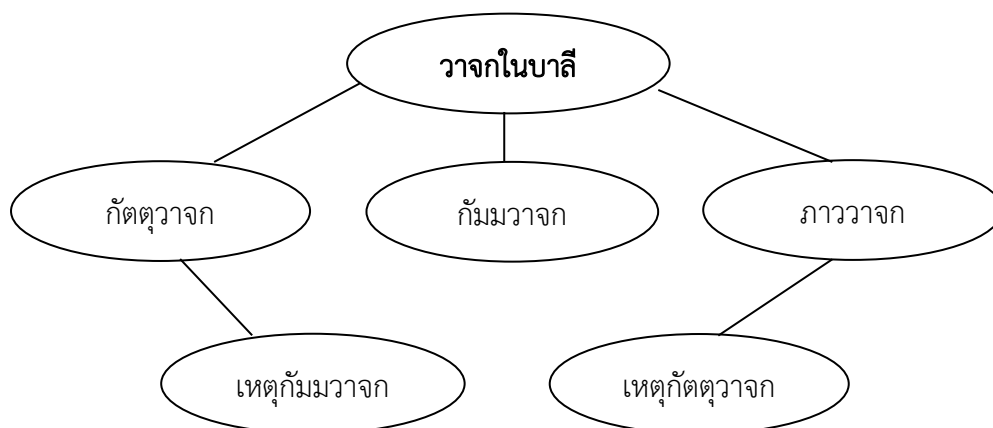
๑) กัตตวาก	กริยาศัพท์ที่แสดงว่า	ผู้ทำ	เป็นประธาน
๒) กัมมวาก	กริยาศัพท์ที่แสดงว่า	ผู้ถูกกระทำ	เป็นประธาน
๓) เหตุกัตตวาก	กริยาศัพท์ที่แสดงว่า	ผู้ใช้ให้ทำ	เป็นประธาน
๔) เหตุกัมมวาก			

ในกริยาสมัทธาตุ หมายถึง กริยาศัพท์ที่แสดงว่า สิ่งที่เขาใช้ให้บุคคลทำ หรือ ผู้ที่ถูกใช้ให้ทำ เป็นประธาน

ในกริยาอัมมัทธาตุ หมายถึง กริยาศัพท์ที่แสดงว่า ผู้ที่ถูกใช้ให้ทำ เป็นประธาน

- ๕) ภาววาก กริยาศัพท์ที่บอกเพียงความมีความเป็น ไม่มีประธาน

การเปรียบเทียบกับวากในภาษาไทยต่อไปนี้

ภาพ แสดงวากทั้ง ๕

๑.๑ ประโยคกัตตุวาก กล่าวผู้กระทำหรือกัตตา เป็นประธานในประโยค มีธาตุลงปัจจัย ประจําหมวดธาตุทั้ง ๑๐ ตัว คือ **อ เอ ย ณ ณา นา ณา โอ ฌ ญ** ประกอบกับกิริยาอาขยาต และใช้เป็นกริยาคุมพากย์ ตัวกรรม (ถ้าเป็นสกัมมธาตุ) ประกอบด้วยหุติยาวิภัตติ ทุกวณะ ตัวอย่างเช่น

สุโท โอนํ ปจติ.

อ.พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก.

จะสังเกตได้ว่า **สุโท** **อ.พ่อครัว** เป็นผู้ทำหรือกัตตา

โอนํ ซึ่งข้าวสุก เป็นตัวกรรม

ปจติ หุงอยู่ เป็นกริยาคุมพากย์

ประกอบด้วย **ปจ** ธาตุ (สกัมมธาตุ) และใช้วิภัตติฝ่ายปรัสนสพ

ตัวอย่างองค์ประกอบกริยากัตตุวาก

ปจ + อ + ตี = ปจติ (ย่อมหุง)

ธาตุ + ปัจจัย + วิภัตติฝ่ายปรัสนสพ = กริยากัตตุวาก

โครงสร้างกัตตุวากภาษาบาลี-ไทย

กริยา	กัตตุวากบาลี	กรตุวากไทย
สกรรมกริยา	สุโท โอนํ ปจติ. กัตตา + กรรม + กริยา	พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก กรตุการก (ประธาน) + กริยา + กรรม

กิจกรรมกริยา	นโร + มรติ. กัตตา + กริยา	คนตาย กรรตุการก (ประธาน) + กริยา
--------------	------------------------------	-------------------------------------

ข้ออธิบายเพิ่มเติม : โครงสร้างประโยคกัตตวาจกในภาษาบาลี และกรรตุวาจกในภาษาไทย มี ๒ ลักษณะ คือ ประโยคที่ใช้สกรรมกริยา มีโครงสร้างแตกต่างกัน คือ ในภาษาบาลีมีรูปแบบโครงสร้างเป็น กัตตา + กรรม + กริยา เช่น สูโท โอทโน ปจติ ส่วนในภาษาไทยมีรูปแบบโครงสร้างเป็น ประธาน + กริยา + กรรม และประโยคที่ใช้อกรรมกริยา มีโครงสร้างเหมือนกันทั้งสองภาษา คือ ประธาน (กัตตา) + กริยา

๑.๒ ประโยคกัมมวาจก กล่าวสิ่งที่ถูกกระทำ กล่าวคือ กรรม เป็นประธานในประโยค เป็นการยกเอาสิ่งที่ถูกกระทำขึ้นมากล่าวเป็นประธานในประโยค ลง ย ปัจจัย และลง อิ, อี อาคมหน้า ย ปัจจัย ตัวอย่างเช่น

สูเทน โอทโน ปจียเต. อ.ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่.
จะสังเกตได้ว่า สูเทน อันพ่อครัว เป็นอนภิตกัตตา คือเป็นผู้ทำ
โอทโน อ.ข้าวสุก เป็นประธานที่ถูกกระทำ
ปจียเต หุงอยู่ เป็นกริยาคุมพากย์

ประกอบด้วย ปจ ฐาตุ (สกัมมฐาตุ) ลง อิ อาคม และ ย ปัจจัย (อีย) และใช้วิภัตติฝ่ายอัตตโน บท

ตัวอย่างองค์ประกอบกริยากัมมวาจก

ปจ + อิ + ย + เต = ปจียเต (อันเขา ย่อมหุง)
ฐาตุ + อาคม + ปัจจัย + วิภัตติฝ่ายอัตตโนบท = กริยากัมมวาจก

โครงสร้างกัมมวาจกภาษาบาลี-ไทย

กัมมวาจกบาลี	กรรมวาจกไทย
สูเทน โอทโน ปจียเต. อนภิตกัตตา + วุตตกัมม + กริยา	ข้าวสุก ถูกพ่อครัว หุง (อยู่) กรรมการก + กริยานุเคราะห์ + กรรตุการก+ กริยา

ข้ออธิบายเพิ่มเติม : โครงสร้างประโยคกัมมวาจกในภาษาบาลี กับกรรมวาจกในภาษาไทย ต้องใช้สกรรมกริยาเท่านั้น มีรูปแบบโครงสร้างที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กัมมวาจกในภาษาบาลีมีรูปแบบโครงสร้างเป็น อนภิตกัตตา (ผู้กระทำ) + วุตตกัมม (กรรมเป็นประธาน) + กริยา เช่น สูเทน โอทโน ปจียเต. ส่วนกรรมวาจกในภาษาไทยมีรูปแบบโครงสร้างเป็น กรรมการก + กริยานุเคราะห์ + กรรตุการก+ กริยา เช่น ข้าวสุก ถูก พ่อครัว หุง (อยู่) เป็นต้น

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการประกอบธาตุเป็นกัมมวาท

ธาตุพยางค์เดียว

๑) ธาตุพยางค์เดียว เป็น อา ให้ลง ย ปัจจัย แปลง อา เป็น อี (ไม่ลง อี อาคม) เช่น

ทียเต (ทา+ย+เต) อันเขา ย่อมให้

ปียเต (ปา+ย+เต) อันเขา ย่อมดื่ม

๒) ธาตุพยางค์เดียว เป็น อี อี อุ อุ และ อี (ที่แปลงมาจาก อา นั้น) ให้ซ้อน ย หรือ ที่ฆะ (ไม่ลง อี อาคม) เช่น

สุยเต (สุ+ย+เต) หรือ สุยเต (ที่ฆะ) (สุ+ย+เต) อันเขา ย่อมพึง

ทียเต (ทา+ย+เต) อันเขา ย่อมให้

ธาตุหลายพยางค์

๑. ธาตุหลายพยางค์ ลง ย ปัจจัย และ อี อาคมหน้า ย

(หมวด รฐ ธาตุ ลงนิคหิตอาคม แปลงเป็นพยัญชนะที่สุตวรรคด้วย) เช่น

ปจียเต (ปจ+อ+ย+เต) อันเขา ย่อมหุง

มฺยจียเต (มฺจ+อ+ย+เต) อันเขา ย่อมปล่อย

ภฺยชียเต (ภฺช+อ+ย+เต) อันเขา ย่อมกิน

กรียเต (กร+อ+ย+เต) อันเขา ย่อมทำ

๒. ธาตุหลายพยางค์ ลง ย ปัจจัย ถ้าไม่ลง อี อาคมหน้า ย ก็ให้แปลง ย กับที่สุดธาตุเป็น อย่างอื่น

(วิธีการเหมือน ย ปัจจัย ในหมวดทิวธาตุ) เช่น

ลพฺกเต (ลภ+ย+เต) (= ลภียเต) อันเขา ย่อมได้

คยฺหเต (คห+ย+เต) (= คหียเต) อันเขา ย่อมถือเอา

๑.๓ การเปลี่ยนวาท หมายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปประโยคเสียใหม่

โดยเปลี่ยนจากรูปประโยค กัตตุวาท เป็น กัมมวาท

หรือจาก กัมมวาท เป็น กัตตุวาท เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงรูปประโยคนั้นซึ่งกิริยาจะต้องปรับเปลี่ยนให้มีวณะและบุรุษสอดคล้องกับประธานของประโยคเสมอ แต่ความหมายยังคงเดิม เช่น

ประโยคกัตตุวาท

สุโท โอทโน ปจติ. พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

ประโยคกัมมวาท

สุเทน โอทโน ปจียเต. ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่

วิธีแปลงประโยคกัตตุวาจกเป็นกัมมวาจก

๑. **บทกัตตา (ตัวประธาน):** ปฐมาวิภัตติ (วิภัตติที่ ๑) ในประโยคกัตตุวาจก
จะเปลี่ยนรูปเป็นอนภิตกัตตา คือ เป็น ตติยาวิภัตติ (วิภัตติที่ ๓) ในประโยคกัมมวาจก
 ๒. **บทกรรม (อวุตถกัมม):** ทุตติยาวิภัตติ (วิภัตติที่ ๒) ในประโยคกัตตุวาจก
จะเปลี่ยนรูปเป็น ปฐมาวิภัตติ (วิภัตติที่ ๑) ในประโยคกัมมวาจก
 ๓. **บทกิริยา:** ในประโยคกัตตุวาจก จะเปลี่ยนรูปเป็นฝ่ายอัตตโนบท ในประโยคกัมมวาจก
จะต้องมีกิริยาคุมพากย์เป็นสกัมมธาตุ (ธาตุเรียกหากรรม) เท่านั้น และต้องลง ย ปัจจัย กับทั้ง อ
อาคมหน้า ย ด้วย
- ส่วนวิธีแปลงประโยคกัมมวาจกเป็นกัตตุวาจก ก็มีนัยตรงข้ามกับวิธีแปลงประโยคกัตตุวาจก
เป็นกัมมวาจกที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ตัวอย่างการแปลงกิริยากัตตุวาจกเป็นกัมมวาจก (สกัมมธาตุ)

ธาตุ	กัตตุวาจก	คำแปล	กัมมวาจก	คำแปล
ปจ (-๑)	ปจติ	ย่อมหุง	ปจียเต, ปจฺเจเต	อันเขา ย่อมหุง
อิกข (-๑)	อิกขติ	ย่อมเห็น	อิกฺขียเต	อันเขา ย่อมเห็น
ลภ (-๑)	ลภติ	ย่อมได้	ลภียเต, ลพฺภเต	อันเขา ย่อมได้
รุธ (-๒)	รุธติ	ย่อมปิด	รุธียเต	อันเขา ย่อมปิด
มจฺจ (-๒)	มจฺจติ	ย่อมปล่อย	มจฺจียเต	อันเขา ย่อมปล่อย
ภุช (-๒)	ภุชติ	ย่อมกิน	ภุชียเต	อันเขา ย่อมกิน
พฺช (-๓)	พฺชติ	ย่อมรู้	พฺชณียเต	อันเขา ย่อมรู้
รช (-๓)	รชติ	ย่อมย้อม	รชียเต	อันเขา ย่อมย้อม
สุ (-๔)	สุณฺนาติ	ย่อมฟัง	สุณฺนียเต, สฺยฺยเต, สฺยเต	อันเขา ย่อมฟัง
กี (-๕)	กีณาติ	ย่อมซื้อ	กีณียเต	อันเขา ย่อมซื้อ
ชี (-๕)	ชีนาติ	ย่อมชนะ	ชีนียเต	อันเขา ย่อมชนะ
คห (-๖)	คณฺหาติ	ย่อมถือเอา	คณฺหียเต, คยฺหเต	อันเขา ย่อมถือเอา
กร (-๗)	กโรติ	ย่อมกระทำ	กรียเต	อันเขา ย่อมกระทำ
จฺร (-๘)	โจรยติ	ย่อมลัก	โจรียเต	อันเขา ย่อมลัก
จินฺต (-๘)	จินฺตยติ	ย่อมคิด	จินฺตียเต	อันเขา ย่อมคิด

๑.๔ ประโยคเหตุกัตตฺวาจาก กล่าวถึง ผู้ที่เป็นเหตุให้คนอื่นกระทำการใด ๆ หรือ ผู้ใช้ให้คนอื่น
ทำการใด ๆ ๔ ตัว คือ เณ, ฌย, ฌาเป, ฌาปย ปัจจัย ตัวใดตัวหนึ่ง

ตัวอย่างประโยคเหตุกัตตฺวาจาก

สามโก สุโท โอนน ปาจาเปติ.

อ.เจ้านาย ยังพ่อครัว ย่อมให้หุง ซึ่งข้าวสุก.

เจ้านายเป็นเหตุให้พ่อครัวหุงข้าว หรือ เจ้านายใช้ให้พ่อครัวหุงข้าว

ตัวอย่างองค์ประกอบกริยาเหตุกัตตฺวาจาก

ปจ + เณ, ฌย, ฌาเป, ฌาปย + ติ	=	ปาเจติ ปาจยติ ปาจาเปติ ปาจาปยติ (ย่อมให้หุง)
ธาตุ + ปัจจัย + วิภัติฝายปรสสบท	=	กริยาเหตุกัตตฺวาจาก

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการประกอบธาตุเป็นเหตุกัตตฺวาจาก

๑) ในกรณีธาตุพยางค์เดียว

ถ้าสละท้ายธาตุเป็น อา ให้ลบ อา แล้วลง ฌาเป ฌาปย ปัจจัย (ไม่นิยมลง เณ ฌย) เช่น

ทาเปติ ทาปยติ (ทา + ฌาเป, ฌาปย + ติ) ให้ให้อยู่

ฌาเปติ ฌาปยติ (ฌา + ฌาเป, ฌาปย + ติ) ให้รู้้อยู่

ปติฏฐาเปติ ปติฏฐาปยติ (ป ฐา + ฌาเป, ฌาปย + ติ) ให้ตั้ง้อยู่

ถ้าสละท้ายธาตุเป็น อิ อี ให้พฤทธิ์ อิ อี เป็น เอ แผลง เอ เป็น อย แล้วลง ฌาเป ฌาปย

เช่น

ชยาเปติ ชยาปยติ (ชิ + ฌาเป, ฌาปย + ติ) ให้ชนะ้อยู่

นยาเปติ นยาปยติ (นี + ฌาเป, ฌาปย + ติ) ให้นำไป้อยู่

ถ้าสละท้ายธาตุเป็น อุ ู ให้พฤทธิ์ อุ ู เป็น โอ แผลง โอ เป็น อาว แล้วลง เณ ฌย ปัจจัย
(ไม่นิยมลง ฌาเป ฌาปย) เช่น

สาเวติ สาวยติ (สุ + เณ, ฌย + ติ) ให้ฟัง้อยู่

ภาเวติ ภาวยติ (ภู + เณ, ฌย + ติ) ให้เป็น้อยู่

๒) ในกรณีธาตุหลายพยางค์

สระต้นธาตุเป็น อ พฤทธิ์ อ เป็น อา แล้วลง เณ ฌย ฌาเป ฌาปย ปัจจัย เช่น

ปาเจติ ปาจยติ ปาจาเปติ ปาจาปยติ (ปจ + เณ, ฌย, ฌาเป, ฌาปย + ติ) ให้หุง

อยู่

การเรติ การยติ การาเปติ การापยติ (กร + เณ,ณย,ณาเป,ณाप + ति) ให้ทำอยู่
 ลาเกติ ลายติ ลาภาเปติ ลาणायति (ลก + เณ,ณย,ณาเป,ณाप + ति) ให้ได้อยู่
 สรรต้นธาตุเป็น อิ พฤทธิ อิ เป็น เอ แล้วลง เณ, ณย, ณาเป, ณาपย ปัจจัย เช่น
 เฉเทติ เฉทยติ เฉทาเปติ เฉทापยติ (ฉิ + เณ,ณย,ณาเป,ณाप + ति) ให้ตัดอยู่
 เภเทติ เภทยติ เภทาเปติ เภทापยติ (ภิ + เณ,ณย,ณาเป,ณाप + ति) ให้ทำลายอยู่
 สรรต้นธาตุ เป็น อุ พฤทธิ อุ เป็น โอ แล้วลง ณาเป ณาपย ปัจจัย เช่น
 โภเชติ โภชยติ โภชาเปติ โภชापยติ (ภุ + เณ,ณย,ณาเป,ณाप + ति) ให้กินอยู่
 โจราเปติ โจราपยติ (จ + ณาเป, ณาप + ति) ให้ลักอยู่
 ต้นธาตุมีพยัญชนะเป็นตัวสะกด ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงธาตุ
 จินตาเปติ จินตापยติ (จि + ณาเป, ณาप + ति) ให้คิดอยู่
 มนตาเปติ มนตापยติ (ม + ณาเป, ณาप + ति) ให้ปรึกษาอยู่

โครงสร้างเหตุกัตตวจจากภาษาบาลี-กรรตุวจากภาษาไทย

เหตุกัตตวจจากบาลี	กรรตุวจากไทย
สามิโก สุทฺ โอนฺ ปาเจติ. กัตตา + การิตกัมมะ + กรรม + กริยา	นาย ใช้พ่อครัว ให้ง (อยู่) (ซึ่ง) ข้าวสุก กรรตุการก + การิตการก + กริยานุเคราะห์ + กริยา + กรรมการก

ข้ออธิบายเพิ่มเติม : โครงสร้างเหตุกัตตวจจากในภาษาบาลี เทียบได้กับโครงสร้างกรรตุวจากในภาษาไทยซึ่งยึดการกที่เป็นตัวประธานเป็นหลักในการจัดวจจาก เนื่องจากในภาษาไทยไม่มีเหตุกัตตวจจากในที่นี้ คำว่า นาย เป็นกรรตุการก เป็นตัวประธานในประโยค ประโยคนี้จึงถูกจัดเป็นกรรตุวจากในภาษาไทย ในภาษาบาลีใช้ได้ทั้งกรรมกริยาและอกรรมกริยาในการสร้างเหตุกัตตวจจากมีรูปแบบโครงสร้างเป็น กัตตา + การิต กัมมะ + กรรม + กริยา เช่น สามิโก สุทฺ โอนฺ ปาเจติ เป็นต้น เทียบกับกรรตุวจากในภาษาไทยมีรูปแบบโครงสร้างเป็น กรรตุการก + การิตการก + กริยานุเคราะห์ + กริยา + กรรมการก เช่น นาย ใช้พ่อครัว ให้ง (อยู่) (ซึ่ง) ข้าวสุก เป็นต้น

๑.๕ ประโยคเหตุกัมมวจาก กล่าวถึงสิ่งที่ถูกผู้อื่นใช้ให้กระทำการลงการิตปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ, ณย, ณาเป และ ณาपย ปัจจัยตัวใดตัวหนึ่ง พร้อมกับลง ย ปัจจัย และ อิ อาคมหน้า ย ปัจจัย

ตัวอย่างประโยคเหตุกัมมวจาก

สามิเกณ สุทฺ (สุเทณ) โอนฺ ปาจาปิยเต.

อ.ข้าวสุก อันเจ้านาย ยังพ่อครัว ย่อมให้ง.

ตัวอย่างองค์ประกอบกริยาเหตุกัมมวาท

ปจฺ + เณ, ณย, ณาเป, ณาปย + อิ + ย + เต	=	ปาจียเต ปาจียิตเต ปาจาปียเต ปาจาปียิตเต
		(อันเขา) ย่อมให้หุง
ธาตุ + ปัจจย + วิภตติฝ่ายอัตตโนบท	=	กริยาเหตุกัมมวาท

ตัวอย่างการประกอบธาตุอื่น ๆ เป็นเหตุกัมมวาท

ภาวียเต ภาวียิตเต

(ภู + เณ, ณย + อิ + ย + เต) (อันเขา) ให้เป็นอยู่

ปาจียเต ปาจียิตเต ปาจาปียเต ปาจาปียิตเต

(ปจฺ + เณ, ณย, ณาเป, ณาปย + อิ + ย + เต) (อันเขา) ให้หุงอยู่

การียเต การียิตเต การापียเต การापียิตเต

(กรฺ + เณ, ณย, ณาเป, ณาปย + อิ + ย + เต) (อันเขา) ให้ทำอยู่

โครงสร้างเหตุกัมมวาทจากภาษาบาลีกับวาทจากภาษาไทย

เหตุกัตตวาทบาลี	ประโยคไทย	วาทไทย
สามิเกณ สุทฺ โธทโน ปาจาปียเต อนภิตกัตตา + การิตกัมมะ + เหตุกัม มะ + กริยา	ข้าวสุก อันนาย (ยัง) พ่อครัว ให้หุง (อยู่) กรรมการก + กรรตุการก + การิตการก + กริยานุเคราะห์ + กริยา	กรรมวาท
พุทเธน สทฺธมมปฺปชฺโชโต ชาลาปียเต อนภิตกัตตา + เหตุกัมมะ + กริยา	พระที่ปอันโพลงทั่วคือพระสัทธรรม อันพระพุทเจ้า ทรงให้โพลง (อยู่) การิตการก + กรรตุการก + กริยา	การิตวาท

ข้ออธิบายเพิ่มเติม : โครงสร้างเหตุกัมมวาทในภาษาบาลี เทียบได้กับโครงสร้างกรรมวาท และการิตวาทในภาษาไทยซึ่งยึดการกที่เป็นตัวประธานเป็นหลักในการจัดวาท เนื่องจากในภาษาไทยไม่มีเหตุกัมมวาท ในสองประโยคตัวอย่างข้างต้น ประโยคแรก คำว่า ข้าวสุก เป็นกรรมการก ทำหน้าที่เป็นประธานในประโยค จึงถูกจัดเป็นกรรมวาทในภาษาไทย ประโยคหลัง คำว่า พระที่ปอันโพลงทั่วคือปัญญา เป็นกริตการก ทำหน้าที่เป็นประธานในประโยค จึงถูกจัดเป็นการิตวาทในภาษาไทย เหตุกัมมวาทในภาษาบาลีใช้ได้ทั้งกรรมกริยาและอกรรมกริยา ในการสร้างเหตุกัมมวาท มีรูปแบบโครงสร้าง ๒ ลักษณะ คือ ถ้าใช้กรรมกริยา มีรูปแบบโครงสร้างเป็น อนภิตกัตตา (ผู้ใช้) + การิตกัมมะ (ผู้ถูกใช้) + เหตุกัมมะ (กรรมเป็นประธาน) + กริยา เช่น สามิเกณ สุทฺ โธทโน ปาจาปียเต เป็นต้น เทียบกับกรรมวาทในภาษาไทย มีรูปแบบโครงสร้างเป็น กรรมการก (ประธาน) + กรรตุการก (ผู้ใช้) + การิตการก (ผู้ถูกใช้) + กริยานุเคราะห์ (ให้) + กริยา เช่น ข้าวสุก อันนาย (ยัง) พ่อครัว ให้หุง (อยู่) เป็นต้น

๑.๖ การเปลี่ยนวาท หมายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปประโยคเสียใหม่ โดยเปลี่ยนจากรูปประโยค เหตุกัตตุวาท เป็นเหตุกัมมวาท หรือจากเหตุกัมมวาท เป็นเหตุกัตตุวาท ก็ได้ การเปลี่ยนแปลงรูป ประโยคนั้นซึ่งกิริยาจะต้องปรับเปลี่ยนให้มีวณะ บุรุษสอดคล้องกับประธานของประโยคเสมอ แต่ ความหมายยังคงเดิม เช่น

ประโยคเหตุกัตตุวาท

สามิโก สุทฺ โอนํ ปาจาเปติ.

อ.เจ้านาย ยังพ่อครัว ย่อมให้หุง ซึ่งข้าวสุก.

ประโยคเหตุกัมมวาท

สามิเกณ สุทฺ (สุเทณ) โอนํ ปาจาปิยเต.

อ.ข้าวสุก อันเจ้านาย ยังพ่อครัว ย่อมให้หุง.

วิธีแปลงประโยคเหตุกัตตุวาทเป็นเหตุกัมมวาท

๑) บทกัตตา (ตัวประธาน): ปฐมาวิภตติ (วิภตติที่ ๑) ในประโยคเหตุกัตตุวาท จะเปลี่ยน รูปเป็นอนภิตกัตตาคือเป็นตติยาวิภตติ (วิภตติที่ ๓) ในประโยคเหตุกัมมวาท

๒) บทการิตกัมม: หมายถึง ผู้ที่ถูกใช้ให้ทำ ทุตติยาวิภตติ (วิภตติที่ ๒) ในประโยคเหตุกัตตุ วาท เมื่ออยู่ในประโยคเหตุกัมมวาท มีรูปเป็นทุตติยาวิภตติเหมือนเดิม หรือจะเป็นตติยาวิภตติบ้างก็ ได้

๓) บทกรรม (อวุตตกมม): ทุตติยาวิภตติ (วิภตติที่ ๒) ในประโยคเหตุกัตตุวาท จะเปลี่ยนรูป เป็นปฐมาวิภตติ (วิภตติที่ ๑) ในประโยคเหตุกัมมวาท

๔) บทกิริยา: กิริยาคุมพากย์จะเป็นสกัมมธาทู (ธาทูเรียกหากรรม) หรือ อกัมมธาทู (ธาทูไม่ เรียกหากรรม) ก็ได้ ในประโยคเหตุกัตตุวาท จะเปลี่ยนรูปเป็นฝ่ายอัตตโนบท ส่วนในประโยคเหตุ กัมมวาท จะต้องลง ย ปัจจัย กับทั้ง อิ อาคมหน้า ย ด้วย

ส่วนวิธีแปลงประโยคเหตุกัมมวาทเป็นเหตุกัตตุวาท ก็มีนัยตรงข้ามกับวิธีแปลงประโยค เหตุกัตตุวาทเป็นเหตุกัมมวาทที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ตัวอย่างการแปลงกิริยาเหตุกัตตุวาทเป็นเหตุกัมมวาท

ธาทู	เหตุกัตตุวาท	คำแปล	เหตุกัมมวาท	คำแปล
ปจ (-๑)	ปาจาเปติ	ย่อมให้หุง	ปาจาปิยเต	อันเขา ย่อมให้หุง
อิภข (-๑)	อิภขาเปติ	ย่อมให้เห็น	อิภขาปิยเต	อันเขา ย่อมให้เห็น
ลภ (-๑)	ลาภาเปติ	ย่อมให้ได้	ลาภาปิยเต	อันเขา ย่อมให้ได้
รฐ (-๒)	รฐาเปติ	ย่อมให้ปิด	รฐาปิยเต	อันเขา ย่อมให้ปิด

ธาตุ	เหตุกัตตฺวาจาก	คำแปล	เหตุกัมมวาจาก	คำแปล
มฺจ (-๒)	มฺจจาเปติ	ยอมให้ปล่อย	มฺจจาปิยเต	อันเขา ยอมให้ปล่อย
ภฺช (-๒)	ภฺชชาเปติ	ยอมให้กิน	ภฺชชาปิยเต	อันเขา ยอมให้กิน
พฺช (-๓)	พฺชฌาเปติ	ยอมให้รู้	พฺชฌาปิยเต	อันเขา ยอมให้รู้
รชฺ (-๓)	รชชาเปติ	ยอมให้ยอม	รชชาปิยเต	อันเขา ยอมให้ยอม
สฺ (-๔)	สฺณาเปติ	ยอมให้ฟัง	สฺณาปิยเต	อันเขา ยอมให้ฟัง
กฺ (-๕)	กฺินาเปติ	ยอมให้ซื้อ	กฺินาปิยเต	อันเขา ยอมให้ซื้อ
ชฺ (-๕)	ชฺินาเปติ	ยอมให้ชนะ	ชฺินาปิยเต	อันเขา ยอมให้ชนะ
คหฺ (-๖)	คหาเปติ	ยอมให้ถือเอา	คหาปิยเต	อันเขา ยอมให้ถือเอา
กรฺ (-๗)	การาเปติ	ยอมให้กระทำ	การาปิยเต	อันเขา ยอมให้กระทำ
จฺรฺ (-๘)	โจราเปติ	ยอมให้ลัก	โจราปิยเต	อันเขา ยอมให้ลัก
จฺินฺตฺ (-๘)	จฺินฺตาเปติ	ยอมให้คิด	จฺินฺตาปิยเต	อันเขา ยอมให้คิด

๑.๗ ภาววาจาก ใช้กัมมธาตุอย่างเดียว

ภาววาจาก คือ กริยาศัพท์ที่กล่าวสักว่า ความมี, ความเป็น ใช้อนภิหิภักตฺตา (อัน) เป็นผู้กระทำ ใช้กัมมธาตุอย่างเดียว ลง ย ปัจจัย และลงวิภักติ ฝายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เท่านั้น (เช่น เต เป็นต้น) แปลงรูปได้เหมือนในหมวดทิวธาตุและกัมมวาจาก (ส่วนกัตตาคติยวิภักติ เป็น เอกวจนะ หรือ พหุวจนะก็ได้) เช่น เตน ญฺยเต (อันเขา เป็นอยู่), เตหิ ญฺยเต (อันเขา ท. เป็นอยู่) เป็นต้น

ตัวอย่างองค์ประกอบกริยาภาววาจาก

คฺม + ย + เต = คฺมฺยเต (อันเขา ยอมไป)

ธาตุ + ปัจจัย + วิภักติฝายอัตตโนบท = ภาววาจาก

โครงสร้างภาววาจากภาษาบาลี-กรรตุวาจากไทย

ภาววาจากบาลี	กรรตุวาจากไทย
เตน ญฺยเต. อนภิหิภักตฺตา + กริยา	เขา เป็น (อยู่) (มีชีวิต) กรรตุการก+ กริยา

ข้ออธิบายเพิ่มเติม : โครงสร้างภาววาจากในภาษาบาลี เทียบได้กับโครงสร้างกรรตุวาจากในภาษาไทย ภาววาจากในภาษาบาลีใช้เฉพาะกรรมกริยา มีรูปแบบโครงสร้างเป็น อนภิหิภักตฺตา + กริยา เช่น เตน ญฺยเต เหมือนกับรูปแบบโครงสร้างกรรตุวาจากในภาษาไทย คือ กรรตุการก+ กริยา เนื่องจากภาววาจากไม่มีในภาษาไทย

๒. ประโยคและการเปลวจากในภาษาสันสกฤต

๒.๑ ประโยคในภาษาสันสกฤต

เนื่องจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่มีการประกอบวิภक्तिปัจจัยเข้าท้ายคำเพื่อแสดงหน้าที่เป็นต้นของคำนั้น ๆ และความสัมพันธ์กับคำอื่นในประโยค เช่น คำที่เป็นประธานของประโยคต้องประกอบวิภक्तिนามด้วยวิภक्तिที่ ๑ เสมอ ดังนั้นการวางลำดับคำ ในประโยคจึงไม่มีข้อบังคับว่าคำใดต้องวางไว้ในตำแหน่งไหน เช่นประโยคว่า

पालका विद्यालयस्य गृहिणां कन्यका दाहयन्ति

(เด็กทั้งหลายเตะอยู่ซึ่งฟุตบอลในสนามกีฬาของโรงเรียน)

ประโยคนี้อาจเรียงลำดับคำใหม่เป็น

विद्यालयस्य गृहिणां कन्यका पालका ॥

หรือเป็น

कन्यका दाहयन्ति पालका विद्यालयस्य गृहिणां ॥

ก็ถือว่าเป็นประโยคที่ถูกต้อง เพราะแต่ละคำยังคงมีวิภक्तिปัจจัยท้ายคำเป็นเครื่องแสดงหน้าที่ของตนและความสัมพันธ์กับคำอื่นอยู่อย่างเดิม ความหมายก็คงเดิม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภาษาสันสกฤตจะไม่บังคับตายตัวเกี่ยวกับลำดับการเรียงคำในประโยค แต่เพื่อให้สามารถเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคำต่าง ๆ ในประโยคได้อย่างชัดเจนและสะดวกต่อการศึกษานักภาษาศาสตร์จึงได้กำหนดกฎเกณฑ์ลำดับการเรียงคำในประโยคในลักษณะทั่วไป ซึ่งเป็นแนวทางที่นิยมใช้และถือเป็นมาตรฐานสำหรับการวิเคราะห์ไวยากรณ์สันสกฤตดังต่อไปนี้

๑. ประธานอยู่หน้ากริยาอยู่ท้ายประโยค

๒. คำขยายให้วางไว้หน้าคำที่ถูกขยายนั่น

๓. คำนามที่ประกอบด้วยวิภक्तिที่ ๒ ๓ ๔ และ ๕ ซึ่งตามปกติจะสัมพันธ์กับคำกริยา ให้เรียงไว้หน้าคำกริยานั้น ถ้ามีคำหลายคำให้เรียงคำที่มีวิภक्तिต้น ๆ ไว้ใกล้คำกริยา เช่น

सः क्रामात् नरं कञ्चिद् (เขา ย่อมไป จากหมู่บ้าน สู่เมือง)

๔. คำนามที่ประกอบด้วยวิภक्तिที่ ๖ และ ๗ ให้เรียงไว้หน้าคำที่สัมพันธ์กันซึ่งเป็นคำที่แปลก่อนหรือคำบริบทเช่น

गुणिकस्य अक्षः (ม้า ของชวานา)

शलास्य पथम् (ดอกบัว ในสระ)

विहः निधे वसति (นก ย่อมอยู่ ในรัง)

๒.๒ การแปลภาษาสันสกฤต

คำแต่ละคำในประโยคภาษาสันสกฤตมีความสัมพันธ์เชิงไวยากรณ์กับคำอื่น ๆ โดยวิภक्तिที่ประกอบท้ายคำทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดความหมาย การแปลภาษาสันสกฤตจึงควรทำตามลำดับความสัมพันธ์ระหว่างคำในประโยค ไม่ใช่ตามลำดับการเรียงคำตามตัวอย่าง เช่น ประโยคตัวอย่าง พาลกา วิทฺยาลยสย กริฑางคณ กนฺทกํ ตาพยนติ หากแปลตามลำดับการเรียงคำจะได้ความหมายว่า “เด็กทั้งหลาย ในสนามกีฬา ซึ่งฟุตบอล เตะอยู่” ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักภาษาไทย แต่หากแปลตามลำดับความสัมพันธ์ของคำจะได้ความหมายที่ถูกต้องและสมบูรณ์ว่า “เด็กทั้งหลาย เตะอยู่ ซึ่งฟุตบอล ในสนามกีฬา ของโรงเรียน”

การแปลประโยคภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย หรือในทางกลับกัน การแปลจากภาษาไทยเป็นภาษาสันสกฤต จำเป็นต้องอาศัยความรู้และความเข้าใจหลักการใช้ภาษาสันสกฤตตามที่กล่าวมาแล้วอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับลักษณะและบทบาทของคำในประโยค นอกเหนือจากความหมายโดยตรงของคำ ผู้ศึกษาจะต้องทราบชนิดหรือประเภทของคำแต่ละคำ (วจีวิภาค) สำหรับคำนาม ต้องเข้าใจลิงค์ วิภक्ति และพจน์ รวมทั้งหน้าที่และความสัมพันธ์กับคำอื่นในประโยค สำหรับคำขยายนาม ต้องสามารถระบุได้ว่าขยายคำใด สำหรับกริยาบท ต้องเข้าใจกาล บุรุษ พจน์ และวากของกริยา ขณะใช้อัพยาศัยพท์ และต้องทราบความสัมพันธ์ของคำเหล่านี้กับคำอื่นในประโยคหรือกับเนื้อความของประโยคโดยรวม

การแปลคำในประโยคภาษาสันสกฤตควรกระทำตามลำดับความสัมพันธ์ของคำ โดยเริ่มจากการแปลตัวประธานก่อน แล้วจึงแปลคำขยายหรือคำอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับตัวประธานนั้น ต่อมาแปลกริยาบทและคำขยายของกริยาหรือคำนามวิภक्तिต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับกริยา หากในประโยคปรากฏคำนามหรือคำอุปยาศัยพท์ที่สัมพันธ์กับข้อความทั้งประโยค ควรแปลคำนามหรือคำอุปยาศัยพท์นั้นก่อนการแปลตัวประธาน เพื่อให้ความหมายที่ได้ตรงตามโครงสร้างและความสัมพันธ์ภายในประโยค

ประโยคสันสกฤตพร้อมทั้งคำแปลต่อไปนี้ จะมีหมายเลขกำกับไว้บนศัพท์สันสกฤตและบนคำแปลของศัพท์นั้นตรงกัน ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตลำดับการแปลของคำในประโยคซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของคำในประโยคด้วย จากนั้นจะเป็นประโยคสันสกฤตพร้อมทั้งคำแปล ให้สังเกตความสัมพันธ์ระหว่างประธานกับกริยาในประโยคซึ่งจะต้องมีบุรุษและพจน์สอดคล้องกันและความสัมพันธ์กับคำขยายนามซึ่งจะต้องมีลิงค์วิภक्तिและพจน์ตรงกันตลอดถึงความเกี่ยวเนื่องระหว่างคำต่าง ๆ ตามวิภक्तिนาม หรือหน้าที่ของคำในประโยคด้วย

สา^๒ ศา^๑ ปรวตาด^๔ ปตติ^๓ ฯ

หิน^๑ ก้อนนั้น^๒ ย่อมตก^๓ จากภูเขา^๔

อียิ^๒ พาลิกา^๑ วามสฺเตน^๔ ลิขติ^๓ ฯ

เด็กหญิง^๑ คนนี้^๒ ย่อมเขียน^๓ ด้วยมือซ้าย^๔

สลา^๒ กนยา^๑ ปานถาย^๕ ชล^๔ ยจจติ^๓ ฯ
 หญิงสาว^๑ คนนั้น^๒ ย่อมให้^๓ ซึ่งน้ำ^๔ แก่คนเดินทาง^๕
 มาตา^๑ ปุตเรน^๕ สห^๔ อาปณ^๓ คจจติ^๒ ฯ
 มารดา^๑ ย่อมไป^๒ สูตลาด^๓ กับ^๔ ลูกชาย^๕
 เต^๒ วานรา^๑ ธนิกสย^๗ อุทยาเน^๖ วฤกษะ^๕ ผลานิ^๔ ขาพนติ^๓ ฯ
 ลิง^๑ เหล่านั้น^๒ กินอยู่^๓ ซึ่งผลไม้ทั้งหลาย^๔ บนต้นไม้^๕ ในสวน^๖ ของเศรษฐี^๗
 อิเม^๒ มรุกรา^๑ อรณเยะ^๖ ปุษเปกยะ^๕ มกรนที^๔ ปิพนติ^๓ ฯ
 ผี^๑ เหล่านี้^๒ ดื่มอยู่^๓ ซึ่งน้ำหวาน^๔ จากดอกไม้ทั้งหลาย^๕ ในป่า^๖
 เมษานำ^๒ ยูถ^๑ เกษตเร^๕ ชล^๔ ปิพติ^๓ ฯ
 ผู^๑ แห่งเกาะทั้งหลาย^๒ ดื่มอยู่^๓ ซึ่งน้ำ^๔ ในน้ำ^๕
 อิเม^๓ กฤศา^๒ ศฤกาลา^๑ กฤชิสย^๕ เมษ^๔ ภกษยนติ^๓ ฯ
 สุนัขจิ้งจอก^๑ ผอม^๒ เหล่านี้^๓ กินอยู่^๔ ซึ่งเกาะ^๕ ของชาวนา^๖
 ตานิ^๓ โลหิตานิ^๒ ปรมานิ^๑ วเน^๖ วฤกษาด^๕ ปตนติ^๔ ฯ
 ใบไม้^๑ สีแดง^๒ เหล่านี้^๓ ร่วงอยู่^๔ จากต้นไม้^๕ ในป่า^๖
 อห^๑ ปณฺขเร^๕ วานราย^๔ ผลานิ^๓ ยจจามิ^๒ ฯ
 ข้าพเจ้า^๑ ให้อยู่^๒ ซึ่งผลไม้ทั้งหลาย^๓ แก่ลิง^๔ ในกรง^๕
 อิทานิ^๑ วรฺษะ^๒ สรวตฺร^๕ ปตนติ^๓ ฯ
 บัดนี้^๑ ฝน^๒ ย่อมตก^๓ ในที่ทุกแห่ง^๔
 เต^๓ กฤษณเภา^๒ อศเวา^๑ วิศาล^๖ เกทาเร^๕ ธาวตะ^๔ ฯ
 ม้าสองตัว^๑ สีดำ^๒ นั้น^๓ วิ่งอยู่^๔ ในทุ่งหญ้า^๕ อันกว้าง^๖
 อนลสา^๒ ฉาตฺรา^๑ อรฺยยนาย^๕ วิทฺยาลยม^๔ อาคจฺจนติ^๓ ฯ
 นักเรียนทั้งหลาย^๑ ผู้ขยัน^๒ ย่อมมา^๓ สูโรงเรียน^๔ เพื่อการศึกษา^๕
 เมษปาโล^๑ เมษานำ^๒ ยูถน^๕ สห^๔ วณ^๓ คจจติ^๒ ฯ
 คนเลี้ยงแกะ^๑ ย่อมไป^๒ สูป่า^๓ กับ^๔ ด้วยฝูง^๕ แห่งเกาะทั้งหลาย^๖

ตัวอย่างประโยคสันสกฤตและคำแปล

๑) ประธานและกริยาเป็นบุรุษที่ ๑ เอกพจน์

ฉาตฺรา ปฐติ ฯ	นักศึกษา	ย่อมอ่าน	กนยา คายติ ฯ	หญิงสาว	ย่อมขับร้อง
คโช คจจติ ฯ	ช้าง	ย่อมไป	กมล วิกสติ ฯ	ดอกบัว	ย่อมบาน
วฤกษะ ผลติ ฯ	ต้นไม้	ย่อมออกผล	ผล ปตติ ฯ	ผลไม้	ย่อมหล่น
นฤโป รกษติ ฯ	พระราช	ย่อมคุ้มครอง	ปุษปี มลายติ ฯ	ดอกไม้	ย่อมเหี่ยว

บุตรโร ธาวติ ๑ ลูกชายย้อมมวี่ง
 หัสะ กุชติ ๑ หงส์ย้อมร้อง
 จุตะ ปตติ ๑ ต้นมะม่วงย้อมลัม
 พาลกะ กรีฑติ ๑ เด็กชายย้อมเล่น
 อชะ ดิษฐติ ๑ แพะยืนอยู่
 พาลิกา วทติ ๑ เด็กหญิงกล่าวอยู่

ปรณํ ดิษฐติ ๑ ใบไม้วางอยู่
 ก อาคจณติ ๑ ใครย้อมมา
 โส นมติ ๑ เขาไหว้อยู่
 กา นฤตยติ ๑ ใคร(หญิง)เพื่อนอยู่
 สา นิษิตติ ๑ เขา(หญิง)นั่งอยู่
 กี ปตติ ๑ อะไรย้อมตก

๒) ประธานและกริยาเป็นบุรุษที่ ๑ ทวิพจน์

พาลเกา กรีฑตะ ๑ เด็กชายทั้งสองย้อมเล่น	พาลเกา ปฐตะ ๑ เด็กชายทั้งสองอ่านอยู่
นฏา นฤตยตะ ๑ นักพ่อนทั้งสองพ่อนอยู่	อชา คจณตะ ๑ แพะทั้งสองย้อมไป
บุตเร นมตะ ๑ ลูกชายทั้งสองย้อมไหว	กนเย คายตะ ๑ หญิงสาวทั้งสองย้อมขับร้อง
วฤกเชา ผลตะ ๑ ต้นไม้สองต้นย้อมออกผล	มาเล มลายตะ ๑ พวงมาลัยสองพวงย้อมเหี่ยว
หัสเา กุชตะ ๑ หงส์สองตัวร้องอยู่	พาลิเก นฤตยตะ ๑ เด็กหญิงส่งคนพ่อนอยู่
คเชา ดิษฐตะ ๑ ช้างสองเชือกยืนอยู่	ผล ปตตะ ๑ ผลไม้สองผลย้อมหล่น
ฉาตเร วทตะ ๑ นักศึกษาทั้งสองกล่าวอยู่	ปุษเป วิกสตะ ๑ ดอกไม้สองดอกย้อมบาน
ปทเม มลายตะ ๑ ดอกบัวสองดอกย้อมเหี่ยว	เก ปตตะ ๑ อะไรสองอันย้อมหล่น
เกา อาคจณตะ ๑ ใครสองคนย้อมมา	เตา ธาวตะ ๑ เขา(ชาย)ทั้งสองวิ่งอยู่
เก คายตะ ๑ ใคร(หญิง)สองคนขับร้องอยู่	เต นมตะ ๑ เธอ(หญิง)ทั้งสองย้อมไหว

๓) ประธานและกริยาเป็นบุรุษที่ ๑ พหูพจน์ (ท. แทนคำว่าทั้งหลาย)

พาลกะ กรีฑนติ ๑ เด็กชาย ท. เล่นอยู่	กนยา อุตติษฐนติ ๑ หญิงสาว ท. ย้อมลุกขึ้น
วยาฆรา ภารมยนติ ๑ เสือโคร่ง ท. เที้ยวไปอยู่	พาลิกา ธาวนติ ๑ เด็กหญิง ท. วิ่งอยู่
มฤคา ธาวนติ ๑ กวาง ท. วิ่งอยู่	ปุษปาณิ มลายนติ ๑ ดอกไม้ ท. ย้อมเหี่ยว
นฤปา รกษนติ ๑ พระราชา ท. ย้อมคุ้มครอง	ผลานิ ดิษฐนติ ๑ ผลไม้ ท. วางอยู่
นฏา นฤตยนติ ๑ นักพ่อน ท. ย้อมพ่อน	ปทมานิ วิกสนติ ๑ ดอกบัว ท. ย้อมบาน
อศวะระ ดิษฐนติ ๑ ม้า ท. ยืนอยู่	เก อาคจณติ ๑ ใคร ท. ย้อมมา
อชาะ ขาทนติ ๑ แพะ ท. กินอยู่	กา อานยนติ ๑ ใคร ท. ย้อมนำมา
เมษาะ ตรสยนติ ๑ แกะ ท. ย้อมกลั้ว	กานิ ปตนติ ๑ อะไร ท. ย้อมตก
มาลา มลายนติ ๑ พวงมาลัย ท. ย้อมเหี่ยว	เต คจณติ ๑ พวกเขา ย้อมไป
ลตาะ ปุษปยนติ ๑ ถ้าวลัย ท. ย้อมผลิดอก	ตา คายนติ ๑ พวกเขา(หญิง) ย้อมขับร้อง

๔) คำนามมีคุณนามเป็นคำขยาย

กฤษโณ มหิโซ ธาวติ ฯ
กฤษณา มหิษา ธาวนตะ ฯ
กฤษณา มหิษา ธาวนติ ฯ
อนลสา พาลิกา ปฐติ ฯ
อนลเส พาลิกะ ปฐตะ ฯ
อนลสา พาลิกะ ปฐนติ ฯ
ปกุर्व ผลํ ปตติ ฯ
ปกุเว ผละ ปตตะ ฯ
ปकुวานิ ผลานิ ปตนติ ฯ
หริตะ ศุกะ ภกษยติ ฯ
นีโล วิหค อุปวิสติ ฯ
อุจฺเจา วฤกฺเษะ ผลตะ ฯ
สถูลา อศฺวา ธาวนติ ฯ
ภฤโศ วฺยาฆฺร อากจฺฉติ ฯ
อุตฺตานโน ชลาศโย’สฺติ ฯ
นีจา ศาลา อสฺติ ฯ
วีรา กนฺยา คายติ ฯ
อลฺปํ ชลมํ อสฺติ ฯ
วิศาลํ กุรีทาณมํ อสฺติ ฯ
โลहितํ ปทุมํ วิกสฺติ ฯ

กระปือ ตัวสีดำ วังอยู่
กระปือ ทั้งสอง ตัวสีดำ วังอยู่
กระปือ ทั้งหลาย ตัวสีดำ วังอยู่
เด็กหญิง ผู้ขยัน อ่านอยู่
เด็กหญิง สองคน ผู้ขยัน อ่านอยู่
เด็กหญิงทั้งหลาย ผู้ขยัน อ่านอยู่
ผลไม้สุก ย่อมหล่น
ผลไม้ สองผล ที่สุก ย่อมหล่น
ผลไม้ทั้งหลาย ที่สุก ย่อมหล่น
นกแก้ว สีเขียว กินอยู่
นก สีนํ้าเงิน จับอยู่
ต้นไม้ สองต้น สูง ย่อมออกผล
ม้าทั้งหลาย ที่อ้วน วังอยู่
เสือโคร่ง ผอม ย่อมมา
สระน้ำ อันตื้น มีอยู่
ศาลา ต่ำ มีอยู่
หญิงสาว ผู้กล้าหาญ ขับร้องอยู่
นํ้าน้อย มีอยู่
สนามกีฬา กว้าง มีอยู่
ดอกบัว สีแดง ย่อมบาน

๕) คำนามมีสรรพนาม ตทฺ (นั้น) เป็นคำขยาย

โส วานระ กรีหติ ฯ
โส ภุมระ ติษฐติ ฯ
เตา โภกิเลา กุชตะ ฯ
เตา เมฆปาเลา ตาทยตะ ฯ
เต มฤคา ธาวนติ ฯ
เต วิหคา นิสีหนติ ฯ
สา เนกา อากจฺฉติ ฯ
สา เสนา คจฺฉติ ฯ

ลิงตัว นั้น เล่นอยู่
แมลงภู่ ตัวนั้น เกาะอยู่
นกดูเหมือนว่า สองตัว นั้น ร้องอยู่
คนเลี้ยงแกะ สองคน นั้น ตีอยู่
กวาง เหล่านั้น วังอยู่
นก เหล่านั้น เกาะอยู่
เรือ ลำนั้น ย่อมมา
กองทัพ นั้น ไปอยู่

เต วิเณ ปตตะ ฯ
 เต คีเล ติษฐตะ ฯ
 ตา พาลิกา คายนติ ฯ
 ตา มาลา มลายนติ ฯ
 ตต กุลล สสติ ฯ
 ตต ฉตฺรํ ปตติ ฯ
 เต จกฺเระ ติษฐตะ ฯ
 เต ประเณ มลายตะ ฯ
 ตานิ มิตรานิ วทนติ ฯ
 ตานิ ศกฺกานิ คจฺจนติ ฯ
 สะ มหาวิทฺยาลยະ สสติ ฯ
 สสา มาตา ลาลยติ ฯ
 ตต ปุสฺสทกํ ติษฐติ ฯ
 สสา พาลิกา คายติ ฯ
 ตต มิตรํ กริฑฺhati ฯ

พิณทั้งสอง อันนั้น ย่อมหล่น
 หิน สองก้อน นั้น วางอยู่
 เด็กหญิง เหล่านั้น ย่อมขับร้อง
 พวงมาลัย เหล่านั้น ย่อมเหี่ยว
 ตระกูล นั้น ย่อมรุ่งเรือง
 ร่ม คั่นนั้น ย่อมล้ม
 ร่ม ทั้งสอง นั้น วางอยู่
 ใบไม้ สองใบ นั้น ย่อมเหี่ยว
 เพื่อน เหล่านั้น กล่าวอยู่
 เกวียน เหล่านั้น ย่อมไป
 วิทาลัย นั้น ย่อมรุ่งเรือง
 มารดา คนนั้น ย่อมกล่อม
 หนังสือ เหล่านั้น วางอยู่
 เด็กหญิง คนนั้น ขับร้องอยู่
 เพื่อน คนนั้น เล่นอยู่

๖) คำนามมีศัพท์ว่า อิทม (นี้) เป็นคำขยาย

อัย คชะ ติษฐติ ฯ
 อยม อชะ ขาทติ ฯ
 อิเมา เมเชา ธาวตะ ฯ
 อิเมา อศฺเวา อุตฺติษฐตะ ฯ
 อิเม ฉาตฺราละ ปฐนติ ฯ
 อิเม หํสาละ กุชนติ ฯ
 อัย พาลิกา คายติ ฯ
 อัย มาลา ปตติ ฯ
 อิเม กนฺเเย วทตะ ฯ
 อิเม ลเต ปุชฺปะยตะ ฯ
 อีมา วิณฺเาะ ติฐฺฐนติ ฯ
 อีมาละ เสมาะ คจฺจนติ ฯ
 อิทม อากาศยานมฺ อากจฺจนติ ฯ
 อิทํ ศกฺกํ คจฺจนติ ฯ

ช้าง เชือกนี้ ยืนอยู่
 แพะ ตัวนี้ กินอยู่
 แกะ สองตัว นี้ วิ่งอยู่
 ม้า สองตัว นี้ ย่อมลุกขึ้น
 นักศึกษา เหล่านี้ ย่อมอ่าน
 หงส์ เหล่านี้ ร้องอยู่
 เด็กหญิง คนนี้ ย่อมขับร้อง
 พวงมาลัย พวงนี้ ย่อมหล่น
 หญิงสาว ทั้งสองคน นี้ กล่าวอยู่
 เถาวัลย์ สองเถา นี้ ย่อมผลิดอก
 พิณ เหล่านี้ วางอยู่
 กองทัพ เหล่านี้ ย่อมไป
 เครื่องบิน ลำนี้ ย่อมมา
 เกวียน เล่มนี้ ไปอยู่

อิเม กมเล ปตตะ ฯ

อิเม ปุสตะเก ติษฐตะ ฯ

อิมานิ ปุสตะเก ติษฐนติ ฯ

อิมานิ วสตราณิ ติษฐนติ ฯ

อยัม วิททยาลเย ลสตี ฯ

อิมํ ศาखा ปตติ ฯ

อิทํ มิตรํ ยจจติ ฯ

ดอกบัว ทั้งสองดอก นี้ ย่อมหล่น

หนังสือ ทั้งสองเล่ม นี้ วางอยู่

หนังสือ เหล่านี้ ย่อมหล่น

ผ้า เหล่านี้ วางอยู่

โรงเรียน นี้ ย่อมรุ่งเรือง

กิ่งไม้ นี้ ย่อมตก

เพื่อน คนนี้ ย่อมให้

๓) ประธานและกริยาเป็นบุษที่ ๒ และ ๓ ทั้งสามพจน์

ตฺวํ ปศฺยสี ฯ ท่าน มองดูอยู่

ยฺวํ ปศฺยเถ ฯ ท่าน ทั้งสอง มองดูอยู่

ยฺยํ ปศฺยถ ฯ ท่าน ท. มองดูอยู่

ตฺวํ กโรฺมิ ฯ ท่าน ทำอยู่

ยฺวํ กुरुเถ ฯ ท่าน ทั้งสอง ทำอยู่

ยฺยํ ปิพฺล ฯ ท่าน ท. ดื่มอยู่

ตฺวมฺ อารณฺยสี ฯ ท่าน ย่อมฟัง

อหฺมฺ อานยามิ ฯ ข้าพเจ้า ย่อมนำมา

อวามฺ อานยวํ ฯ เราทั้งสอง ย่อมนำมา

วยมฺ อานยามะ ฯ ข้าพเจ้า ท. ย่อมนำมา

อหํ กุซาลยามิ ฯ ข้าพเจ้า ล้างอยู่

อาวํ กุซาลยวํ ฯ ข้าพเจ้า ทั้งสอง ล้างอยู่

วยํ กุซาลยามะ ฯ ข้าพเจ้า ท. ล้างอยู่

อหฺมฺ อุตฺติษฺฐามิ ฯ ข้าพเจ้า ย่อมลุกขึ้น

อวามฺ อุตฺติษฺฐวํ ฯ ข้าพเจ้า ทั้งสอง ลุกขึ้น

วยมฺ อุตฺติษฺฐามะ ฯ ข้าพเจ้า ท. ย่อมลุกขึ้น

อหํ นมามิ ฯ ข้าพเจ้า ย่อมไหว้

ยฺวํ กุซาลยเถ ฯ ท่าน ทั้งสอง ย่อมล้าง

๓. คำถามประจำบทที่ ๘

๑) คำถามในส่วนของภาษาบาลี (แบบอัตนัย)

๑. อาขยาคืออะไร ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญกี่อย่าง อะไรบ้าง ?

๒. วิภัติอาขยาคัดแตกต่างจากวิภัตตินามอย่างไร และวิภัติอาขยาคำแนกไว้กี่หมวด
อะไรบ้าง ?

๓. จงแจก ปจฺ ธาตุ (หุง) ด้วยวิภัตติหมวดวิภัตตมานาให้ถูกต้อง ?

๔. กาลในอาขยาคัดแบ่งออกเป็นกี่กาล มีความสำคัญอย่างไร ?

๕. ธาตุ คืออะไร ว่าโดยย่อแบ่งออกเป็นกี่หมวด อะไรบ้าง ?

๖. วาจก คืออะไร ในบาลีแบ่งวาจกไว้กี่วาจก อะไรบ้าง ?

๗. ปัจจัยในกัตตฺวาจก และกัมมวาจกมีกี่ตัว และมีอะไรบ้าง ?

๘. จงแต่งประโยคต่อไปนี้เป็นบาลี

- ๑) อ.ปลา ท.^๑ ในแม่น้ำ^๒ อันชานา^๓ ย่อมปล่อย.^๔
- ๒) อ.เงิน ท.^๑ อันตน^๒ ย่อมได้.^๓
- ๓) อ.ข้าศึก ท.^๑ อันพระราชา^๒ ย่อมชนะ.^๓
- ๔) อ.ธรรม^๑ อันมหาราช^๒ ย่อมรู้.^๓
- ๕) อ.พระราชา^๑ ยังทหาร ท.^๒ ย่อมให้ชนะ^๔ ซึ่งศัตรู ท.^๓
- ๖) อ.พระผู้มีพระภาคเจ้า^๑ ยังพระอรหันต์ ท.^๒ ให้ฟังอยู่^๔ ซึ่งธรรม.^๓
- ๗) อ.ข้าศึก^๓ อันคนมีอายุ ท.^๑ ยังคน ท.^๒ ให้กินอยู่.^๔
- ๘) อ.แก้วมณี ท.^๓ อันนาย^๑ ยังโจร ท.^๒ ให้ลักเอาอยู่.^๔
- ๙) อ.ทรัพย์ ท.^๓ อันท่าน^๑ ยังบุรุษ^๒ ให้ถือเอาอยู่.^๔
- ๑๐) อ.ปลา^๔ ใหญ่^๓ อันอุบาสก^๑ ยังเรา^๒ ให้ปล่อยอยู่^๖ ในแม่น้ำ.^๕

๙. จงแปลประโยคต่อไปนี้เป็นภาษาไทย

- ๑) กสสเคน^๓ นทีย^๒ ชล^๑ รุนฺธิยเต.^๔
- ๒) ตุมฺเหหิ^๒ ธมฺโม^๑ ภิกขุสฺมา^๔ สฺถนิยเต.^๓
- ๓) อมฺเหหิ^๒ ธนานิ^๑ คยฺหณฺเต.^๓
- ๔) อหิ^๑ ธนฺวเน^๒ ทฺศคฺตานิ^๕ ธนํ^๔ ทาเปมิ.^๓
- ๕) ราชานํ^๑ อตฺตโน^๓ โยเจ^๒ อธิ^๗ รฏฺเฐ^๗ รณเณ^๖ สตฺตฺว^๔ ชินาเปติ.^๔
- ๖) ตุมฺเห^๑ ปุริเส^๒ อิมาย^๖ นทียา^๕ ชล^๑ นยาเปณ.^๓
- ๗) อาจริโย^๑ ถปตี^๒ วณฺสฺมา^๖ มหนฺตํ^๕ รุกฺขํ^๔ เณทาเปติ.^๓
- ๘) เสฏฺฐิณานํ^๒ มม^๓ อาหารานํ^๑ ภุญฺชานฺปิยนฺเต.^๔
- ๙) อาจริเยหิ^๓ วทฺธกีนํ^๔ อุจฺจโ^๒ ปาสาทิ^๑ การานฺปิยนฺเต.^๕
- ๑๐) ภาวตานิ^๓ ปณฺณวณฺตํ^๔ อิทํ^๒ วตฺถุ^๑ จินฺตานิยนฺเต.^๕

๒) คำถามในส่วนของภาษาบาลี (แบบปรนัย)

จงตอบคำถามต่อไปนี้

- ๑) ข้อใดเป็นได้ทั้งกัตตุวาก และกัมมวาก

ก. กรียติ

ข. กรียติ

ค. กิริยติ

ง. กรียยติ

๒) ข้อใด ไม่ประกอบด้วย “ย” ปัจจัย กัตตุวาก ทุกคำ

ก. มุยหติ มุสสติ

ข. โจรยติ จินตยติ

ค. พุชณติ ชียติ

ง. รชชติ ตกุกยติ

๓) ข้อใดเป็นประโยคกัมมวาก

ก. อมเหติ พุทฺธสฺส ฌมโม มนตยติ

ข. อมเหติ พุทฺธสฺส ฌมโม มนเตติ

ค. อมเหติ พุทฺธสฺส ฌมโม มนตียเต

ง. อมเหติ พุทฺธสฺส ฌมโม มนตยเต

๔) “ภุจยาปิยนเต” เป็นกริยาของประโยคใด

ก. ราเชน ภิกฺขุโน สุปปยณฺชนานิ

ข. รณฺญา ภิกฺขุหิ สุปปยณฺชนานิ

ค. ราชา ภิกฺขุหิ สุปปยณฺชนานิ

ง. ราชาโน ภิกฺขุ สุปปยณฺชนานิ

๕) ข้อใดเป็นส่วนประกอบของ “การาปิยเต”

ก. การุ + อาเป + อีย + เต

ข. การุ + ณาเป + อิ + ย + เต

ค. กรุ + อาเป + อีย + เต

ง. กรุ + ณาเป + อิ + ย + เต

๖) ข้อใดเป็นรูปเหตุกัตตุวากของประโยค “รณฺญา โยธะ นคฺรสฺส ทวารานิ รุณฺหาปิยนเต”

ก. รณฺญา โยธะ นคฺรสฺส ทวารานิ รุณฺหาเปนฺติ

ข. ราชา โยธะ นคฺรสฺส ทวารานิ รุณฺหาปิยนเต

ค. ราชา โยธะ นคฺรสฺส ทวารานิ รุณฺหาเปนฺติ

ง. ราชา โยธะ นคฺรสฺส ทวารานิ รุณฺหิยนเต

๗) ข้อใดเป็นรูปประโยคเหตุกัมมวากของ “เถร สามเณร ฌมม สิกฺข”

ก. เถเรน สามเณเรน ฌมโม สิกฺขาปิยเต

ข. เถโร สามเณเรน ฌมมํ สิกฺขียเต

ค. เถโร สามเณรํ ฌมมํ สิกฺขาเปติ

ง. เถรสฺส สามเณโร ฌมมํ สิกฺขติ

๘) ข้อใดเป็นวากของประโยค “เกนายํ ญโป ปตฺติฏฺฐาปิยเต”

ก. กัตตุวาก

ข. กัมมวาก

ค. เหตุกัตตุวาก

ง. เหตุกัมมวาก

๙) ข้อใดเป็นเหตุกัมมวาทของประโยค “ยาจโก ปุตุตถัง ธนํ ยาจาเปติ”

- ก. ยาจกํ ปุตุตถํ ธนํ ยาจีเยเต
- ข. ยาจเกณ ปุตุตถกํ ธนํ ยาจีเยเต
- ค. ยาจกํ ปุตุตถเกณ ธนํ ยาจาปิเยเต
- ง. ยาจเกณ ปุตุตถเกณ ธนํ ยาจาปิเยเต

๑๐) “โส นาวาย นทํ ตาเรติ” เป็นวาทจากอะไร

- ก. กัตตุวาทก
- ข. กัมมวาทก
- ค. เหตุกัตตุวาทก
- ง. เหตุกัมมวาทก

๑๑) ข้อใดเป็นประโยคเหตุกัมมวาทที่ถูกต้อง

- ก. ติตถิโย อตตโน ปริวาระ พุทธรูปํ เภทาเปติ.
- ข. ติตถิเยน อตตโน ปริวาระ พุทธรูปํ ภินทาปิเยเต.
- ค. ติตถิโย อตตโน ปริวาระ พุทธรูปํ เภทาเปติ.
- ง. ติตถิโย อตตโน ปริวาระ พุทธรูปํ ภินทาปิเยเต.

๑๒) ข้อใดเป็นประโยคเหตุกัตตุวาทก

- ก. อาจารย์โย สิสฺสํ ธมฺมํ ตกฺเกติ
- ข. อาจารย์โย สิสฺสํ ธมฺโม ตกฺเกติ
- ค. อาจารย์โย สิสฺสํ ธมฺมํ ตกฺกาเปติ
- ง. อาจารย์โย สิสฺสํ ธมฺโม ตกฺกาเปติ

๑๓) ข้อใดเป็นส่วนประกอบของ “คาหาปิยนเต”

- ก. คหุ + ณาเป + อิ + ย + อนเต
- ข. คหุ + ณาเป + อีย + อนเต
- ค. คาหุ + อาเป + อิ + ย + อนเต
- ง. คาหุ + อาเป + อีย + อนเต

๑๔) ข้อใดมีความหมายตรงกับประโยค “อาจารย์ให้ศิษย์เรียนศิลปะทั้งหลาย”

- ก. สิสฺโส อาจารย์เยน สิปฺปานิ อุกฺคณฺหาติ
- ข. อาจารย์เยน สิสฺเสน สิปฺปานิ อุกฺคณฺหิตเต
- ค. อาจารย์โย สิสฺสํ สิปฺปานิ อุกฺคณฺหาเปติ
- ง. อาจารย์ยสฺส สิสฺโส สิปฺปานิ อุกฺคณฺหาติ

๑๕) ข้อใดเป็นประโยคเหตุกัตตุวาทก

- ก. ราชา มหาชนเนน พุทฺธสฺส ธมฺมํ สฺสณฺาติ
- ข. รณฺโณช มหาชนเนน พุทฺธสฺส ธมฺโม สฺสณฺิเยเต
- ค. รณฺณชฺา มหาชนเนน พุทฺธสฺส ธมฺโม สฺสณฺาปิเยเต
- ง. ราชา มหาชนํ พุทฺธสฺส ธมฺมํ สฺสณฺาเปติ

๓) คำถามในส่วนของภาษาสันสกฤต (แบบอัตนัย)

จงแปลประโยคสันสกฤตต่อไปนี้เป็นไทย ด้วยการระบุหรือยกศัพท์ที่แปลแต่ละศัพท์ด้วย

๑. โส วานโร วฤกษาท อวโรหติ ฯ
๒. สา กนยา โกกิลสย ศพทม อากړณยติ ฯ
๓. เต ฉาตุรา รณน ปาฐาลยม อากړณยติ ฯ
๔. อัย พาลิกา อุทยานาต กุสุมานิ อานยติ ฯ
๕. อัย กฤศะ พาลก อุจจํ วฤกษม อวโรหติ ฯ
๖. กฤชิกสย ศุกะ ปณฺชเร อุปวีสติ ฯ
๗. อนลสะ กฤชโก มหิเชณ กษตรํ กฤชติ (กรษติ) ฯ
๘. เต พาลกาะ ปาฐาลยสย กรีฑางคณ กรีฑนติ ฯ
๙. อัย กนยา ชลาศเย ชเลน ผลานิ กษาลยติ ฯ
๑๐. อีเม กษุฑเรฯ คเชฯ วเน หริตานิ ปรมานิ ขาทตะ ฯ
๑๑. ธนิกสย ปุตุโร ครามาท นครํ คจณติ ฯ
๑๒. ตาะ พาลิกา อากาเศ นกษตรานิ คณยณติ ฯ
๑๓. อัย โจร นคเร ธนิกสย ธนํ โจรยติ ฯ
๑๔. ฉาตุรา นครสย วิศาละ กรีฑางคณ นิษีฑนติ ฯ
๑๕. อีเม กนเย คฤเห อาหารํ ปจตะ ฯ
๑๖. ยูยํ ชญานาย ครนถํ ปฐุถ ฯ
๑๗. อัย หุสฺวา ศาฯฯ ปรวเต วฤกษาท ปตติ ฯ
๑๘. อาจารย์โย มิตรสย ปุตฺราย ปุสฺตกํ ยจณติ ฯ
๑๙. กฤชิกสย ปุตฺระ กษุฑฺราย วฤกษาย กษีรํ ยจณติ ฯ
๒๐. อัย วีโร นฤโป ชนนาน รกษติ ฯ

๔. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๘

กจฺจายนมหาเถร. ๒๕๔๐. *กจฺจายนพยาकरणํ*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนา.

กรมหลวงชินวราลริวัฒน. ๒๕๐๘. *พระคัมภีร์อภิธานปิฎกิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย*. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ๒๕๔๗. *บาลีไวยาकरणํ วจวิภาค ภาคที่ ๒*. *อาชยาดและกิตก*. นครปฐม: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

คำพันธ์ วงศ์เสนห์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตชั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

จำลอง สารพัดนึก. ๒๕๔๘. *ไวยากรณ์สันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บุญสืบ อินสาร. ๒๕๔๒. *แนะนำการเรียนการสอน วิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับปรับปรุงใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: รุ่งนครการพิมพ์.

ป. หลงสมบุญ (นามแฝง). ๒๕๒๖. *พจนานุกรมกิริยาอาชยาต*. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตยการพิมพ์.
ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. ๒๕๑๕. *คู่มือเรียนบาลีด้วยตนเอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริการธุรกิจการพิมพ์.

พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับบาลีสยามรัฐ. (ออนไลน์). สืบค้นจาก <https://etipitaka.com>.

พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ออนไลน์). สืบค้นจาก <https://etipitaka.com>.

พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสสี ป.ธ.๙). ๒๕๖๒. *หลักสูตรบาลีไวยากรณ์และหลักสัมพันธ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. นนทบุรี: นิติการพิมพ์.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘). ๒๕๔๕. *บันทึกบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม (แก้วนา). ๒๕๖๓. *คู่มือสันสกฤต ๑*. หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ. ๒๕๕๗. *กัจจายนสูตรตปฐะแปล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สหมิตรพรินต์แอนด์พับลิชชิง จำกัด.

พระมหานาค อุปนาโค. ๒๕๔๐. *อธิบายบาลีไวยากรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหานิยม อุตตโม. ๒๕๔๗. *บันทึกบทเรียนบาลีไวยากรณ์*. ขอนแก่น: บริษัทคลังนานาธรรม จำกัด.

พระมหาสมปอง มุทิโต. ๒๕๔๓. *บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโ. ๒๕๓๔. *บาลีไวยากรณ์*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ และคณะ. ๒๕๑๔. *ภาษาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๕. *พระไตรปิฎกศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทพีپرพันธ์ จำกัด.

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๓๕. *อภิธานัปทปิภาสูจิ*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ระวี จันทรส่อง. ๒๕๖๓. *ภาษาสันสกฤตสำหรับบุคคลทั่วไป*. คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรลักษณ์ พับบรรจง, ผศ. (๒๕๓๐). *สัทสัทวยากรณ์*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

วิสุทธิ บุษยกุล. (๒๕๕๔). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมควร นิยมวงศ์. ๒๕๕๑. *ภาษาสันสกฤตขั้นสูง*. กรุงเทพฯ: เอกสารอัดสำเนา.

สุภาพรณ ณ บางช้าง, รศ. ๒๕๓๔. *ไวยากรณ์บาลี*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). ๒๕๔๓. *บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:

พรชัยการพิมพ์.

หลวงเทพดรณานุศิษฐ์. ๒๕๔๐. *ธาตุปปทปิภา หรือพจนานุกรมบาลีไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อารีย์ สหชาติโกสีย์. ๒๕๑๗. *เทียบลักษณะคำบาลี-สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์ ร.พ. ชุมนุมสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย จำกัด.

Anomdarshi Barua (Bhikshu). ๑๙๕๕. *Introduction to pali*. Varanasi: The Banaras

Hindu University Press.

Coulson, Michael. (๑๙๕๒). *Sanskrit, An Introduction to the Classical Language*.

England: Clays Ltd.

Kale, L.R. (๑๙๖๐). *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๓๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University.

Perry, Edward Delavan. (๑๙๔๖). *A Sanskrit Primer*. New York: Columbia University

Press.

แผนการสอนบทที่ ๙

คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives)

เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถอธิบายหลักการและวิธีการสังเกตคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทยได้
๒. สามารถจำแนกประเภทการรับคำบาลี-สันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย (เช่น รับมาภาษาเดียว, รับมาทั้งสองภาษาความหมายเดียวกัน) ได้อย่างถูกต้อง
๓. สามารถประยุกต์ใช้ความรู้ไวยากรณ์บาลี-สันสกฤตที่เรียนมา เพื่อวิเคราะห์ลักษณะการสร้างคำศัพท์ยืมในภาษาไทย

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) หลักการและเกณฑ์ (K๒) ในการสังเกตความแตกต่าง (S๑) ของคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทยได้อย่างละเอียด (S๒) โดยตระหนัก (A๑) ถึงความจำเป็นในการจำแนกคำยืม และให้ความสนใจ (A๒) ในการใช้คำให้ถูกต้อง
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	จำแนก (K๑) ประเภทของการรับคำ (K๒) ภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย (เช่น รับคำเดียว/รับสองคำ) (K๒) และสามารถยกตัวอย่าง (S๑) พร้อมวิเคราะห์ (S๒) ความแตกต่างของความหมายของคำที่รับมาได้อย่างเหมาะสม (S๒) โดยเห็นคุณค่า (A๑) ของอิทธิพลทางภาษา และ มีความภูมิใจ (A๒) ในภาษาไทย
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) ลักษณะการสร้างคำศัพท์ (K๒) โดยการนำคำยืม (S๑) มาใช้ในภาษาไทย และสามารถประยุกต์ใช้ (S๒) ความรู้ด้านไวยากรณ์

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
		(เช่น สนธิ, การ์นต์) ในการวิเคราะห์โครงสร้างคำยืมเหล่านั้นได้อย่างเป็นระบบ (S๒) โดยมีความรอบคอบ (A๑) ในการวิเคราะห์โครงสร้างคำศัพท์
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	สร้างความเข้าใจ (K๑) อิทธิพล (K๒) ของคำยืมต่อคำประเภทร้อยกรอง (K๒) และสามารถใช้ (S๑) คำยืมบาลี-สันสกฤตที่ถูกต้อง (S๒) ในการแต่งคำประพันธ์เบื้องต้นได้อย่างสละสลวย (S๒) โดยมีความรับผิดชอบ (A๑) ในการใช้ภาษาที่ถูกต้อง และมีความกระตือรือร้น (A๒) ที่จะค้นคว้าคำศัพท์เพิ่มเติม

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

1. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายหลักเกณฑ์และยกตัวอย่างการสังเกตคำทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต (เช่น การใช้ พ ในบาลี, การใช้ ฤ ษ ในสันสกฤต) ได้
2. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถจำแนกประเภทการรับคำบาลีสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย (เช่น รับมาเพียงภาษาเดียว, รับคำทั้งสองมาในความหมายเดียวกัน) ได้อย่างถูกต้อง
3. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์และอธิบายลักษณะการสร้างคำศัพท์ภาษาไทยที่ได้รับอิทธิพลจากภาษาบาลีและสันสกฤต (เช่น การสนธิ)
4. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถระบุและแปลความหมายของตัวอย่างคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตที่ใช้บ่อยในภาษาไทยได้

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

1. การบรรยายแบบเน้นการสังเกต ผู้สอนใช้ตารางเปรียบเทียบ หลักการสังเกตคำ บาลีและสันสกฤต และตั้งคำถามให้ผู้เรียนช่วยกันยกตัวอย่างคำศัพท์ที่มีอักขระเหล่านั้นในภาษาไทย
2. การให้ผู้เรียนร่วมสร้างประเภทการรับคำ ผู้สอนบรรยายลักษณะการรับคำ และยกตัวอย่างคำยืมที่เป็นคู่ (บาลี vs สันสกฤต) แล้วให้ผู้เรียนช่วยกันจำแนกว่าคำคู่ นั้นจัดอยู่ในประเภทการรับคำใด (เช่น รับทั้งสองภาษาในความหมายเดียวกัน หรือ คนละความหมาย)
3. การบรรยายแบบวิเคราะห์โครงสร้างคำยืม ผู้สอนบรรยายการรับลักษณะการสร้างคำ โดยยกตัวอย่างคำยืมที่เกิดจากการสนธิ (เช่น ราช + อุปถัมภ์ → ราชูปถัมภ์) แล้วให้ผู้เรียนร่วมกันแยกคำเพื่อทบทวนความรู้ด้านสนธิ

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “นักสืบคำศัพท์” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาสืบค้นคำศัพท์ภาษาไทย จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ (เช่น หนังสือพิมพ์, บทความ) แล้วจำแนกคำศัพท์เหล่านั้นว่าเป็นคำที่มาจากภาษาบาลี หรือ ภาษาสันสกฤต พร้อมให้เหตุผลสนับสนุนตามหลักการสังเกต

๒. กิจกรรม “ค้นหาความหมายต่าง” ให้นักศึกษาสุ่มเลือกคำยืมที่เป็นคู่ (บาลี/สันสกฤต) ที่มีใช้ในภาษาไทย (เช่น ชันธ (บ.) / สกัณธ์ (ส.) หรือ ธัมม (บ.) / ธรรม (ส.)) แล้ว เปรียบเทียบความหมาย และบริบทการใช้งานในภาษาไทย

๓. กิจกรรม “สร้างคำร้อยกรอง” ผู้สอนให้คำยืม ที่ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ แล้วให้นักศึกษาประยุกต์ใช้คำศัพท์เหล่านั้นในการแต่งบทประพันธ์สั้น ๆ (เช่น กลอนสี่/กาพย์ยานี ๑๑) เพื่อแสดงความเข้าใจในการใช้คำที่ถูกต้องและเหมาะสมกับความหมาย

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัด/ใบงาน (Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการระบุ และจำแนก คำศัพท์ว่าเป็นบาลีหรือสันสกฤตตามหลักการสังเกต และการจำแนกประเภทการรับคำยืม (วัด K๑, K๒, S๑)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความเข้าใจในลักษณะการสร้างคำศัพท์ที่รับมา (เช่น การสนธิ) และการใช้คำยืมที่ถูกต้องตามบริบท (วัด K๒)

๓. การสอบปฏิบัติ/การนำเสนอ (Performance Assessment) ประเมินจากการสังเกต ความสามารถในการวิเคราะห์ คำศัพท์ในกิจกรรมกลุ่ม และความสามารถในการสร้างประโยค/บทประพันธ์ โดยใช้คำยืมที่ถูกต้อง (วัด S๒, A๒)

๔. การสอบข้อเขียนกลางภาคและปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจในหลักการทั้งหมดของการยืมคำ และความสามารถในการวิเคราะห์ และอธิบายอิทธิพลของ บาลี-สันสกฤตต่อภาษาไทยในภาพรวม (วัด K๑, K๒, S๑, A๑)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๙ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอเนื้อหา คำยืมภาษาบาลี สันสกฤตในภาษาไทยโดยมีตัวอย่างประกอบ

๒. ตารางเปรียบเทียบหลักการสังเกต แผ่นชาร์ตหรือสื่อดิจิทัลแสดง อักษรที่ใช้ในการ จำแนก คำบาลีและสันสกฤต

๓. ตารางตัวอย่างคำยืมคู่ ตารางที่แสดง คำศัพท์ที่เป็นคู่ (บาลี/สันสกฤต) ที่ใช้ในภาษาไทย พร้อมความหมาย เพื่อเปรียบเทียบลักษณะการรับคำ

๔. สื่อมัลติมีเดีย (วิดีโอ/คลิปเสียง) สื่อที่แสดง การออกเสียง และการใช้คำยืม ในบริบทต่างๆ เพื่อเสริมความเข้าใจในการนำไปใช้

๕. ใบงานฝึกวิเคราะห์คำ (Word Analysis Sheets) สำหรับฝึก จำแนก คำศัพท์, วิเคราะห์ โครงสร้าง (สนธิ) และ เปรียบเทียบ ความหมายของคำยืม

บทที่ ๙

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย

บทนำ

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตคือกลุ่มคำที่ภาษาไทยรับเข้ามาพร้อมกับการเผยแผ่ของศาสนาพุทธ (ภาษาบาลี) และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (ภาษาสันสกฤต) รวมถึงวิทยาการต่าง ๆ จากอินเดียโบราณ ความสำคัญของคำยืมเหล่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในวงการศาสนา แต่ได้กลายเป็นรากฐานสำคัญที่ยกระดับภาษาไทยให้สามารถแสดงออกถึงแนวคิดเชิงนามธรรมที่ซับซ้อนได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปรัชญา การปกครอง วรรณกรรม หรือวิทยาศาสตร์ คำยืมเหล่านี้ได้มอบคุณศัพท์ชั้นสูง (High Vocabulary) ที่ทำให้ภาษาไทยมีความสง่างาม ลึกซึ้ง และสามารถสื่อสารแนวคิดที่ละเอียดอ่อนได้อย่างแม่นยำ

แม้จะถูกเรียกรวมกัน แต่คำยืมทั้งสองภาษามีลักษณะเด่นที่พอจะสังเกตได้ ภาษาสันสกฤตมักมีโครงสร้างคำที่ซับซ้อน นิยมใช้พยางค์ควบกล้ำ (เช่น ปรัชญา, จันทร) มีเสียง ร หัน (รร), และใช้อักษรที่ไม่มีในภาษาบาลีอย่าง ศ, ษ (เช่น ศึกษา, เกษตร) ในขณะที่ภาษาบาลีมีโครงสร้างที่เรียบง่ายกว่า มักหลีกเลี่ยงพยางค์ควบกล้ำโดยใช้การซ้อนพยางค์ตัวเดียวกันแทน (เช่น วิชาแทน วิทยา, อคคี แทน อคฺนิ) และมีพยางค์เฉพาะคือ พ (เช่น กีฬา, จุฬา) การเข้าใจลักษณะเหล่านี้ช่วยให้เราเห็นร่องรอยทางภาษาและที่มาของคำศัพท์ต่าง ๆ ในภาษาไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในปัจจุบัน คำยืมบาลี-สันสกฤตได้หลอมรวมเข้ากับภาษาไทยอย่างสมบูรณ์และถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางในทุกระดับ ตั้งแต่คำสามัญในชีวิตประจำวัน (เช่น เมตตา, ปัญญา, ประเทศ) ไปจนถึงคำศัพท์เฉพาะทางในวงการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ราชศัพท์ และ ภาษาทางการ ที่ใช้ในวงราชการและกฎหมาย นอกจากนี้ บทบาทที่สำคัญที่สุดในยุคปัจจุบันคือการเป็น “วัตถุดิบ” สำหรับการบัญญัติศัพท์ใหม่ โดยราชบัณฑิตยสถานจะนำรากศัพท์บาลี-สันสกฤตมาประกอบกันเพื่อสร้างคำไทยที่เทียบเคียงกับศัพท์เทคนิคจากภาษาอังกฤษ (เช่น โทรทัศน์ - Television, วิทยาศาสตร์ - Science) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคำยืมเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงมรดกทางประวัติศาสตร์ แต่ยังคงเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังและมีชีวิตชีวาในการพัฒนาภาษาไทยให้ทันต่อโลกสมัยใหม่อยู่เสมอ

๑. การสังเกตคำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย

นักศึกษาและบุคคลทั่วไปจำนวนมากที่ไม่ทราบว่ ภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤตแตกต่างกันอย่างไร ดังนั้น นักภาษาไทยหรือครูภาษาไทยมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้เรื่องเหล่านี้ ในบทนี้จะเสนอวิธีการสังเกตคำภาษาบาลีและการสังเกตคำภาษาสันสกฤตที่กล่าวในบทเบื้องต้นต่าง ๆ

แล้วนั้น ให้ละเอียดมากขึ้น ส่วนผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมให้มากยิ่งขึ้น เพื่อความรู้ความแตกฉานในการใช้ภาษาภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทยอันจักเป็นอุปการะในเรียนภาษาไทยได้อีกทางหนึ่ง

๑) พยัญชนะสันสกฤต มี ๓๕ ตัว คือ พยัญชนะบาลี ๓๓ ตัว + ๒ ตัว คือ ศ, ษ ฉะนั้น จึงสังเกตจากตัว ศ, ษ มักจะเป็นภาษาสันสกฤต เช่น กษัตริย์ ศึกษา เกษียร พฤษะ (ว) ศิล ศีระะ ศาลา ศพ ทักษิณ เกษม เกษตร ศาสนา ศาสตรา วันศุกร์ เดือนเมษายน เป็นต้น ยกเว้นคำไทยบางคำที่ใช้เขียนด้วยพยัญชนะทั้ง ๒ ตัวนี้ เช่น สอก ศีก สอ เศร้า ศก ดาษ กระดาษ ฝรั่งเศส และผีดาษ เป็นต้น

๒) การใช้ตัวสะกดตัวตาม ภาษาบาลีมีหลักเกณฑ์ตายตัว แต่สันสกฤตไม่มีหลักการสะกดที่แน่นอน ภาษาสันสกฤตนั้นตัวสะกดตัวตามจะอยู่ข้ามวรรคกันได้ ไม่กำหนดตายตัว เช่น อัปสร เกษตร ปรัชญา อักษร อาทิตย ศักดิ์ เป็นต้น

๓) สังเกตจากสระ สระในภาษาบาลี มีจำนวน ๘ ตัวคือ คือ อะ อา อิ อี อุ ู เอ โอ ส่วนสันสกฤตมี ๑๔ ตัว คือ เหมือนกับสระภาษาบาลี ๘ ตัว เพิ่มอีก ๖ ตัว คือ สระ ฤ ฦ ไอ เอา ลี ลี (ส่วน ฤ ลี ลี เลิกใช้แล้ว) ถ้าคำศัพท์ใดมีสระเหล่านี้อยู่และสะกดไม่ตรงตามมาตราจะเป็นภาษาสันสกฤต เช่น ตถณมัย สัมฤทธิ์ ฤษี ฤดู ฤษั ฤทธิ คฤหาสน์ เสาร์ เคารพ เอารส เสาวภา เสาวนีย์ เยาวชน ไพรณีย์ ไศวรยัย ไสยาศาสตร์ ไมตรี ไชยวรรณ เซาวน์ เยาวมัลย์ เนาวรัตน์ เป็นต้น

๔) สังเกตจากพยัญชนะควบกล้ำ ภาษาสันสกฤตมักจะมีคำควบกล้ำโดยเฉพาะเสียง “ร” ข้างท้าย เช่น จักร อัคร บุตร สตรี ศาสตร์ บัทร จันทร์ ประปา ประโยชน์ ประเสริฐ ประภา ปราณี ปรีดา เปรมฤดี พักตร์ ภาพยนตร์ เวทมนตร์ ปารมมภ์ ปารณนา ไตรยางค์ เป็นต้น

๕) สังเกตจากคำที่มีคำว่า “เคราะห์” จะเป็นภาษาสันสกฤต เช่น เคราะห์กรรม พิเคราะห์ สังเคราะห์ อนุเคราะห์ วิเคราะห์ นพเคราะห์ เป็นต้น เพราะมาจาก ครห ส่วนภาษาบาลีคือ คห

๖) สังเกตจากคำที่มี “ท” อยู่ เช่น จุทา (จุฬา), กรีทา (กีฬา), ครุฑ (ครุฑ), จัณฑาล, บัณฑิต,

๗) สังเกตจากคำที่มี “รร” อยู่ซึ่งเป็นเสียง ร ในภาษาสันสกฤต เช่น สรรค์ (สรค) ธรรม (ธรม) สุวรรณ (วรณ) กรรม (กรม) มรรค (มรค) สรรพ (สรว) สรรพคุณ สรรพนาม สรรพสินค้า สรรพเพชญ์ อรรณพ อรรธาธิบาย อรรธจารย์ อรรธสระ กรณ บรพต ภรรยา บรรณารักษ์ มรยาท จรรยา มรยาท ทรรคนะ วรรค พรรษา ทรรษา อัศจรรย์ บรพชา บรยาย บรยาภาศ พรณนา ครรภ์ ครรชิต พระขรรค์ ตรรก ทรรคนะ สวรรค์ บรพ อนรรฆะ อุปสรรค เป็นต้น

๒. ลักษณะการรับคำบาลี-สันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย

จากการสังเกตคำศัพท์แล้ว ผู้ศึกษาต้องรู้ต่อไปว่า เวลาภาษาทั้ง ๒ เข้ามาปะปนกันกับภาษาไทยนั้น มีวิธีการนำเข้ามาหลายลักษณะ คำศัพท์บางคำกลายเสียงจนแทบจะดูไม่ออกว่า คำเดิมคืออะไร หรือบางคำเรารับมานานจนคนทั่วไปคิดว่าเป็นคำไทย ตัวอย่างเช่น ขยะ หรือ ศพ เป็นต้น ผู้ศึกษาต้องสังเกตคำและการกลายรูป กลายเสียงของคำศัพท์ต่อไปให้ชำนาญ ดังนี้

๑) รับคำภาษาใดภาษาหนึ่งมาใช้ภาษาเดียว เช่น รับเฉพาะภาษาบาลี

คำทั้ง ๒ ภาษามีรูปต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน ไทยนิยมรูปบาลี ก็รับเพียงคำบาลีมาใช้

บาลี	ไทย	ความหมาย	บาลี	ไทย	ความหมาย
เซพ	เซพะ	น้ำลาย	เสมห	เสมหะ	เมือกในลำคอ
กาสาว	กาสาวะ	ผ้าย้อมผาด	นลาฏ	นลาฏ	หน้าผาก
สกุณ	สกุณา	นก	ชุตติ, โชติ	ชุตติ, โชติ	ความโพล่ง
วิญญาน	วิญญาน	ความรู้แจ้ง	จุตติ	จุตติ	การเคลื่อน
สงเขป	สังเขป	การย่อ	ปริญญา	ปริญญา	การรอบรู้
โลกิย	โลกิย์	แห่งโลก	อุปปตติ	อุบัติ	เกิดขึ้น
ลหุ	ลหุ	เบา	ทุกข	ทุกข์	ความลำบาก
กสิ	กสิ	การไถ	ปญหา	ปัญหา	คำถาม
อวิชชา	ความไม่รู้	ความไม่รู้แจ้ง	กณห	กัณหา	ด่า

๒) รับเฉพาะคำสันสกฤต

คำทั้ง ๒ ภาษามีรูปต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน ไทยนิยมรูปสันสกฤต ก็รับเพียงคำสันสกฤตมาใช้ (คำบาลีอาจพบบ้างในคำประพันธ์เก่า ๆ)

สันสกฤต	ไทย	ความหมาย	สันสกฤต	ไทย	ความหมาย
ฤษี	ฤษี	ผู้บำเพ็ญพรต	จักร	จักร	กงล้อ
ทมน	ทรมาน	ทำลำบาก	วิวกษา	พิพากษา	ตัดสินคดี
ปรศน	ปริศนา	ปัญหา	พทร	พุทรา	ผลพุทรา
วชร	เพชร	แก้วที่แข็งที่สุด	ชวลิต	เชวาลิต	รุ่งเรือง
สินธว	สินเธาว์	เกลือกจากดิน	ตนตริณ	ดนตรี	เสียงเป็นระดับ
อศ	องศา	ส่วนของมุม	อมาตย	อำมาตย์	ข้าราชการ
อมฤต	อัมฤต	ไม่ตาย	กริน	กรี	ข้าง
นิรเทศ	เนรเทศ	ให้ออกไปไกล	วิศาล	ไพศาล	กว้างขวาง
ศกติ	ศักดิ์	อำนาจ	ศตรู	ศัตรู	ข้าศึก
สุณิต	เสาวณิต	ฟังแล้ว	สุรส	เสาวรส	มีรสอร่อย

๓) รับคำทั้งสองภาษาในความหมายเดียวกัน

คำทั้งสองภาษามีรูปต่างกัน แต่ความหมายเดียวกันและไทยรับมาใช้ทั้งสองภาษา

สันสกฤต	บาลี	ไทย	ความหมาย
การุณย	การุณฺย	การุณย์, การุญ	ความเอ็นดู, ความสงสาร
กษย	ขย	ขยะ, กษัย	สิ้นไป, หมดไป เช่น อายุขัย ยาแก้กษัย
กฤษณา	กณฺหา	กฤษณา, กัณหา	สีด้า นางกฤษณาและกัณหา มีผิวดำ
ตฤชณา	ตณฺหา	ตัณหา, ตำกฤษณา	ความอยากได้ ใคร่มี
นิตย	นิจ	นิตย, นิจ	สิ่งที่ทำเป็นประจำ

๔) รับคำทั้งสองภาษา แต่คนละความหมาย

คำทั้งสองภาษามีรูปต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน ไทยนิยมรูปทั้งสองภาษา ก็รับทั้งสองภาษา แต่นำมาใช้ในความหมายที่แตกต่างกัน

สันสกฤต	บาลี	ไทย	ความหมาย
กัริทา	กัฬา	กัริทา, กัฬา	การแข่งขันเพื่อชนะประเภทคู่, การแข่งขันเพื่อชนะประเภทลาน
เกษตร	เขตต	เกษตร, เขต	ที่เพาะปลูก, ที่เลี้ยงสัตว์, ที่ทำนา บริเวณใดบริเวณหนึ่ง
สกันธ	ขนฺธ	สกันธ, ขันธ	ร่างกาย, หมวด, กอง, หมู่
สถิติ	ฐิติ	สถิติ ฐิติ	หลักฐานที่แสดงเป็นตัวเลข, การตั้งมั่น
ปรัชญา	ปัญฺญา	ปรัชญา ปัญญา	ชื่อสาขาวิชา มีความรู้, ความรอบรู้
ทฤษฏี	ทิกฺขุ	ทฤษฏี ทิกฺขุ, ทิฐิ	ข้อกำหนดที่ได้พิสูจน์แล้ว ความเห็น (เช่น สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ)
สามัญ	สามณฺย	สามัญ สามัญ	คนชั่วช้า ปกติทั่วไป
อาศุจรัย	อจฺจริย	อัศจรัย อัจจริยะ	แปลกแบบฉลาดเลิศล้ำ ฉลาดล้ำ

ราษฎร	ราษฎร	ราษฎร รัฐ	พลเมือง, ประชาชนในแคว้น แคว้น, ประเทศ
สถาน	ฐาน	สถาน ฐานะ	สถานที่, ที่ ความเป็นอยู่ของคน
อวกาศ	โอกาส	อวกาศ โอกาส	ที่ว่างในชั้นบรรยากาศ เวลาอันเหมาะสม

๕) รับความหมายของคำมาใช้โดยสร้างคำใหม่

คำประเภนี้ มีรูปในทั้งสองภาษาแตกต่างกัน แต่ไทยไม่รับทั้งสองภาษา แต่รับความหมาย
มาแล้วปรับเปลี่ยนรูปคำใหม่ เป็นแบบลูกผสมทั้งสองภาษา เช่น

ภาษาสันสกฤต	ภาษาบาลี	คำที่ใช้ในภาษาไทย	ความหมาย
ปรवरชยา	ปพพชช	บรรพชา	การบวช, การบวชเป็นสามเณร
ขทก	ขคค	ขรรค์	ดาบ ๒ คม
การชาปณ	กหาปณ	กษาปณ์	เงิน, เงินเหรียญกษาปณ์
ปรตยกษ	ปจจกษ	ประจักษ์	เห็นชัด, เห็นแจ้ง
สนิคร	สินิทร	สนิท	แนบชิด, คั่นเคียงกัน
มรค, มารค	มคค	มรรค, มารค	ทาง, ทางปฏิบัติ
อุปทรว	อุปทวา	อุบาทว์	ชั่วร้าย
สวาทยาย	สขุฌาย	สาธยาย	การท่องบ่น, การสวด

การยืมคำและการเปลี่ยนแปลงคำบาลีและสันสกฤตที่รับเข้ามาใช้ในภาษาไทยนี้เป็นเรื่อง
ปกติที่มีการยืมภาษามาใช้ซึ่งมีความสัมพันธ์กันมานานแล้ว แม้ว่าทั้งสองภาษาจะอยู่คนละตระกูลกัน
และเรายืมภาษาทั้งสองมาใช้โดยที่ทั้งสองภาษาไม่ได้ยืมภาษาไทยไปใช้เลย

การเปลี่ยนแปลงเสียงหรือรูปศัพท์นั้น จะมีหลายลักษณะโดยเฉพาะเสียงสระทั้ง ๒ ภาษา
เพื่อความสะดวกในการออกเสียงของลิ้นคนไทย ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตุดูและจำไว้ใช้ในโอกาสต่อไป เช่น

๑. เสียงสระ อะ เป็นเสียงสระ อา, สระ อิ, สระ อี

วรฺณ	เป็น	พิรฺณ	วกุล	เป็น	พิกุล
วชิร	เป็น	วิเชียร	ปรศฺน	เป็น	ปริศนา
อริย	เป็น	อารยะ	ธณฺญ	เป็น	ธานฺย

กนด	เป็น	กานต์,กัณฑ์	อาจารย์	เป็น	อาจารย์
-----	------	-------------	---------	------	---------

๒. สระ อะ เป็น เอะ, เอ

ปลจ	เป็น	เบญจะ	วชร	เป็น	เพชร
วชมฆาต	เป็น	เพชมฆาต	วจจ	เป็น	เวจ (ส้วม)

๓. สระ อะ เป็น สระ, อุ

ภมร	เป็น	ภุมรา	พทร	เป็น	พุทรา
เซตวน	เป็น	เซตุน	มาตลี	เป็น	มาตุลี
ชมพูนท	เป็น	ชมพูนุท	อุสภ	เป็น	อุสุภะ
อญชลี	เป็น	อัญชูลี	สมมติ	เป็น	สมมุติ

๔. สระ อะ เป็น สระ โอะ, โอ

กมล	เป็น	โกมล	พทร	เป็น	พุทรา
กล	เป็น	กถ	นันท	เป็น	นนท์
องค	เป็น	องค์	วน	เป็น	พน

๕. สระ อะ เป็น สระ เอาะ, ออ

ครห	เป็น	เคราะห์	ปนุทก	เป็น	บัณฑิต
กร (กระ)	เป็น	กร	เกสร(เกสร)	เป็น	เกสร
วร (วะระ)	เป็น	พร	จะระ	เป็น	จร

๖. สระ อี เป็น สระ เอะ, เอ

วีศ (๒๐)	เป็น	เวศ, เพศ	ทิต	เป็น	เทศ
สีมา	เป็น	เสมา	วิท (ฟ้า)	เป็น	เวหา
กรวิก	เป็น	การเวก	อนิจจ, อนาถ	เป็น	อนาจอนาถ

๗. สระ อี เป็น สระ อี, อี้

ลิงค	เป็น	ลึงค์	วิช	เป็น	พืช
หิน	เป็น	หีน (โหด,ชั่ว)	ฉนิก	เป็น	ผลึก
อธิก	เป็น	อธึก	ฉนิก	เป็น	ผลึก
มหิมา	เป็น	มหีมา	ปรีกษา	เป็น	ปรีกษา

๘. สระ อี เป็น สระ เอีย

จิร	เป็น	เจียร	คิร	เป็น	เคียร
กษิร	เป็น	เกเชียร	ธีร	เป็น	เเชียร
พาหิร	เป็น	พาเหียร	วชิร	เป็น	เวเชียร

สฤติ	เป็น	เสถียร	มนุฑิ	เป็น	มนเทียร
กิริติ	เป็น	เกียรติ	วิริย	เป็น	เพียร
ชีร	เป็น	เกษียร	กษิณ	เป็น	เกษิณ
ติตฺติย	เป็น	เตียรลีย	ติรฺถ	เป็น	เตียรลฺ(ท่าน้ำ)

๙. สระ อี อี เป็น สระ ไอ

ตฺริ	เป็น	ไตร	วิจิตร	เป็น	ไพจิตร
วิศาล	เป็น	ไพศาล	รวิ	เป็น	รำไพ
วิโรจน	เป็น	ไพโรจน์	ตริภ	เป็น	ไตรภพ
วิศาช	เป็น	ไวศาช	อิสฺสริย	เป็น	ไอศวรรย์, อิสฺสริยะ

๑๐. สระ ไอ เป็น สระ แอ

ไวทย	เป็น	แพทย	ไวศยา	เป็น	แพศย์
ไสนยา	เป็น	แสนยา	ไทตย	เป็น	แทตย์

๑๑. สระ เอ เป็น สระ ไอ

เววจน	เป็น	ไวพจน์	เวเนย	เป็น	เวไนย
เชย	เป็น	ไชย	อสงฺเชย	เป็น	อสงฺไชย
อาชานเอย	เป็น	อาชานไย	อุปเมย	เป็น	อุปไมย

นอกจากนี้ ยังมีการสลับจากสระเสียงสั้นเป็นเสียงยาว และจากสระเสียงยาวเป็นเสียงสั้นอีกจำนวนมาก จึงขอยกตัวอย่างประกอบพอสังเขป ดังนี้

กณฺห-กัณหา	สโรช-สโรช	สมรฺถ-สามารถ	ตมฺพ-ตามพ์
อฺร-อฺรา	ปาท-ปาทา	จณฺทร-จันทร	ชล-ชลา
รวิ-รวี	รศฺมิ-รศฺมี	ปติ-บดี	มณฺิ-มณฺี
วิณ-พิน	นิล-นิน	นิตฺติ-นิตติ	วิถิ-วถิ
สุริย-สุริย์	ทวิ-ทวี่	ครุ-ครุ	ฤตฺ-ฤตุ
วรุ-พรุ, วรุ	อาตุร-อาตุร	มฤตฺย-มฤคฺย	ศตฺร-ศัตฺร
สุกร-สุกร	สฤล-สฤล	วิรุฬฺห-วิรุฬฺห์	อณฺ-อณฺ

ส่วนเสียงพยัญชนะจะมีการสลับตัวอักษรบ้าง กลายเสียงอักษรบ้าง ในภาษาบาลีส่วนมากแปลงพยัญชนะจากตัวหนึ่งไปเป็นอีกตัวหนึ่ง แต่เป็นพยัญชนะในวรรคเดียวกัน ส่วนภาษาสันสกฤตจะเปลี่ยนแปลงเสียงตามอิทธิพลของการสนธิ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. เปลี่ยนจาก ก เป็น ข, ค (อโฆษะ สติล เป็น อโฆษะ ธนิต) เช่น

กษ,กษ-ชิต,ชินธ	กนิษฐา-ชนิษฐา	กปฏ-กบถ	กุนที-คนที
----------------	---------------	---------	------------

๒. เปลี่ยนจาก ป เป็น บ และ ต ฎ เป็น ด,ฏ (อโฆษะ สติล เป็น โฆษะ ระเบิด เช่น

บุษป-บุษบา	ปณจิต-บันจิต	สปาย-สบาย	บุญญ-บุญ
อุโปสถ-อุโบสถ	ปลดงก-ปลดงก	ปาป-บาป	ตารา-ดารา
ติถิ-ติถิ	ปีตา-บิดา	เทวดา-เทวดา	สพตา-สัปดา
ตุษฎี-ตุษฎี	ปิฎก-ปิฎก	ฎีกา-ฎีกา	ทฤษฏี-ทฤษฎี

๓. การรับลักษณะการสร้างคำศัพท์

การสร้างคำศัพท์นี้ ภาษาบาลี-สันสกฤตมีวิธีหลักการสร้างที่ดี มีวิธีการสร้างหลายรูปแบบ โดยเฉพาะสร้างคำใหม่จากคำศัพท์ ๒ - ๓ คำ (ภาษาไทยเรียกว่า สร้างจากคำมูล) ในเอกสารประกอบการสอนนี้ จึงขอยกตัวอย่างมาประกอบโดยสังเขป ดังนี้

๑) ภาษาไทยสร้างคำศัพท์ขึ้นใหม่โดยวิธีประสมคำ

การสร้างคำศัพท์เพิ่มเติมเมื่อมีความจำเป็น จะต้องใช้คำเพิ่มเติม เพราะสังคมมนุษย์มีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นทางด้านวิทยาการ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและเจริญก้าวหน้าทางด้านการศึกษา การสร้างคำโดยวิธีประสมคำ คือ นำคำมูล (คำเดิม) ที่ใช้ทั่วไปอยู่แล้วมารวมกันเพื่อให้เกิดคำใหม่ มีความหมายใหม่ เพื่อเรียกชื่อสิ่งประดิษฐ์ใหม่เหล่านั้น (คล้ายวิธีสร้างคำสมาส) ตัวอย่าง เช่น

ตู้เย็น	รถยนต์	รถจักรยาน	รถไฟ
เครื่องบิน	รถถีบ	เรือยนต์	รถไถ
เรือหางยาว	ปืนใหญ่	แผ่นเสียง	รถโดยสาร
รถไถดิน	รถสามล้อ	รถเครื่อง	รถรับจ้าง
รถเมล์	เรือยนต์	ถนนลอยฟ้า	เรือเมล์ขาว

แต่กระนั้นก็ตามจะเห็นว่า คำศัพท์บัญญัติจำนวนมากไม่ใช่คำพื้นฐานดังกล่าวข้างต้น เพราะคำศัพท์บัญญัติมักจะสร้างขึ้นโดยผู้รู้หรือนักปราชญ์ทางภาษา(ราชบัณฑิตยสถาน) ซึ่งมักจะไม่ใช่คำมูล (คำพื้นฐาน) มารวมกัน แต่กลับนิยมใช้คำบาลีสันสกฤตที่นำมาใช้ในภาษาไทยอยู่ก่อนแล้วมาสร้างเป็นคำใหม่เพื่อใช้เรียกชื่อสิ่งประดิษฐ์ใหม่ หรือศัพท์ทางวิชาการ ซึ่งคำเหล่านี้คนไทยทั่วไปไม่ค่อยจะใช้อย่างกว้างขวาง แต่จะใช้ในวงการแพทย์ วงการศึกษา วงการผู้รู้ หรือในราชการ เช่น

โลกาภิวัตน์	ภาชีอากร	จินตนาการ	โลกทัศน์	เจตคติ
วิสัยทัศน์	มนุษยศาสตร์	วิทยาศาสตร์	ศิลปศาสตร์	สุนทรียศาสตร์
อธิปไตย	สัญลักษณ์	วิกฤตการณ์	วุฒิสภา	เศรษฐศาสตร์
รัฐมนตรี	อัตโนมติ	โทรทัศน์	โทรเลข	โทรศัพท์

หมายเหตุ คำศัพท์จากการบัญญัติศัพท์ข้างต้นนี้ เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นคำศัพท์ในภาษาไทย เช่นเดียวกัน แต่ไม่ใช่ “คำประสม” ตามระบบการสร้างคำแบบภาษาตระกูลคำโดด เพราะคำที่นำมา มารวมกันนั้นเป็นคำบาลีและสันสกฤต (ตระกูลวิภัติปัจจัย) ที่เข้ามาอยู่ในภาษาไทย และเรายอมรับ เป็น “คำศัพท์ไทย” ด้วย

ฉะนั้น เมื่อคำบาลีสันสกฤตจำนวนมากนำเข้ามาใช้ในภาษาไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยย่อม นำ ไวยากรณ์บาลีและสันสกฤตมาด้วย คือ การสร้างคำโดยวิธี “สมาส” และ “สนธิ” ฉะนั้น วิธีสมาสและ สนธิ จึงถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงของภาษาไทยแบบหนึ่ง จัดอยู่ในการเปลี่ยนแปลงทางด้าน ไวยากรณ์

การสร้างคำใหม่โดยวิธีประสมคำนั้น คือ การนำคำมูลมาประสมกันเพื่อให้เกิดคำใหม่ มีความหมายใหม่ ซึ่งมีหลายวิธีด้วยกัน คือ

๑. คำประสม คือ การนำคำมูลสองคำขึ้นไปมาประสมกันเพื่อเกิดคำใหม่ มีความหมายใหม่ดังกล่าวข้างต้น คำประสมนี้เป็นการสร้างคำ และพัฒนาคำศัพท์ภาษาไทยมากที่สุด เช่น

ใจดี	ใจร้าย	ใจเย็น	ดีใจ	เย็นใจ	ใจแข็ง	ใจดำ	ใจจิต	ใจร้อน
น้อยใจ	ใจใหญ่	ใจเสีย	ลูกเลี้ยง	แม่น้ำ	แม่ทัพ	แม่เหล็ก	แม่เล่า	แม่ค้า
แม่นม	แม่งาม	แม่ใหญ่	พดล	เรือบ	เป็นต้น			

คำว่า “ใจ” และ “แม่” เป็นคำหลักที่นำคำอื่นมาประสมเกิดคำขึ้นหลายคำ และจะเกิด ความหมายใหม่ ที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ ส่วนคำว่า “แม่” ใช้คำอื่นมาประสมจะแสดงความหมายของ “แม่” ว่า ใหญ่ หรือ เป็นหัวหน้า

๒) คำซ้อน คือ การนำคำคำมูลมาประสมกัน เพียงแต่คำแต่คำพุดนั้นมีความหมาย ใกล้เคียงกัน หรือความหมายเหมือนกัน จึงเรียกชื่อใหม่ว่า “คำซ้อน” เมื่อนำคำมูลที่มีความหมาย ใกล้เคียงกันหรือเหมือนกันมาประสมกันแล้ว ต้องเกิดคำใหม่ที่มีความหมายใหม่ จึงจะเป็นการสร้าง คำศัพท์ เช่น

ดูแล (-รักษา เลี้ยงดู)	ยืนยง (-รับรองความถูกต้อง)
ร้องเรียน (-แจ้งความเดือดร้อน)	ปิดบัง (-ไม่เปิดเผย)
ครอบงำ (-ปิดบังความคิดเห็น)	อบรม (-สั่งสอนขัดเกลานิสัย)
ชื่อตรง (-คนซื่อสัตย์)	ชื่อสัตย์ (-นิสัยคนดีคนซื่อ)
สอดคล้อง (-ตรงกัน)	เดือดร้อน (-ลำบาก)

คำซ้อนจำนวนมากที่ไม่แสดงความหมายใหม่เด่นชัด แต่แสดงความหมายเดิมของคำ มูลให้มีความหมายหนักแน่นกว่าเดิมที่อยู่โดดเดี่ยว หรือเป็นการซ้ำคำ ซ้ำความหมายให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

ตัวอย่าง

เคื่องแค้น	โกรธแค้น	เหลียวแล	เลือกสรร
อ้วนพี	พัคดี	เสียหาย	ซ่อนเร้น
ฉกฉวย	ปกปิด	คิดคะเน	

๓) คำคู่ และ คำซ้ำ เป็นการสร้างคำของภาษาไทยอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการเพิ่มคำศัพท์ในภาษาไทย “คำคู่” หากจะอยู่อิสระโดด ๆ มักไม่ค่อยจะแสดงความหมาย หากนำมาคู่กันก็จะสื่อความหมายได้ เช่น จู๊จี้ จู๊จี้ จุกจิก จอแจ จ๊อกแจ้ก ยู่ยี้ บุบิบิ บู้บี้ โดกเดก โต๊ะเต๋ เป็นต้น

ส่วนคำซ้ำ คือการซ้ำเสียงเพื่อแสดงความเด่นชัด หรือบางครั้งก็แสดงความหมายหย่อนลง เช่น ดี ๆ เปื้อ ๆ อวยาก ๆ ดำ ๆ แดง ๆ สวย ๆ งาม ๆ ซิด เซียว ๆ เป็นต้น

๔) การสร้างคำแบบคำนามกฤต

คำกฤต (กิตก์) คือ คำที่สร้างด้วยการลงปัจจัยนามกิตก์ (กิ วิ ณี ญฺ ตฺ รุ, ข ญฺ, ตเว ติ ตฺ ญฺ) ส่วนมากสร้างจากธาตุแล้วใช้เป็นคำนาม เช่น ออก (อ่าน อะ กะ) ปัจจัย กับ นี ธาตุ คือ นายกรัฐมนตรี, กับ กร ธาตุ คือการกร ผู้ทำ, กับ ทา ธาตุ คือ ทายก ผู้ให้, หรือ อน ปัจจัย คือ กรรม การทำ, ชญาน ความรู้ เป็นต้น

การสร้างคำแบบกฤตนี้ เวลาสร้างต้องตั้งบทวิเคราะห์ตามสาธนะต่าง ๆ เช่น กัตตุ สาธนะ, กัมมสาธนะ, กรณสาธนะ เป็นต้น

๕) การสร้างคำแบบคำสมาส

คำสมาส คือ คำที่สร้างจากคำนาม ๒ คำขึ้นไป ให้เป็นคำเดียวกัน มี ๖ ชนิด เช่น มหาบุรุษ, มหานคร, ทิพพจักขุ, พุทธธนะ ราชบุรุษ, จันทรดูลย (เปรียบดังพระจันทร์), วิทยาธนะ (ทรัพย์คือวิชา) ราชบุตร, โจรภัย (ภัยจากโจร) และนรสีห์ (คนเพียงดั่งสิงห์) เป็นต้น การสร้างคำแบบสมาสนี้ ในภาษาไทยนิยมสร้างมาก โดยเฉพาะคำบัญญัติศัพท์

๖) การสร้างคำแบบคำสนธิ

คำสนธิ คือ การนำคำหลายคำมาต่อกันด้วยเหตุผลบางประการ ในภาษาสันสกฤตมีความสำคัญมาก จะเห็นได้ว่า คำสันสกฤตในบรรทัดจะติดต่อกันยาว เวลาแปลต้องถอดสนธิให้ได้ก่อน เช่น

การสนธิ จะมีทั้งสระสนธิ เช่น

อ, อา + อ, อา เท่ากับ อา เช่น วิทยา + อาลัย สนธิเป็น วิทยาลัย

อิ, อี + อิ, อี เท่ากับ อี เช่น คจฉติ + อิติ สนธิเป็น คจฉติติ

อะ, อา + อุ, อู เท่ากับ โอ เช่น หิต+อุปเทศ สนธิ เป็น หิโตปเทศ เป็นต้น

ส่วน พยัญชนะสนธิ ซึ่งมีหลายลักษณะ เช่น

ตม + อิติ สนธิเป็น ตมิตติ

ผลม + ปตตติ สนธิเป็น ตมปตตติ เป็นต้น

การสนธิในภาษาสันสกฤตถือว่า มีความสำคัญมาก เพราะคำศัพท์แต่ละคำมักจะ สนธิกับด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือ บางครั้งจะสนธิตัวเองโดยไม่เกี่ยวกับคำหลัง เช่น พยัญชนะ ส และ ร ที่ อยู่ท้ายคำและคำนั้นอยู่ท้ายประโยค ให้สนธิ (แปลง ส/ร) นั้นเป็น วิสarga (VISARGA) คือ : (h) ดังนั้น ผู้ศึกษาที่ต้องการเรียนรู้ภาษาสันสกฤตให้ลึกซึ่งต้องเรียนรู้การแยกสนธิให้ได้ เวลาแปลความหมายจะได้ถูกต้อง และรายละเอียดต่าง ๆ ผู้ศึกษาสามารถศึกษาในตำราเรียนภาษาบาลีและตำราเรียนภาษา สันสกฤตเพิ่มเติม

๗) ตัวอย่าง คำภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในภาษาไทย

ในบทนี้ขอเทียบกับคำภาษาบาลีเพื่อให้ผู้ศึกษาได้เห็นคำศัพท์ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ หรือพิจารณาได้ว่า คนไทยนิยมใช้คำภาษาใดมากกว่ากัน ดังนี้

ภาษาสันสกฤต	ภาษาบาลี	คำที่ใช้ในภาษาไทย	ความหมาย
หฤทย	หทย	หทัย, หฤทัย	ใจ, ดวงใจ
มนส	มน	มน, มนัส	ใจ
หสฺติน	หัตถิ,	หัตถิ, หัสติน	ช้าง
ตฺรยสฺตริงฺส	ดาวติงส	ดาวติงส์ , ไตรตรึงส์	สวรรค์ที่อยู่พระอินทร์
สาลิกา	สาลิกา	สาลิกา, สาลิกา	นกชนิดหนึ่ง
กษย	ขย	กษัย	สิ้นไป
กษมา	ขมา	กษมา, สมา ,ขมา	ความอดทน
ศรี	สิริ	ศรี, สิริ	มิ่งขวัญ, โชค
เสนฺห	สินฺห	สินเหา, เสนห์	ความรัก
นิดย	นิจ	นิจ	เสมอ
สฺปต	สฺตต	สัปต, สัตต	เจ็ด
ศพฺท	สพฺท	สัท, ศัพท์	เสียง
อาตฺมา	อตฺตา	อัตตา, อาตมา	ตนเอง
หิรณฺย	หิรณฺญ	หิรณฺญ, หิรณฺย	เงิน
มธฺยม	มชฺฌิม	มัธยม, มัชฌิม	กลาง

๘) การรับคำมาใช้คำประเภทร้อยกรอง

หนังสือประเภทร้อยกรองมีหลายชนิด ในแต่ละชนิดก็มีหลายเล่มหรือสำนักพิมพ์ แต่ที่นิยมว่าได้มาตรฐานและถูกต้องจะเป็นหนังสือที่กรมศิลปากรได้ตรวจชำระแล้ว และพิมพ์ออก

เผยแพร่ตนเอง ฉะนั้น ร้อยกรองแต่ละเรื่องแต่ละชนิด ผู้ศึกษาควรศึกษาจากฉบับของกรมศิลปากร ก่อนแล้วค่อยหาจากแหล่งอื่น ๆ มาประกอบ มาเพิ่มพูนความรู้ให้แตกฉานต่อไป

ส่วนข้อบังคับทั่วไปของคำประเภทร้อยกรอง หรือฉันทลักษณ์นั้น หมายถึง กฎเกณฑ์ที่ใช้แต่ง คำประพันธ์ แต่ละประเภทใช้เหมือนกันบ้าง แตกต่างกันบ้าง เพื่อเป็นการเตรียมตัวเรียนคำประพันธ์ ร้อยกรอง จึงขอแนะนำเสนอคำศัพท์ที่นิยมใช้เฉพาะคำประพันธ์มาให้ศึกษาพอเป็นสังเขปหรือให้ความหมายของคำศัพท์เฉพาะนั้น ๆ ไว้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาคำ

๑) คณะ หมายถึง การจัดหมวดหมู่ถ้อยคำในแต่ละวรรค แต่ละบาท และแต่ละบทของคำประพันธ์แต่ละชนิด ซึ่งแบ่งออกเป็นลักษณะย่อยได้ ๕ ชนิด คือ

ก. บท คือ คำประพันธ์ร้อยกรองตอนหนึ่ง ๆ มีมากคำหรือน้อยคำนั้น อยู่ที่คำประพันธ์แต่ละชนิด เช่น โคลงสี่สุภาพ ๑ บท มี ๓๐ คำ กาพย์ยานี ๑๑ บทหนึ่ง มี ๒๒ คำ เป็นต้น

ข. บาท คือ ส่วนย่อยของคำประพันธ์แต่ละบท เช่น กลอนแปดสุภาพ ๑ บท มี ๒ บาท คือ บาทเอก มี ๒ วรรค คือ วรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๒ บาทโท มี ๒ วรรค คือ วรรคที่ ๓ และวรรคที่ ๔ เช่น เชิญเสด็จ มาสดับ รับวงสรวง เอาพานพุ่ม แทนพวง ทิพย์บุปผา (บาทเอก)

ค. วรรค คือ ส่วนย่อยของบาทอีกชั้นหนึ่ง เช่น กลอน ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ โคลง ๔ สุภาพ ๑ บาท มี ๒ วรรค วรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ เช่น เสียงลือเสียงเล่าอ้าง อันใด (พีเยย)

ง. คำ คือ เสียงที่เปล่งออกมาแล้วมีความหมาย อาจจะมี ๑ พยางค์ ๒ พยางค์ หรือ ๓ - ๔ พยางค์ ก็ได้รวมเรียกว่า ๑ คำ เช่น พ่อ, บิดา, นิทรา เป็นต้น

จ. พยางค์ คือ เสียงที่เปล่งออกมาครั้งหนึ่ง ๆ จะได้ความหมาย หรือไม่ก็ตาม ซึ่งเป็นส่วนย่อยของคำอีกชั้นหนึ่ง เช่น พ่อ มี ๑ พยางค์, บิดา - มี ๒ พยางค์ เป็นต้น

๒) คำและฉันทลักษณ์อื่น ๆ ที่พึงศึกษาอีก เช่น

คำเป็น คือ คำที่ออกเสียงได้ยาว ทั้งในแม่ ก. กา ในแม่กง, แม่กม, แม่กน, แม่เกย, และแม่เกอว เช่น ตาดี มี ทาง วาง ตน ชน วัว ตัว เขย เผย ตา เป็นต้น

คำตาย คือ คำที่ออกเสียงได้สั้น ๆ ประสมสระเสียงสั้น ในแม่ ก. แม่กก, แม่กบ และแม่กด เช่น จะ ดุ และ จะ กัด กับ กะตุก เป็นต้น

คำครุ (ฉนิท) คือ คำที่มีเสียงหนัก หมายถึง คำที่ประสมสระเสียงยาวในแม่ ก. กา หรือคำที่มีตัวสะกดในทุกแม่มาตรา ทั้งเสียงสั้นและยาว และคำที่ประสมด้วยสระอำ ไอ โอ เอา เช่น กวาง กัด กิน หญ้า ใน ป่า เขา ลำ เนาะ ไพร เป็นต้น

คำลหุ (สลิท) คือ คำที่มีเสียงเบา หมายถึง คำที่ประสมเสียงสั้น ในแม่ ก. กา และคำที่ใช้เพียงพยัญชนะตัวเดียว เช่น จะ ตี เกะ กะ กี่ บ่ ธ ณ เป็นต้น

คำเอก คือ คำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกบังคับทั้งหมดที่ใช้ในบทโคลง เช่น เก่า ใส่ ใหม่ หรือคำตายทั้งหมดจะเป็นเสียงใดก็ตามนับเป็นคำเอกทั้งหมด เช่น บอก นอก เป็นต้น และคำที่เป็นรูปโท แต่

บังคับเป็นเอก เช่น เชิญดู ค่าเหล้า โคลงโลด โผนเทอญ (คำว่า ค่า หมายถึง **ซ้ำที่บังคับ**เป็นเสียงเอก/กวี เรียกว่า เอกโทษ)

คำโท คือ คำที่มีรูปวรรณยุกต์โท บังคับทั้งหมด (ไม่ว่าจะเป็นเสียงใด) เช่น บ้า แด้มไกล้ หรือ คำที่ตามปกติเป็นคำเอกแต่บังคับแปลงเป็นรูปวรรณยุกต์โท เมื่อหาคำโทมาใช้แทนตรงตำแหน่งนั้นไม่ได้ เช่น เรียมรำน้าเนตร**ถั่ว**ม ถึงพรหม (ถั่วม มาจากคำว่า ท่วม) ลักษณะนี้กวีเรียกว่า **โทโทษ**)

สัมผัส คือ การใช้ข้อบังคับที่ให้คำคล้องจองกันในการแต่งคำประพันธ์ การใช้สัมผัสเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการแต่งคำประพันธ์ คำประพันธ์ทุกชนิดต้องมีสัมผัส ซึ่งรายละเอียดของคำประพันธ์แต่ละชนิด การสัมผัสนั้นช่วยให้เสียงของคำประพันธ์มีความไพเราะมากยิ่งขึ้น แม้แต่คำพังเพยสำนวนหรือภาษิตต่าง ๆ ก็มีคำสัมผัสช่วยด้วย จะทำให้ข้อความนั้นฟังง่ายจำได้ง่าย เช่น พุดไปสอง**โพ**เบีย นิ่งเสีย**ตำ**ลึงทอง, มีเงินเขาเรียก**น้อง** มีทองเขาเรียก**พี่** ฯลฯ

สัมผัส ในคำประพันธ์ไทยแบ่งได้ ๔ ชนิด คือ

ก. **สัมผัสสระ** คือ คำที่มีเสียงคล้องจองกันด้วยเสียงสระเดียวกัน ถ้ามีตัวสะกดต้องเป็นตัวสะกดมาตราเดียวกัน เช่น ตา-มา, ปิ-ดี, เมีย-เบีย, เสียง-เพียง, วัด-พัด, สม-คม, จง-จง, เพียร-เตียน, กลัว-ตัว, เกย-เคย, เป็นต้น

ข. **สัมผัสอักษร** คือ คำที่มีเสียงคล้องจองกันด้วยเสียงอักษร หรือพยัญชนะบางคำที่ขึ้นต้นด้วยตัวอักษรใด ๆ คำสัมผัสอาจเป็นอักษรสูง-ต่ำ เข้ามาสัมผัสกันก็ได้ เช่น

เขา สัมผัสด้วย **ข, ค, ฆ** ก็ได้ เช่น **นกเขา** **คู่** **เกล้า** **เคียง**กัน

เขา สัมผัสด้วย **ศ, ซ, ส** ก็ได้ เช่น **ขบเขา** **เสีย**ใจ

การสัมผัสสระ และอักษรนั้น เป็นสัมผัสที่กวีนิยมเพิ่มสัมผัสกันเองเป็นส่วนใหญ่เพื่อความไพเราะของบทประพันธ์ และเป็นที่ยินยอมของกวีมาก ตัวอย่างการสัมผัสสระและอักษร เช่น

รู้วิชา ก็ให้รู้ เป็นครูเขา จึงจะเบาแรงตน เร่งชวนขวาย

มีข้าไท ใช้สอย ค่อยสบาย ตัวเป็นนาย โง่เง่า บ่าวไม่เกรง

(สุภาษิตสอนหญิง : สุนทรภู่)

สัมผัสสระของกลอนบทนี้ คือ รู้-ครู, ตน-ชวน, ไท-ใช้, สอย-ค่อย, เง่า-บ่าว, ขวาย-สบาย-นาย, และ เขา-เบา

ส่วนสัมผัสอักษรของกลอนบทนี้ คือ **ครู เขา**, **ชวนขวาย**, **โง่เง่า**, **จึงจะ** เป็นต้น

ค. **สัมผัสนอก** คือ คำสัมผัสบังคับอยู่นอกวรรค หรือการสัมผัสต่างวรรค หรือ สัมผัสต่างบท ซึ่งเป็นสัมผัสที่สำคัญอย่างยิ่งในคำประพันธ์ไทยทุกประเภท คำที่นำมาสัมผัสกันต้องเป็นสัมผัสสระ ตำแหน่งของสัมผัสนั้นจะแตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์ เช่น สัมผัสนอกของกลอนแปดสุภาพ คือ

๑. **คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑** สัมผัสกับคำที่ ๓ หรือที่ ๕ ในวรรคที่ ๒

๒. คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ และคำที่ ๓ หรือ ๕ ของวรรคที่ ๔

๓. สัมผัสต่อบท คือ คำสุดท้ายของบทแรกสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบทถัดไป หรือสัมผัสนอกของกาพย์ฉบับ ๑๖

๑. คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒

๒. คำสุดท้ายของบทแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคแรกในบทต่อไปเป็นสัมผัสบท เป็นต้น

ง. สัมผัสใน คือ คำที่สัมผัสคล้องจองกันในแต่ละวรรคมีทั้ง สัมผัสสระ และสัมผัสอักษร ไม่ใช่สัมผัสบังคับแต่เป็นสัมผัสเพื่อความไพเราะนั่นเอง ตัวอย่างกาพย์ต่อไปนี้ให้เห็นสัมผัสทุกอย่าง คือ

พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือต้น งามเฉิดฉาย
กิ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับ จับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์ แสนยาก
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้น ครื้นฟอง
เรือครุฑยุคนาคหิว	ลิวลอยมา พาผันผยอง
พลพาย กรายพายทอง	ร้องโห่เหอโห่เหมาฯ

(กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร)

คำประพันธ์ ๓ บทนี้ มีสัมผัส ครบทั้ง ๔ คือ

สัมผัสสระเช่น ชล-ต้น, ฉาย-ราย, หยับ-จับ, ขนัด-สัตว์, กร-สลอน, ลั่น-ครื้น

สัมผัสอักษร เช่น เสด็จ-โดย-แดน, เฉิด-ฉาย, แพรว-พรรณ, นาวาแน่น เป็นขนัด, สัตว์-แสน, ครื้นครื้น

สัมผัสใน คือ สัมผัสทั้งสระและอักษรที่อยู่แต่ละวรรค เช่น บทที่ ๑ มี เสด็จ-โดย-แดน, กิ่ง-แก้ว, แก้ว-แพรว, แพรว-พรรณ, หยับ-จับ ฯ

สัมผัสนอก และสัมผัสต่อบท เช่น

๑. คำว่า แดนชล	สัมผัสกับ	เรือต้น
๒. คำ เฉิดฉาย	สัมผัสกับ	พรรณราย

๓. ต่อบทด้วยคำว่า งามงอน สัมผัสกับคำ แสนยาก คำสุดท้ายวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป คำศัพท์เฉพาะสำหรับใช้ในการประพันธ์นั้นยังมีอีกหลายคำ เช่น คำขึ้นต้น, คำลงท้าย, คำซ้ำ, คำแผลง เป็นต้น ผู้ศึกษาควรค้นคว้าและศึกษาและฝึกเขียนคำประพันธ์บ่อย ๆ จะเกิดความชำนาญและเข้าใจในอรรถรสของคำประพันธ์ยิ่งขึ้น

๙) ตัวอย่าง คำยืมจากภาษาสันสกฤตในภาษาไทยที่ใช้บ่อย

ศัพท์	คำอ่าน	ความหมาย
กนิษฐ์	กะ-นิต	น้อง, น้อย
กรม	กรฺม	ลำดับ
กรกฎ	กอ-ระ-กต	ปู ; ชื่อกลุ่มดาวปู
กรรม	กัณ	หุ, ใบหุ
กรรมนิกา	กัณ-นิ-กา	ดอกไม้
กรรม	กัม	การกระทำที่ส่งผลร้ายมาในปัจจุบันหรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปยังอนาคต
กรรมกร	กัม-มะ-กอน	ผู้ใช้แรงงาน, คนงาน, ลูกจ้าง
กรรมการ	กัม-มะ-กาน	คณะบุคคลที่ร่วมกันทำงานที่ได้รับมอบหมาย
กรรมฐาน	กัม-มะ-ถาน	ที่ตั้งแห่งการงาน หมายถึงเอาอุบายทางใจ
กรรมพันธุ์	กัม-มะ-พัน	มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์, ลักษณะนิสัย-โรคที่สืบมาจากพ่อแม่
กรรมวาจา	กัม-มะ-วา-จา	คำประกาศกิจการในท่ามกลางสงฆ์
กรรมสิทธิ์	กัม-มะ-สิต	ความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน
กระชาปณ์	กระ-สาบ	เงินตราที่ทำด้วยโลหะ
กิริยา	กิริ-ยา	คำที่แสดงอาการของนาม หรือสรรพนาม
กรีทา	กรี-ทา	กีฬาประเภทต่อสู้และลาน ; การเล่นสนุก
กษมา	กะ-สะ-มา	ความอดกลั้น, ความอดโทษ ; กล่าวคำขอโทษ
กฤษฏี	กฤษิต-สะ-ดี	รูป
กษัตริย์	กะ-สัด	พระเจ้าแผ่นดิน
กัลป์	กัณ	ระยะเวลานานมาก โบราณถือว่าโลกประลัยครั้งหนึ่งคือสิ้นกัลป์หนึ่ง
กาญจนา	กาน-จะ-นา	ทอง
กันยา	กัณ-ยา	นางงาม, สาวรุ่น, สาวน้อย
กัลปพฤกษ์	กัณ-ละ-ปะ-พริก	ต้นไม้ที่เชื่อกันว่าให้ผลตามปรารถนา
กัลปาวสาน	กัณ-ละ-ปา-วะ-สาน	ที่สุดแห่งระยะเวลาอันยาวนาน
กานต์	กาน	เป็นที่รัก (มักเป็นส่วนท้ายของสมาส)
กาพย์	กาบ	คำร้อยกรองจำพวกหนึ่ง
กายกรรม	กาย-ยะ-กัม	การทำด้วยกาย ; การตัดตนเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง

ศัพท์	คำอ่าน	ความหมาย
กาลเทศะ	กา-ละ-เท-สะ	เวลาและสถานที่ ; ความควรไม่ควร
กาลกิณี	กา-ละ-กิ-นึ, กาน-ละ-กิ-นึ	เสนียดจัญไร, ลักษณะที่เป็นอัปมงคล
กาลิ	กา-ลี	ชั่วร้าย, สเนียดจัญไร
กาสร	กา-สอน	ควาย
กำจร	กำ-จอน	ฟุ้งไปในอากาศ
กীরติ	กี-ระ-ติ	เกียรติ, ชื่อเสียง, ความยกย่องนับถือ
กุลบุตร	กุน-ละ-บุตร	ลูกชายผู้มีตระกูล
กุลสตรี	กุน-ละ-สัตรี	หญิงผู้มีตระกูล
กุศล	กุ-สน	สิ่งที่ดีที่ชอบ, บุญ
เกศ	เกด	ผม, หัว
เกษตร	กะ-เสด	ที่ดิน, ทุ่งนา, ไร่
เกษม	กะ-เสม	ความสุขสบาย
เกษียณ	กะ-เสียน	สิ้นไป เช่น เกษียณราชการ
เกษียรสมุทร	กะ-เสียน-สะ-หุมด	ทะเลอันาม
เกียรติ	เกียรติ	ชื่อเสียง, ความยกย่องนับถือ
โกเมน	โก-เมน	พลอยสีแดงเข้ม
โกรธ	โกรด	ขุ่นเคืองใจอย่างแรง ; ไม่พอใจมาก
โกศ	โกด	ที่ใส่ศพนึ่งเป็นรูปกลมทรงกระบอกฝาครอบมียอด ; ที่ใส่กระดูก
คเชนทร์	คะ-เชน	พญาช้าง
คณาจารย์	คะ-นา-จาน	อาจารย์ของหมู่คณะ, คณะอาจารย์
คณิตศาสตร์	คะ-นิค-ตะ-สาด	วิชาว่าด้วยการคำนวณ
ครรภ์	คัน	ท้อง (เฉพาะท้องหญิงมีลูก)
คัมภีร์	คัม-พี	ลึกลับ
ครุฑ	ครุฑ	นก พาหนะของพระนารายณ์
คฤหบดี	คะ-รี-หะ-บอ-ดี	ผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าของบ้าน
คฤหส์	คะ-รี-หัด	ผู้ครองเรือนไม่ใช้นักบวช
คุปต์	คุบ	รักษา, คุ้มครอง, ปกครอง

ศัพท์	คำอ่าน	ความหมาย
เคสสถาน	เค-หะ-สะ-ถาน	บ้านเรือน, ที่อยู่อาศัย
เคารพ	เคา-รบ	แสดงอาการนับถือ
โคตร	โคด	วงศ์ตระกูล, เผ่าพันธุ์, ต้นสกุล
โฆษก	โค-สก	ผู้ประกาศ, ผู้โฆษณา
โฆษณา	โคด-สะ-นา	การเผยแพร่สู่สาธารณชน ; ป่าวประกาศ
จงกรม	จง-กรม	เดินไปมาในที่ที่กำหนดอย่างพระเจริญกรรมฐาน
จตุร	จะ-ตุ-ระ	สี่ (ใช้ประกอบหน้าคำอื่น)
จักร	จัก	อาวุธในนิยายรูปเป็นวงกลมมีแฉกโดยรอบ
พาล	พาน	คนนิสัยไม่ดี, อังธพาล
พรรค	พัก	กลุ่มของคนที่ทำกิจกรรม
สตรี	สัด-ตรี	คนที่เป็นเพศหญิง
สมาชิก	สะ-มา-ชิก	กลุ่มคนที่รวมเป็นกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง
สามี	สา-มี	เจ้าของ, เป็นเจ้าของหญิงที่เป็นภรรยา
ภรรยา	พัน-ระ-ยา	ผู้ที่เราต้องเลี้ยงดู
บุรุษ	บุ-หฺรุด	คนที่เป็นเพศชาย

๑๐) ตัวอย่างคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ไทยนำมาใช้ในภาษาไทยพร้อมความหมาย

ตัวอย่างคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ไทยนำมาใช้ในภาษาไทย ผู้เรียบเรียงขอยกตัวอย่างมาประกอบพร้อมความหมายในภาษาไทย เพื่อประกอบการศึกษาพอสังเขป ดังต่อไปนี้

คำศัพท์	ความหมาย
๑. กมล	ดอกบัว, ใจ(มีรูปคล้ายดอกบัวตูม)
๒. กานดา	งาม, หญิงงาม(กานต)
๓. กรรม	การกระทำ(กุศลกรรมกรรมดี อกุศลกรรม)
๔. กฐิน	ผ้าที่ถวายพระที่จำพรรษาแล้ว
๕. กสิกรรม, กสิกร	การทำนา, ทำไร่
๖. กักขะ	แข็ง, กระด้าง, หยาบ
๗. กิริยา	การกระทำ หรืออาการที่แสดงออกมาด้วยกาย
๘. กาลี	หญิงคนชั่ว
๙. กุฎุมพี	คนมั่งมี,คนเลว

คำศัพท์	ความหมาย
๑๐. เขต	แดน,ที่นา,บริเวณ
๑๑. จริต	ความประพฤติ (สุจริต ประพฤติดี ทุจริต ประพฤติชั่ว)
๑๒. ตัณหา	ความอยาก, ความต้องการ
๑๓. นิมนต์	การเชิญพระภิกษุ
๑๔. ภาค	ส่วน, แบ่งส่วน เช่น ภาคเหนือ ภาคใต้ เป็นต้น
๑๕. สุขุม, สุขุมาล	ละเอียดอ่อนทางความคิด
๑๖. โอชา,โอชะ	อร่อย
๑๗. เคารพ,เคารวะ	ความเคารพ (ความนอบน้อม)
๑๘. ทักขิณ, ทักขิณา	ทิศใต้
๑๙. เนตร, นัยนา, นัยน์ตา	ดวงตา
๒๐. ประมาท	เลินเล่อ, ดูหมิ่น
๒๑. ประสิทธิ, สัมฤทธิ์	ความสำเร็จ
๒๒. ปราจีน	ทิศตะวันออก
๒๓. ทัณฑ์, ทัณฑ์, ทัณฑสถาน	ลงโทษ, สถานที่ลงโทษ(ไม้เท้า)
๒๔. พายุ, วายุ	ลมที่พัดรุนแรง
๒๕. พืช	พืช,พันธุ์ไม้
๒๖. मुख, ประมุข, หน้ามุข	หน้า, ด้านหน้า
๒๗. วิบาก	ผลไม่ดี
๒๘. สंहार	การทำลาย
๒๙. อุทัย	การขึ้นแห่งแสงอาทิตย์
๓๐. นาฏ,นาฏศิลป์	การฟ้อนรำ,นางงาม,สิ่งที่ให้ความบันเทิงใจ
๓๑.สมร	สนามรบ,หญิงงาม,หญิงทั่วไป
๓๒.อัสตร	ม้าทั่วไป

๔. สรุปการรับคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย

การรับคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทยมีหลายประการ สิ่งที่จะสังเกตได้ต้องอาศัยความรู้ การศึกษาเล่าเรียน และการฝึกฝนสังเกตในด้านภาษา เพราะทั้ง ๒ ภาษามีความแตกต่างกันหลายประการ เช่น เรารับมาตามลักษณะเสียงแล้วปรับเปลี่ยนเสียงให้เหมาะสมกับลิ้นของคนไทยหรือปรับเปลี่ยนตามพยัญชนะต่าง ๆ ในบทนี้ยังกล่าวถึงการรับลักษณะการสร้างคำใหม่ขึ้นใช้ตามแนวการสร้างคำของภาษาบาลี-สันสกฤต เช่น การสร้างคำแบบสมาส เป็นต้น สุดท้ายได้นำตัวอย่างคำภาษาบาลี-และสันสกฤตมาเปรียบเทียบให้เห็นเป็นตัวอย่างของการยืมคำมาใช้ในภาษาไทย เพื่อประกอบการศึกษาในรายวิชาภาษาบาลีและสันสกฤตในพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อนักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป

ตารางสรุปคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตที่ไทยนำมาใช้

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
หมวด ก			
กฐิน	กฐิน	กฐิน	ผ้าที่ถวายพระที่จำพรรษาแล้ว
กฎ	กฎ	กฤต	ทำแล้ว, ข้อกำหนดหรือข้อบัญญัติ
กุ่มพื	กุ่มพื	กุ่มพิน	คนมั่งมี, ผู้มีทรัพย์สินมา, เศรษฐี
กนิษฐา	กนิษฐ	ขนิษฐ	ผู้น้อยที่สุด, น้อง, นีวก้อย
กบฏ	กปฏ	กปฏ	ความทรยศ
กมล	กมล	กมล	ดอกบัว, ใจ
กรรม	กมม	กรรม	การกระทำ
กรรมการ	กมมกโร	กรรมการ	ผู้ทำงาน, ผู้ได้รับเลือกทำงานร่วมกันเป็นคณะ
กษัย	ขย	กษย	ความเสื่อม, ล้น, โรคชুবพอม
กสิกรรม	กสิ+กมม	กฤชิ+กรรม	การทำนา, ทำไร่
กัญญา	กณญา	กนยา	หญิงสาว
กัณหา	กณห	กฤษณ	ดำ, ความชั่ว, บาป
กัลป์	กป	กल्प	กำหนดอายุของโลก, กำหนดอายุของสัตว์
การ	การ	การ	การกระทำ, ผู้ทำ, หน้าที่
กีฬา (กรีฑา)	กีฬ	กรีฑา	เล่น, การเล่นออกกำลังกาย
กุลสตรี	กุล+อิตถี	กุล+สตรี	หญิงแห่งสกุล
เกษตร	เขตต	เกษตร	นา, ไร่

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
เกษม	เขม	เกษม	ปลอดภัย, สุขสบาย
โกหก	กุหก	กุหก	พูดเท็จ, พูดปด
หมวด ข			
ขณะ	ขณ	กษณ	ช่วงเวลาหนึ่ง
ขมา	ขมา	กษมา	อดทน, อดโทษ (ยกโทษ)
ขรรค์	ขคฺค	ขขุค	มีดปลายแหลมสองคม
ชั้น	ชนฺธ	สฺกนฺธ	ร่างกาย
เขต	เขตฺต	เกฺษตร	เขตแดน, ขอบเขต, ไร่, นา
หมวด ค			
คงคา	คงคา	คงคา	แม่น้ำคงคา (ไทย: แม่น้ำ)
คติ	คติ	คติ	ที่ไป (ไทย: ข้อสอนใจ, เรื่องราวทางกฎหมาย)
คนธรรพ์	คนฺธพฺพ	คนฺธรว	เทพจำพวกหนึ่ง
ครรภ์	คพฺภ	ครภ	ท้อง, ลูกในท้อง
ครู	ครุ	ครุ	ครู (หนัก), ผู้สั่งสอน, ผู้ควรเคารพ
คฤหัสถ์	คหฺมฺมฺฐ	คฤหฺสถ	ผู้ครองเรือน, ผู้ไม่ใช้นักบวช, ขราวาส
คาถา	คาถา	คาถา	คำประพันธ์ (ไทย: อาคม, คำเสก)
คาม	คาม	คราม	บ้าน, หมู่บ้าน
คาวี	คาวี	-	แม่วัว (En. cow)
คิริ	คิริ	คิริ	ภูเขา
คุณ	คุณ	คุณ	ความดี, ชั้น
เคราะห์	คห	ครห	การจับ, ยึด, สิ่งที่น่าผลให้โดยไม่คาดหมาย
เคารพ	คารว	เคารว	ความเคารพ
โคตร	โคตฺต	โคตร	วงศ์, สกุล, เผ่าพันธุ์
โคตม (โคตม)	โคตม	โคตม	พระโคตรของพระพุทธเจ้า
หมวด ฃ			
ฃราวาส	ฃราวาส	คฤห+อาวาส	การอยู่ครองเรือน
ฃาน	ฃาน	ฃราน	จมูก
โฆษณา	โฆสนา	โฆษณา	โห่ร้อง, ป่าวร้อง (ไทย: เผยแพร่ข้อความ)

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
หมวด จ			
จกรม	จงกม	จงกรม	เดินกลับไปกลับมา
จตุ	จตุ	จตุร	สี่
จริต	จริต	จริต	ความประพฤติ
จักร	จกุก	จกฺร	วงกลมมีเฟืองรอบ, ล้อ
จักรพรรดิ	จกกวตฺติ	จกฺรวรฺติน	ผู้ยังจักรให้เป็นไป, พระราชาธิราช
จักขุ	จกฺขุ	จกฺษุ	ตา
จันทร์	จนฺท	จนฺทร	ดวงจันทร์, ดวงเดือน
จารีต	จาริตต	จาริตฺร	ความประพฤติ, ประเพณี
จิต	จิต	จิต, จินฺต	คิด
จุฬา	จุฬา	จุฑา	จุกบนหัว
เจตีย์	เจตีย	ไจตย	สิ่งที่ควรอสังเขป/เคารพ, สิ่งก่อสร้างยอดแหลม
โจร	โจร	เจาร	โจร
หมวด ฉ			
ฉลาก	สลาภา	ศลาภา	สลาภ
ฉันทะ	ฉนฺท	ฉนฺทส	ความพอใจ
ฉายา	ฉายา	ฉายา	เงา, ชื่อที่พระอุปัชฌาย์ตั้งให้
หมวด ช			
ชฎา	ชฎา	ชฎา	เครื่องสวมศีรษะรูปคล้ายมงกุฎ
ชนก	ชนก	ชนก	พ่อ
ชนบท	ชนปท	ชนปท	ประเทศ, จังหวัด, บ้านนอก
ชัย	ชย	ชย	ชนะ
ชาติ	ชาติ	ชาติ	การเกิด, กำเนิด
ชีวหา	ชีวหา	ชีวหา	ลิ้น
ชีวิต	ชีวิต	ชีวิต	ความเป็นอยู่
เชษฐา	เชฏฺฐ	เชยฺษฐ	ผู้ใหญ่ที่สุด, พี่
โชติ	โชติ	โชยติส	ความรุ่งเรือง, ความสว่าง

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
หมวด ณ - ญ			
ณาน	ณาน	รฺยาน	การเพ่ง, ภาวะที่จิตสงบ
ญาณ	ญาณ	ชฺญาณ	ความรู้, ปรีชาหยั่งรู้
ญาติธรรม	ญาติ+ธมฺม	ชฺญาต+ธรม	ธรรมของญาติ
หมวด ญ - ฐ			
ญีกา	ญีกา	-	คำอธิบายขยายความ
ฐาน	ฐาน	สฺถาน	ที่ตั้ง, ที่รองรับ
ฐิติ	ฐิติ	สฺถิติ	การยืน, การตั้งมั่น
หมวด ฑ - ณ			
ทัณฑ์	ทณฺฑ	ทณฺฑ	ไม้ตะบอง, การลงโทษ
ณฺฐี	ณฺฐ	(ญาณ+ฐ)	ผู้ตั้งอยู่ในความรู้, นักปราชญ์
หมวด ด			
ดนตรี	ตณฺติ	ตณฺตริน	สาย, แบบแผน, เครื่องดนตรี
ดาบส	ตปส	ตปส	นักบวช
ดารา	ตารา	สฺตาร	ดาว
ติถิ	ติถิ	ติถิ	การนับวันตามจันทรคติ
คฺษมฺมิ	คฺษมฺมิ	คฺษมฺมิ	ความยินดี, ความชื่นชม
เตรฺจฺฉาน	ติรจฺฉาน	ติรจฺฉิน	ผู้เป็นไปโดยขวาง (สัตว์)
หมวด ต			
ตติยะ	ตติย	ตฺถติย	ที่สาม
ตถาคต	ตถาคต	ตถาคต	ผู้ไปแล้วอย่างนั้น (พระพุทธเจ้า)
ตฺถินฺหา	ตณฺหา	ตฺถุชฺฌนา	ความทะยานอยาก
ตำรวจ	-	-	(แผลงจาก ตรวจ ซึ่งมาจาก ตรจ)
ไตร	ติ	ตฺริ	สาม
ไตรลักษณ์	ติ+ลกฺขณ	ตฺริ+ลกฺขณ	ลักษณะสามอย่าง
หมวด ถ			
ถัน	ถน	สฺถน	นม, เต้านม

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
ถาวร	ถาวร	สถาวร	มั่นคง, แข็งแรง
เถระ	เถร	สถวีร	คนแก่, ผู้เฒ่า, ผู้มั่นคง (พระ)
หมวด ท			
ทรัพย์	ทพฺพ	ทรวฺย	ของมีค่า
ทฤษฎี	ทฎฐิ	ทฤษฎี	ความเห็น, หลักการ
ทวาร	ทวาร	ทวาร	ประตู
ทักษิณ	ทกฺษิณ	ทกฺษิณ	ทิศใต้, ขวา
ทาน	ทาน	ทาน	การให้
ทิว	ทิวฺฐิ	ทฤษฎี	ความเห็น (ไทย: ความตื้อตัน)
ทิพย์	ทิพฺพ	ทิพฺย	เป็นของเทวดา, เป็นทิพย์, วิเศษ
ทุกข์	ทุกฺข	ทุกฺข	ความยาก, ความลำบาก
ทุจจริต	ทุจฺจริต	ทุส+จริต	ประพฤดิชั่ว
ทูต	ทูต	ทูต	ผู้นำข้อความไปแจ้ง
เทพ (เทวดา)	เทว (เทวดา)	เทว (เทวดา)	เทพเจ้า, ผู้ประเสริฐ
โทษ	โทส	โทษ	ความไม่ดี, ความผิด
ไทยทาน	เทยยทาน	เทยทาน	ของที่ควรถวาย
หมวด ธ			
ธง (ธช)	ธช	ธวช	ธง
ธรณี	เทหฺนี	ธรณี	แผ่นดิน
ธรรม	ธมฺม	ธรม	สภาพที่ทรงไว้, ธรรมชาติ, ความดี
ธาตุ	ธาตฺ	ธาตุ	สิ่งที่ทรงสภาพของตนเองอยู่ได้
ธุระ	ธุร	ธุร	แอก, หน้าที่, กิจการ
หมวด น			
นคร	นคร	นคร	เมือง
นาม	นาม	นามน	ชื่อ
นายก	นายก	นายก	ผู้นำ
นาวา	นาวา	นาว	เรือ
นิทาน	นิทาน	นิทาน	เรื่องเดิม, เหตุ, เรื่องเล่า
นิพพาน	นิพพาน	นิรวาณ	ความดับสนิทแห่งกิเลส

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
นิमित	นิมิตต	นิมิตต	เครื่องหมาย, ลาง, เหตุ
นิยม	นิยม	นิยม	กำหนด, ชื่นชอบ
นิรันตร	นิรันตร	นิรันตร	ไม่มีระหว่างกัน, ตลอดไป
นิล	นีล	นีล	สีดำ, สีเขียว, พลอยสีดำ
นิสสัย	นิสสย	นิ-อาศฺรย	ที่พึง, ความประพฤดิที่เคยชิน
เนรมิต	นิมมิต	นิรมิต	สร้างด้วยฤทธิ์
หมวด บ			
บรรพชา	ปพฺพชฺชา	ปรวฺรชฺชา	การบวช
บรรพต	ปพฺพต	ปรวฺต	ภูเขา
บาป	ปาป	ปาป	ความชั่ว
บารมี	ปารมี	ปารมิตา	คุณความดีที่บำเพ็ญมา
บาลี	पालि	पालि	ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์
บิดา	ปิตา	ปิตृ	พ่อ
บุญ	บุญญ	บุญย	ความดี
บุตร	ปุตฺต	ปุตฺร	ลูกชาย
บุรพา	บุพฺพ	บุรฺว	ทิศตะวันออก
เบญจ	ปณฺจ	ปณฺจน	ห้า
หมวด ป			
ปกติ	ปกติ	ปรกฤติ	ธรรมดา, สภาพเดิม
ปฏิกิริยา	ปฏิกิริยา	ปรตฺกิริยา	การกระทำตอบ, กิริยาสะท้อน
ปัญญา	ปญฺญา	ปรชฺญา	ความรู้
ปัญหา	ปณฺห	ปรศฺน	คำถาม
ปัจจัย	ปจฺจย	ปรตฺยย	เหตุ, เครื่องอาศัย
ปัจจุบัน	ปจฺจุปฺปน	ปรตฺยฺตฺปน	เวลาเดี๋ยวนี้, ทันทีทันใด
ปารมี	ปารมี	ปารมิตา	ความดีที่บำเพ็ญ
ปรากฏ	ปากต	ปรกฏ	แจ่มแจ้ง, เห็นชัด
ปรารถนา	ปตฺถนา	ปรารถนา	ความต้องการ
เปรต	เปต	เปรต	ผู้ล่วงลับ, สัตว์ในอบายภูมิ
โปรด	-	-	(มาจากคำว่า โปรย?) หรือกร่อนจาก ปสาท

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
หมวด ผ			
ผล	ผล	ผล	ลูกไม้, ประโยชน์, สิ่งที่ได้รับ
ผัสสะ	ผัสส	สปรศ	การกระทบ, การสัมผัส
หมวด พ			
พยัญชนะ	พยณชน	วยณชน	อักษร, เครื่องปรากฏ
พยากรณ์	พยากรณ	วยากรณ	การทำนาย, การทำให้แจ้ง
พยายาม	วายาม	วยายาม	ความเพียร
พร	วร	วร	ประเสริฐ, สิ่งที่ดี
พรหม	พฺรหม	พฺรหมณ	พระพรหม, ผู้ประเสริฐ
พระ	วร	วร	ประเสริฐ (ใช้เป็นคำนำหน้านาม)
พฤกษ์	รูกษ	วฤกษ	ต้นไม้
พฤทฺสบติ	วิหปฺปติ	วฤทฺสบติ	เทพแห่งปัญญา, ดาวเคราะห์
พัฒนา	วฑฺฒน	วฺรณ	ความเจริญ
พาณิข	วาณิข	วาณิข	พ่อค้า
พิธี	วิธี	วิธี	การบูชา, ธรรมเนียม, งาน, ระเบียบ
พุทธ	พฺพุทธ	พฺพุทธ	ผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบาน
แพทย์	เวช	ไวทย	หมอ
หมวด ภ			
ภรรยา	ภริยา	ภารฺยา	เมีย
ภาพ	ภาว	ภาว	ความเป็น, รูปที่ปรากฏ
ภาค	ภาค	ภาค	ส่วน, ฝ่าย
ภาวนา	ภาวนา	ภาวนา	การทำให้มีขึ้น, การอบรมจิต
ภาษา	ภาสา	ภาษา	คำพูด, ถ้อยคำ
ภิกษุ	ภิกฺขุ	ภิกฺษุ	ผู้ขอ, ชายผู้บวชในพระพุทธศาสนา
ภูมิ	ภูมิ	ภูมิ	แผ่นดิน, ชั้น, พื้นความรู้
หมวด ม			
มงคล	มฺงคล	มฺงคล	เหตุแห่งความเจริญ, ความดีงาม
มนุษย์	มนุสฺส	มนุชฺย	ผู้มีใจสูง, คน

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
มรณะ	มรณ	มรณ	ความตาย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัย	โรงเรียนใหญ่, สถานศึกษาชั้นสูง
มารดา	มาตา	มาตฤ	แม่
มิตร	มิตฺต	มิตร	เพื่อน, ผู้รักใคร่
เมรุ	เมรุ	เมรุ	ภูเขากลางจักรวาล, ที่เผาศพ
โหมะ	โหม	โหม	เปล่า, ว่าง, ไม่มีประโยชน์
โหมะ	โหม	โหม	ความหลง, ความเขลา
หมวด ย			
ยักษ์	ยกฺษ	ยกฺษ	อมนุษย์จำพวกหนึ่ง
ยาน	ยาน	ยาน	พาหนะ
ยุติ	ยุตฺติ	ยูกฺติ	ความชอบ, การจบ, ตกลง
ยุติธรรม	ยุตฺติ+ธมฺม	ยูกฺติ+ธรม	ความเที่ยงธรรม, ความชอบธรรม
ยุทธ	ยฺุทธ	ยฺุทธ	การรบ
โยคะ	โยค	โยค	การประกอบ, ความเพียร
หมวด ร			
รัฐ	รฏฺฐ	ราชฏฺร	แว่นแคว้น, บ้านเมือง
รักษา	รกฺษ	รกฺษ	ดูแล, ป้องกัน
ราชา	ราชา	ราชา	พระราชา, กษัตริย์
รูป	รูป	รูป	ร่างกาย, สิ่งที่เห็นได้
โรค	โรค	โรค	ความเจ็บป่วย
หมวด ฤ			
ฤกษ์	(นฤขตฺต)	ฤกฺษ	ดาว, คราวที่กำหนด
ฤดู	ฤตุ	ฤตุ	กาลเวลา
ฤษี	อิสี	ฤษิ	นักพรต, ผู้แสวงหาคุณวิเศษ
หมวด ล			
लग	लग	लग	การได้, สิ่งที่ได้มา
ลิขิต	ลิขิต	ลิขิต	เขียน, หนังสือ
โลก	โลก	โลก	แผ่นดิน, หมู่สัตว์

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
โลก	โลก	โลก	ความอยากได้
หมวด ว			
วัฒนา	วฑฒนา	วรธนา	ความเจริญ
วาจา	วาจา	วาจา	คำพูด
วินัย	วินย	วินย	ระเบียบแบบแผน
วิญญาน	วิญญาน	วิชฌาน	ความรู้แจ้ง
วิชา	วิชชา	วิทยา	ความรู้
วิธี	วิธี	วิธี	ทำนอง, แบบอย่าง
เวลา	เวลา	เวลา	คราว, สมัย
เวร	เวร	ไวร	ความพยาบาท, การจองเวร
ไวยากรณ์	เวยยากรณ์	วยากรณ์	วิชาว่าด้วยระเบียบภาษา
หมวด ศ			
ศก	-	ศก	ปี, ยุค
ศัตรุ	สตตุ	ศตรุ	ข้าศึก
ศาสนา	สาสน	ศาสน	คำสั่งสอน
ศิลปะ	สิปป	ศิลป์	ฝีมือ, การช่าง
ศิษย์	สิสส	ศิษย	ผู้ศึกษาวิชา
ศีรษะ	สีส	ศีรุข	หัว
ศีล	สีล	ศีล	ความประพฤติดี, ข้อบัญญัติ
เศรษฐกิจ	เสฏฐ+กิจจ	เศรษฐ+กฤตย	กิจการอันประเสริฐ (ไทย: การผลิต การบริโภค)
โสภ	โสภ	โสภ	ความเศร้า
หมวด ส			
สกุล	กุล	กุล	วงศ์, ตระกูล
สงกรานต์	สงกนต	สงกรานติ	การเคลื่อนย้ายราศี (ปีใหม่ไทย)
สงฆ์	สงฆ	สังฆ	หมู่ (พระสงฆ์)
สถิติ	ฐิติ	สถิติ	การตั้งอยู่, หลักฐานตัวเลข
สติ	สติ	สมฤติ	ความระลึกได้
สนธิ	สนธิ	สนธิ	การต่อ, การเชื่อม
สมมาตร	สม+มาตร	สม+มาตร	(ไทยบัญญัติ) ส่วนสัดที่รับกัน

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
สมาธิ	สมาธิ	สมาธิ	ความตั้งมั่นแห่งจิต
สวรรค์	สคฺค	สวรฺค	โลกของเทวดา, แดนสุขารมณ์
สามัญ	สามณฺญ	สามานย	ทั่วไป, ปกติ
สุข	สุข	สุข	ความสบายกายสบายใจ
สูตร	สูตร	สูตร	เส้นด้าย, ใจความย่อ
หมวด ห			
หทัย	หทย	หฤทย	หัวใจ
หิมะ	หิม	หิม	น้ำแข็ง (หิมะ)
เหตุ	เหตุ	เหตุ	ต้นเค้า, มูลเรื่อง
หมวด อ			
อกุศล	อกุสล	อกุสล	ไม่ดี, ความชั่ว
องศา	อํส	อํส	ส่วน, ส่วนแบ่ง
องค์	องฺค	องฺค	ส่วน, ตัว
อดีต	อดีต	อดีต	ล่วงแล้ว, เวลาที่ล่วงไป
อธิษฐาน	อธิฐฺฐาน	อธิษฺฐาน	ความตั้งใจมั่น
อนุญาต	อนุญฺญาต	อนุชฺญาต	ยินยอม, ยอมให้
อภัย	อภย	อภย	ไม่มีความกลัว, ยกโทษให้
อมตะ	อมต	อมฤต	ไม่ตาย
อวัยวะ	อวยว	อวยว	ส่วนต่างๆ ของร่างกาย
อาทิตย	อาทิจฺจ	อาทิตย	ดวงอาทิตย์
อายุ	อายุ	อายุ	ความยั่งยืนของชีวิต
อารมณ์	อารมฺมณ	อาลมฺพน	สิ่งที่จิตยึดหน่วง, ความรู้สึก
อำนาจ	(อานุภาว)	อามนาจ	กำลัง, อิทธิพล
อาหาร	อาหาร	อาหาร	ของกิน
อินทรีย์	อินฺทริย	อินฺทริย	ความเป็นใหญ่, ร่างกาย, อายุตนะภายใน
อิสระ	อิสฺสร	อิศฺวร	ผู้เป็นใหญ่, ความเป็นไท
อุปกรณ์	อุปฺกรณ	อุปฺกรณ	เครื่องมือ, เครื่องช่วย
อุบัติ	อุปฺตติ	อุตฺปตติ	การเกิดขึ้น, กำเนิด
เอก	เอก	เอก	หนึ่ง

คำไทย	คำบาลี	คำสันสกฤต	คำแปล ความหมาย
เอราวัณ	เอราวณ	ไอราวณ	ช้างพาหนะของพระอินทร์
โอกาส	โอกาส	อวกาศ	ช่อง, ทาง, เวลาที่เหมาะสม

๕. คำถามประจำบทที่ ๙

ส่วนที่ ๑: ข้อคำถามอัตนัย (Subjective) ๑๐ ข้อ

คำชี้แจง: จงอธิบายหรือตอบคำถามต่อไปนี้อย่างละเอียด

๑. จงอธิบายความแตกต่างของพยัญชนะสังโยค (พยัญชนะซ้อน) ในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต โดยยกตัวอย่างประกอบอย่างน้อย ๒ คู่ (เช่น สันสกฤตใช้ สธ, บาลีใช้ ตถ) ?
๒. จงอธิบายหลักการสังเกตคำภาษาบาลี ในภาษาไทยมาอย่างน้อย ๔ ข้อ โดยเน้นการใช้พยัญชนะที่ต่างกัน (เช่น พ) ?
๓. จงอธิบายหลักการสังเกตคำภาษาสันสกฤต ในภาษาไทยมาอย่างน้อย ๔ ข้อ โดยเน้นการใช้สระ/พยัญชนะที่ต่างกัน (เช่น ฤ, ศ, ษ) ?
๔. จงยกตัวอย่างคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่จัดอยู่ในประเภท “รับคำทั้งสองภาษาในความหมายเดียวกัน” มา ๒ คู่ พร้อมระบุคำบาลีและคำสันสกฤต ?
๕. จงยกตัวอย่างคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่จัดอยู่ในประเภท “รับคำทั้งสองภาษา แต่คนละความหมาย” มา ๑ คู่ พร้อมอธิบายความแตกต่างของความหมายในภาษาไทย ?
๖. จงอธิบายว่า การรับลักษณะการสร้างคำศัพท์ จากภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้ในภาษาไทยมีลักษณะเป็นอย่างไร และยกตัวอย่างการสร้างคำโดยใช้สนธิ ในภาษาไทยมา ๑ ตัวอย่าง ?
๗. จงยกตัวอย่างคำในภาษาไทยที่รับมา เฉพาะภาษาบาลีเท่านั้น (ไม่มีคำสันสกฤตใช้แทนในภาษาไทย) มา ๒ คำ ?
๘. อธิบายว่าการที่ภาษาไทยรับคำยืมจากทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต ส่งผลต่อความหลากหลายของคำศัพท์ในภาษาไทยอย่างไร ?
๙. การรับคำบาลี-สันสกฤตมาใช้ในคำประเภทร้อยกรอง มีลักษณะเด่นอย่างไร และมีความสำคัญต่อการแต่งคำประพันธ์อย่างไร ?
๑๐. จงวิเคราะห์คำว่า “วิทยา” มาจากภาษาใด และมีหลักการสังเกตตามไวยากรณ์บาลี-สันสกฤตอย่างไร ?

ส่วนที่ ๒: คำถามปรนัย (Multiple Choice) ๑๐ ข้อ

คำชี้แจง: เลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียว

๑. ข้อใดคือลักษณะเด่นในการสังเกต**คำภาษาบาลี** ที่แตกต่างจากภาษาสันสกฤตมากที่สุด ?
 - ก. มีการใช้ ฤ และ ร ควบกล้ำ
 - ข. มักมีการใช้ ศ และ ษ
 - ค. มักมีการใช้ พยัญชนะสังโยค (พยัญชนะซ้อนกัน) ที่เป็นกฎเกณฑ์
 - ง. มักมีการใช้ ท และ ฒ
๒. คำในภาษาไทยข้อใดเป็นคำที่ยืมมาจาก**ภาษาสันสกฤต** โดยมีลักษณะเด่นของสันสกฤต ?
 - ก. ขันติ
 - ข. มัจฉา
 - ค. กัลยาณมิตร
 - ง. อิศรา
๓. คำว่า “**กัลป์**” เป็นคำยืมจากภาษาใด และคำคู่ของคำนี้ในอีกภาษาคือคำใด ?
 - ก. บาลี, กัป
 - ข. สันสกฤต, กัป
 - ค. บาลี, กัลป
 - ง. สันสกฤต, กัลป
๔. คำข้อใดเป็น**คำภาษาบาลี**
 - ก. โกรธ
 - ข. ครุฬ
 - ค. ครุฑ
 - ง. ศูนย์
๕. พยัญชนะในภาษาไทยข้อใดที่ใช้ในการสังเกตว่าเป็นคำที่มาจาก **ภาษาบาลี** ?
 - ก. ศ, ษ
 - ข. ฆ, ท, ฒ
 - ค. ฟ
 - ง. ฤ, ฦ
๖. คำว่า “**นฤมิต**” เป็นคำยืมที่ใช้จากภาษาใด ?
 - ก. ภาษาบาลี
 - ข. ภาษาสันสกฤต
 - ค. ภาษาบาลีและสันสกฤต
 - ง. ภาษาไทย
๗. ข้อใดคือลักษณะเด่นของการรับคำมาใช้ในภาษาไทยที่เรียกว่า “**การรับเฉพาะคำสันสกฤต**” ?
 - ก. สังเกตจากพยัญชนะซ้อน
 - ข. คำนั้นมิใช่เฉพาะในสันสกฤตเท่านั้น
 - ค. เป็นคำบาลีที่มีความหมายต่างกับสันสกฤต
 - ง. เป็นคำที่มีการใช้สระเปลี่ยนรูป
๘. อิทธิพลการรับลักษณะการสร้างคำศัพท์ ของบาลี-สันสกฤตในภาษาไทยปรากฏชัดในเรื่องใด ?
 - ก. การซ้ำคำและคำซ้อน
 - ข. การใช้คำประสม
 - ค. การใช้สนธิ (การต่อคำ)
 - ง. การใช้คำมูลเพียงพยางค์เดียว
๙. คำว่า “**จันทรคติ**” เกิดจากการสนธิของคำว่าอะไรบ้าง ?
 - ก. จันทร + คติ
 - ข. จันทร + คติ
 - ค. จันทร + คติ
 - ง. จันท์ + รคติ
๑๐. คำว่า “**เนตร**” (สันสกฤต) เทียบได้กับคำใดในภาษาบาลี ?
 - ก. นัยน์ตา
 - ข. นยนะ
 - ค. อักขิ
 - ง. นยน์

๖. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๙

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (๒๕๒๖). จารึกลานทองสมเด็จพะมหาเถรจุฬามณี. *ศิลปากร*, ๒๗

กรกฎาคม.

กรมการศาสนา. (๒๕๑๔). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง (เล่มที่ ๑๕). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

กรมการศาสนา. (๒๕๒๕). พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ (เล่มที่ ๑, ๙, ๑๕, ๓๔). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี.

(๒๕๑๐). ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค ๑. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

ฉลาด บุญลอย. (๒๕๐๕). ประวัติวรรณคดีบาฬีสอน ๑. พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ดุสิตพร ชำนิโรคนันต์. (๒๕๒๖). ภาษาศาสตร์เชิงประวัติและภาษาไทยเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ:

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บรรจบ พันธุเมธา. (๒๕๑๘). บาลีสันสกฤตในภาษาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย

รามคำแหง.

ปราณี กุลละวณิชย์. (๒๕๔๒). การเปลี่ยนแปลงของภาษา. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๓

หน่วยที่ ๗-๑๕ (พิมพ์ครั้งที่ ๘). นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

โปร่ง ชื่นใจ, น.ท. (๒๕๓๒). พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาอะไรแสดงพระธรรมเทศนา (พิมพ์ครั้งที่ ๒).

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (๒๕๔๒). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (พิมพ์ครั้งที่ ๕).

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปุณฺโณ). (๒๕๐๔). แบบเรียนวรรณคดีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์.

พระนคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๕๐). พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. กรุงเทพฯ:

ธรรมสภา, ราชบัณฑิตยสถาน.

พระมหาฉลาด ปริญาโณ. (๒๕๓๐). คู่มือการเรียนบาลีไวยากรณ์. กรุงเทพฯ: เลี้ยงเชียง.

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณฺณโณ. (๒๕๑๔). โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. พระ

นคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

พระราชปรีดี (สฤณี สิริโร). (๒๕๔๘). งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ภิรมย์ พลสิษฐ์ เตชะราชันย์. (๒๕๕๘). การบวนการกลายเป็นคำไวยากรณ์ของตัวบ่งชี้นามวลีแปลง
การ และ ความในภาษาไทย. (วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณติต สาขา ภาษาศาสตร์). จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๒๕). อรรถกถาวิณัย มหาวิภังค์ (เล่ม ๑ ภาค ๑). กรุงเทพฯ: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๒๕). อรรถกถาที่มนิกาย สิลขันธวรรค. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราช
วิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๔). พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ไตรภูมิภคา ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). พจนานุกรมไทย. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหมื่น. (๒๕๕๒). ว่าด้วยบุคคล. [ม.ป.ท]: โรงพิมพ์ลหุโทษ. (อ้างถึงใน ภิรม
สิษฐ์ เตชะราชันย์. (๒๕๕๘). การบวนการกลายเป็นคำไวยากรณ์ของตัวบ่งชี้นามวลีแปลง
การ และ ความ ในภาษาไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- ลิขิต ลิขิตานนท์. (๒๕๒๓). ยุคทองแห่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาในล้านนาไทย: ล้านนาไทย. ใน
อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสรณ์สามกษัตริย์. เชียงใหม่: ทัพย์เนตรการพิมพ์.
- หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช). (๒๕๓๔). บาลีไวยากรณ์พิเศษ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาม
กุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๒๘). บาลีไวยากรณ์ นาม-อัพย
ศัพท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๒๘). บาลีไวยากรณ์ อาชยาต-กิตก์.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๒๘). บาลีไวยากรณ์ สมาส-ตัทธิต.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๒๘). บาลีไวยากรณ์ สมัญญาภิธาน-
สนธิ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๒๘). อุกยพากย์ปริวัตน. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สนามหลวงแผนกบาลี. (๒๕๔๗). เรื่องสอบบาลี พ.ศ. ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: อาหารการพิมพ์.
- สนามหลวงแผนกบาลี. (๒๕๕๗). เรื่องสอบบาลี พ.ศ. ๒๕๕๗. กรุงเทพฯ: อาหารการพิมพ์.
- สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม. (๒๕๕๘). ภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย. เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- สุภาพพรรณ ณ บางช้าง. (๒๕๒๙). *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย*: จารึก ตำนาน
พงศาวดาร สาส์น ประกาศ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
เสถียร โพธิ์นันทะ. (๒๕๔๓). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัย.
เสนาะ ผดุงฉัตร. (๒๕๓๒). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๔๗). คำไทย-คำบาลี สันสกฤต. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, ๒๑(๑),
๑๘๕-๑๙๕.
อุดม รุ่งเรืองศรี. (๒๕๒๘). *วรรณกรรมลายลักษณ์ล้านนา*. เชียงใหม่: เอกสารประกอบนิทรรศการ
๑๘๗ วรรณกรรมล้านนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ.

แผนการสอนประจำบทที่ ๑๐

การอ่าน แปลและวิเคราะห์บทบาติในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑

๑. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

PLO ๑ วิเคราะห์คำศัพท์ สำนวน โครงสร้างประโยคภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาที่เกี่ยวข้องได้

๒. วัตถุประสงค์ (Learning Objectives) เพื่อให้ผู้เรียน

๑. สามารถอธิบายประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาและประวัติของพระพุทธโฆษาจารย์ได้
๒. สามารถแปลบทบาติอุทเทศและอรรถกถาทั้งโดยพยัญชนะและโดยอรรถในเรื่องที่กำหนด (เช่น เรื่องพระจักขุบาล, นางกาลียักษิณี) ได้อย่างถูกต้อง
๓. สามารถวิเคราะห์โครงสร้างประโยคบาลี (เช่น วาจก, การก, เลขนอก-เลขใน, สรรพนาม) ที่ปรากฏในข้อความจากคัมภีร์ได้อย่างเป็นระบบ

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับรายวิชา (Course Learning Outcomes: CLOs)

เน้นการผสมผสานองค์ประกอบความรู้ (K: Know/Understanding), ทักษะ (S: Skills) และเจตคติ (A: Attitude)

CLO	องค์ประกอบ	รายละเอียด (K๑+K๒+S๑+S๒+A๑+A๒)
CLO ๑	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	อธิบาย (K๑) ประวัติและความเป็นมา (K๒) ของคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา และสามารถสรุป (S๑) เนื้อเรื่อง และความหมาย (K๒) ของคาถาธรรมบทที่เรียนได้อย่างชัดเจน (S๒) โดยเห็นความสำคัญ (A๑) ของการศึกษาคัมภีร์และชื่นชม (A๒) ในคุณค่าของเนื้อหา
CLO ๒	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	ระบุ (K๑) และทำความเข้าใจ (K๒) คำศัพท์บาลีและหลักไวยากรณ์ (वाजक, ประโยค, สรรพนาม) (K๒) ที่ปรากฏในบทเรียนและสามารถแปลบทบาติอุทเทศ (S๑) ทั้งโดยพยัญชนะและโดยอรรถได้ถูกต้อง (S๒) โดยมีความแม่นยำ (A๑) ในการใช้หลักไวยากรณ์
CLO ๓	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	วิเคราะห์ (S๑) โครงสร้างประโยคบาลี (K๑) ในอรรถกถาที่กำหนด (เลขนอก, เลขใน, วาจก) (K๒) และสามารถปรับวิธีการแปล (S๒) ให้

		สอดคล้องกับประเภทของประโยคได้อย่างเหมาะสม (S๒) โดยมีความละเอียดรอบคอบ (A๑) และรับผิดชอบ (A๒) ในการตีความหมาย
CLO ๔	K๑, K๒, S๑, S๒, A๑, A๒	ประยุกต์ใช้ (S๑) ความรู้ที่ได้จากการแปล (K๑, K๒) ในการแสดงออก (S๒) ถึงการเป็นผู้มีเบญจศีล เบญจธรรมตามหลักธรรมในบทเรียนได้อย่างสอดคล้อง (S๒) โดยมีความศรัทธา (A๑) และมุ่งมั่น (A๒) ในการนำหลักธรรมมาพัฒนาตนเองและสังคม

๔. ผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับบทเรียน (Lesson Learning Outcomes: LLOs)

๑. LLO ๑ ผู้เรียนสามารถอธิบายประวัติโดยย่อของคัมภีร์ธัมมปทัญญูสุตตะ และสรุปเนื้อเรื่องหลักของคาถาธรรมบท (อย่างน้อย ๑ เรื่อง) ได้
๒. LLO ๒ ผู้เรียนสามารถแปลบทบาลีอุเทศและอรรถกถาสั้น ๆ ทั้งโดยพยัญชนะและโดยอรรถได้อย่างถูกต้อง
๓. LLO ๓ ผู้เรียนสามารถจำแนกและวิเคราะห์ประโยค เลขใน (อิติสัทท) และเลขนอก ที่ปรากฏในข้อความจากคัมภีร์
๔. LLO ๔ ผู้เรียนสามารถระบุและอธิบายการใช้หลักไวยากรณ์ (เช่น วาจก, สรรพนาม) ที่ใช้ในการสร้างประโยคในบทบาลีที่กำหนด

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน

๕.๑ การบรรยายแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Lecture)

๑. การบรรยายเรื่องราวควบคู่การแปลศัพท์ ผู้สอนบรรยายเนื้อเรื่องของคาถาธรรมบท (เช่น เรื่องพระจักขุปาล) พร้อมทั้งชี้คำศัพท์ที่สำคัญ (K๑) และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนช่วยกันเสนอความหมายของคำศัพท์ที่สัมพันธ์กับไวยากรณ์ที่เรียนมา
๒. การบรรยายแบบ “วิเคราะห์โครงสร้าง” ผู้สอนนำเสนอประโยคบาลีที่มีความซับซ้อน (เช่น ประโยคที่มีเลขใน และมีการใช้วาจกอื่น ๆ) และให้ผู้เรียนช่วยกันแยกประธาน กริยา และคำเชื่อม (อิตติ) ทีละส่วน ก่อนที่ผู้สอนจะนำเสนอการแปลที่ถูกต้องตามพยัญชนะ
๓. การบรรยายเชิงประยุกต์ธรรม ผู้สอนบรรยายข้อคิดและหลักธรรมที่ซ่อนอยู่ในนิทานชาดกเหล่านั้น (K๒) และกระตุ้นให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นว่าสามารถนำหลักธรรมใดมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ (A๒)

๕.๒ กิจกรรม Active Learning

๑. กิจกรรม “แปลบทบาลีต่อคำ” แบ่งกลุ่มให้นักศึกษาแปลบทบาลีตามพยัญชนะและอรรถทีละประโยค โดยให้แต่ละกลุ่มรับผิดชอบคนละส่วน และต้องส่งต่อคำแปลให้เชื่อมโยงกันจนจบย่อหน้า

๒. กิจกรรม “เปลี่ยนวาทะในคัมภีร์” ผู้สอนเลือกประโยคจากอรรถกถา ที่เป็นกัณฑ์ต่างแล้วให้นักศึกษาแปลงประโยคดังกล่าวเป็นกรรมวาทะ หรือ เหตุกัณฑ์ต่าง พร้อมผันคำกริยาและวิภัตตินามให้ถูกต้อง

๓. กิจกรรม “แกะรอยสรรพนาม” ผู้สอนนำเสนอบทบาลีที่มีสรรพนาม (เช่น โส, ต) หลายตัว แล้วให้นักศึกษา ระบุว่าสรรพนามแต่ละตัวอ้างถึงคำนามใด (ประธาน) ที่ปรากฏในประโยคก่อนหน้า เพื่อฝึกการวิเคราะห์ ลิงค์/วจนะ และความเชื่อมโยงของข้อความ

๖. วิธีการวัดผลประเมินผล

๑. แบบฝึกหัดการแปล (Translation Worksheets) ตรวจสอบความสามารถในการแปลบทบาลีอุทเทศและอรรถกถาสั้น ๆ ทั้งโดยพยัญชนะและโดยอรรถ (วัด S๑, K๒)

๒. แบบทดสอบย่อย (Quiz) วัดความรู้เกี่ยวกับประวัติคัมภีร์และความสามารถในการวิเคราะห์ องค์ประกอบไวยากรณ์ที่สำคัญ (วาทะ, เลขใน-เลขนอก) ในประโยคที่ยกมาจากบทเรียน (วัด K๑, K๒)

๓. การสอบปฏิบัติ (Practical Exam) ประเมินความสามารถในการแยกประโยค (เลขนอก/เลขใน) และการระบุวาทะในข้อความที่กำหนด (วัด S๒)

๔. การสอบข้อเขียนปลายภาค (Written Examination) ประเมินความรู้ความเข้าใจเนื้อหาหลักของคัมภีร์ (K๒) และความสามารถในการประยุกต์ใช้ความรู้ไวยากรณ์ทั้งหมดในการแปลและวิเคราะห์ข้อความบาลีที่มีความซับซ้อน (วัด S๑, S๒, A๑)

๗. สื่อการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอนบทที่ ๑๐ การอ่าน แปลและวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑

๒. สื่อนำเสนอ (PowerPoint/Canva/Slide) สำหรับนำเสนอประวัติคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา และสรุปเนื้อเรื่อง ของคาถาธรรมบทในแต่ละเรื่อง

๓. เอกสารคัดลอกบทบาลีและคำแปล ข้อความจริงจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา พร้อมคำแปลโดยพยัญชนะและโดยอรรถ เพื่อใช้ในการฝึกอ่านและแปล

๔. ตารางคำศัพท์และไวยากรณ์เฉพาะบท ตารางสรุป คำศัพท์สำคัญ และหลักไวยากรณ์ (วาทะ, สรรพนาม) ที่ปรากฏในบทที่ ๑๐

๕. สื่อมัลติมีเดีย (เสียงอ่าน) ไฟล์เสียง การอ่านบทบาลี (อุทเทศและอรรถกถา) ที่ถูกต้องตามหลักภาษา เพื่อให้ผู้เรียนฝึกการออกเสียงและทำความเข้าใจประโยค

๖. ใบงานฝึกวิเคราะห์ประโยค (Sentence Analysis Sheets) สำหรับฝึกแยกประโยค (เลขใน/เลขนอก) และวิเคราะห์วาทะในข้อความจากคัมภีร์

บทที่ ๑๐

การอ่าน-แปลและวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑

ความนำ

ในอดีตเมื่อพระพุทธศาสนาได้เสื่อมจากประเทศอินเดียไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ในเกาะลังกา (ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน) พระพุทธโฆสะ หรือ พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้รจนา “ธัมมปัทฏฐกถา” นี้ เป็นชาวอินเดีย บ้านเกิดของท่านคือ “โฆสคาม” ใกล้พุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บิดาชื่อ เกสะ มารดาชื่อเกสี บวชในสำนักของพระเวตถะ สาเหตุที่ได้นามว่า “พุทธโฆสะ” เพราะท่านมีชื่อเสียงกึกก้องเหมือนพระพุทธเจ้า ท่านเดินทางไปเกาะสีห (เกาะลังกา) เพื่อแปลพระไตรปิฎก พร้อมทั้งหนังสืออรรถกถา ซึ่งถูกจารึกไว้ด้วย “ภาษาสิงห” เป็น “ภาษามคธ” หรือ “ภาษาบาลี” “ธัมมปัทฏฐกถา” เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ได้ถูกปริวรรตจากภาษาสิงหเป็นภาษาบาลีด้วย ดังนั้น “ธัมมปัทฏฐกถา” จึงเริ่มเป็นที่รู้จักของชาวโลกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สำหรับผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์ หรือ คัมภีร์ที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งไว้ มีดังนี้

๑) สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก ๒) กังขาวิตรณี อรรถกถาพระปาฏิโมกข์ ๓) สุมังคลาวิลาสินี อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ๔) ปปัญจสุทนี อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย ๕) สารัตถปกาสินี อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ๖) มโนรปุรณี อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ๗) ปริมัตถโชติกา อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต ๘) ธัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธัมมบท ๙) ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ๑๐) อัถธสาลินี อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี ๑๑) สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ, ปุคคลบัญญัติ, ชาติกถา, ยมก, ปฏฐาน ไม่ใช่ว่ามีเพียง ๑๑ เล่มเท่านั้น อรรถกถาชื่อเดียวบางทีมีตั้งแต่ ๗-๘ ภาค เช่น ธัมมปัทฏฐกถา พิมพ์เป็นเล่มแล้วได้ถึง ๘ เล่ม ชาตกัฏฐกถา พิมพ์เป็นเล่มได้หลายเล่ม เช่นกัน

งานเขียนของพระพุทธโฆษาจารย์มิใช่เป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ แปลก ๆ หากแต่รวบรวมเนื้อหาสาระที่กระจัดกระจายอยู่ตามอรรถกถาสิงหลทั้งหลาย มาแก้ไขตัดตอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น คำว่า แปล หรือกลับ (ปริวรรตเตตวา) ที่ปรากฏในคำของท่านแสดงว่าท่านแปลกลับ หรือถ่ายจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ ตัดตอนส่วนที่พิรุณผิดพลาด และไม่ต้องการเพิ่มเติมที่ขาดตกบกพร่อง พร้อมทั้งสอดแทรกความคิดเห็นตนเข้าไปด้วย อย่างที่เรียกว่า “แปลและเรียบเรียง” แม้แต่ปกรณ์ “วิสุทธีมรรค” ที่ท่านว่าแต่งโดยอัตโนมัตินี้ ไม่ได้อาศัยตำรับตำราอะไรเป็นหลักก็ยังมีผู้เชื่อว่า ท่านเลียนแบบ “วิมุตติมรรค” (The Path of Freedom) ของพระอุปติสสที่พระโสมเถระ แปลเป็นภาษาอังกฤษจากฉบับภาษาจีน (ต้นฉบับบาลีเพิ่งค้นพบเมื่อเร็ว ๆ นี้) ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างและ

แนวการอธิบายเหมือนกับ “วิมุตติมรรค” ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์เองก็ได้บอกแนวการเขียนของท่านไว้ใน “สมันตปาสาทิกา” ว่า “อาศัยโครงสร้างจากมหารรถกถาและไม่ทิ้งอรรถที่เป็นสาระ จากอรรถกถาที่สำคัญ ๆ เช่น มหาปัจจรีและกฐินที เป็นต้น ทั้งข้อวินิจฉัยตกลงของบูรพาจารย์ทั้งหลาย” คำว่าเป็นต้นในที่นี้ หมายความว่ายังมีอีกหลายคัมภีร์ที่อาศัยเป็นแนวเทียบเคียง อาทิ สังเขปภูฏกถา วินัยภูฏกถา อรรถภูฏกถา... ตามที่ท่านอ้างถึงในหนังสือของท่าน แต่ดูเหมือนมหารรถกถาคัมภีร์เดียวที่พระพุทธโฆษาจารย์ยอมรับว่าถูกต้องกว่าแห่งอื่น ๆ มีวินิจฉัยไว้พร้อมในมหารรถกถา ซึ่งก็คงเล่มใหญ่สมชื่อที่ได้ปรากฏว่าวินิจฉัยผิดพลาด ไม่ตรงกับพระบาลีเดิม พระพุทธโฆษาจารย์ก็แก้แทนว่า “ตรงนี้ท่านเขียนเผลอไป” ตรงข้ามกลับไม่มีที่ไหนเลยที่จะเห็นด้วยกับอรรถภูฏกถา บางครั้งก็ประณามเอาแรง ๆ ว่า “พูดไว้ส่งเดช” (มิจฉา วุตตํ ทุรวุตตํ) บ้าง “ไม่ตรงกับบาลีอรรถกถา” (ปาลิอรรถกถาสฺ น สมมติ) บ้าง “เพราะฉะนั้น อย่าไปเชื่อถือ” (ตสฺมา น คเหตุพฺพ)

คัมภีร์ “ธัมมปัทฏกถา” หรือ “ธรรมบท” อุปมาเหมือน “ปิยมิตร” ผู้ซื้อสัตย์ คอยชี้ทางแห่งความสุขและความเจริญ และคอยป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้น คำสอนในคัมภีร์พระธรรมบท มีคุณค่าและเหมาะสมกับคนทุกเพศทุกวัย ทุกเชื้อชาติศาสนา ดังนั้น คัมภีร์ “ธัมมปัทฏกถา” หรือ “ธรรมบท” จึงได้ชื่อว่า “วรรณคดีโลก”

คัมภีร์ที่ท่านได้รจนาไว้เท่าที่ทราบ คือ วิสุทติมรรค สมันตปาสาทิกา ญาโณทโย อรรถสาลินี และธัมมปัทฏกถา ทางคณะสงฆ์ไทยได้ใช้หนังสือของท่านเป็นหลักสูตรในการเรียนบาลี ตั้งแต่ชั้นประโยค ๑ - ๒ ถึงชั้นประโยค ป.ธ. ๙ จนถึงปัจจุบันนี้

ในคัมภีร์ธัมมปัทฏกถา ภาคที่ ๑ จัดเป็นหมวด ยมกวัคคะวันณนา มีชาดกทั้งหมด ๑๔ เรื่องด้วยกันคือ

๑. เรื่องพระจักขุบาลเถระ ๒. เรื่องมัญญกณทลี ๓. เรื่องพระติสสเถระ ๔. เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลิยกิณี ๕. เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ๖. เรื่องพระจุลกาลและพระมหากาล ๗. เรื่องพระเทวทัต ๘. เรื่องสญชัยปริพาชก ๙. เรื่องพระนันทเถระ ๑๐. เรื่องนายจุนทสุกริกะ ๑๑. เรื่องธัมมิกอุบาสก ๑๒. เรื่องพระเทวทัต ๑๓. เรื่องนางสุมนาเทวี ๑๔. เรื่องภิกษุสองสหาย

ในบทที่ ๑๐ นี้ จะคัดเลือกชาดกเป็นตัวอย่างสำหรับการอ่าน-แปลและวิเคราะห์ จำนวน ๒ เรื่อง ตามลำดับดังนี้

๑. เรื่องพระจักขุบาลเถระ
๒. เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลิยกิณี

๑. เรื่อง พระจักษุपालเถระ: จักษุपालตเถรวตฺถ

๑.๑ ประวัติความเป็นมาโดยย่อ

เรื่องพระจักษุบาลเถระ เป็นนิทานธรรมบท เรื่องแรกที่พระอรรถกถาจารย์คือพระพุทโธสาจารย์ ได้รจนาไว้ ปรากฏอยู่ในยมกวัคคะ วัณณนา โดยตั้งบทบาลีคือ **มโนปุพฺพคมา ธมฺมา จกฺกัว วทโ ปทํ** เป็นบทตั้ง แล้วแต่งบาลีอธิบายมีพระจักษุบาลเถระและบุพพกรรมของท่าน เป็นเนื้อเรื่องประกอบ โดยมีเรื่องย่อดังนี้

ในเมืองสาวัตถี มีเศรษฐีชื่อว่า มหาสุวรรณ ผู้ร่ำรวยมั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมาก แต่ไม่มีบุตร วันหนึ่งไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ ตอนกลับได้เห็นต้นไม้อายุต้นหนึ่งจึงคิดในใจว่า น่าจะมีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ รักษาอยู่ จึงให้คนไปทำความสะอาดแล้วบนบานขอให้ได้บุตร ภายหลัง เขาได้บุตรชายสองคน คนโตชื่อว่า “มหาบาล” คนรองชื่อว่า “จุลบาล”

เมื่อเศรษฐีผู้เป็นพ่อและแม่ตายไปหมดแล้วลูกชายก็ได้ครอบครองสมบัติต่อ ภายหลังนายมหาบาลได้ฟังธรรมจากพระศาสดา จึงได้สละเรือนออกบวช และได้ออกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยได้เร่งความเพียรอธิฐานจิตสมาทานเนสัชชิกธุดงค์คือไม่ให้หลังแตะพื้น (ไม่นอน) ตลอดพรรษา ในเดือนสุดท้ายก่อนออกพรรษา ปรากฏว่าดวงตามีน้ำตาไหลจากดวงตาตลอดเวลา ถ้าไม่รับรักษาอาจทำให้ดวงตาบอดสนิทได้ พระลูกศิษย์ที่อยู่จำพรรษาคด้วย ให้หมอรักษาตามาหยอดยารักษาดวงตาให้ท่าน โดยการรักษานั้นหมอรักษาดวงตาให้ท่านนอนหยอดยาที่ดวงตา การรักษาจึงจะได้ผล แต่ท่านพระมหาบาลเถระก็ไม่ยอมเสียสัจจาธิฐานที่ตั้งไว้ สุดท้ายดวงตาท่านก็บอดดับสนิทไปพร้อมกับบรรลुरुหัตถผล ทำลายกิเลสระดับสันทินขึ้นเสียไป ไม่ก่อนไม่หลังกัน ท่านบรรลुเป็นพระอรหันต์ประเภท “สุกขวิปัสสกะ” ตั้งแต่นั้นมา ท่านได้รับสมัญญานามใหม่ว่า **พระจักษุบาลเถระ**

กรรมในอดีตที่ทำให้ท่านตาบอดรักษาไม่หายนั้น เพราะในอดีตชาติหนึ่งของท่าน ได้เกิดเป็นหมอรักษาดวงตาให้กับคนทั่วไป วันหนึ่งได้ไปรักษาดวงตาให้หญิงตาบอดคนหนึ่ง ซึ่งหญิงคนนั้นรักษามาหลายที่แล้วแต่ก็ไม่หาย เมื่อท่านรักษา หญิงคนนั้นได้ให้คำมั่นสัญญาว่า ขอเพียงรักษาให้ดวงตา กลับมามองเห็นปกติได้ หญิงคนนั้นพร้อมด้วยบุตรจะยอมตนเป็นทาสท่าน ต่อมาดวงตาหญิงนั้นเริ่มกลับมามองเห็นชัดแจ้งขึ้นเรื่อย ๆ ใกล้เคียง และเริ่มคิดไม่เชื่อเพราะไม่อยากเป็นทาสของหมอ เมื่อหมอถามว่าตาเริ่มดีขึ้นหรือยัง เธอก็โกหกกว่ายังไม่ดีขึ้น หมอเริ่มสงสัยและไม่ไว้วางใจเธอ

เมื่อรักษาแล้วถามครั้งใดก็ได้คำตอบเหมือนเดิม หมอก็เชื่อว่าถูกหญิงนั้นคิดไม่เชื่อหลอกลวงเสียแล้ว ก็ใส่ยาหยอดตาครั้งสุดท้ายให้เธอตาบอดสนิทไปเลย สุดท้ายหญิงคนนั้นก็ตาบอดสนิทไม่กลับมามองเห็นอีกเลย

นี่เป็นบุพพกรรมในอดีตชาติของท่านพระจักษุบาลเถระที่ทำให้ตาบอดสนิทในชาติปัจจุบัน

๑.๒ บทบาลีอุทเทศ

ภิกขเว, ตทา มม ปุตุเตน กตกมมํ ปจฉโต ปจฉโต อนุพนธึฯ ปาปกมมณฺหิ นามเต ฐํ วหโต
พลีพทสฺส ปทํ จกํ วยิ อนุคจฺจตีติ อิทํ วตถุํ กเถตฺวา อนุสนฺธิ ฆเฏตฺวา ปติฏฺฐาปิตมตฺตํ สาสนํ
ราชมฺหทาย ลยณฺโต วยิ ธมฺมราชา อิมํ คาถมาห

“มโนปุพฺพงคมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฏฺฐเณ,	ภาสตี วา กโรตี วา
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ,	จกํว วหโต ปทนต์ฯ

ตตถ มโนติ กามาวจรกุสลาภิเษํ สพฺพมปิ จตฺตุมิกจิตฺตํ อิมสฺมี ปน ปเท ตทา ตสฺส เวชชสฺส
อุปฺปนฺนจิตฺตวเสน นิยมียมานํ ววตฺถาปิยมานํ ปริจฺฉิขียมานํ โทมนสฺสสทฺทํ ปฏฺิสมฺมปยุตฺตจิตฺตเมว
ลพฺภติฯ ปุพฺพงคมาติ เตน ปฐฺมคามินา หุตฺวา สมฺนาคตาฯ ธมฺมาติ คุณเทสนาปริยตฺตนิสฺสตฺตนิชฺชีว
วเสน จตฺตาริ ธมฺมา นามฯ เตสุ

“น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อโภ สมฺวิปากิโน
อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุกฺคตินฺติฯ (เถรคา. ๓๐๔; ชา.

๑.๑๕.๓๘๖)

อโย คุณธมฺโม นามฯ “ธมฺมํ โว, ภิกขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกฺลยาณฺนติ) อโย เทสนาธมฺโม นามฯ “อิธ ปน,
ภิกขเว, เอกจฺเจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปฺณนฺติ สุตฺตํ เคยยนฺติ อโย ปริยตฺตธมฺโม นามฯ “ตสฺมี โข ปน
สมเย ธมฺมา โหนฺติ, ขนฺธา โหนฺตีติ อโย นิสฺสตฺตธมฺโม นาม, นิชฺชีวธมฺโมติปิ เอสฺ เอวฯ เตสุ อิมสฺมี
ฐาเน นิสฺสตฺตนิชฺชีวธมฺโม อธิปฺเปโตฯ โส อตฺถโต ตโย อรูปิโน ขนฺธา เวทนาฯ กฺขนฺโธ สยฺญากฺขนฺโธ
สงฺขารกฺขนฺโธติฯ เอเต หิ มโน ปุพฺพงคโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพงคมา นามฯ (สมเด็จฯ พระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔, น. ๒๐-๒๑)

๑.๓ แปลโดยพยัญชนะ

(อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. อ.กรรม อันบุตร ของเรา กระทำแล้ว ในกาลนั้น
ติดตามแล้ว ข้างหลัง ข้างหลัง, จจริงอยู่ ชื่อ อ.กรรมอันลามก นั้น ย่อมไปตาม รวากะ อ.ล้อ (หมุนไป
ตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า ของโคตัวเนื่องด้วยกำลัง ตัวนำไปอยู่ ซึ่งแอก ดังนี้ ครั้นตรัสแล้ว ซึ่งเรื่อง นี้ ทรง
สืบต่อ ซึ่งอนุสนธิ ผู้เป็นพระราชาเพราะธรรม ตรัสแล้ว ซึ่งพระคาถา นี้ว่า

อ.ธรรม ท. มีใจเป็นสภาพถึงก่อน มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วด้วยใจ,
หากว่า (อ.บุคคล) มีใจ อันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ หรือ หรือว่า
กระทำอยู่ไซ้ อ.ทุกข์ ย่อมไปตาม (ซึ่งบุคคล) นั้น (เพราะทุจริตอันมีอย่างสาม)
นั้น เพียงดัง อ.ล้อ (หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า (แห่งโคตัวเนื่องด้วยกำลัง) ตัวนำไป
อยู่ (ซึ่งแอก) ดังนี้

ราวกะ (อ.พระราช) ทรงประทับอยู่ ซึ่งพระราชสาสน์ อันมีดินเหนียวอันพระองค์ทรงยังราชบุรุษให้ตั้งไว้เฉพาะแล้ว ด้วยตราแห่งพระราชฯ

อ.จิตอันเป็นไปในภูมิสี แม้ทั้งปวง อันต่างด้วยจิตมีกุศลจิตอันเป็นกามาวจรเป็นต้น ชื่อว่า มโน (ในพระคาถา) นั้น ๆ แต่ว่า อ.จิตนั้นเที่ยว อันไปแล้วกับด้วยโทมนัส อันประกอบพร้อมแล้วด้วย ปฏิหาร (อันอันบัณฑิต) นิยมอยู่ (อันอันบัณฑิต) ให้ตั้งลงต่างอยู่ (อันอันบัณฑิต) กำหนดตัดอยู่ ด้วยอำนาจแห่งจิตอันเกิดขึ้นแล้ว แก่หมอ นั้น ในกาลนั้น (อันบัณฑิต) ย่อมได้ ๒ ในบท นี้ ๆ (อ.อรรถ) ว่า อันมาตามพร้อมแล้ว (ด้วยใจ) นั้น เป็นสภาพถึงก่อนโดยปกติ เป็น (ดังนี้ แห่งบท) ว่า ปุพพกมา ดังนี้ ๆ ชื่อ อ.ธรรม ท. สี่ ด้วยอำนาจแห่งคุณธรรมและเทศนาธรรมและปริยัติธรรมและนิสสัตตนิชชีวัตรธรรม ชื่อว่า ธรรม ฯ

(อ.ธรรม) นี้ (ในพระคาถานี้) ว่า (อ.สภาพ ท.) ทั้งสอง คือ อ.ธรรมด้วย คือ อ.สภาพมีใช้ธรรมด้วย เป็นสภาพมีวิบากเสมอกัน (ย่อมเป็น) หามิได้แล, อ.สภาพมีใช้ธรรม ย่อมนำไป สู่รอก, อ.ธรรม ย่อม (ยังสัตว์) ให้ถึง ซึ่งสุคติ ดังนี้ ชื่อว่า เป็น - (ในธรรม ท. สี่) เหล่านั้นหนา - คุณธรรม (ย่อมเป็น) ฯ (พระราชปริยัติโมลี, ๒๕๕๗, น. ๓๒-๓๓)

๑.๔ บทแปลโดยพยัญชนะแบบยกศัพท์

(สตุถา) อ. พระศาสดา (วตฺวา) ตรัสแล้วว่า ภิกขเว ดูก่อนภิกษุ ท. มม ปุตฺเตน กตกมมํ อ. กรรมอันบุตรของเรา กระทำแล้ว ตทา ในกาลนั้น อนุพนฺธิ ติดตามแล้ว ปจฺจโต ข้างหลัง ปจฺจโต ข้างหลัง หิ จริยังอยู่ ปาปกมมํ นาม ชื่อ อ. กรรมอันลามก เอาต์ นั้น อนุคฺจติ ย่อมไปตาม จกฺกํ วีย ราวกะ อ. ล้อ (อนุคฺจติ) หมุนไปตามอยู่ ปทํ ซึ่งรอยเท้า พลิตฺทสฺส ของโค พลิตฺท วหโต ตัวนำไปอยู่ ฐํ ซึ่งแอก อิติ ดังนี้ กเถตฺวา ครั้นตรัสแล้ว อิทํ วตฺถุ ซึ่งเรื่องนี้ ธมฺมราชา ผู้เป็นพระธรรมราช ฆณฺเฏตฺวา ทรงสืบท่อ อนุสนฺธิ ซึ่งอนุสนธิ อาห ตรัสแล้ว คาถํ ซึ่งพระคาถา อิมํ นีว

ธมฺมา อ. ธรรม ท. มโนปุพฺพกมา เป็นสภาพ มีใจถึงก่อน มโนเสฏฺฐา เป็นสภาพมีใจ ประเสริฐที่สุด มโนมยา เป็นสภาพสำเร็จแล้วแต่ใจ (โหนติ) ย่อมเป็น เจ หากว่า (ปุคฺคโล) อ. บุคคล มนสา มีใจ ปทุญฺเฐน อันโทษ ประทุษร้ายแล้ว ภาสติ ว่า กล่าวอยู่ กิตฺติ กโรติ ว่า กระทำอยู่ก็ดี ทุกฺขํ อ. ความทุกข์ อนเวติ ย่อมไปตาม นํ ปุคฺคลํ ซึ่งบุคคล นั้น ตโต ตวิทฺถุจฺจริโต เพราะความทุจริตอันมีอย่าง ๓ นั้น จกฺกํ อิว ราวกะ อ. ล้อ (อนเวติ) หมุนไปตามอยู่ ปทํ ซึ่งรอยเท้า พลิตฺทสฺส ของโคพลิตฺท วหโต ตัวนำไปอยู่ (ฐํ) ซึ่งแอก อิติ ดังนี้

ลณฺณโต ราชา วีย ราวกะ อ. พระราชา ผู้ทรงประทับอยู่ สาสนํ ซึ่งพระราชสาสน์ ปติฏฺฐาปิต-มตฺตํกํ อันมีดินเหนียวอันพระองค์ทรงยังราชบุรุษให้ตั้งไว้เฉพาะแล้ว ราชมฺหุทาย ด้วยตราของ พระราชา ฯ

จตุภูมิภิกขุ จิตต์ อ. จิตอันเป็นไปในภูมิ ๔ สัพพปี แม้ทั้งปวง กามาวจรกุศลลาภี ๓ อันต่างด้วย จิตมีจิตอันเป็นกามาวจรกุศลเป็นต้น มโน อิติ ชื่อว่า ใจ ตตถ คาทาย ในพระคานานัน ๓ ปน ถึง อย่างนั้น จิตต์เอว อ. จิตนั้นเพียว นิยมียมานัน อันอาจารย์นิยมนำอยู่ วุทธาปิยมานัน อันอาจารย์ กะเอาอยู่ ปริจฉิขมานัน อันอาจารย์ กำหนดเอาอยู่ อุปปนจิตตวเสน ด้วยอำนาจแห่งจิตอัน เกิดขึ้นแล้ว ตสส เวชชสส แก่หมอนัน ตทา ในกาลนั้น โทมนสสทต อันไปแล้วกับด้วยโทมนส ปฏิสมปยุตต์ อันประกอบพร้อมแล้วด้วยปฏิฆะ (ปณฺธิเตน) อันบัณฑิต ลพฺภติ ย่อมได้ อิมสฺมิ ปเท ในบพนี้ ๓

(อรรถ) อ. อรรถว่า สมณาคตา มาตามพร้อมแล้ว เตน จิตฺเตน ด้วยจิตนั้น ปฐมคามินา เป็นธรรมชาติถึงก่อนโดยปกติ หุตฺวา เป็น (อิตฺติ) ดังนี้ (ปทสฺส) แห่งบพว่า ปุพฺพกมา อิตฺติ ดังนี้ ๓

(อรรถ) อ. อรรถว่า ฐมา นาม ชื่อ อ. ธรรม ท. จตฺตาร ๔ คุณเทศนาปริยตฺตินิสฺสตต- นิชชีวเสน ด้วยอำนาจแห่งคุณธรรมและเทศนาธรรมและปริยัติธรรมและนิสสัตตะนิชชีวธรรม (อิตฺติ) ดังนี้ (ปทสฺส) แห่งบพว่า ฐมา อิตฺติ ดังนี้ ๓ อญฺ ฐมสทฺโท อ. ธรรมศัพท์นี้ (เอตถ วจเน) ใน คำนี้ว่า อุภฺ สภาวา อ. สภาพ ท. ทั้งสอง ฐมโม จ คือ อ. ธรรมด้วย ฐมโม จ คือ อ. สภาพมิใช่ ธรรมด้วย สมวิปากิโน เป็นสภาพมิวิปากเสมอกัน (โหนติ) ย่อมเป็น น หิ หามิได้แล ฐมโม อ. สภาพมิใช่ธรรม เนติ ยื่อนำไป (สทเต) ซึ่งสัตว์ ท. นิรยํ สุนฺนรก ฐมโม อ. ธรรม (สทเต) ยังสัตว์ ท. ปาเปติ ยื่อนำให้ถึง สุกคตฺติ ซึ่งสุคติ อิตฺติ ดังนี้เป็นต้น เตสฺ จตฺตมเมสฺ ในธรรม ๔ ท. เหล่านั้นหนา คุณฐมโม นาม ชื่อว่าคุณธรรม ๓ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕, น. ๕๐)

๑.๕ แปลโดยอรรถ

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่บุตรของเราทำ แล้วในกาลนั้น ติดตามเธอไปข้าง หลัง ๆ, จริยังอยู่ ขึ้นชื่อว่า บาปกรรมนี้ย่อมตามผู้ทำไป เหมือนล้ออันหมุนตามรอยเท้าโคพลีพ (คือโค ที่เขาเทียมเกวียนบรรทุกสินค้า) ตัวเข็นธนูจะไปอยู่” ครั้น ตรัสเรื่องนี้แล้ว พระองค์ผู้เป็นพระธรรมราชา ได้ตรัสพระคานานัน สิบอนุสนธิ ดุจประทับพระราชสาสน์ ซึ่งมีดินประจำไว้ แล้ว ด้วยพระราชลัญจกร ว่า

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ, ถ้าบุคคลมีใจร้าย

พูดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี, ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจล้ออันหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำ แยกไปอยู่ฉะนั้น.”

จิตที่เป็นไปในภูมิ ๔ แม้ทั้งหมด ต่างโดยจิตมีกามาวจรกุศลจิต เป็นต้น ชื่อว่า “มโน” ในพระ คานานัน, ถึงอย่างนั้น ในบพนี้ เมื่อนิยามกำหนดลงด้วยอำนาจจิตที่ เกิดขึ้นแก่หมอนันในคราวนั้น ย่อม ได้จำเพาะจิตที่เป็นไปกับด้วยโทมนส ประกอบด้วยปฏิฆะ (อย่างเดียว). บพว่า ปุพฺพกมา คือ ชื่อว่า มาตามพร้อมด้วยจิตนั้น อันเป็นหัวหน้าไปก่อน. (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

บทว่า ธมฺมา คือ ชื่อว่า ธรรมเป็น ๔ อย่าง ด้วยอำนาจคุณธรรม เทศนาธรรม ปรียัติธรรม และนิสสัตตนิชชีวธรรม. ใน ธรรม ๔ ประการนั้น ธรรมศัพท์นี้ในคำว่า

“ธรรมและอธรรม ๒ ประการ ให้ผลเหมือนกัน ห้ามได้

อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อม ให้ถึงสุคติ.”ดังนี้ ชื่อว่าคุณธรรม (แปลว่า ธรรม คือคุณ).

๑.๖ พระพุทธโฆษาจารย์ (วิเคราะหฺ) อธิบายความแก้บทบาลีที่เป็นพระคาถาพุทธพจน์

จิตที่เป็นไปในภูมิ ๔ แม้ทั้งหมด ต่างโดยจิตมีกามาวจรกุศลจิต เป็นต้น ชื่อว่า “มโน” ในพระคาถานั้น, ถึงอย่างนั้น ในบทนี้ เมื่อนิยม กะ กำหนดลง ด้วยอำนาจจิตที่เกิดขึ้นแก้หมอนั้นในคราวนั้น ย่อมได้จำเพาะจิตที่เป็นไปกับด้วยโหมนัส ประกอบด้วยปฏิมะ (อย่างเดียว). **บทว่า ปุพฺพกฺมา** คือ ชื่อว่า มาตามพร้อมด้วยจิตนั้น อันเป็นหัวหน้าไปก่อน.

บทว่า ธมฺมา คือ ชื่อว่า ธรรมเป็น ๔ อย่าง ด้วยอำนาจคุณธรรม เทศนาธรรม ปรียัติธรรม และนิสสัตตนิชชีวธรรม. ใน ธรรม ๔ ประการนั้น ธรรมศัพท์นี้ในคำว่า

“ธรรมและอธรรม ๒ ประการ ให้ผลเหมือนกัน ห้ามได้ อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อม ให้ถึงสุคติ.”ดังนี้ ชื่อว่าคุณธรรม (แปลว่า ธรรมคือคุณ). ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงธรรมงามเบื้องต้น แก่ท่านทั้งหลาย” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่าเทศนาธรรม (แปลว่าธรรมคือเทศนา)

ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง กุลบุตรบางจำพวกในโลกนี้ ย่อมเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่าปรียัติธรรม (แปลว่าธรรมคือปรียัติ).

ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า “ก็สมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลายย่อมมี ชั้นทั้งหลายย่อมมี” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่านิสสัตตธรรม (แปลว่าธรรมคือสภาพที่มีใช้สัต์) นัยแม้ในบทว่า “นิชชีวธรรม” (ซึ่งแปลว่าธรรม คือสภาพมีใช้ชีวิต) ก็ดูเดียวกัน.

ในธรรม ๔ ประการนั้น นิสสัตตธรรมหรือนิชชีวธรรม พระศาสดาทรงประสงค์แล้วในที่นี้.

นิสสัตตธรรมหรือนิชชีวธรรมนั้น โดยความก็รูปชั้น ๓ ประการ คือ “เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น,” เหตุว่าอรูปรูปชั้น ๓ ประการนั้น ชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า เพราะใจเป็นหัวหน้าของอรูปรูปชั้น ๓ ประการนั้น

มีคำถามว่า “ก็ใจ มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน เกิดในขณะเดียวกัน พร้อมกับธรรมเหล่านั้น ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากัน ชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านั้นอย่างไร ?”

มีคำแก้ว่า “ใจ ได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านั้น ด้วยอรธว่า เป็นปัจจัยเครื่องยังธรรมให้เกิดขึ้น.” เหมือนอย่างว่า เมื่อพวกโจรเป็นอันมาก ทำโจรกรรมมีปล้นบ้านเป็นต้นอยู่ด้วยกัน เมื่อมีใครถามว่า “ใครเป็นหัวหน้าของพวกมัน ?” ผู้ใดเป็นปัจจัยของพวกมัน คืออาศัยผู้ใดจึงทำกรรมนั้นได้ ผู้นั้นชื่อทัตตะก็ตาม ชื่อมัตตะก็ตาม เขาเรียกว่า หัวหน้าของมัน ฉนั้นใด; คำอุปไมยซึ่งเป็นเครื่องให้

อรรถถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงรู้แจ้ง ฉะนั้น. ใจชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมทั้งหลายนั้น ด้วยอรรถว่า เป็นปัจจัยเครื่องยังธรรมให้เกิดขึ้นฉะนี้ เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายนั้น จึงชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า, เพราะเมื่อใจไม่เกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นย่อมไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้. ฝ่ายใจ ถึงเจตสิกธรรมบางเหล่าแม้ไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นได้แท้. อนึ่ง ใจชื่อว่าเป็นใหญ่ของธรรมทั้งหลายนั้น ด้วยอำนาจเป็นอธิบดี เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายนั้นจึงชื่อว่ามีใจเป็นใหญ่ เหมือนอย่างว่า ขนทั้งหลายมีโจรผู้เป็นหัวโจกเป็นต้น ผู้เป็นอธิบดีได้ชื่อว่าเป็นใหญ่ของขนทั้งหลายมีโจรเป็นต้น ฉนใด, ใจผู้เป็นอธิบดี ได้ชื่อว่าเป็นใหญ่ของธรรมเหล่านั้น ฉนนั้น, เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่ามีใจเป็นใหญ่. อนึ่ง สิ่งทั้งหลายนั้น ๆ เสร็จแล้วด้วยวัตถุไม่เป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นสำเร็จแล้วด้วยไม่เป็นต้น ฉนใด, แม้ธรรมทั้งหลายนั้น ได้ชื่อว่าสำเร็จแล้วด้วยใจ เพราะเสร็จมาแต่ใจ ฉนนั้น.

บทว่า ปฏฐาเน คือ อันโทษมีอภิขมาเป็นต้นซึ่งจมาประทุษร้ายแล้ว. จจริงอยู่ ใจปกติชื่อว่า ภาวจิต, ภาวจิตนั้นไม่ต้องโทษประทุษร้ายแล้ว. เหมือนอย่างว่า น้ำใสเศร้าหมองแล้วเพราะสีทั้งหลายมีสีเขียวเป็นต้นซึ่งจมา (กลับ) เป็นน้ำดำโดยประเภหมน้ำเขียวเป็นต้น จะชื่อน้ำใหม่ก็มีใช่ จะชื่อน้ำใสตามเดิมนั้นแลก็มีใช่ ฉนใด, ภาวจิตเมื่อนั้น อันโทษมีอภิขมาเป็นต้นที่จมาประทุษร้ายแล้ว จะชื่อน้ำใสใหม่ก็มีใช่ จะชื่อน้ำภาวจิต ตามเดิมนั้นแลก็มีใช่ ฉนนั้น, เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผู้ตม่ง แต่มันเศร้าหมองแล้ว เหตุอุปกิเลส
ทั้งหลายซึ่งจมาแล” ดังนี้. ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้วอย่างนี้.

บาทคาถาว่า ภาสติ วา กโรติ วา คือ เขาเมื่อพูดเฉพาะแต่วจีทุจริต ๔ อย่าง. เมื่อทำ ย่อมทำเฉพาะแต่กายทุจริต ๓ อย่าง, เมื่อไม่พูด เมื่อไม่ทำ เพราะความที่ตัวเป็นผู้มีใจอันโทษมีอภิขมาเป็นต้นประทุษร้ายแล้วนั้น ย่อมทำโนทุจริต ๓ อย่างให้เต็ม. อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างของเขา ย่อมถึงความเต็มที่ ด้วยประการอย่างนี้.

บาทพระคาถาว่า ตโต น ทุขมเนวติ ความว่า ทุกข์ย่อมตามบุคคลนั้นไป เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น คือว่า ทุกข์ที่เป็นผลทั้งเป็นไปในกาย ทั้งเป็นไปในจิต โดยบรรยายนี้ว่า “ทุกข์มีกายเป็นที่ตั้ง บ้าง ทุกข์มีจิตนอกนี้เป็นที่ตั้งบ้าง” ย่อมไปตามอัตภาพนั้น ผู้ไปอยู่ในอบาย ๔ กัฏ ในหมู่มนุษย์ก็ดี เพราะอาณุภาพแห่งทุจริต.

มีคำถามว่า “ทุกข์ย่อมติดตามบุคคลนั้นเหมือนอะไร ?”.

มีคำแก้ว่า เหมือนลื้อหมุนไปตามรอยเท้าของโคพลีพไปอยู่ อธิบายว่า “เหมือนลื้อหมุนไปตามรอยเท้าของโคพลีพอันเขาเทียมไว้ที่แอก นำแอกไปอยู่ เหมือนอย่างว่า มันลากไปวันหนึ่งก็ดี สองวันก็ดี ห้าวันก็ดี สิบวันก็ดี ถึงเดือนก็ดี ย่อมไม่อาจให้ลื้อหมุนกลับ คือ ไม่อาจลื้อไปได้, โดยที่แท้ เมื่อมันก้าวไปข้างหน้า แอกกก็เบียดคอ (ของมัน), เมื่อมันถอยหลังลื้อก็ขูดเนื้อที่ขา, ลื้อเบียดเบียนด้วยเหตุ ๒ ประการนี้ หมุนตามรอยเท้าของมันไป ฉนใด, ทุกข์ทั้งที่เป็นไปทางกาย ทั้งที่เป็นไปทางจิต

อันมีพุทธรูปเป็นมูล ย่อมติดตามบุคคลผู้มีใจร้ายแล้วทำพุทธรูป ๓ ประการให้เต็มที่อยู่ ในที่เขาไปแล้ว นั้น ๆ มีนรกเป็นต้น ฉะนั้นแล.

สรุปผลที่ได้รับ : ภาษีสามพันธ์รูป ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. เทศนาได้เป็นกถามีประโยชน์มีผลแม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔, น. ๓๐-๓๑)

๑.๗ ตัวอย่างรูปแบบประโยคไวยากรณ์การแปลบทบาลีนี้

๑) ประโยคกัตตฺวาจาก (ตัวอย่าง)

บาลี: ภิกขเว ตทา มม ปุตฺเตน กตกมมํ ปจฺจโต ปจฺจโต อนฺุพฺนธิฯ

คำแปล: ภิกขเว ดูก่อนภิกษุ ท. มม ปุตฺเตน กตกมมํ อ. กรรมอันบุตรของเรา กระทำแล้ว ตทา ในกาลนั้น อนฺุพฺนธิ ติดตามแล้ว ปจฺจโต ข้างหลัง ปจฺจโต ข้างหลังฯ

อธิบายรูปประโยคจาก: ภิกขเว เป็นอาลปนะ(แปลก่อน) กตกมมํ เป็นประธานในประโยค อนฺุพฺนธิ เป็นกิริยาคุมพากย์ (ประธาน+กิริยาคุมพากย์)

๒) ประโยคสังคัตถะ (ประโยคที่แต่ประธาน ไม่มีกิริยาคุมพากย์) ตัวอย่าง

บาลี: ตตฺถ มโนติ กามาวจรกุสลาภิเภา สพฺพมปิ จตฺถุมิกจิตฺตํ

คำแปล: อ.จิตอันเป็นไปในภุมิสี แม้ทั้งปวง อันต่างด้วยจิตมีกุศลจิตอันเป็นกามาวจรเป็นต้น ชื่อว่า มโน (ในพระคาถา) นั้น ฯ

๓) ประโยคกัมมวากจก ประโยคภาววากจก ประโยคเหตุกัตตฺวาจาก และประโยคเหตุกัมมวากจก ไม่มีในบทบาลีที่ยกขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างในที่นี้

๑.๘. ประโยคบาลีที่สำคัญอื่น ๆ ที่ปรากฏในเรื่องพระจักขุปาลเถระ

๑) ประโยคว่าด้วยฐานะ(กิจที่ต้องทำ)ในพระศาสนา

บาลี: ปพฺพชิสฺสาเมวาคฺหิ, ตาตาติ ตสฺส วิรวนตสฺเสว สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตวา ปพฺพชชฺ ยาจิตฺวา ลทฺธปพฺพชฺชุปสมฺปโท อจฺจริยุปฺชฌายานํ สนฺติเก ปณฺจ วสฺसानิ วสิตฺวา วุฏฺฐวสฺโส ปวาเรตฺวา สตฺถารมฺอุปสงฺกมิตฺวา วณฺทิตฺวา ปุจฺฉิ “ภนฺเต, อิมสฺมี สาสเน กติ ชฺรณนฺติ. คนฺถรฺ, วิปสฺสนาชฺรณนฺติ เทวเยว ชฺรณนฺติ ภิกฺขุติ ฯ กตมํ ปน, ภนฺเต, คนฺถรฺ, กตมํ วิปสฺสนาชฺรณนฺติฯ

อตฺตโน ปณฺญานรฺูปเณ เอกํ วา เทว วา นิกาเย สกฺลํ วา ปน เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อุกฺคณฺหิตฺวา ตสฺส ธารณํ, กถณํ, วาจนนฺติ อิหํ คนฺถรฺ นาม, สลฺลหุจฺจตฺตโน ปน ปนฺตเสนาสนา- ภิรตสฺส อตฺตภาเว ขยวํ ปญฺญเปตฺวา สาทจฺจกิริยเสน วิปสฺสนํ วทฺเตตฺวา อรหตฺตคฺคหณนฺติ อิหํ วิปสฺสนาชฺรฺ นามาติ ฯ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๓๕, น. ๗)

แปลโดยพยัญชนะ: (เมื่อน้องชายผู้น้อยที่สุด) นั้น ร้องให้อยู่ที่นั่นเถียว, (อ.กฤษณ์พิชิตวามหา ปาละนั้น) ไปแล้ว สู้สำนัก ของพระศาสดา ทูลขอแล้ว ซึ่งบรรพชา, ผู้มีบรรพชาและอุปสมบทอันได้ แล้ว อยู่แล้ว สิ้นปี ท. ห้า ในสำนัก ของอาจารย์และอุปัชฌาย์ ท. ผู้มีกาลฝนอันอยู่แล้ว ปวารณาแล้ว เข้าไปเฝ้าแล้ว ซึ่งพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามแล้วว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อ.ธรรมา ท. เท้าไร (มีอยู่) ในพระศาสนา นี้ ดังนี้ ฯ (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า ดูก่อนภิกษุ อ.ธรรมา ท. สองนั้นเถียว คือ อ.คันถธุระ อ.วิปัสสนาธุระ (มีอยู่ ในพระศาสนา นี้) ดังนี้ ฯ (อ.ภิกษุชื่อว่ามหาปาละ ทูลถามแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ อ.คันถธุระ เป็นไฉน (ย่อมเป็น), อ.วิปัสสนาธุระ เป็นไฉน (ย่อมเป็น) ดังนี้ ฯ

(อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า (อ.ธรรมา) นี้ คือ อ.การเรียนเอา ซึ่งนิกาย หนึ่ง หรือ หรือว่า ซึ่ง นิกาย ท. สอง ก็หรือว่า ซึ่งพระพุทธรูป คือ ซึ่งประชุมแห่งปิฎกสาม ทั้งสิ้น แล้วจึงทรงจำ กล่าว บอก (ซึ่งพระพุทธรูป) นั้น ตามสมควรแก่ปัญญาของตน ชื่อว่า คันถธุระ, ส่วนว่า (อ.ธรรมา) นี้ คือ อ.การเริ่มตั้งไว้ ซึ่งความสิ้นไปและความเสื่อมไป ในอรรถภาพ แล้วจึงยังวิปัสสนา ให้เจริญ ด้วยสามารถ แห่งการกระทำโดยความเป็นแห่งความติดต่อกัน แล้วจึงถือเอาซึ่งความเป็นแห่งพระอรหันต์ (แห่งภิกษุ) ผู้ยินดีอยู่แล้วในเสนาสนะอันสงัดแล้ว ผู้มีความประพฤติอันเบาพร้อม ชื่อว่า วิปัสสนาธุระ ดังนี้ (พระ ราชปริยัติโมลี, ๒๕๕๗)

แปลโดยอรรถ: เมื่อน้องชายกำลังร้องให้อยู่ที่นั่น, เขาไปสู่สำนักพระศาสดาแล้ว ทูลขอบวช ได้บรรพชาอุปสมบทแล้วอยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์และอุปัชฌาย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว ออกพรรษา ปวารณาแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามว่า “พระเจ้าข้า ในพระศาสนา นี้ มีธุระที่ อย่างไร ฯ พระศาสดาตรัสตอบว่า “ภิกษุ ธุระมี ๒ อย่าง คือ คันถธุระ วิปัสสนาธุระ เท่านั้น. พระมหา ปาละทูลถามว่า “พระเจ้าข้า ก็คันถธุระเป็นอย่างไร วิปัสสนาธุระเป็น อย่างไร ฯ

พระศาสดาตรัสตอบว่า ธุระนี้ คือ การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือ พระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าว บอกพุทธวจนะนั้น ชื่อว่าคันถธุระ. ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไปในอรรถภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำ ติดต่อกันแล้วถือเอาพระอรหันต์ของภิกษุผู้มีความประพฤติแล้วคล่อง ยินดีอยู่แล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อ ว่า วิปัสสนาธุระ. (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

๒) ประโยคด้วยคนชั่ว

บาลี: (เถโร) “ อาวุโส, คิหิปาโปปิ สมณปาโปปิ ปาโปเยว, ตวํ สมณภาเว ฐิตวาปิ สิลมตตํ ปุเรตํ นาสุกขิ, คิหิ หุตวา ก็ นาม กลยาณํ กริสสสิ, ตาติเสน ปาเปเน มม ยญฺญิ โภกฺกคฺคณกิจจํ นตฺถิ ติ อาหฯ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔, น. ๑๕)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ แม่ อ.คฤหัสถ์ผู้ลามก แม่ อ.สมณะผู้ลามก เป็นผู้ลามกนั้นเถียว (ย่อมเป็น), อ.เธอ แม่ดำรงอยู่แล้ว ในความเป็นแห่งสมณะ ไม่ได้ อาจแล้ว เพื่ออัน (ยังคุณ) สักว่าศีลให้เต็ม, (อ.เธอ) เป็นคฤหัสถ์ เป็น จักกระทำ (ซึ่งกรรม) อันงาม ชื่อ

อะไร, อ.กิจคือการถือเอาซึ่งปลายแห่งไม้เท้า ของเรา (ด้วยบุคคล) ผู้ลามก ผู้เซ่นกับด้วยเธอ ย่อมไม่มี
ดังนี้ ฯ (พระราชปริยัติโมลี, ๒๕๕๗)

แปลโดยอรรถ: พระเถระพูดว่า “ผู้มีอายุ คฤหัสถ์ชั่วก็ดี สมณะชั่วก็ดี ก็ชั่ว ทั้งนั้น; เธอแม้
ตั้งอยู่ในความเป็นสมณะแล้วไม่อาจเพื่อทำคุณ เพียงแต่ศีลให้บริบูรณ์ เป็นคฤหัสถ์ จักทำความดีงาม
ชื่ออะไรได้, ธุระด้วยการที่คนชั่วเซ่นเธอจับปลายไม้เท้าของเรา ไม่ต้องมี.” (อ้างแล้ว, ๒๕๕๔)

๓) ประโยคว่าด้วยการลุ่มหลง(หลงเสียงนาง)

บาลี: อิตฺติสทฺโท วีย หิ อญฺญ สทฺโท ปุริสํ สกลสรีรํ ปริตฺวา ฐาตุํ สมตฺถํ นาม
นตฺถิ ฯ เตนนท ภาวํ “นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกสทฺทหปฺปิ สมณุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ
ปรียาทาย ติฏฺฐติ, ยถฺยิทํ, ภิกฺขเว, อิตฺติสทฺโทติ ฯ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรส, ๒๕๕๔)

แปลโดยพยัญชนะ: จจริงอยู่ อ.เสียง อื่น ชื่อว่า สามารถ เพื่ออันแผ่ไป สู่อันระ ทั้งสิ้น
ของบุรุษ ท. แล้วจึงตั้งอยู่ รวากะ อ.เสียงแห่งหญิง ย่อมไม่มี ฯ เพราะเหตุนั้น อ.พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแล้วว่า ดูก่อนภิกษุ ท. อ.เรา ย่อมไม่พิจารณาเห็น แม้ซึ่ง - (อ.เสียง) ไต ครอบงำแล้ว ซึ่งจิต ของ
บุรุษ ย่อมตั้งอยู่, ดูก่อนภิกษุ ท. (อ.สัททชาติ) นี้ คือ อ.เสียงแห่งหญิง ฉันท ไฉนนั้น, - เสียงหนึ่ง อื่น
(นั้น) ดังนี้ ฯ (พระราชปริยัติโมลี, ๒๕๕๗)

แปลโดยอรรถ: จจริงอยู่ ไม่มีเสียงอื่น ชื่อว่าสามารถแผ่ไปทั่วสรีระของบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่
เหมือนเสียงหญิง. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นเสียงอื่นแม้สัก
อย่าง อันจะยึดจิตของบุรุษตั้งอยู่ เหมือนเสียงหญิงในภิกษุทั้งหลาย.” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

๔) ประโยคว่าด้วยความไม่เป็นกรรมของพระอรหันต์

บาลี: “ ยถฺว ตุมฺเห ตํ น ปสฺสส, ตถฺว โสปี เต ปาณํ น ปสฺสตีฯ ชีณาสวานํ มรณ-
เจตนา นาม นตฺถิ, ภิกฺขเวติฯ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า อ.เธอ ท. ย่อมไม่เห็น (ซึ่งจักขุบาล) นั้น ฉันท
ไฉนนั้นเทียว (อ.จักขุบาล) แม้ฉันทนั้น ย่อมไม่เห็น ซึ่งสัตว์ตัวมีลมปราณ ท. เหล่านั้น ฉันทนั้น, ดูก่อนภิกษุ ท.
ชื่อ อ.เจตนาเป็นเหตุตาย แห่งพระชีณาสพ ท. ย่อมไม่มี ดังนี้ ฯ (พระราชปริยัติโมลี, ๒๕๕๗)

แปลโดยอรรถ: พระศาสดาตรัสว่า ท่านทั้งหลายไม่เห็นเธอ (ทำดังนี้) ฉันทแล ถึงเธอก็ไม่
เห็นสัตว์มีชีวิตเหล่านั้น ฉันทนั้น, ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าเจตนาเป็นเหตุให้ตาย ของพระชีณาสพ
ทั้งหลาย (คือบุคคลผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว) มิได้มี. (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,
๒๕๕๔)

๕) ประโยคหลักของการแสดงธรรม

บาลี: พุทธา จ นาม ธมฺมํ เทเสนตา สรณสึลปพพชชาทีนํ อุปนิสสยํ โอลเเกตวา
อชฌาสยวเสน ธมฺมํ เทเสนติ, ตสฺมา ตํ ทิวสํ สตถา ตสฺส อุปนิสสยํ โอลเเกตวา ธมฺมํ
เทเสนโต อนุปฺพุทฺธิกํ กเถสิฯ เสยยถิทํ , ทานกถํ, สึลกถํ, สคฺคกถํ, กามานํ อาทีนวํ, โอลการํ
สงฺกิลสํ, เนกขมเม อานิสํ ปกาเสสิฯ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

แปลโดยพยัญชนะ: ก็ ชื่อ อ.พระพุทเจ้า ท. เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ทรงตรวจดูแล้ว
ซึ่งธรรมอันเป็นอุปนิสัย (แห่งคุณ ท.) มีสละและศีลและบรรพชาเป็นต้น ย่อมทรงแสดง ซึ่งธรรม
ด้วยอำนาจแห่งอภัยตาย เพราะเหตุนั้น ในวันนั้น อ.พระศาสดา ทรงตรวจดูแล้ว ซึ่งธรรมอันเป็น
อุปนิสัย (ของกุฎุมพีชื่อว่ามหาปาละ) นั้น เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าว
โดยลำดับ ฯ (อ.อ้างว่า อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ) อย่างไรก็ตาม
(ดังนี้) ฯ (อ.อ้าง) ว่า (อ.พระศาสดา) ทรงประกาศแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งทาน ซึ่งวาจาเป็น
เครื่องกล่าวซึ่งศีล ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งสวรรค์ ซึ่งโทษ ซึ่งการกระทำดีซึ่งความเศร้าหมอง
พร้อมแห่งกาม ท. ซึ่งอาณิสส ในการออกบวช (ดังนี้). (พระราชปริยัติโมลี, ๒๕๕๗)

แปลโดยอรรถ: ธรรมดาพระพุทเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงธรรม ทอดพระเนตรอุปนิสัย
แห่งคุณ มีสละศีลและบรรพชาเป็นต้น (ก่อน) แล้ว จึงทรงแสดงธรรมตามอำนาจอภัยตาย เหตุ
วันนั้น พระศาสดาทรงทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฎุมพีมหาปาละแล้ว เมื่อทรงแสดงธรรมได้ตรัส
อนุปฺพุทฺธิกา คือทรงประกาศทานกถา (พรรณนาทาน) สึลกถา (พรรณนาศีล) สคฺคกถา (พรรณนา
สวรรค์) โทษ ความเลวทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย และอาณิสสในเนกขัมมะ (คือ
ความออก ไปจากกามทั้งหลาย). (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

๑.๙ อธิบายสรุปหลักธรรมในบทบาลีอุทเทส เรื่องพระจักขุปาลเถระ

คำว่า “จิต” หมายถึง สภาพรู้และการรู้ลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ เป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้
แจ้งอารมณ์ และคำว่า จิตนี้ยังมีชื่อที่ใช้แทนคำว่าจิตในบางแห่งอีกมาก เช่น ใจ มโน มานัส ปันธุระ
หทัย วิญญาน วิญญานขันธ มนายนะ เป็นต้น ในชีวิตประจำวันของเรา จะทราบได้ว่าผู้ที่ยังไม่ตาย
มีชีวิตอยู่ เป็นผู้มีจิตเกิดดับต่อเนื่องไปจนกว่าจะตาย ฉะนั้น จิตคือ สภาพรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

มโน แปลว่า ใจ, ความคิด, อยู่ในกลุ่มคำที่มีความหมายคล้ายกันคือ จิต มนัส เป็นอายตนะ
ภายในอย่างสุดท้ายใน ๖ อย่างคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

มโน ปกติใช้นำหน้าคำอื่น ๆ ที่แสดงถึงความเกี่ยวเนื่องกับใจ เช่น มโนกรรม การกระทำทาง
ใจ มโนทวาร ทวารคือใจ มโนทุจริต การประพฤติชั่วด้วยใจ มโนสุจริต การประพฤติชอบด้วยใจจิต

มโนวิญญาณ คืออะไร มีความหมายต่างกันอย่างไร จิต ในพระสูตร มีความหมายต่างจากคำว่า วิญญาณ และคำว่า มโน ส่วนในอภิธรรม จิต วิญญาณ มโน ใช้ในความหมายเดียวกัน

วิญญาณ มีความหมาย ๒ อย่างคือ

๑) วิญญาณที่ยังเป็นธาตุตามธรรมชาติมีลักษณะประภัสสร ซึ่งวิญญาณธาตุนี้คือตัวรู้หรือผู้รู้ หรือ ผู้เห็น หรือผู้สังเกต ซึ่งหมายถึง จิต หรือ จิตเดิม เรียกว่า วิญญาณธาตุ (จิตนี้แค่ประภัสสรแต่ยังไม่บริสุทธิ) จึงมีภาวะที่ถูกเรียกว่าสัตว์อยู่ด้วย เพราะยังมีวิชาติดข้องอยู่ในจิตนี้ จึงเวียนว่ายคือเมื่อกายเราแตกทำลายลง และเพราะจิตนี้ยังมีวิชาเป็นปัจจัย จึงไปปฏิสนธิกับอีก ๕ ธาตุต่อไป รวมตัวเป็นกายกับจิต (รูปนาม) อีก

เมื่อจิตนี้ยังมีวิชาติดอยู่ จะเรียกว่าสัตว์หรือที่บางสำนักเรียกสัตว์ตานัง เพราะเราคือสัตว์ใช้อธิบายได้บางบริบท เพราะเรา ฉันท หรือ ข้าพเจ้า คือธาตุรู้หรือจิต และเรายังมีภาวะสัตว์หรือสัตว์ภาวะ และไม่ควรรู้คำว่าสัตว์ตานัง แทนคำว่า สัตว์ เพราะว่า สัตตานัง มันหมายถึงเหล่าสัตว์ หรือ สรรพสัตว์ ซึ่งเราควรใช้คำว่าจิตจึงจะชัดเจนที่สุดในหลาย ๆ เรื่องที่อธิบายจึงมีพุทธพจน์ เช่น เห็นจิตในจิต หรือมีการพูดว่า เมื่อราคะเกิดขึ้นที่จิต ก็รู้ชัดว่าราคะเกิดขึ้นที่จิต..... ไม่ใช่ว่า เมื่อราคะเกิดขึ้นที่สัตว์ ก็รู้ชัดว่าเกิดขึ้นที่สัตว์ เมื่อวิชาหมดไปจากจิต ก็เรียก วิมุตติจิต หรือจิตคือพุทธะ

๒) วิญญาณที่ถูกปรุงแต่งโดยสังขาร หรือถูกวิชาปรุงแต่งเป็นความรู้สึกทางอายตนะ และวิญญาณนี้เมื่อดับลง ก็เกิดวิญญาณดวงใหม่และจะเปลี่ยนชื่อไปตามอายตนะนั้น ๆ เช่น วิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณเหล่านี้เมื่อเราแบ่งรูปนาม หรือกายกับจิต เป็นกอง ๆ ๕ กองหรือ ๕ ขันธ์ คือ รูป ๑ กอง เวทนา ๑ กอง สัญญา ๑ กอง สังขาร ๑ กอง และวิญญาณ ๑ กอง วิญญาณในฐานะเป็นส่วนประกอบของขันธ์ ๕ คืออาการรู้แจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ หรือ ก็คืออาการทางจิตนั่นเอง (คืออาการที่ถูกเราหรือวิญญาณธาตุ(จิต)ในความหมายที่ ๑ รับรู้ หรือ ถูกเราเห็นเป็นเรื่อง ๆ ทีละเรื่อง หรือ เกิดดับ ๆ ทีละดวงไม่ได้เวียนว่าย)

คำว่า มโน หรือใจนั้น การที่จิตรู้เรื่องนั้น ๆ จะต้องรับรู้ผ่านทวารหรือประตูทั้ง ๖ ได้แก่ ๑.ทางตาเช่นจักขุวิญญาณ ๒.ทางหู ๓.ทางจมูก ๔.ทางลิ้น ๕.ทางกายสัมผัส และ ๖.ทางใจ หรือ มโน เช่น มโนวิญญาณเปรียบเหมือนน้ำในแก้วใบที่ ๑ ที่สั่นไหว มีลูกคลื่นไหวไปมาตลอด คลื่นลูกที่ ๑.๒.๓.....เหมือนวิญญาณดวง ๑.๒.๓...เกิดดับ ๆ ฉะนั้น วิญญาณก็เกิดดับไม่ได้เวียนว่าย แต่น้ำก็ยังเป็นน้ำในแก้วใบในแก้วใบที่ ๑ แล้วเราเทน้ำในแก้วใบที่ ๑ ย้ายไปไว้ในแก้วที่ ๒ ลูกคลื่นใหม่หรือเทียบ กับวิญญาณใหม่ก็เกิดดับตลอด ส่วนน้ำก็ยังเป็นน้ำตลอด ไม่เปลี่ยนแต่เปลี่ยนไปอยู่แก้วใบที่ ๒ เปรียบ น้ำเหมือนจิตเดิม ก็ยังเป็นจิตเดิมตลอดไป ไม่ได้ดับแต่ย้ายหรือเวียนว่ายไปอยู่ในขันธ์ใหม่ หรือถ้าเป็นน้ำก็ย้ายไปอยู่ในแก้วใบใหม่เท่านั้นเอง

ความหมายคำว่า จิต ในพระอภิธรรม ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ของท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า

จิต, จิตต์ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ; ตามหลักฝ่ายอภิธรรม จำแนกจิตเป็น ๘๙ (หรือพิสดารเป็น ๑๒๑) แบ่งโดยชาติเป็นอกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ (พิสดารเป็น ๓๗) วิปากจิต ๓๖ (๕๒) และกิริยาจิต ๒๐; แบ่งโดยภูมิเป็นกามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๘ (พิสดารเป็น ๔๐)

อำนาจของจิต

จิตมีอำนาจพิเศษ ๖ ประการ ได้แก่

๑) **มีอำนาจในการกระทำ** คือ การทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายการพูดการเคลื่อนไหว การกระทำต่าง ๆ ตลอดจนการคิดล้วนเกิดขึ้นด้วยจิตทั้งสิ้น สรรพสิ่งต่าง ๆ เช่น รถ เรือ เครื่องบิน ยานอวกาศ อุปกรณ์สื่อสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ อุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเทคโนโลยีต่าง ๆ เกิดจากจิตเป็นผู้คิดค้นขึ้นมาทั้งสิ้น

๒) **มีอำนาจด้วยตัวเอง** คือ จิตสามารถทำบุญ ทำบาป ทำสมาธิถึงขั้นได้ฌาน สามารถทำลายกิเลสที่เป็นเหตุให้มีการเวียนว่ายตายเกิดได้

๓) **มีอำนาจในการสั่งสมกรรม** คือ กรรมทั้งหลายทั้งดีและชั่วที่ได้กระทำไปแล้ว จะถูกเก็บสะสมไว้ด้วยอำนาจของจิต

๔) **มีอำนาจรักษาผลของกรรม** คือ ผลของกรรมทั้งหลายทั้งดีและชั่วที่กระทำลงไปแล้วแม้จะนานเท่าใดย่อมติดตามให้ผลตลอดไป แม้จิตจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่บาปบุญที่ทำไว้ และอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธัมมทานจะไม่สูญหายไปเพราะจิตดวงใหม่มีเหตุและปัจจัยมาจากจิตดวงเดิม และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นก็จะเป็นเหตุและปัจจัยให้แก่จิตดวงต่อ ๆ ไปเพื่อสืบต่อผลของบาปบุญและกิเลสที่สั่งสมไว้ไปจนกว่าจะสิ้นกิเลส

๕) **มีอำนาจในการสั่งสมสันดานของตนเอง** คือ การกระทำความชั่ว ๆ หากกระทำอยู่บ่อย ๆ ก็จะฝังอยู่ในจิตติดเป็นนิสัยสันดานและคิดจะทำเช่นนั้นเรื่อยไป

๖) **มีอำนาจในการรับอารมณ์ต่าง ๆ** คือ จิตสามารถรับรู้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและการนึกคิดต่าง ๆ ที่ปรากฏทางดวงตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ที่ผ่านมาแล้ว อารมณ์ที่ยังไม่เกิดขึ้นหรืออารมณ์ที่เป็นปัจจุบันได้ทั้งสิ้น

๒. เรื่อง การเกิดขึ้นของนางยักษ์นิชชีกาลิ: กาลียกนิชชียา อุปปตติวตถุ

๒. ๑ ประวัติความเป็นมาโดยย่อ

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภหญิงหมั้น คนใดคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า”น หิ เวเรน เวรานิ” เป็นต้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔)

อัมมปัทฏฐกถาชาดกเรื่องนี้ เป็นเรื่องของผู้หญิงสองคน ที่มีการผูกเวรจองเวรแก่กันและกัน หลายภพหลายชาติต่อเนื่องกันไป โดยมีเรื่องย่อคือ มีบุตรชายผู้มั่งคั่ง คนหนึ่ง เมื่อพ่อตายจากก็ปรนนิบัติแม่เป็นอย่างดี แม่เห็นลูกทำภารกิจดูแลเอาใจใส่ทุกอย่าง ก็สงสารไม่อยากให้ลูกลำบากทำงานคนเดียว จึงคิดหาภรรยาให้บุตรชาย แต่บุตรชายไม่ยินยอมแต่ภายหลังก็ใจอ่อนบอกตระกูลหญิงสาวที่ชื่นชอบให้ไปสว่ขอให้ เมื่อแต่งงานแล้วปรากฏว่า ภรรยา นั้นเป็นหมั้น ผู้เป็นแม่ก็บอกกับลูกว่า ธรรมดาตระกูลที่ไม่มีบุตรผู้สืบทอดกิจการจะทำให้ตระกูลนั้นพินาศไปอยู่ไม่ได้นาน จึงบอกลูกชายเพื่อจะได้หาภรรยาคนใหม่ให้ แต่ลูกชายก็ห้ามไว้

เพื่อยุติภรรยาได้ทราบความนี้ก็เลยไปบอกสามีและหาภรรยาคนที่สองมาให้ เมื่อนางนำภรรยาคนที่สองมาให้แล้ว ต่อมาภรรยาคนที่สองก็ตั้งครรภ์ นาง(ภรรยาคนแรก)ก็ปรunyaทำแท้งให้กินจนภรรยาคนที่สองนั้นแท้งลูกถึงสองครั้ง แต่เมื่อตั้งครรภ์ครั้งที่สาม ก็ไม่บอกแก่ภรรยาคนแรก

เมื่อครรภ์แก่ขึ้นเรื่อย ๆ ภรรยาคนแรกเห็นดังนั้นก็ต่อว่านางว่าทำไมไม่บอกเรื่องที่ตั้งครรภ์ให้ทราบ นางจึงกล่าวว่า จะบอกทำไม เพราะถ้าบอกนางก็จะทำยาทำแท้งให้กิน เมื่อภรรยาคนแรกรู้ อย่างนั้นก็พยายามหาช่องทางให้นางกินยาทำแท้งจนได้ แต่นางครรภ์แก่ใกล้คลอดแล้ว ทำให้เกิดครรภ์ไม่ตกไป ทำให้นางตายพร้อมกับลูกในท้อง ก่อนนางตายได้ตั้งจิตผูกพยาบาทไว้ว่า จะเกิดเป็นนางยักษ์นิชชี จับลูกมันมาเคี้ยวกินให้ได้

เมื่อตายจากชาตินั้นแล้วมาเกิดเป็นแม่วอยู่ในบ้านนั่นเอง ส่วนภรรยาหลวงนั้นก็ถูกสามีทำโทษทุบตีจนตายแล้วไปเกิดเป็นแม่ไก่ในเรือนนั้นเหมือนกัน เมื่อแม่ไก่ออกไข่ นางแมวก็นำไข่ไปกินไข่จนถึงสามครั้ง แม่ไก่ก็ผูกเวรต่อนางแมวนั้น เมื่อแม่ไก่ตายจากชาตินั้นก็ไปเกิดเป็นเสือเหลือง ส่วนนางแมวตายไปก็ไปเกิดเป็นแม่เนื้อ เมื่อแม่เนื้อออกลูกมา แม่เสือเหลืองก็ไปคาบลูกแม่เนื้อมากินถึงสามครั้ง แม่เนื้อตัวนั้นก็ผูกอาฆาต ตายไปก็ไปเกิดเป็นนางยักษ์นิชชี ส่วนนางเสือเหลืองตายไปก็ไปเกิดเป็นธิดาตระกูลหนึ่งในเมืองสาวัตถี

เมื่อนางคลอดลูกคนที่หนึ่ง นางยักษ์นิชชีก็มาจับเอาลูกของนางไปกิน นางคลอดลูกคนที่สอง นางยักษ์นิชชีก็มาจับไปกินอีก เมื่อนางตั้งครรภ์ใกล้คลอดคนที่สาม นางกลัวนางยักษ์นิชชีมาจับเอาลูกนางไปกินก็เลยบอกสามีให้พาไปคลอดที่ตระกูลของนางต่างถิ่น ช่วงนั้น นางยักษ์นิชชีได้เข้าเวรขนน้ำให้ท้าวเวรสุวรรณ พอออกเวรแล้วรีบมายังเรือนธิดานั้น แต่ไม่เจอ ทราบว่าเดินทางไปคลอดบุตรที่ตระกูล จึงได้ติดตามไปทันที ไปเจอที่หน้าเมืองสาวัตถี

นางธิดานั้นจำนนนางยักษิณีได้ เกิดความกลัวได้วิ่งเข้าไปยังวัดพระเชตุวัน ซึ่งตอนนั้นพระศาสดากำลังแสดงธรรมอยู่ นางวางบุตร ณ เบื้องพระยุคลบาทแล้วกราบทูลขอถวายบุตรแก่พระองค์ ให้พระองค์ช่วยบุตรของนางให้รอดพ้นจากนางยักษิณีด้วย เมื่อนางยักษิณีมาถึงแล้ว พระศาสดาทรงแสดงธรรมโปรด ทรงตรัสห้ามเวรต่าง ๆ เหล่านี้ได้ โดยหลังจากที่นางยักษิณีคลายความผูกเวรไปแล้ว ทั้งสองก็ได้ทำประโยชน์ให้แก่กันและกัน ด้วยการที่หญิงสหายได้อุปการะให้ที่พักอาศัยและข้าวปลาอาหารแก่นางยักษิณี ส่วนนางยักษิณีก็ได้ตอบแทนคุณด้วยการให้ข้อมูลเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศในการทำนาว่าจะมีฝนจกดีหรือฝนแล้งแก่หญิงสหาย

๒. ๒ บทบาลีอุทเทศ

สตถา “ เอตุ, มา สททมกาสีติ วตฺวา ตํ อาคนตฺวา ฐิตํ “ กสฺมา เอวํ กโรสฺสี, สเจ ตุมฺहे มาทิสฺสส พุทฺธสฺส สมมุซีภาวํ นาคมิสฺสส, อหินกุลานํ วีย อจฺฉนฺทนํ วีย กาโกลูกานํ วีย จ กปฺปญฺฐิติกํ โว เวรํ อภวิสฺส, กสฺมา เวรํ ปฏฺวิเวรํ กโรถ ฯ เวรณฺทึ อเวเรน อุปสมฺมตฺติ, โน เวรนาติ วตฺวา อิมํ คาคมาห

“น ทิ เวเรน เวรานิ, สมมตฺติ กุทาจนํ;
อเวเรน จ สมมตฺติ, เอส ธมฺโม สนนตฺโน”ติฯ (สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔, น.๓๖)

๒. ๓ แปลโดยพยัญชนะ

อ.พระศาสดา ตรัสแล้วว่า (อ.นางยักษิณีนั่น) จงมา, (อ.เธอ) อย่าได้กระทำ ซึ่งเสียง ดังนี้ ตรัสแล้วว่า (อ.เธอ) ย่อมกระทำ อย่างนี้ เพราะเหตุไร, ก็ ถ้าว่า อ.เธอ ท. จักไม่มาแล้ว สู่ความเป็นแห่ง บุคคลผู้มีหน้าพร้อม ต่อพระพุทธเจ้า ผู้เช่นกับด้วยเราไซ้, อ.เวร ของเธอ ท. เป็นเวรตั้งอยู่ตลอดกับ จักได้เป็นแล้ว รวากะ อ.เวร ของงูเห่าและพังพอน ท. (ด้วย) รวากะ (อ.เวร) ของหมีและไม้สะคร้อ ท. (ด้วย) รวากะ (อ.เวร) ของกาและนกเค้า ท. ด้วย, (อ.เธอ ท.) ย่อมกระทำ ซึ่งเวรและเวรตอบ เพราะเหตุไร, เพราะว่า อ.เวร ย่อมเข้าไประงับ ด้วยความไม่มีเวร, (อ.เวร) ย่อมไม่เข้าไประงับ ด้วยเวร ดังนี้ (กะนางยักษิณี) นั้น ผู้มาแล้วจึงยืนอยู่แล้ว ตรัสแล้ว ซึ่งพระคาถา นี้ว่า

ก็ อ.เวร ท. (ในโลก) นี้ ย่อมไม่ระงับ ด้วยเวร ในกาลไหน ๆ,

แต่ว่า (อ.เวร ท.) ย่อมระงับ ด้วยความไม่มีเวร,

อ.ธรรม นั้น เป็นธรรมเก่า (ย่อมเป็น) ดังนี้ ฯ (พระราชปริยัติโมลี (สุทัศน์), ๒๕๕๗)

๒. ๔ แปลโดยอรรถ

พระศาสดา ตรัสว่า “นางยักษิณีจงมาเถิด, เจ้าอย่าได้ร้องไปเลย” ดังนี้ แล้ว ได้ตรัสกะนาง ยักษิณีผู้มายืนอยู่แล้วว่า “เหตุไร ? เจ้าจึงทำอย่างนั้น ก็ถ้าพวกเจ้าไม่มาสู่เฉพาะหน้าพระพุทธเจ้า ผู้

เช่นเราแล้ว เวนของพวกเจ้า จักได้ เป็นกรรมตั้งอยู่ชั่วกัลป์ เหมือนเวนของงูกับพังพอน, ของหมึกกับไม้สัคร้อ และของกากับนกเค้า, เหตุไฉน พวกเจ้าจึงทำเวนและเวรตอบแก่กัน ? เพราะเวรย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร หาระงับได้ด้วยเวรไม่ ดังนี้แล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ในกาลไหน ๆ เวนทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวนเลย

ก็แต่ย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร, ธรรมนี้เป็นของเก่า.”(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔, น.๖๙)

๒. ๕ พระพุทธโฆษาจารย์ (วิเคราะห์)อธิบายความแก้บทบาลีที่เป็นพุทธพจน์(พระคาถา)

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น หิ เวเรน เป็นต้น ความว่า เหมือนอย่างว่า บุคคล แม้เมื่อล้างที่ซึ่งเปื้อนแล้วด้วยของไม่สะอาดมีน้ำลายและน้ำมูก เป็นต้น ด้วยของไม่สะอาดเหล่านั้นแล ย่อมไม่อาจทำให้เป็นที่หมดจด หายกลิ่นเหม็นได้, โดยที่แท้ ที่นั่นกลับเป็นที่ไม่หมดจดและมีกลิ่นเหม็นยิ่งกว่าเก่าอีก ฉะนั้น, บุคคลเมื่อดำตบชนผู้ดำอยู่ ประหารตบชนผู้ประหารอยู่ ย่อมไม่อาจยังเวรให้ระงับด้วยเวรได้, โดยที่แท้ เขาชื่อว่าทำเวรนั่นเองให้ยิ่งขึ้น ฉะนั้นนั่นเทียว, แม้ในกาลไหน ๆ ขึ้นชื่อว่าเวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับได้ด้วยเวร, โดยที่แท้ ชื่อว่าย่อมเจริญอย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้

สองบทว่า อเวเรน จ สมมนติ ความว่า เหมือนอย่างว่า ของไม่สะอาด มีน้ำลาย เป็นต้น เหล่านี้ อันบุคคลล้างด้วยน้ำที่ใสย่อม หายหมดได้, ที่นั่นย่อมเป็นที่หมดจด ไม่มีกลิ่นเหม็น ฉะนั้น, เวนทั้งหลาย ย่อมระงับ คือย่อมสงบ ได้แก่ ย่อมถึงความไม่มีได้ด้วยความไม่มีเวร คือด้วยน้ำคือขันติและเมตตา ด้วยการทำให้ไว้ในใจโดยแยบคายและด้วยการพิจารณา ฉะนั้นนั่นเทียว

บาทพระคาถาว่า เอส ธมโม สมนนฺโต ความว่า ธรรมนี้ คือที่นับว่าความสงบ เวนด้วยความไม่มีเวร เป็นของเก่า คือเป็นมรรคาแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระชีนาสพ ทั้งหลายทุก ๆ พระองค์ ดำเนินไปแล้ว. (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๔, หน้า ๖๙ – ๗๐)

๒.๖ ตัวอย่างรูปแบบประโยคไวยากรณ์การแปลในบทบาลีอุทเทสนี้

๑. ประโยคกัตตุวาจก (ตัวอย่าง)

บาลี: เอตุ, มา สหุทมกาสี ฯ คำแปล: อ.นางยักชีณีนั่น จงมา อ.เธอ อย่าได้กระทำแล้วซึ่งเสียดาย

บาลี: กสฺมา เอวํ กโรสฺสี ฯ คำแปล: อ.เธอ ย่อมกระทำอย่างนี้ เพราะเหตุไร ฯ กสฺมา เวรํ ปฏิวเรํ กโรธ ฯ แปลว่า อ.เธอทั้งหลาย ย่อมกระทำเวรและเวรตอบ เพราะเหตุไร ฯ

อธิบายรูปแบบประโยคไวยากรณ์/วาก :ประโยคกัตตุวาก ประธาน+กริยาคุมพากย์

๒. ประโยคสังคัตถะ (ประโยคที่มีแต่ประธาน ไม่มีกริยาคุมพากย์) ตัวอย่าง

บาลี: ตตถ “ น หิ เวเรนาติ ฯลฯ อถ โข วพตฺตติเยว (อติ อุตฺโต)ฯ (ธ.บ.๑/๔๖)

คำแปล: อ.อรรถว่า ฯลฯ โดยที่แท้แล (อ.เวร ท.) ย่อมเจริญนั้นเทียว ด้วยประการฉะนี้ (ดังนี้) แห่ง - (ในบท ท.) เหล่านั้นหนา - (บท) ว่า น หิ เวเรน ดังนี้เป็นต้นฯ

๓. ประโยคกัมมวาก ประโยคภาววาก ประโยคเหตุกัตตุวาก และประโยคเหตุกัมมวาก ไม่มีในบทบาลีที่ยกขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างในที่นี้

๒.๗ ประโยคบาลีที่สำคัญอื่น ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง ความเกิดขึ้นของนางกาลสิริกษิณี

ประโยค จองกรรมจองเวรกันและกัน

บาลี: สา นาสิตมฺหิตยา ตวเมว มํ อาเนตฺวา ตโย ทารเก นาเสสิ อิทานิ สยํปิ นสฺสามิ อิตฺทานิ จุตฺตา ยกฺขิณี หุตฺวา ตว ทารเก ขาติตุํ สมตฺถา หุตฺวา นิพฺพตฺเตยฺยนติ ปตฺถนํ ฐฺเปตฺวา กาลํ กตฺวา ตสฺมีเยว เคเห มชฺชาริ หุตฺวา นิพฺพตฺติ. อิตฺรํปิ สามิโก คเหตฺวา ตยา เม กุลฺลฺปะจฺเณโท กโตติ กปฺพรชนฺนุกาทีหิ สุโปถิตํ โปถฺสิ. สา เตเนวาทาเนน กาลํ กตฺวา ตตฺถเว กุกฺกุฏี หุตฺวา นิพฺพตฺติ.(ธ.บ.๑/๔๔)

แปลโดยพยัญชนะ: สา อิตถิ อ.หญิงนั้น เปตฺวา ตั้งไว้แล้ว ปตฺถนํ ซึ่งความปรารถนาว่า อหํ อ.เรา ตยา เป็นผู้อันท่าน นาสิตํ ให้อับอายแล้ว อมฺหิ ย่อมเป็น, ตวํ อ.ท่าน เว นั้นเทียว อาเนตฺวา นำมาแล้ว มํ ซึ่งเรา ทารเก ยังเด็ก ท. ตโย สาม นาเสสิ ให้อับอายแล้ว อิทานิ ในกาลนี้ อหํ อ.เรา นสฺสามิ จะอับอาย สยํปิ แม่เอง, อหํ อ.เรา จุตฺตา เคลื่อนแล้ว อิตฺ อตฺตภาวโต จากอตฺตภาพนี้ อิทานิ ในกาลนี้ ยกฺขิณี เป็นนางยักษ์ณี หุตฺวา เป็น สมตฺถา เป็นผู้สามารถ ขาติตุํ เพื่ออันเคี้ยวกิน ทารเก ซึ่งเด็ก ท. ตว ของท่าน หุตฺวา เป็น นิพฺพตฺเตยฺยนํ พึงบังเกิด อติ ดังนี้ กตฺวา กระทำแล้ว กาลํ ซึ่งกาละ มชฺชาริ เป็นนางแมว หุตฺวา เป็น นิพฺพตฺติ บังเกิดแล้ว ตสฺมี เคเห ในเรือนนั้น เว นั้นเทียว ฯ สามิโก อ.สามี คเหตฺวา จับแล้ว อิตฺรํปิ วณฺณิตถิ ซึ่งหญิงหมั้นแม่นอกนี้ วตฺวา กล่าวแล้วว่า กุลฺลฺปะจฺเณโท อ.การเข้าไปตัด ซึ่งตระกูล เม ของเรา ตยา อันท่าน กโต กระทำแล้ว อติ ดังนี้ โปถฺสิ โบายแล้ว สุโปถิตํ โบายแล้วด้วยดี กปฺพรชนฺนุกาทีหิ อวยเวหิ ด้วยอวัยวะ ท. มีศอกและเข้าเป็นต้น ฯ สา วณฺณิตถิ อ.หญิงหมั้น นั้น กตฺวา กระทำแล้ว กาลํ ซึ่งกาละ เตน อาพาเนน ด้วยความเจ็บนั้น เว นั้นเทียว กุกฺกุฏี เป็นแม่ไก่ หุตฺวา เป็น นิพฺพตฺติ บังเกิดแล้ว ตตฺถ เคเห ในเรือนนั้น เว นั้นเทียว ฯ (พระราชปริยัติโมลี (สุทฺธสฺน), แปลโดยพยัญชนะ พระธัมมปัทมฐกฺกา ภาค ๑ หน้า ๗๒)

แปลโดยอรรถ: นางตั้งความปรารถนาว่า “เราถูกมันให้อับอายแล้ว, มันเองนำเรามา ทำทารกให้อับอายถึง ๓ คนแล้ว, บัดนี้ เราเองก็จะอับอาย, บัดนี้ เราจุติจากอตฺตภาพนี้ พึงเกิดเป็นนางยักษ์ณี อาจเคี้ยวกินทารกของมันเถิด” ดังนี้แล้ว ตายไปเกิดเป็นแม่แมวในเรือนนั่นเอง. ฝ่ายสามีจับ

หญิงหมั้นแล้ว กล่าวว่า “เจ้าได้ทำการตัดกระดุมของเราให้ขาดสูญ” ดังนี้แล้ว หุบด้วยอวัยวะทั้งหลาย มีศอกและเข่าเป็นต้นให้บอบช้ำแล้ว. หญิงหมั้นนั้นตายเพราะความเจ็บนั้นแล แล้วได้เกิดเป็นแม่ไก่ใน เรือนนั้นเหมือนกัน.(พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๑ หน้า ๖๖-๖๗)

๒.๘ อธิบายสรุปหลักธรรมในบทบาลีอุเทศ เรื่อง การเกิดขึ้นของนางกาลียกษิณี

ในเรื่องของการจองเวรและไม่จองเวรซึ่งกันและกันนี้ ในสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบันต่างมีปัญหา กันมาก ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันมากมาย ซึ่งสังคมยังแยกแยะไม่ออก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะในเรื่องไว้ที่วัดญาณเวศกวัน ๑๔ ตุลาคม ๒๕๔๔ ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เวร ไม่ระงับด้วยการจองเวร” พึงทราบก่อนว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสธรรมะเป็น ๒ ระดับ คือ ๑. หลัก ความจริง ๒. หลักปฏิบัติ ธรรมะสองขั้นนี้เป็นเงื่อนไขต่อเนื่องกัน

ขั้นที่ ๑ คือ ความจริงที่มีอยู่ เป็นอยู่อย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมัน ไม่ขึ้นกับใครทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือ ไม่เกิด ความจริงก็มี ก็เป็นของมันอยู่อย่างนั้น

ขั้นที่ ๒ คือ ข้อที่เสมือนเป็นการเรียกร้องของความจริงนั้นว่า เมื่อความจริงเป็นอย่างนั้น เรา จะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นประโยชน์ เกิดผลดี แก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความจริงนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เวรไม่ระงับด้วยการจองเวร” เรียกว่าตรัส หลักความจริง ให้รู้ว่าคุณ ความจริงมันเป็นอย่างนี้ แต่ยังไม่ใช้ข้อปฏิบัติ ที่นี้ ชาวพุทธที่แยกไม่เป็น พวกหนึ่งก็จะปล่อยให้เขาก่อเวร ไป ๆ โดยที่ตัวเองไม่ใช้สติปัญญาหาทางแก้ไข หรืออีกพวกหนึ่งก็บอกว่า เราจะปฏิบัติอย่างไรไหว ไม่ให้จองเวร ฝ่ายโน้นมันก็ฆ่าเราตายหมดนะซี

พระองค์ตรัสความจริง คือ เวรมันไม่ระงับด้วยการจองเวร เพราะเมื่อจองเวร คนก็เพิ่มความแค้นเคืองกลับกันไป กลับกันมา แล้วก็ฆ่ากันไป ฆ่ากันมา จองเวรกันเรื่อยไป เมื่อเห็นจริงเช่นนี้ เอาเป็นว่าจองเวรใช้ไม่ได้ โลกจะสงบด้วยการจองเวรไม่ได้

การถือว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า เวรไม่ระงับด้วยการจองเวร เพราะฉะนั้น ใครจะทำร้ายเราก็ ปล่อยเขาทำไป ถ้าจะมาฆ่าเรา ก็ปล่อยให้เขาฆ่า หรือนอนรอให้เขาฆ่าเสียเลย นั่นเป็นเพียงสุดโต่งอีก ข้างหนึ่ง(สุดโต่งทางประมาท) ที่ตรงข้ามกับการระงับเวรด้วยการจองเวร หรือทำการแก้แค้น(สุดโต่ง อีกข้าง)

มาถึงขั้นปฏิบัติว่า ทำอย่างไรจะให้เวรระงับไป โดยไม่ต้องจองเวร วิธีปฏิบัติเพื่อระงับเวรโดย ไม่ต้องจองเวร ซึ่งชอบธรรม มี ๒ อย่างคือ

๑. การชนะโดยธรรม คือ ชนะผู้จะทำร้ายเราโดยไม่ต้องทำร้ายเขา ซึ่งตามปกติ ต้องทำให้ผู้ จะมาทำร้าย ไม่สามารถทำร้ายเราได้ และแสดงให้เห็นชัดเจนว่า เราเองทั้งที่เหนือเขา จะรุนแรงเข่น ฆ่าเขาอย่างไรก็ได้ ก็เว้นเสีย ให้อภัย พร้อมทั้งชนะใจด้วยความดี ผู้จะปฏิบัติแบบนี้ที่หนึ่งนี้ นอกจากมี คุณธรรมสูงแล้ว จะต้องมีสติปัญญาความสามารถอย่างยอดเยี่ยม จึงต้องไม่ประมาทและพัฒนาตนอย่าง

จริงจังตลอดเวลา ต้องมีสติระลึกตื่นตัวอยู่เสมอว่า อย่างน้อยเราจะต้องดูแลรักษาชีวิตและหมู่ชนของเราให้คงอยู่อย่างดีให้ได้ แม้จะไม่ทำการรุนแรงด้วยความอาฆาตแค้นเคือง

ปฏิบัติการแบบที่หนึ่งนี้มีตัวอย่างที่ท่านสอนไว้หรือนำเสนอไว้ไม่น้อย เช่น เรื่องพระมหาสถ (มหาอุมมังคชาตก, ชาตกเรื่องมหาอุโมงค์) เรื่องพระเจ้ามหาสีลวะ (มหาสีลชาตก)

๒. การทำให้ไม่มีการก่อเวร ที่จะต้องมาจองเวร คือ การพัฒนามนุษย์ตามหลักการพื้นฐานในระยะยาว ให้มนุษย์มีคุณธรรม มีสติปัญญาที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติและเมตตา และแก้ปัญหาด้วยธรรมวิธี โดยดำเนินตามหลักการสำคัญ ๆ เช่น สังคหวัตถุ สาราณียธรรม การขจัดมัจฉริยะ และการไม่ยอมตกอยู่ใต้อำนาจของตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น

ปฏิบัติการแบบที่สองนี้ ควรจะเป็นเป้าหมายของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนาทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งจะมีทางสำเร็จได้ก็ด้วยการพัฒนามนุษย์อย่างจริงจัง พร้อมกับใช้ปฏิบัติการแบบที่ ๑ ควบคู่ไปในระหว่างเมื่อความจริงมีอยู่ว่า เรายังไม่ระงับด้วยการจองเวร เราก็ต้องหาทางปฏิบัติด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้สำเร็จผลดีโดยเป็นไปตามหลักการนั้น เฉพาะอย่างยิ่งในระยะยาว

๑. การจองเวรระหว่างงูกับพังพอน: อรรถกถา นกุลชาตก ว่าด้วย อย่างวางใจมิตร

นกุลชาตก เป็นเรื่องราวการจองเวรกันระหว่างงูกับพังพอน ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๙ ขุททกนิกาย ชาตก ภาค ๑ ดังนี้

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภการทะเลาะของเสนี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สนธิ กตฺวา อมิตฺเตน ดังนี้. เรื่องราวเหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วใน อรรถชาตก ในหนก่อน.

แม้ในเรื่องนี้ พระศาสดาก็ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาอำมาตย์สองคนเหล่านี้ มิใช่เราทำให้สามัคคีกันบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน เราก็ได้ทำให้คนเหล่านี้สามัคคีกันเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องในอดีต มาตรัสเล่า

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ ในบ้านแห่งหนึ่ง ครั้นเจริญวัย ได้เรียนศิลปทุกแขนงในกรุงตักกสิลา สละเพศฆราวาสออกบวชเป็นฤๅษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด มีรากไม้และผลในป่าเป็นอาหาร โดยการเที่ยวแสวงหา พำนักอยู่ในหิมวันตประเทศ.

ท้ายสุดที่จึงกรมของพระโพธิสัตว์ มีพังพอนอาศัยอยู่ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง ใกล้จอมปลวกนั้นมีงูอาศัยอยู่ที่โคนไม้ต้นหนึ่ง งูและพังพอนทั้งสองก็ทะเลาะกันตลอดกาล พระโพธิสัตว์กล่าวถึงโทษในการทะเลาะกัน และอานิสงส์ในการเจริญเมตตาแก่สัตว์ทั้งสองนั้น แล้วสอนว่า ไม่ควรทะเลาะกัน ควรอยู่กันด้วยความสามัคคี ได้ทำให้สัตว์ทั้งสองนั้นสามัคคีกัน ครั้นถึงเวลาที่งูออกไปข้างนอก พังพอนก็นอนอ้าปากหันหัวไปทางช่องโพล่งจอมปลวก ท้ายที่จึงกรมหายใจเข้าออกกลับไป

พระโพธิสัตว์เห็นฟังพอนนั้นนอนหลับ เมื่อจะถามว่า ภัยอะไรเกิดขึ้นแก่เจ้า จึงกล่าวคาถา
แรกว่า :-

ดูก่อนฟังพอน ท่านได้ทำมิตรภาพกับผู้เป็นศัตรู ไฉนจึงยังนอนแยกเขี้ยวอยู่อีกเล่า ภัยที่ไหน
จะมาถึงแก่ท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนธิ กตฺวา คือทำความเป็นมิตรกัน. บทว่า อณฺทฺเชน ได้แก่ ฐซึ่ง
เกิดในกะเปาะไข่. เรียกฟังพอนว่า ชลาพูชะ ด้วยว่า ฟังพอนนั้นเรียกว่า ชลาพูชะ เพราะเกิดในครรภ์.
บทว่า วิวริย แปลว่า อ้าปาก.

พระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว ฟังพอนจึงบอกว่า พระคุณเจ้า ขึ้นชื่อว่าศัตรูไม่ควรดูหมิ่น ควร
ระแวงไว้เสมอ แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

บุคคลพึงระแวงภัยในศัตรูไว้ แม้ในมิตรก็ไม่ควรวางใจ ภัยเกิดขึ้นแล้วจากมิตร ย่อมตัดมูลราก
ทั้งหลายเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภยา ภัยมุปฺปนฺน ได้แก่ ภัยไม่เกิดแก่ท่านจากโอกาสนี้ เพราะเหตุ
นั้น จึงชื่อว่า ไม่มีภัย. ใครจัดว่าเป็นมิตร ผู้ที่คุ้นเคยจัดว่าเป็นมิตร เพราะฉะนั้น ภัยย่อมเกิดขึ้นจาก
มิตรนั้น ย่อมตัดแค้นมูลรากนั้นเสีย อธิบายว่า ชื่อว่าย่อมเป็นไปเพื่อกำจัดมูลราก เพราะคำที่มิตรรู้โทษ
ทั้งหมดแล้ว.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้สอนฟังพอนนั้นว่า เจ้าอย่ากลัวเลย เราได้กระทำโดยที่ไม่ให้ทำร้าย
เจ้าแล้ว ตั้งแต่นี้ไป เจ้าอย่าได้ระแวงงุนั้นเลย แล้วสอนให้เจริญพรหมวิหารสี่ มุ่งต่อพรหมโลก แม้สัตว์
เหล่านั้นก็ไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา แล้วทรงประชุมชาดก ฐและฟังพอนในครั้งนั้น ได้
เป็นมหาอำมาตย์สองคน ในบัดนี้. ส่วนดาบส คือ เราตถาคต นี้แล.

**๒. การจองเวรระหว่างหมีกับไม้ตะคร้อ: อรรถกถา ผันทนชาดก ว่าด้วยเรื่อง การผูกเวร
ของหมีและไม้ตะคร้อ**

ผันทนชาดก การผูกเวรของหมีและไม้ตะคร้อ ชาดกนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๗ พระ
สุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๙ ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑ ดังนี้

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำโรหิณี ทรงพระปรารภการทะเลาะแห่งพระญาติ
จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า กุฐาริหฺตโถ ปุริโส ดังนี้. ก็เนื้อความจกมีแจ้งในกุณฑลชาดก.

แต่ในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสเรียกหมู่ญาติมาตรัสว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตรทั้งหลาย.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี ได้มีบ้านช่างไม้อยู่
ภายนอกพระนคร. ในบ้านนั้นมีพราหมณ์ช่างไม้ผู้หนึ่งหาไม้มาจากป่า ทำรถเลี้ยงชีวิต

ครั้งนั้นในหิมวันตประเทศ มีต้นตะคร้อใหญ่ มีหมีตัวหนึ่งเที่ยวหากินแล้วมานอนที่โคนไม้
ตะคร้อนั้น ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง เมื่อลมระดมพัดกิ่งแห้งกิ่งหนึ่งของต้นตะคร้อหักตกถูกคอหมีนั้น มันพอ

กิ่งไม้ที่มคหน้อยก็สะดุ้งตกใจ ลูกขึ้นวิ่งไปหวนกลับมาใหม่ มองดูทางที่วิ่งมาไม่เห็นอะไร คิดว่าสึหะหรือพยัคฆ์อื่น ๆ ที่จะติดตามมา มิได้มีเลย ก็แต่เทพยดาที่เกิด ณ ต้นไม้นี้ชะรอยจะไม่ทนดูเราผู้นอน ณ ที่นี้ เอาเถิดคงได้รู้กัน แล้วผูกโกรธในที่มีใช้ฐานะแล้วทุบฉีกต้นไม้ ตะคอกกรูขเทวดาว่า ข้าไม่ได้กินใบต้นไม้มของเจ้าเลยทีเดียว ข้าไม่ได้หักกิ่ง ติมฤคอื่น ๆ พวกกันนอนที่ตรงนี้ เจ้าทนได้ ทีข้าละก็เจ้าทนไม่ได้ โทษอะไรของข้าเล่า รอสักสองสามวันต่อไปเถิด ข้าจักให้เขาขุดต้นไม้ของเจ้าเสียทั้งรากทั้งโคน แล้วให้ตัดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่จงได้ เทียวสอดส่องหาบุรุษผู้หนึ่งเรื่อยไป.

ครั้งนั้น พรหมณ์ช่างไม้ผู้นั้นพามนุษย์ ๒-๓ คนไปถึงประเทศตรงนั้น โดยยานน้อยเพื่อต้องการไม้ทำรถ จอดยานน้อยไว้ ณ ที่แห่งหนึ่ง ถือพรัและขวานเลือกเฟ้นต้นไม้ ได้เดินไปจนใกล้ไม้ตะคร้อ. หมิพบเข้าแล้วคิดว่า วันนี้ เราจะได้เห็นหลังปัจจามิตร ได้มายืนอยู่ที่โคนต้น. ฝ่ายนายช่างไม้เล่ามองดูทางโน้นทางนี้ ผ่านไปใกล้ต้นตะคร้อ.

หมินั้นคิดว่า เราต้องบอกเขาทันทีที่เขายังไม่ผ่านไป ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า ท่านเป็นบุรุษถือขวานมาสู่ป่ายืนอยู่ ดูก่อนสหาย เราถามท่าน ท่านจงบอกแก่เรา ท่านต้องการจะตัดไม้หรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุริโส ความว่า ท่านผู้เป็นบุรุษคนหนึ่ง มือถือขวาน หยั่งลงสู่ป่านี้ยืนอยู่.

เขาฟังคำของมันแล้วคิดว่า ผู้เจริญนำอัศจรรย์จริง มฤคพูดภาษามนุษย์ เราไม่เคยพบมาก่อน จากนั้นเลย เจ้านี้คงจะรู้จักไม้ที่เหมาะสมแก่การทำรถ ต้องถามมันดูก่อน

จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า เจ้าเป็นหมิเที่ยวอยู่ทั่วไปทั้งป่าทึบและป่าโปร่ง ดูก่อนสหาย เราถามเจ้า ขอเจ้าจงบอกแก่เรา ไม้อะไรที่จะทำกรรถได้มันคงดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อีโส ความว่า แกเล่าเป็นหมิตัวหนึ่งท่องเที่ยวไปในป่า เจ้าคงรู้จักไม้ที่ควรจะทำรถได้.

หมิได้ฟังดังนั้นคิดว่า บัดนี้ มโนรถของข้าจักถึงที่สุด ดังนี้แล้ว

จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า ไม้รังก็ไม่มั่นคง ไม้ตะเคียนก็ไม่มั่นคง ไม้हुกวางจะมั่นคงที่ไหนเล่า แต่ว่า ต้นไม้ชื่อว่า ต้นตะคร้อนั้นแหละ ทำเป็นกรรถมันคงดีนัก.

เขาฟังคำของมันนั้นแล้ว เกิดโสมนัสว่า วันนี้เป็นวันดีจริงเที่ยวละที่เราเข้าป่า สัตว์ดิรัจฉานบอกไม้อันเหมาะที่จะกระทำรถแก่เรา โอ ดินนัก

เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า ต้นตะคร้อนั้นใบเป็นอย่างไร อนึ่ง ลำต้นเป็นอย่างไร ดูก่อนสหาย เราถามเจ้า ขอเจ้าจงบอกแก่เรา เราจะรู้จักไม้ตะคร้อได้อย่างไร.

ลำดับนั้น หมิเมื่อจะบอกแก่เขา ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า กิ่งทั้งหลายแห่งต้นไม้ใด ย่อมห้อยลงด้วย ย่อมโน้มลงด้วย แต่ไม่หัก ต้นไม้นั้นชื่อว่าต้นตะคร้อ ที่เรายืนอยู่ใกล้โคนต้นนี้. ต้นไม้นี้แหละชื่อว่าต้นตะคร้อ เป็นต้นไม้ควรแก่การงานของท่านทุกอย่าง คือควรทำล้อ ดุม งอน และกรรถ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารามิ ความว่า หมิ่นนั้นคิดว่า บางคราวคนนี้จะไม่พึงถือเอาต้นไม้
ก็ได้ เราต้องบอกแม้ซึ่งคุณของต้นไม้ที่นั้นไว้บ้าง จึงได้กล่าวคำนี้ว่า ทำการดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อีสานเนมิธสฺส ความว่า ต้นตะคร้อนี้จักควรแก่การงาน คือจัก
เหมาะแก่การงานที่จะกระทำการงรถ งรถและเครื่องรถที่เหลื่อทุก ๆ อย่างของท่าน.

หมิ่นนั้นครั้งบอกอย่างนี้แล้วดีใจ เดินเที่ยวไปเสียข้างหนึ่ง ข้างไม้เล่าก็เตรียมการที่จะตัดต้นไม้.
รุกขเทวดาคิดว่า อะไร ๆ เราก็มิได้ให้ตกใส่บนตัวหมิ่นนั้น มันผูกอาฆาตในอันมิใช่เหตุเลย กำลังจะ
ทำลายวิมานของเราเสีย และตัวเราก็จักพลอยย่อยยับไปด้วย ต้องล้างผลาญไ้อหิมิตว์นี้ด้วยอุบายอย่าง
หนึ่งให้ได้ จำแลงเป็นคณทำงานในป่ามาสู่สำนักของข้างไม้เล่านั้น แล้วถามว่า บุรุษผู้เจริญ ท่านได้ต้นไม้ที่
เหมาะใจแล้ว ท่านจักตัดต้นไม้ไปทำอะไร. ตอบว่า จักกระทำการงรถ ด้วยต้นไม้นี้ จักเป็นสัตว์รถก็ได้.

ถามว่า ใครบอกท่าน. ตอบว่า หมิตัวหนึ่งบอก. รุกขเทวดาจึงกล่าวว่า ดีละดีแล้วที่หมิ่นนั้นบอก
รถจักงามด้วยไม้นี้ แต่เมื่อท่านลอกหนังคอกหมีประมาณ ๔ นิ้วแล้วเอาหนังนั้นหุ้มงรถ ดุจดุจดด้วยแผ่น
เหล็ก งรถก็จะแข็งแรง และท่านจักได้ทรัพย์มาก.

ถามว่า ข้าพเจ้าจักได้หนังหมีมาจากไหนเล่า. ตอบว่า ท่านเป็นคนโง่ ต้นไม้ที่ตั้งต้นอยู่ในป่า ไม่
หนีหายไปดอกนะ ท่านจงไปสู่สำนักไ้อหิมิตว์ที่มันบอกต้นไม้ที่นั้น หลอกมันว่า นายเอ๋ย ข้าพเจ้าจะตัด
ต้นไม้ที่ท่านชี้ให้ตรงไหนเล่า พามันมา ขณะที่มันหมดระแวงกำลังเย็นจะงอปากบอกอยู่ว่า ตัดตรงนี้
และตรงนั้น ท่านจงฟันเสียด้วยขวานใหญ่อันคมให้ถึงสิ้นชีวิต ถลกหนังกินเนื้อที่ดีๆ แล้วค่อยตัดต้นไม้
เป็นอันรุกขเทวดาจงเวรสำเร็จ.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นตะคร้อได้กล่าวดังนี้ว่า ดูก่อนภารทวาชะ แม้ถ้อยคำของเรามีอยู่ เชิญท่าน
ฟังถ้อยคำของเราบ้าง. ท่านจงลอกหนังประมาณ ๔ นิ้ว จากคอกแห่งหมีตัวนี้ แล้วจงเอาหนังนั้นหุ้มง
รถ เมื่อทำได้อย่างนั้น งรถของท่านก็จะพึงเป็นของมั่นคง. เทวดาผู้สิงอยู่ต้นตะคร้อจงเวรได้สำเร็จ
นำความทุกข์มาให้แก่หมีทั้งหลายที่เกิดแล้วและยังมิเกิด ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภารทวาช เป็นคำที่เทวดาเรียกเขาโดยโคตร.

บทว่า อุปฺภนฺธมา แปลว่า จากลำคอก. บทว่า อุกฺกจฺจ แปลว่า ตัดออก.

ข้างไม้เล่าของรุกขเทวดา คิดว่า โอ้อ้อ วันนี้เป็นวันมงคลของเรา ฆ่าหมี ตัดต้นไม้ แล้วหลีก
ไป.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ไม้ตะคร้อฆ่าหมี และหมีก็ฆ่าไม้ตะคร้อ ต่างก็ฆ่ากันและกันด้วยการวิวาทกัน ด้วยประการ
ฉะนี้. ในหมู่มนุษย์ ความวิวาทเกิดขึ้น ณ ที่ใด มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น ย่อมพ้องร่ำดังนกยูงรำแพน
เหมือนหมีและไม้ตะคร้อ ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ อาตมภาพขอถวายพระพรแก่บพิตรทั้งหลาย ขอความ
เจริญจงมีแก่บพิตรทั้งหลายเท่าที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ขอบพิตรทั้งหลายจงร่วมบันเทิงใจ อย่า

วิวาทกัน อย่าเป็นดังหมีและไม้ตะคร้อเลย. ขอบพิตรทั้งหลายจงศึกษาความสามัคคี ความสามัคคีนั้นแหละ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญแล้ว บุคคลผู้ยินดีในสามัคคีธรรมตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมาตย์ แปลว่า ต่างฝ่ายต่างฆ่ากัน.

บทว่า มยุรณัจฉิ นัจฉนติ ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร บรรดามนุษย์ วิวาทเกิดมีในที่ใด ผู้คนในที่นั้นต่างก็จะร้ายรำ เหมือนนกยูงรำแพน กระทำที่ ๆ ควรปกปิด คือที่ ๆ ลีลับให้ปรากฏฉนั้นใด มนุษย์นั้นก็ฉนั้น เมื่อประกาศโทษแห่งกันและกัน ชื่อว่าพ้องรำเหมือนการรำแพนแห่งนกยูง.

บทว่า ต โว ความว่า เพราะเหตุนี้ อาตมภาพขอถวายพระพรบพิตรทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่มหาบพิตรทั้งหลาย.

บทว่า ยาวนเตตถ ความว่า เท่าที่มาประชุมกัน ณ ที่นี้ อย่าพากันเป็นหมีและไม้ตะคร้อเลย.

บทว่า สามคฺยเมว ความว่า บพิตรทั้งหลายจงศึกษาความเป็นผู้พร้อมเพรียงกันอย่างเดียวเถิดนี้เป็นข้อที่พุทธาภิณฑิตทั้งหลายสรรเสริญแล้ว.

บทว่า ธมฺมญฺโฐ ความว่า ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม. บทว่า โยคฺกุเขมา ความว่า ท่านผู้ยินดีในสามัคคีธรรมย่อมไม่แคล้วจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ คือพระนิพพาน. บทว่า น ธัสฺสิติ ความว่า ย่อมไม่เสื่อม.

พระศาสดาทรงถือเอายอดแห่งเทศนาด้วยพระนิพพาน ด้วยประการฉะนี้. พระราชาทั้งหลายทรงสดับธรรมกถาของพระองค์แล้ว ต่างก็ทรงสมัคสมานกันได้. พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนาขึ้นมาแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า ก็แลเทวดาผู้สิงอยู่ในราวป่า นั้น ฟังเรื่องราวในครั้งนั้น คือ เราตถาคตแล.

๓. การจองเวรระหว่างกากับนกเค้าแมว(นกฮูก): อรรถกถา อุลูกชาดก

อรรถกถา อุลูกชาดก ว่าด้วยหน้าตาไม่ดี ไม่ควรให้เป็นใหญ่ ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๙ ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑ ดังนี้

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภการทะเลาะของกาและนกเค้า จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า สพฺเพหิ กิร ญฺาติหิ ดังนี้.

ได้ยินว่า ในกาลครั้งนั้น กาทันหลายพากันกินนกเค้าทั้งหลายในตอนกลางวัน ฝ่ายนกเค้าทั้งหลาย จำเดิมแต่พระอาทิตย์อัสดงคต ก็พากันเฉียวศีระของพวกกาที่นอนอยู่ในที่นั้น ๆ ทำให้พวกกาเหล่านั้นถึงความสิ้นชีวิตไป. ศีระกาแม้มากมายเปื้อนเลือดประมาณ ๗-๘ ทะนานหล่นจากต้นไม้ ฤๅษูปหนึ่งผู้อยู่ในบริเวณแห่งหนึ่งท้ายพระวิหารเชตวัน ต้องเก็บทิ้งในเวลากวาด. ฤๅษุนั้นจึงบอกเนื้อความนั้นแก่ฤๅษุทั้งหลาย. ฤๅษุเหล่านั้นนั่งสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ได้ยินว่า ในเวลาที่ฤๅษูปนั้นกวาดจะต้องทิ้งศีระกาทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ทุกวัน ๆ

พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า มิใช่ในบัดนี้เท่านั้นนะ ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน กากับนกเค้าก็ได้กระทำการทะเลาะกันมาแล้ว. ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กากับนกเค้าก่อเวรแก่กันและกันขึ้นในคราวไร พระเจ้าข้า? พระศาสดาตรัสว่า จำเดิมแต่กาลอันเป็นปฐมกับทีเดียวนั้น แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล ครึ่งปฐมกัป มนุษย์ทั้งหลายประชุมกัน คัดเลือกบุรุษคนหนึ่งผู้มีรูปงาม ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยความงาม สมบูรณ์ด้วยมารยาท บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง แต่งตั้งให้เป็นพระราชา. ฝ่ายสัตว์ ๔ เท้าก็ประชุมกันตั้งราชสีห์ให้เป็นพระราชา. พวกปลาในมหาสมุทรก็ได้ตั้งปลาอานนท์ให้เป็นพระราชา.

ลำดับนั้น หมุนนกพากันประชุมที่หินดาดแห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศ ปรีชากันว่า ในหมู่มนุษย์พระราชาที่ปรากฏ ในสัตว์ ๔ เท้าและปลาทั้งหลายก็ปรากฏเหมือนกัน แต่ในระหว่างพวกเรา พระราชายังไม่มี ธรรมดาว่า การอยู่โดยไม่มีที่พึ่ง ย่อมไม่ควร แม้พวกเราควรจะได้พระราชา พวกเราจึงกำหนดนกตัวหนึ่งผู้สมควรตั้งไว้ในตำแหน่งพระราชา. นกทั้งหลายพิจารณานกเช่นนั้น เห็นนกเค้าตัวหนึ่งก็ชอบใจ จึงกล่าวว่า เราชอบใจนกตัวนี้. ลำดับนั้น นกตัวหนึ่งจึงประกาศขึ้น ๓ ครั้ง เพื่อต้องการยังดู้อธยาศัยใจคอของนกทุกตัว. เมื่อนกตัวนั้นร้องประกาศอยู่ ๒ ครั้ง ก็ยังสงบเสียบอยู่.

ในเวลาจะประกาศครั้งที่ ๓ นกตัวหนึ่งลุกขึ้นกล่าวว่า ก่อนอื่น ในเวลาอภิเษกเป็นพระราชาครั้งนี้ หน้าของนกเค้าผู้ยังไม่โกรธ ยังเห็นปานนี้ก่อน เมื่อเขาโกรธ หน้าจักเป็นเช่นไร ก็พวกเราผู้ถูกนกเค้าตัวนี้โกรธ แลดูแล้วจักแตกตื่นกันในที่นั้นทันที เหมือนเกลือที่ใส่ในกระเบื้องร้อนฉะนั้น การตั้งนกเค้านี้ให้เป็นพระราชา ข้าพเจ้าหาพอใจไม่.

เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-ได้ยินว่า พวกญาติทั้งปวงจะตั้งนกเค้าให้เป็นใหญ่ ถ้าพวกญาติอนุญาติ ฉันจะขอพูดสักคำหนึ่ง. ความของคานี้ว่า ฉันได้ฟังการกล่าวประกาศ ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่นั้น จึงขอกว่า. ได้ยินว่า พวกญาติที่มาประชุมกันนี้ทั้งหมด จะตั้งนกเค้าตัวนี้ให้เป็นพระราชา ก็ถ้าพวกญาติจะอนุญาติฉันไซ้ ฉันขอกว่าอะไร ๆ สักคำหนึ่งที่พึงกล่าวในสมาคมนี้.

ลำดับนั้น นกทั้งหลาย เมื่อจะอนุญาติคานี้ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-ดูก่อนสหาย เราทั้งหมดอนุญาติให้ท่านพูด แต่จงพูดแต่ถ้อยคำที่เป็นอรรถและธรรมอย่างเดียว เพราะท่านหนุ่ม ๆ ที่มีปัญญาและทรงญาณอันรุ่งเรืองยังมีอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธมม ธรรม อนุญาติ อนุญาติ ความว่า ดูก่อนกาผู้สหาย พวกเราอนุญาติท่านจงพูดสิ่งที่ควรพูดเถิด. บทว่า อตถิ ธมมณจ เกวลี ความว่า ก็เมื่อท่านจะกล่าวจงกล่าวอย่าให้ละเลยเหตุ และคำอันมีมาตามประเพณีเสีย. บทว่า ปญฺญวโนโต ชุตินฺธรา ความว่า พวกนกแม้หนุ่ม ๆ ที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา และทรงแสงสว่างแห่งญาณความรู้ยังมีอยู่เหมือนกัน.

กาตัวนั้นอันพวกนกก่อนอุทตอย่างนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :- ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย การแต่งตั้งนกเค้าให้เป็นใหญ่ ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ ท่านจงมองดูหน้าของนกเค้าผู้ไม่โกรธเถิด นกเค้าโกรธแล้วจักทำหน้าตาอย่างไร.

เนื้อความของคานานั้นนั้นว่า

ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย การที่ท่านทั้งหลายทำการอภิเษกนกเค้าด้วยการประกาศ ๓ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ ก็ท่านทั้งหลายจงมองดูหน้าของนกเ้านี้ผู้ดีใจยังไม่โกรธขณะนี้ เราไม่รู้ ว่า ก็นกเ้านี้โกรธแล้วจักกระทำหน้าอย่างไร การตั้งนกเค้าให้เป็นใหญ่นี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบโดยประการทั้งปวง.

กานันครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วบินร้องไปในอากาศว่า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ. ฝ่ายนกเค้าก็บินขึ้นไล่ติดตามกานันไป ตั้งแต่นั้นมา กากับนกเค้าจึงได้ผูกเวรกันและกัน. นกทั้งหลายตั้งหงส์ทองให้เป็นพระราชา แล้วพากันหนีไป.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสัจจะ แล้วทรงประชุมชาดก. ในเวลาจบสัจจะ คนเป็นอันมากได้เป็นพระโสดาบันเป็นต้น. หังสโปกกผู้ได้รับอภิเษกให้เป็นพระราชา ในกาลนั้น ได้เป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

๓. คำถามประจำบทที่ ๑๐

เรื่องพระจักขุบาลเถระ

๑. พระพุทโธษาจารย์ มีประวัติความเป็นมาอย่างไร ท่านมีความสำคัญต่อการศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง ? อธิบายยกเหตุผลประกอบ

๒. คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ที่พระพุทโธษาจารย์รจนาขึ้นมา มีความสำคัญต่อวงการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันอย่างไรบ้าง ? อธิบายพอเข้าใจ

๓. พระจักขุบาลเถระ มีชื่อเดิมว่าอะไร เพราะเหตุไรจึงได้ชื่อว่า พระจักขุบาล และท่านได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ประเภทใด ? อธิบายพอเข้าใจ

๔. ฐานะในพระพุทธศาสนาที่พระพุทเจ้าตรัสสอนแก่พระมหาบาล มีกี่อย่าง อะไรบ้าง และท่านพระมหาบาลเลือกปฏิบัติในฐานะประเภทไหน เพราะเหตุไร ? อธิบาย

๕. ใจ กับ จิต มีความหมายเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร คำที่กล่าวว่า “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว” นักศึกษาเข้าใจความหมายว่าอย่างไร อธิบายพร้อมเหตุผลประกอบ ?

๖. บทบาลีว่า “มโนปุพพังคมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา” แปลว่าโดยอรรถอย่างไร นักศึกษามีความเข้าใจในบทบาลีนี้ได้อย่างไร อธิบาย

๗. บทบาลีว่า “ตโต นี ทุกขมเนวติ จกัว วหโต” แปลว่าโดยพยัญชนะว่าอย่างไร และเป็นประโยคการแปลจากอะไร ?

๘. จตุภูมิจิตต์ จิตเป็นไปในภูมิ ๔ คำว่า ภูมิ มีความหมายว่าอย่างไร และภูมิ ๔ มีอะไรบ้าง อธิบายพอเข้าใจ

๙. ให้นักศึกษาอธิบาย คำว่า คุณธรรม เทสณาธรรม ปริยัติธรรม และนิสสัตตนิชชีวธรรม ที่ปรากฏในอรรถกถา ตามความเข้าใจ

เรื่องการเกิดขึ้นแห่งนางยักษิณีชื่อว่า กาลี

๑. อัมมปทัฏฐกถา เรื่อง การเกิดขึ้นแห่งนางยักษิณี มีเนื้อหาการดำเนินแบบใด ควรเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในปัจจุบันได้หรือไม่ เพราะเหตุไร อธิบายพอเข้าใจ ?

๒. มีคำกล่าวว่า “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร” นักศึกษาเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับคำกล่าวประเดี๋ยวนี้หรือไม่ เพราะเหตุไร อธิบายพร้อมเหตุผล ?

๓. บาลีว่า “เอตุ มา สททமாகาลิ” แปลเป็นไทยว่าอย่างไร สามารถจัดเป็นไวยากรณ์การแปลประโยคจากอะไรบ้าง ?

๔. บาลีว่า “เอส ธมโม สนนตโน” แปลเป็นไทยว่าอย่างไร มีอรรถาธิบายขยายความไว้อย่างไรบ้าง ?

๕. พระพุทธโฆษาจารย์ ได้แก้อรรถ อธิบายขยายความบทบาลี “น ทิ เวเรน” เป็นต้น ไว้อย่างไรบ้าง ?

๖. นักศึกษาสามารถดึงเอาหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง การเกิดขึ้นแห่งนางยักษิณี ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไรบ้าง อธิบายพอเข้าใจ ?

๔. เอกสารอ้างอิงประจำบทที่ ๑๐

กรมการศาสนา. (๒๕๒๕). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์*. กรมการศาสนา.

กรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๓๕). *คัมภีร์พระอัมมปทัฏฐกถา ยกศัพท์แปล ภาค ๑*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๔๖). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชปริยัติโมลี (สุทัศน์ วรทสฺสี). (๒๕๕๓). *แปลโดยพยัญชนะ พระอัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑*. สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๓๙). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๒). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*. นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๕๔). *อัมปัทมสูตร (ปฐโม ภาค) แปล
ยกศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๖). มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ภาคผนวก
คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการ

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ที่ ๑๕๖๔/๒๕๖๘

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU)

เพื่อให้การบริหารจัดการรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) สอดคล้องกับการจัดแผนการศึกษาในแต่ละปี กำหนดให้ต้องเรียงลำดับรายวิชาจากง่ายไปหายาก แต่ละรายวิชาที่เรียนในแต่ละปี จะต้องนำไปสู่การบรรลุ YLOs และภายหลังจากสิ้นสุดในทุกรายวิชาบังคับและตลอดหลักสูตร นักศึกษาทุกคนจะต้องบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้ระดับหลักสูตรที่กำหนดทุกข้อ เป็นไปตามกฎกระทรวง การอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม มาตรฐานการศึกษาระดับอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๕ มาตรฐานคุณวุฒิ ระดับอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๕ ประกาศคณะกรรมการมาตรฐานการอุดมศึกษา เรื่อง เกณฑ์มาตรฐานหลักสูตรระดับปริญญาตรี พ.ศ. ๒๕๖๕ และระเบียบมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี พ.ศ. ๒๕๕๙

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๗ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงยกเลิคำสั่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ ๑๕๔๙/๒๕๖๘ ลงวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๘ และแต่งตั้งคณะกรรมการรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) มีตำแหน่งและรายนาม ดังต่อไปนี้

รายวิชา BU5003 ภาษาบาลีและสันสกฤตในพระพุทธศาสนา

๑. พระราชวชิรญาณเมธี, ผศ.ดร.	ประธานคณะกรรมการ
๒. พระสุทิวรเมธี, ดร.	รองประธานคณะกรรมการ
๓. พระครูธรรมธร วิรยุทธ กุลจิตโต, ดร.	คณะกรรมการ
๔. พระครูศรีปริยัติวิธาน, ผศ.ดร.	คณะกรรมการ
๕. พระครูสุธีปัญญาภรณ์	คณะกรรมการ
๖. พระมหาทศพร สุมุทโก	คณะกรรมการ
๗. พระมหาชัชวาลย์ จิตคุโณ	คณะกรรมการ
๘. พระมหาอดิศักดิ์ คเวสโก	คณะกรรมการ
๙. พระมหาใจสิงห์ สิริธมโม	คณะกรรมการ
๑๐. พระมหาวิวัฒนา สุรจิตโต, ดร.	คณะกรรมการ

/๑๑. พระมหาจิรายุทธ...

๑๑. พระมหาจิรายุทธ ปโยโค, ผศ.	คณะทำงาน
๑๒. ผศ.ดร.ธนกร ชูสุขเสริม	คณะทำงาน
๑๓. ดร.สมิตโร อภิวัฒน์อมรกุล	คณะทำงาน
๑๔. ดร.ทวีศักดิ์ ไครบุตร	คณะทำงาน
๑๕. นายแก่นเพชร แผงสีพล	คณะทำงาน
๑๖. นายปรเมธ ศรีภิญโญ	คณะทำงาน
๑๗. นายจตุภูมิ แสนคำ	คณะทำงาน
๑๘. ดร.มนต์เทียน มนตราภิบุลย์	คณะทำงานและเลขานุการ
๑๙. ดร.วทัณญ ภูครองนา	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

รายวิชา BU5004 ทฤษฎีและการปฏิบัติกรรมฐาน

๑. พระอุดมวชิรมณี, ดร.	ประธานคณะทำงาน
๒. พระราชเมธีวชิรติลก, ดร.	รองประธานคณะทำงาน
๓. พระครูประยุตสารธรรม, ดร.	คณะทำงาน
๔. พระครูสิริสารเมธี	คณะทำงาน
๕. พระครูสิริธรรมเมธี	คณะทำงาน
๖. พระครูสังฆรักษ์ กันตพงษ์ กนฺตวโส	คณะทำงาน
๗. พระครูปริยัติสาทร, ผศ.ดร.	คณะทำงาน
๘. พระครูพิสุทธิธรรมาภรณ์, ดร.	คณะทำงาน
๙. พระครูปลัด จักรพล สิริโร, ดร.	คณะทำงาน
๑๐. พระครูวิกรมธรรมธัช, ดร.	คณะทำงาน
๑๑. พระครูพิจิตรธรรมปคุณ	คณะทำงาน
๑๒. พระครูวาปีธรรมวิโรจน์	คณะทำงาน
๑๓. พระครูสุนทรวินัยรส, ดร.	คณะทำงาน
๑๔. พระบุญเสริม ปภัสสร	คณะทำงาน
๑๕. พระมหาสมบัติ คุณะสโก, ดร.	คณะทำงาน
๑๖. พระมหาเจริญ กตปญโญ, ผศ.ดร.	คณะทำงาน
๑๗. พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.	คณะทำงาน
๑๘. พระมหาจันทกมล อภิรัตน์, ดร.	คณะทำงาน
๑๙. พระมหาอดิศักดิ์ ปิยสีโล	คณะทำงาน
๒๐. พระกฤตภาส สีลวณโณ	คณะทำงาน
๒๑. พระครูปลัด ทวี อภโย, ผศ.ดร.	คณะทำงานและเลขานุการ
๒๒. นางสาวสุดารัตน์ วงศ์คำ	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

/รายวิชา GE0002...

รายวิชา GE0002 ภาษาอังกฤษพื้นฐาน 2

๑. พระบุญฤทธิ์ อภิพัฒน์	ประธานคณะกรรมการ
๒. พระมหาภาณวิชัย ภาณวิชัย, ดร.	รองประธานคณะกรรมการ
๓. พระณัฐโชค สุวโจ	คณะกรรมการ
๔. ผศ.ศักดิ์พงษ์ โสภางร	คณะกรรมการ
๕. ผศ.สุดใจ ภูงสิ	คณะกรรมการ
๖. ดร.สมโภชน์ ไวกงษ์	คณะกรรมการ
๗. ดร.ขวัญใจ แก้วแสง	คณะกรรมการ
๘. ดร.พิรุณ จันทวาส	คณะกรรมการ
๙. ดร.ประติษฐ์ คำมุงคุณ	คณะกรรมการ
๑๐. นางสาวชัชชญา ศรีทวีวงศ์กุล	คณะกรรมการ
๑๑. นายสนิท วงปล่อมศิริ	คณะกรรมการ
๑๒. นายจักรี บางประเสริฐ	คณะกรรมการ
๑๓. นายถาวร วรบุตร	คณะกรรมการ
๑๔. นายสมศร ชำสะโปน	คณะกรรมการ
๑๕. นายธีรศักดิ์ แสนวังทอง	คณะกรรมการ
๑๖. นายนพรัตน์ กันทะพิกุล	คณะกรรมการ
๑๗. นายธีรภัฏ หนูทองแก้ว	คณะกรรมการ
๑๘. นางภัทรรดา วงษ์โยธา	คณะกรรมการ
๑๙. นายสมพงษ์ น้อยเต้	คณะกรรมการ
๒๐. นายเอกพงศ์ พัฒนากุล	คณะกรรมการ
๒๑. นายพัชร รุจิรานันท์	คณะกรรมการ
๒๒. นายคัมภีรภาพ คงสำรว	คณะกรรมการ
๒๓. นายยชฐเวท หงส์ศิริ	คณะกรรมการและเลขานุการ
๒๔. นายณัฐพงษ์ ขจรแสงเจริญ	คณะกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

รายวิชา GE1003 ภาษาไทยเพื่อทักษะการสื่อสาร

๑. พระบวร ปวธมโม	ประธานคณะกรรมการ
๒. พระมหาพิเชษฐ์ อดตานุกชี, ดร.	รองประธานคณะกรรมการ
๓. พระครูปลัด ฐนกร ปฏิภาณเมธี, ดร.	คณะกรรมการ
๔. พระมหาสันติชัย อภิสนธิ, ดร.	คณะกรรมการ
๕. พระวิเชียร อธิพัฒน์	คณะกรรมการ
๖. แม่ชีประครอง งามชัยภูมิ	คณะกรรมการ

/๗. ผศ.ดร.สำราญ...

๗. ผศ.ดร.สำราญ ศรีคำมูล	คณะทำงาน
๘. ดร.สมเกียรติ วุฒิธรรมาภิวัฒน์	คณะทำงาน
๙. ดร.อนนก มูลมา	คณะทำงาน
๑๐. ดร.ปัญญา ธรรมบุตร	คณะทำงาน
๑๑. นางสาวนัยนัพร สุภา	คณะทำงาน
๑๒. นายกิตติคุณ ภูลายยาว	คณะทำงาน
๑๓. นายแสงสุรีย์ ทองขาว	คณะทำงาน
๑๔. นางสาวจรุงภรณ์ กลางบุรีรัมย์	คณะทำงาน
๑๕. นางสาวชุลีพร นาหัวนิล	คณะทำงาน
๑๖. นายมาโนช นันทพรหม	คณะทำงาน
๑๗. นางสาวบุศรา สุวรรณไตรย์	คณะทำงาน
๑๘. นายชัยชนะ บรรพโคตร	คณะทำงาน
๑๙. นายพีรพงษ์ เคนทรักดิ์	คณะทำงาน
๒๐. นางสาวพรพิมล เพ็ญประภา	คณะทำงานและเลขานุการ
๒๑. ดร.คชา ปราณีตพลกรัง	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

รายวิชา GE1004 ภาษาอังกฤษเพื่อทักษะการสื่อสาร

๑. พระมหาเกรียงไกร สิริวิฑฒโน	ประธานคณะทำงาน
๒. พระมหาสังจาร์รักษ์ ปาลโก	รองประธานคณะทำงาน
๓. พระเทพสิริวิชิตเวที, ดร.	คณะทำงาน
๔. พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.	คณะทำงาน
๕. พระนพดล ปกสุสรวีโส	คณะทำงาน
๖. รศ.ดร.ไพโรจน์ บัวสุข	คณะทำงาน
๗. รศ.ดร.กัณตภณ หนูทองแก้ว	คณะทำงาน
๘. ดร.ณรงค์ศักดิ์ ลุนสำโรง	คณะทำงาน
๙. ดร.พนมมาศ บำรุงศิลป์	คณะทำงาน
๑๐. นางสาวนฤมล ชุ่มเจริญสุข	คณะทำงาน
๑๑. นายธีรศักดิ์ รัตน์ศรี	คณะทำงาน
๑๒. นายวรเทพ เวียงแก	คณะทำงาน
๑๓. นายฉัตรชัย ชมขารี	คณะทำงาน
๑๔. นายพลภัทร อภัยโส	คณะทำงาน
๑๕. นายเอกพงศ์ พัฒนากุล	คณะทำงาน
๑๖. นายพัชร รุจิรานันท์	คณะทำงาน

/๑๗. นางสาวภัทราลดา...

๓๗. นางสาวภัทรลดา วงษ์โยธา

คณะกรรมการและเลขานุการ

๓๘. นางพัทตร์พิไล น้อยวิมล

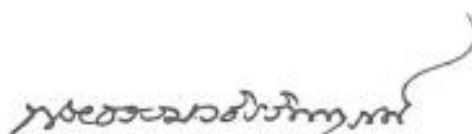
คณะกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการมีหน้าที่และอำนาจดังนี้

๑. ผลิตสื่อการเรียนการสอน ตำรากลาง และรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน
๒. จัดทำข้อสอบกลาง เกณฑ์การวัดและประเมินผลการเรียน รายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ทุกรายวิชา

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๘

(พระธรรมวชิรจินดาภรณ์, รศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ที่ ๒๐๑ /๒๕๖๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการตำรา เอกสารประกอบการสอนและสื่อการเรียนการสอนรายวิชา ในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU)

เพื่อให้การบริหารจัดการหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลก การดำเนินการขับเคลื่อน Digital University โดยการนำรายวิชาเข้าสู่ Learning Platform และการผลิตสื่อการเรียนการสอน เป็นไปตามกฎกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม มาตรฐานการศึกษาระดับอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๕ มาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๕ ประกาศคณะกรรมการมาตรฐานการอุดมศึกษา เรื่อง เกณฑ์มาตรฐานหลักสูตรระดับปริญญาตรี พ.ศ. ๒๕๖๕ และระเบียบมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี พ.ศ. ๒๕๕๙

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๗ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการตำรา เอกสารประกอบการสอนและสื่อการเรียนการสอนรายวิชา ในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) มีตำแหน่งและรายนาม ดังต่อไปนี้

๑. รองอธิการบดี (พระศรีวิจิราภรณ์, ผศ.ดร.)	ประธานกรรมการ
๒. คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา	กรรมการ
๓. คณบดีคณะมนุษยศาสตร์	กรรมการ
๔. คณบดีคณะสังคมศาสตร์	กรรมการ
๕. คณบดีคณะศึกษาศาสตร์	กรรมการ
๖. ผู้ช่วยอธิการบดี (ดร.พิเชษฐ มุสิกโปดก)	กรรมการ
๗. ผู้ช่วยอธิการบดี (รศ.ดร.สุวิญ รักษ์สัตย์)	กรรมการ
๘. ผู้ช่วยอธิการบดี (ผศ.ดร.สุธาสนี แสงมุกดา)	กรรมการ
๙. ผู้อำนวยการกองพัฒนาคุณภาพ	กรรมการ
๑๐. หัวหน้าฝ่ายประกันคุณภาพการศึกษา	กรรมการ
๑๑. หัวหน้าฝ่ายพัฒนาหลักสูตร	กรรมการ
๑๒. พระครูใบฎีกา ภัทรพล อนุจारी	กรรมการ
๑๓. ผู้อำนวยการศูนย์บริการวิชาการ	กรรมการและเลขานุการ
๑๔. หัวหน้าฝ่ายทะเบียนและวัดผล	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๕. หัวหน้าฝ่ายตำแหน่งทางวิชาการ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการมีหน้าที่และอำนาจดังนี้

๑. คัดสรรรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ที่จะทำตำรา และเอกสารประกอบการสอนกลาง ที่ใช้ร่วมกันทั้งวิทยาเขตและวิทยาลัย

/๒. จัดกลุ่ม...

๒. จัดกลุ่มประเภทรายวิชาที่พร้อมเข้าสู่ Learning Platform รายวิชาหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU)

๓. ผลิตสื่อการเรียนการสอน ตำรากลาง และรายวิชาหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ทุกรายวิชาให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๔. จัดทำข้อสอบกลาง เกณฑ์การวัดและประเมินผลการเรียน รายวิชาหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และกลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ทุกรายวิชา

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๘

(พระธรรมวชิรจินดาภรณ์, รศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

“ความเป็นเลิศทางวิชาการ ตามแนวพระพุทธศาสนา”

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
248 ม.1 ถ.ศาลายา – นครชัยศรี ต.ศาลายา
อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170
โทรศัพท์ 02 – 444 – 6000
E-mail: admin@mbu.ac.th